

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

5, 2012

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2012

УДК 33+34

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2012. – Вип. 5. – 281 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2012. – № 5. – 281 p.

Засновано 2007 року

**Засновник: Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького**

**Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ 17191-5961-пр від 23.11.2010 р.**

Журнал «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» включений до переліку наукових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних та економічних наук (постанова президії ВАК України від 26.01.2011 р. № 1-05/1).

Мови видання: українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (протокол № 8 від 29.02.2012 р.).

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення законодавства, а також висвітлюються актуальні питання у галузі економічних наук, розвитку національного та світового господарства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve law and highlights current issues in the field of economics, national and world economy.

ISSN 2078-6670

© Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького, 2012 р.

Редакційна колегія:

Луцький І. М. – доктор юридичних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, академік Міжнародної академії наук педагогічної освіти, доктор права, доктор філософії, доктор канонічного права, відмінник освіти України, адвокат – **голова редколегії**;

Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Мельник П. І. – доктор технічних наук, професор – *заступник голови редколегії*;

Щурик М. В. – доктор економічних наук, професор ун-ту – *заступник голови редколегії*;

Васильєв О. В. – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, почесний член Академії економічних наук і підприємницької діяльності РФ – *заступник голови редколегії*;

Івашків Т. С. – кандидат економічних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Скоморовський В. Б. – кандидат історичних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Книш В. В. – кандидат юридичних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Марич Х. М. – кандидат юридичних наук, доцент університету – *заступник голови редколегії*;

Луцький Р. П. – кандидат юридичних наук, доцент університету – **відповідальний секретар**.

Члени редколегії:

Бервено С. М., д.ю.н., проф. ун-ту;
Васильєва В. А., д.ю.н., проф.;
Гришук В. К., д.ю.н., проф.;
Колб О. Г., д.ю.н., проф.;
Костицький М. В., д.ю.н., проф.,
акад. НАПрН, член-кор. АПНУ,
заслужений юрист України;
Костицький В. В., д.ю.н., проф.,
Заслужений юрист України,
член-кор. НАПрН України;
Мудрий С. Г., д.ю.н., проф.;
Нор В. Т., д.ю.н., проф., акад. АПрН;
Фріс П. Л., д.ю.н., проф.;
Фурса С. Я., д.ю.н., проф.;
Шутак І. Д., д.ю.н., проф.;
Кралюк П. М., д.ф.н., проф.;
Алексєєв І. В., д.е.н., проф.;
Березівський П. С., д.е.н., проф.;
Брич В. Я., д.е.н., проф., акад. АЕН;
Гуцуляк Г. С., д.е.н., проф.;
Данилюк М. О., д.е.н., проф.;
Петренко М. І., д.е.н., проф.;
Швець В. Г., д.е.н., проф.;
Габрель М. М., д.т.н., проф. архітектури;
Лівінський О. М., д.т.н., проф.;
Мельник П. І., д.т.н., проф.;
Онїпко О. Ф., д.т.н., акад. УАН;
Клименко А. О., д.мед.н., проф.;
Бошицький Ю. Л., к.ю.н., проф.;
Вітовська І. В., к.ю.н., доц.;
Глазунова С. М., к.ю.н., доц. ун-ту;
Горун О. В., к.ю.н., доц.;
Грицкевич С. Г., к.ю.н., доц.;
Жукевич І. В., к.ю.н., доц. ун-ту;
Зварич Р. В., к.ю.н., доц.;
Іванчук М. В., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Ливинець В. П., к.ю.н., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;
Лотоцький М. В., к.ю.н., доц. ун-ту;
Луцький А. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Луцький М. І., к.ю.н., доц. ун-ту;

Мацькевич М. М., к.ю.н., доц., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;
Мельник П. В., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Орач Є. М., к.ю.н., доц.;
Острогляд О. В., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Розвадовський В. І., к.ю.н., доц.;
Саїв С. С., к.ю.н., доц.;
Соловій Я. І., к.ю.н., доц., проф. ун-ту;
Стеблинська О. С., к.ю.н.;
Стецюк П. Б., к.ю.н.;
Турчак І. О., к.ю.н., доц. ун-ту;
Усенко І. Б., к.ю.н., проф.;
заслужений юрист України;
Федик Є. І., к.ю.н., проф. ун-ту;
Федик С. І., к.ю.н., доц.;
Федорак Л. М., к.ю.н., доц. ун-ту;
Шевчук І. І., к.ю.н., доц. ун-ту;
Янош К. Ф., к.ю.н., проф. ун-ту,
заслужений юрист України;
Серняк О. І., к. з держ. упр., доц. ун-ту;
Андрейчук У. В., к.е.н., доц.;
Данюк В. М., к.е.н., проф.;
Мазур І. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Надворняк Я. М., к.е.н., доц. ун-ту;
Перович Д. М., к.е.н., проф. ун-ту;
Потеряйло І. Ю., к.е.н., доц. ун-ту;
Рижий І. Б., к.е.н., проф. ун-ту;
Масляк І. М., к.т.н., доц. ун-ту;
Ходан М. М., народний архітектор України;
Остафійчук П. Г., к.ф.-м.н., доц.;
Цідило І. В., к.ф.-м.н., проф.;
Гуменюк Т. І., к.і.н., доц. ун-ту;
Ілин Л. М., к.і.н., доц. ун-ту;
Ковалик В. В., к.і.н., доц. ун-ту;
Шпільчак В. А., к.пед.н., доц.;
Лукач У. Р., к.політ.н., доц. ун-ту;
Іщук О. Ю., к.психол.наук, доц. ун-ту;
Матейко Н. М., к.психол.н., доц.
Пітулей В. В., к.філос.н., доц. ун-ту;
Яцук Н. Є., к.філос.н., доц. ун-ту.

ЗМІСТ

ПРАВО

Костицький М. В.

Про деякі концептуальні проблеми
сьогоднішнього конституційного процесу.....10

Луцький І. М.

Історичні етапи філософсько-правової думки України.....17

Луцький А. І.

Правова регламентація права на захист
згідно чинного
законодавства.....22

Луцький М. І.

Судова експертиза в юрисдикційному процесі.....28

Луцький Р. П.

Співвідношення моралі та позитивного права
з точки зору західноєвропейських вчених-теоретиків.....33

Редько А. Г.

Підготовка та добір керівних кадрів для компартійної
командно-адміністративної системи влади та управління
в західних областях УРСР в 40-60 рр. XX ст.....38

Ковалик В. В.

Відновлення органів НКВС і міліції та їх кадрове
забезпечення на території Станіславщини в 1944-1946 роках.....46

Шабуніна В. В.

Європейське приватне право:
шляхи уніфікації, переваги та недоліки.....57

Косьмій М. М.

Християнська етика в житті українців
в період від тоталітаризму до демократії.....63

Семенюк В. В.

Особливості втілення Християнських засад
у положеннях універсалів Центральної Ради УНР
та конституції УНР.....67

Черник Н. С.

Смерть як неприпустиме покарання
засуджене церковною владою.....73

Чайковський С. В.

Рефлексія правоповажних інтенцій особистості
у ретроспекції правової соціалізації.....77

Бровко Н. І.

Захист особистої свободи індивіда
як теоретико-світоглядна засада попередження
та протидії торгівлі людьми.....82

Ганьба О. Б.

Особливості правової поведінки
суб'єктів охорони державних кордонів.....89

Книш В. В. Особливості позитивної (перспективної) та негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності органів прокуратури.....	94
Глазунова С. М. Проблеми визначення правового статусу населених пунктів.....	99
Возьний В. І. Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності за «умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу» (ст. 347 КК України).....	105
Смушак О. М. Приховування злочину проблеми і перспективи Законодавчого регулювання.....	111
Василевич В. В. Теоретичні проблеми кримінологічного прогнозування.....	118
Мельник П. В. Злочини проти довкілля республіки Польща: кримінально-правовий і кримінологічний аспект.....	124
Острогляд О. В., Береський Я. О. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України.....	129
Гончар Т. О. Деякі проблеми законодавчого визначення Окремих видів покарань щодо неповнолітніх.....	136
Федорак Л. М. Конкуренція пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин при його призначенні.....	142
Созанський Т. І. Кваліфікація двох або більше злочинів передбачених різними частинами однієї статті КК України.....	146
Марисюк К. Б. До питання про реформування системи майнових покарань на українських землях у перші роки проголошення радянської влади (1917-1922 рр.).....	151
Гуцуляк М. Я., Ременяк С. Ю. Кримінально-правові аспекти відповідальності за розбещення неповнолітніх.....	158
Турчак І. О. Підстави припинення цивільно-правового договору.....	166
Вітовська І. В. Особливості міжнародної еколого-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права за правопорушення у галузі охорони навколишнього природного середовища.....	173
Грицан О. А. Зміст охорони та раціонального використання надр.....	178
Данчул О. С. Державна служба охорони при МВС України Як суб'єкт профілактики адміністративних правопорушень.....	184

Стеблинська О. С.

Забезпечення міжнародних стандартів прав людини
і громадянина в контексті удосконалення діяльності
органів внутрішніх справ України.....190

Черепій П. М.

Теоретичні засади здійснення кримінального правосуддя.....196

ЕКОНОМІКА**Щурик М. В.**

Фінансове забезпечення розвитку дрібних земельних господарств.....200

Тимоць М. В.

Кадри як головна компонента генезису новацій в аграрній сфері.....211

Ходан М. М.

Концептуальне вирішення економічних основ розвитку
туризму в напрямку збереження історико-культурної
спадщини прикарпатського регіону.....219

Перович Д. М.

Роль торгівлі в покращенні добробуту населення
Івано-франківської області.....228

Петрина М. Ю., Солтан Н. Я.

Використання зарубіжного досвіду
в удосконаленні податкової системи України.....236

Рижий І. Б.

Трансформація економіки України: тенденції та перспективи.....245

Царук О. О.

Загальні принципи встановлення та розвитку збутових систем.....251

Івашків Т. С., Борович О. В.

Аналітичне забезпечення управління витратами
за центрами відповідальності.....256

Цюцяк І. Л.

Удосконалення методики формування ефективного результату
діяльності та його обліково-звітного відображення.....260

Васильєв О. В., Васильєв В. О.

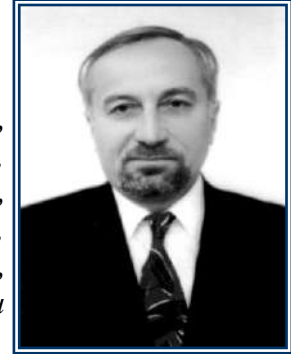
Новий погляд на «розподіл багатства»
з позицій розуміння закону збереження праці.....269

ПРАВО

УДК 342.534

Костицький Михайло Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України

ПРО ДЕЯКІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДНІШНЬОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Розглянуто особливості сьогоденного конституційного процесу в Україні, пов'язаного із створенням робочої групи по підготовці Концепції Конституційної асамблеї. Поставлено ряд концептуальних проблем, які стосуються модернізації чинної чи прийняття нової Конституції.

Ключові слова: конституція, суверенітет народу, права людини, процедура прийняття, зміни і доповнення до Конституції.

Постановка проблеми. Все суще потребує вдосконалення і модернізації. Соціум є системою, яка розвивається прогресивно чи регресивно. Засобом прогресивного розвитку суспільства є наявність Конституції (яка теж мусить розвиватися і вдосконалюватися) як основи нормативно-правового регулювання суспільного життя. Сьогодні є важливим теоретичне обґрунтування тих дій, яких вживають вищі державні органи по забезпеченню конституційного врегулювання та наукове, критичне їх переосмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми чинної Конституції досліджуються здебільшого, в рамках теорії держави і права, науки, конституційного права. В меншій мірі конституційно-правові питання піддаються аналізу в рамках філософії права. Про це свідчать роботи Г. Арутюняна, А. Головіна, В. Годованця, А. Колодія, В. Скоморохи, А. Селіванова, А. Стрижака та ін. Вчені зосередили увагу на підготовці підручників, навчальних посібників, коментарів до Конституції тощо. Концептуальні речі часто залишаються поза увагою.

Постановка завдання. Вважаю, що перед тим, як вести мову про модернізацію чинної чи прийняття нової конституції автори таких ініціатив мали б відповісти собі і суспільству чому і для чого потрібно змінювати і доповнювати сьогоденню Конституцію чи приймати нову. Чи є на це нагальна соціальна потреба і воля суверена – українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційний процес розпочався в Україні після прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет із створенням робочої групи по розробці Конституції, функціонування Конституційної

асамблеї набув знову інтенсивності, став предметом публічних дискусій та потребує наукового обґрунтування та оцінки.

Вважаю за необхідне висловитися по проблемах цього процесу.

1. Сьогодні мова йде про найважливіший правовий акт Держави – Конституцію.

Правовий, а не законодавчий акт. Бо парламент який має повноваження приймати закони не має права приймати Конституцію. На жаль, за чинною Конституцією він може її змінювати і доповнювати. Що з точки зору верховенства права є сумнівним. І приймати і змінювати Конституцію повинен лише суверен – український народ.

Самостійно – не референдумі, чи через спеціально уповноважений ним орган з разовою компетенцією: установчими зборами, Конституанту, Конституційну асамблею, Конституційний конгрес чи щось подібне.

І наголошую: створювати цей колегіальний орган має народ. Не парламент, не Президент, уряд чи Суд.

Як варіант процедура створення та функціонування такого органу має бути передбачена в спеціальному законі, прийнятому Конституційною більшістю, або слід користуватися чинним законодавством про референдуми. (Правда, в нас є практика невиконання рішень всенародного референдуму за народною ініціативою призначеною Указом Президента України 15 січня 2000 року).

Конституційний Суд України розглядаючи справу за поданням 103 і 108 народних депутатів про неконституційність вказаного Указу, визнав, що два з шести питань винесених на референдум, а саме про висловлення недовіри ВРУ та про те, що Конституція України має прийматися всеукраїнським референдумом, поставлені всупереч чинній Конституції. Більше того цей суд в рішенні від 27 березня 2000 року записав, протирічив з точки зору логіки положення про те, що викладене в пункті 6 статті 2 Указу питання виноситься на всеукраїнський референдум без з'ясування волі народу щодо необхідності прийняття нової Конституції України (!?) і отже ставить під сумнів чинність Основного Закону України, що може призвести до послаблення встановлених ним основ конституційного ладу в Україні, прав і свобод людини і громадянина (!?).

Питання винесене на референдум звучало просто і однозначно:

«Чи згодні Ви з тим, що Конституція України має прийматися всеукраїнським референдумом?» [1, 19-44].

Оскільки в Конституції України нічого не сказано про прийняття конституції взагалі, то це питання вирішується виходячи з природного права українського народу (незалежно від того, зафіксоване воно десь на папері чи ні) врегульовувати своє життя так як він вважає за потрібне. Єдине на що повинен зважати суверен – це на правила міжнародного співжиття, права і свободи людини, громадянина, права громадянського суспільства і його суб'єктів, зафіксовані у Всезагальній Декларації прав людини 1948 р. та Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. та протоколах і додатках до них. Думаю, що народ на всенародному референдумі не міг заперечити своє монопольне право приймати Конституцію України референдумом (іншим). Він лише міг би це право делегувати Установчим зборам, Конституанті чи Асамблеї [2, 14-31].

Формулювання ж рішення Конституційного Суду України ставить все з ніг на голову. Поставлене питання про можливість прийняття Конституції всеукраїнським референдумом стосується права народу взагалі приймати Конституцію. І це з'ясування не обов'язково мусить тягнути прийняття нової Конституції. Йдеться про право народу, як таке, а не про нову Конституцію. Але далше ще краще: нібито постановка питання про право народу приймати нову Конституцію ставить під сумнів чинну Конституцію. Іншими

словами: думати про нову конституцію, прийняття нової Конституції чи пробувати це робити – взагалі не допустимо! Бо це призведе до послаблення основ конституційного ладу (а чим цей лад встановлюється? Хіба не Конституцією часом?) Якби було вказано: «правового ладу» то тут ще була б якась логіка. А як же «послабляються» права і свободи людини і громадянина, коли власне громадяни, об'єднані в народ, в електорат самі на референдумі для себе приймуть нову Конституцію?

А хто ж, як не народ (ст. 5 Конституції України) має право визначати і змінювати конституційний лад в країні? І держава до цього права народу не має ніякого відношення! А всякі її дії в цьому напрямку в т.ч. прийняття Закону № 2222 від 8 грудня 2004 р. ВРУ як єдиним законодавчим органом про зміну форми правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську) можуть бути потрактовані як зміна конституційного ладу та узурпація державою (в даному разі парламентом) права народу встановлювати конституційний лад.

Вказаному рішенню Конституційного Суду України протирічить його ж рішення від 5 жовтня 2005 р. (справа про здійснення влади народом), в якому записано, що на думку Конституційного Суду України, народ як носій суверенітету і єдине джерело влади, яка є первинною, єдиною і невідчужуваною, може реалізовувати своє право визначати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі. Оскільки, в поданні групи народних депутатів та зверненні кількох громадян йшлося про те, чи є зміною конституційного ладу зміна порядку виборів Президента України (очевидно, парламентом, замість виборів прямих, рівних і загальних, шляхом таємного голосування), суд вказав, що результати народного волевиявлення, отримані через вибори й референдум є обов'язковими. Більше того, держава, її органи, посадові особи не мають права визначати конституційний лад в Україні, а це право належить виключно народові. Однак, сама Конституція України не дає визначення конституційного ладу [3, 146-151]. Сам же Конституційний Суд України в рішенні від 11 липня 1997 р. (справа щодо конституційності тлумачення Верховною Радою України ст. 98 Конституції України) вказував лиш на засади конституційного ладу, які передбачено в преамбулі, I, II, XII розділах Конституції України.

Прийняття Конституції України 27-28 червня 1996 р. парламентом було «безпосереднім актом реалізації суверенітету народу, який тільки одноразово уповноважив Верховну Раду України на її прийняття» [4, 32].

Тобто, протягом однієї доби з 10 год. 27 червня до 9 год. 12 хв. 28 червня 1996 р. суверенна воля Українського народу була опосередкована Верховною Радою України. А із преамбули і ст. 5 Конституції України випливає, що тільки народ має приймати нову Конституцію. Всякі дії держави чи її органів (гілок влади) прийняти нову Конституцію чи змінити Конституційний лад в Україні трактуються як узурпація є неконституційною і незаконною (рішення Конституційного Суду України від 5.10.2005 р. справа про здійснення влади народом).

2. Другим важливим питанням є вияснення того про що йдеться. Чи мова йде про модернізацію чинної конституції чи про підготовку Нової Конституції України?

Зрозуміло, що немає нічого вічного і абсолютно досконалого. Хіба що Творець! Не є виключенням і конституція. Наприклад, Конституція США, прийнята в 1787 р. постійно вдосконалювалася. За два з четвертю століття вона три десятки разів модернізувалася завдяки прийняттю поправок до неї.

Український спосіб модернізації – це прийняття змін і доповнень до Конституції Верховною Радою.

Вище я висловився негативно щодо такого способу модернізації Конституції. Все ж я вважаю, що це повинен робити сам народ, а не одна гілка державної влади, якій народ уділив право приймати закони і тому вона є законодавчою, але не уділив право приймати Конституцію і тому вона не є конституцієдавчою. А якщо не є конституцієдавчою, то чому вона може змінювати і доповнювати Конституцію без дозволу суверена – українського народу?!

Однак, перед тим як змінювати чи доповнювати чинну Конституцію або приймати нову, треба відповісти на низку запитань. Так, при модернізації Конституції це такі запитання:

1. Чому? Тобто, які положення чинної Конституції гальмують суспільний, економічний, культурологічний, політичний, міжнародний розвиток України є застарілими і їх треба замінити?

2. Що? Тут слід чітко вказати, як положення Конституції мають звучати в новому варіанті (чи як буде виглядати текст статті Конституції із вилученням з неї певних положень).

3. Для чого? В обґрунтуванні потреб змін і доповнень до Конституції має бути чітко показано, що дадуть такі зміни і доповнення до Конституції, як вони покращать життя людини, народу в Україні.

При цьому спекулятивних рефлексій (в Гегелівському розумінні) однієї, навіть дуже видатної чи знаменитої людини, партії, громади, класу мало. Треба представити переконливі аргументації, зокрема наукові, фахівців різних галузей, які би підтверджували що чинні положення Конституції гальмують прогрес, а нововведення будуть його стимулювати.

В системі НАН України є інститути філософії, соціології, держави і права, економіки, політології демографічних проблем. В НАПНУ функціонують інститути психології, політичної і соціальної психології, педагогіки, виховання та ін. В НАПрНУ є інститути державного будівництва, лабораторії з прав людини. Низка інститутів є в НАМНУ, НАНУ, НАКМУ, потужні наукові центри у вишах України. Потрібні їхні висновки і експертизи (можливо, навіть «перехресні») щодо певних соціальних, економічних, політичних і ін. сфер які мають бути врегульовані через зміни і доповнення до Конституції.

Чи є сьогодні у авторів ідеї модернізації Конституції чи прийняття нової Конституції висновки чи експертизи цих інститутів щодо положень Конституції які треба модернізувати? А інакше як? Міркувань типу «Я так думаю! Я думаю, що треба змінювати Конституцію» мало!

Коли ж є настірливе бажання прийняти нову Конституцію, то теж треба відповісти на низку запитань:

1. Чи вже ліберальна (неоліберальна) доктрина, яка є в основі української Конституції себе вичерпала і є потреба в основу закласти іншу?

2. Якщо так, то яку: комуністичну, соціалістичну, соціал-демократичну, консервативну, націоналістичну чи іншу?

3. Чи може треба змінити форму територіального устрою (федерація, конфедерація), форму правління (деспотію, монархію, теократію), режим правління (демократичний замінити на тиранічний, автократичний, аристократичний, олігархічний і ін.).

4. Чи повернутися до прямої демократії (як варіант – джамахірії) як у полісі?

Крім цих підставових питань можуть виникати і інші: щодо звуження чи розширення прав і свобод людини, родини, громади, етносів і націй, місцевого самоврядування, децентралізації чи централізації, збільшення чи зменшення гілок влади, їх компетенції і повноважень і т. п. Але як і в першому випадку (коли мова йде про модернізацію) ідея прийняття нової Конституції має бути базована на солідних наукових дослідженнях і експертизах. Інакше всерйоз такі ідеї сприйняті бути не можуть.

3. І нарешті третій блок проблем, пов'язаний з тим, як має виглядати процедура, технологія модернізації чи прийняття нової Конституції. Мало доброї ідеї, мало політичної волі вищих органів державної влади. Суверен, український народ має усвідомити потребу модернізації чинної чи прийняття нової Конституції. Можливо не слід винаходити «велосипед», а використати вже наш вітчизняний досвід, проаналізувавши критично конституційний процес впродовж 1990-1996 рр.

Після проголошення Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р., 19 червня 1991 р. Верховна Рада УРСР під головуванням Л. М. Кравчука схвалила Концепцію нової Конституції, а 24 серпня 1991 р. (після невдалого путчу в Москві) ця ж Верховна Рада прийняла постанову «Про проголошення незалежності» та «Акт проголошення незалежності».

Для реалізації концепції нової Конституції була створена Конституційна комісія, яка виробила проект Конституції, а Верховна Рада України винесла його на всенародне обговорення до 1 листопада 1992 р. Фактично це обговорення тривало з 15 липня до 1 грудня 1992 р. За результатами обговорення проект Конституції був доопрацьований і вже на 27 травня 1993 р. був підготовлений новий його варіант. Доопрацьований, третій варіант проекту Конституції України був обговорений на восьмій сесії Верховної Ради України 26 жовтня 1993 р. В силу певних причин конституційний процес на рік був загальмований: в 1994 р. відбулися дострокові вибори ВРУ (у березні-квітні) та Президента України в червні 1994 р.

20 вересня 1994 р. Верховна Рада України другого скликання прийняла рішення про чисельний склад нової конституційної комісії (41 особа), а 10 листопада того ж року був затверджений персональний склад. Від Верховної Ради України, в числі інших депутатів, в склад цієї комісії був делегований і автор даного матеріалу.

Нова Конституційна комісія провела п'ять засідань, а між цими засіданнями працювали секції по розробці окремих блоків Конституції. Оскільки робота Конституційної Комісії певними силами блокувалася, то на її засіданні 28 листопада 1994 р. була висунута ідея укладення Конституційного Договору між Президентом і Верховною Радою України. 9 червня 1995 р. Конституційний Договір був підписаний і з цього ж дня вступив в силу.

19 червня 1995 р. співголови Конституційної Комісії (Президент Л. Д. Кучма і Голова ВРУ О. О. Мороз) видали розпорядження, яким утворили робочу групу Конституційної Комісії, яка мала доопрацьовувати проект Конституції. Доопрацьований варіант був поданий на розгляд Конституційної Комісії, яка 23 листопада 1995 р. розглянула його та постановила утворити нову робочу групу для доопрацювання проекту – на цей раз і членів Конституційної комісії.

11 березня 1996 р. доопрацьований варіант проекту був розглянутий Конституційною Комісією, схвалений та винесений на сесію Верховної Ради України. Верховна Рада для полегшення дискусійних положень проекту створила Тимчасову

спеціальну комісію, яка узгоджений проект підготувала для обговорення на спеціальній нараді. За результатами наради Верховна Рада України 5 травня 1996 р. прийняла постанову «Про створення тимчасової спеціальної комісії для доопрацювання Конституції України» (тобто вже другої спеціальної комісії).

Вже 19 травня 1996 р. ця комісія внесла у Верховну Раду України доопрацьований проект. 15 червня 1996 р. парламент розглянув проект Конституції та схвалив в першому читанні. В зв'язку з протидією прийняття нової Конституції з боку лівих сил Президент України підготував 27 червня 1996 р. Указ (але не оприлюднив його) про проведення всенародного референдуму для прийняття Конституції. Після цього Верховна Рада України вимушена була піти на розгляд питання про проект Конституції і впродовж доби з 27 по 28 червня 1996 р. прийняла нову Конституцію України [5, X-XIV].

З приведеного видно, що підготовка і розробка проекту конституції України, тривали більше п'яти років. І як співрозробник проекту, і як той, хто приймав його як Конституцію, можу стверджувати, що попри 18 міжнародних експертиз, які дали високу позитивну оцінку українській Конституції, все ж вона не бездоганна. В значній мірі вона була результатом політичного компромісу, чи попросту політичного торгу між «лівими» депутатами і націонал-демократами. Так, за згадування про Творця в преамбулі, за державність української мови, за державні символи – тризуб, як герб, синьо-жовтий прапор, гімн «Ще не вмерла України» «заплачено» розділом X «Автономна Республіка Крим» (бо планувалася ординарна Кримська область), уступками щодо прокуратури, компетенції Верховної Ради України, нечіткого місцевого самоврядування на рівні районів, областей та ін.

І все ж конституція була прийнята і це головне. Її стабільність досягалася в значній мірі завдяки зусиллям Конституційного Суду України, який збалансовував, а іноді протистояв безпідставним прагненням політичних сил без кінця змінювати Конституцію «під себе».

Як підсумок, ініціаторам створення Конституційної асамблеї, вченим і всім нам слід визначитись чи чинна Конституція України вже виконала всі завдання, чи вона вичерпала себе та чи є радикальна, наальна потреба її модернізації чи заміни іншою.

Festina lente – говорили древні (поспішай помалу).

Думаю, що ця формула дуже доречна коли мова йде про модернізацію Конституції чи прийняття нової Конституції.

Висновки.

1. Конституція України може вдосконалюватися і розвиватися за американською (коли вона доповнюється поправками та збалансовується тлумаченням Верховного Суду США) чи Європейською моделями (завдяки змінам і доповненням чи прийняттю нової конституції). В Україні вибрано другий варіант.

2. Деонтологічний принцип «не нашкодь» вельми дотичний до новітнього конституційного процесу в Україні. Модернізована чи навіть нова конституція не може бути гіршою, ніж є чинна Конституція.

3. Конституція не лише правовий акт, але й акт політичного компромісу. Розстановка політичних сил, яка була шістнадцять років тому і сьогодні є різною. Тому модернізуючи чинну чи приймаючи нову Конституцію недопустимо порушити ту динамічну рівновагу, яку вона забезпечувала (див. п. 1).

Список використаних джерел

1. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001 / відп. ред. П. Б. Євграфов. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 504 с.
2. Костицький М. В. Філософський аналіз суверенітету та його носіїв // Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. – № 1. – С. 14-32.
3. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2005 // відп. ред. П. Б. Євграфов. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 232 с.
4. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997–2001 У двох книгах. / відп. ред. П. Б. Євграфов. Кн. 1. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 512 с.
5. Сергій Головатий. Щоб забезпечити майбутність народу... /С. Головатий // Історія української конституції. – К. : вид. «Право», 1997. – 464 с.

Костицкий М. В. О некоторых концептуальных проблемах сегодняшнего конституционного процесса

Рассмотрено особенности сегодняшнего конституционного процесса в Украине, связанного с созданием рабочей группы по подготовке концепции Конституционной ассамблеи. Поставлено ряд концептуальных проблем, которые касаются модернизации действующей или принятия новой конституции.

Ключевые слова: *суверенитет народа, права человека, процедура принятия изменений и дополнений к Конституции.*

Kostytskyy M. V. Some conceptual problems of today's Constitutional process

The article examined special features of today's Constitutional process in Ukraine, connected with the creation of working group on the preparation of the concept of Constitutional Assembly. A number of conceptual problems concerning modernization of existing or the adoption of the new Constitution.

Key words: *sovereign people, human rights, the procedure of the adoption of changes and additions to the Constitution.*

УДК 340.12

Луцький Іван Михайлович,
доктор юридичних наук,
доктор канонічного права,
професор, академік УАН,
завідувач кафедри церковно-канонічних
і державно-правових дисциплін,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

Стаття має на меті охарактеризувати основні етапи становлення філософсько-правової думки на теренах України. Проаналізовано особливості української філософської позиції та внесок українських філософів, соціальних мислителів і громадсько-політичних діячів у розробку загальної проблематики філософії права.

Ключові слова: етап, філософія, право, думка, Україна.

Постановка проблеми. На даний час, коли пострадянські держави повертаються у світове культурне співтовариство, перед українською соціогуманітарною думкою стоїть важке завдання – піднятися на належний рівень філософсько-правових досліджень.

Вирішення даного завдання ускладнюється тим, що робити все це й надалі доводиться в епоху продовження реформ всієї соціальної системи, коли усе змінюється набагато швидше, ніж у часи усталених порядків і стабільності. Філософствувати біжучи важко, оскільки вагомі філософські концепції визрівають у тиші бібліотек і кабінетів, коли, як говорив Гегель, форми визначилися, їхні обриси позначилися, історичний день почав переходити в сутінки і настає час вильоту сови богині Мінерви, яка символізує філософську мудрість[2, с. 222].

Нинішня ж епоха, яку переживає Україна, нагадує скоріше ранок, ніж сутінки, і в ній багато ще не визначеного. Однак дана обставина не може бути серйозною перешкодою до філософствування. Давно помічено, що в часи радикальних перетворень різко зростає інтерес до суті того, що відбувається, до його філософського осмислення і розуміння. Повною мірою це стосується того, що відбувається в сфері правової реальності. Більшість пізнавальних проблем і завдань, які з'явилися на цьому ґрунті, є такими, що одній юриспруденції з ними не впоратися. Їхній філософський аналіз вкрай необхідний. Однак для цього вітчизняна філософія права повинна остаточно прокинутися від того летаргічного напівзабуття, у якому вона перебувала ряд десятиліть, і перебороти чимало успадкованих стереотипів. Один з них полягає в окремому розгляді проблем злочинності і проблем загальної теорії права. Виправданий з позицій внутрішньоцехового поділу дослідницьких сфер у самій юриспруденції, він не завжди виправданий з філософського погляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню основних етапів розвитку філософської думки у взаємозв'язку з вітчизняним правом, приділено достатньо уваги у працях В. Бачиніна, Д. Вовка, Р. Панаяна, в різних часописах вийшли статті З. Антонюка,

В. Бондаренка, А. Залужного, М. Костицького, І. Міма, Ю. Оборотова, М. Ковронюка, Л. Ярмоя та інших.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є висвітлення основних історичних етапів розвитку та формування філософсько-правової думки на сучасних теренах нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виникнення філософсько-правової думки в Україні історично відноситься до періоду формування першої держави східних слов'ян – Київської Русі. Її витоки ґрунтуються на таких факторах як виникнення і поширення писемності, християнізація Київської Русі та формування державності. Саме у цей період виникають перші філософсько-правові ідеї, що спочатку мали релігійно-міфологічний, а потім (у зв'язку з прийняттям і поширенням християнства) теологічний характер.

Про перші вітчизняні філософсько-правові ідеї ми дізнаємося з класичних українських писемних першоджерел: «Слова про закон і благодать» Іларіона, «Повісті минулих літ» Нестора, «Руської правди» Ярослава Мудрого, «Повчань» Володимира Мономаха [3, с. 112].

Варто відзначити, що роздумуючи про те, якою має бути українська держава і її суспільний устрій, тогочасні мислителі не оминали і правових питань. Вони міркували про права і обов'язки правителів і простих людей, про взаємовідносини церкви і влади у спільній справі побудови міцної української держави на євангельських засадах. До ключових філософсько-правових ідей того часу слід віднести такі:

- право на державний престол має тільки кровний нащадок князя Володимира;
- князі зобов'язані не порушувати своїх клятв, ні тих, що вони складають один одному, ні тих, що вони складають народу;
- князь має право на необмежену владу, тобто він контролює стільки сфер суспільного і державного життя, скільки дозволяють його розум і сила;
- якщо княжа влада слабка, або князь тривалий час перебуває у походах, то фактичну владу на місцях здійснює віче – слов'янський управлінський орган ще докняжих часів;
- головний обов'язок князя – зберігати могутність держави Київської і єдність її земель;
- князь має право брати участь у церковних справах і призначати священників різних рівнів;
- громада має право брати участь у церковних справах і висловлювати свої побажання щодо призначення церковних настоятелів;
- кожна людина несе особисту відповідальність за свої гріхи перед Богом, а весь народ відповідає перед Богом за справу розбудови нової цивілізації на євангельських засадах;
- до християн як представників нової цивілізації не рекомендувалось застосовувати смертельну кару, незалежно від ступеня вчиненого ними гріха: «не губіть жодної душі християнської, ані невинної, ані винної» (В.Мономах);
- будь-яка невільна людина мала право викупитися з неволі (тобто чисте рабство було заборонене), вона також могла бути відпущена з панської ласки;
- зґвалтована паном невільна жінка разом з усіма своїми дітьми автоматично отримувала волю після смерті пана;

- воїн, що вступав примусово до княжого війська, отримував там посаду відповідно до реманенту, з яким він йшов з дому [5, с. 72].

Усі ці та інші правові ідеї не входили у життя апіорі, часто вони отримували право до дії після глибоких дискусійних аргументацій. Наприклад, одним із найпроблемніших питань було таке: хто має очолювати верховну владу – освячений церквою наставник чи сильний князь, який зумів здобути й утримати владу? Одна й інша позиція мала серйозну когорту своїх теоретиків.

Особливість середньовічних українських правових думок, як і середньовічних західноєвропейських, полягала у так званому безавторстві: думки продукувались у різних освітніх осередках без їх персоніфікації, а потім хтось із найрозумніших представників цих осередків їх підсумовував. І ми, нащадки, аналізуємо думку епохи за підсумовуючими персоналіями.

Загальна особливість української правової думки, як і філософської загалом, як і усієї нашої культури – її здобутки розсіювались поміж іншими культурами і народами, які в умовах української бездержавності привласнювали собі наші етнічні ідеї. Нерідко у правових ідеях українці випереджували навіть сучасну передову Європу. Наприклад, відома Декларація прав народів була озвучена на Американському континенті у 1775 р. коли окремі штати оголосили війну Британській короні, а на своїй батьківщині – Франції – у 1789 р. Тоді як про право українського народу на свою самовизначеність проголосив П. Орлик у своїй Конституції ще у 1710 р.

Інша особливість української філософсько-правової думки полягає у тому, що формувалась вона під особливим кутом зору – кордоцентричним – загальною специфічною українською філософською позицією, коли будь-яке знання, пройшовши всі можливі інстанції людського розуму, переправляється у людське серце, де у формі передчуття, доброго, або недоброго, отримує остаточну перевірку на істинність.

У перші післяреволюційні роки в Україні зберігався високий рівень філософсько-правової думки, особливо в рамках Української Академії наук. Тут доречно згадати такі імена, як Микола Тарановський, автор підручника з енциклопедії права, Станіслав Дністрянський, академік Микола Палієнко, академік Олексій Гіляров, які переважно поділяли погляди Б. Кістяківського і П. Юркевича і вважали, що цілісне світорозуміння можна створити на основі діяльного за своєю природою духовного начала.

Під час перебування України у складі СРСР свідома патріотична українська інтелігенція виборювала два головних права:

- право людини на індивідуальну свободу;
- право України на самобутнє внутрішнє життя [1, с. 97].

Однак поступово дослідження з філософії права звелися нанівець. У правовій науці міцно утвердився правовий позитивізм у марксистському варіанті, де панівним принципом стає «абсолютний суверенітет держави», а право розуміється як «зведена в закон воля пануючого класу». Функціональне призначення права обмежується лише контролем за поведінкою особистості, а не забезпеченням її свобод.

У 60-ті роки наступило ідеологічне потепління, що дало можливість для розмежованого осмислення понять права і закону.

В середині 70-х років почали з'являтися перші статті з проблем правового плюралізму. Виокремились такі підходи до розуміння права:

- морально-правовий, що пояснював право як систему загально-усвідомлених суспільством понять про права і обов'язки;

- нормативістський, що абсолютизував позитивне право і спирався на принцип «незнання закону не звільняє від його виконання»;
- соціологічний, що виводив право із суспільних відносин і мав свій принцип – «яке суспільство, таке право» [4, с. 22].

У 80-ті роки теорія права починає набирати повноцінного розвитку. Поступово розгортаються широко планові дослідження різних філософсько-правових ідей.

Про відродження та активний розвиток філософії права у незалежній Україні засвідчують такі факти:

- введення дисципліни «філософія права» як обов'язкової на юридичних спеціальностях вузівської освіти;
- поява підручників з філософії права;
- відкриття спеціальності «філософія права» у вчених радах для захисту дисертацій.

Сьогодні у розвитку вітчизняної філософії права головні такі напрямки:

- гуманізація права – визнання людини точкою відліку у розробці правової системи;
- правовий плюралізм – установка доцільності різної методології у вивченні права;
- феноменологічно-екзистенціальна спрямованість – розуміння права як способу співіснування людини із собою подібними;
- філософська оцінка правових норм – підтримка «живого» критичного духу у юриспруденції;
- утвердження філософії права на «нічийній території», тобто між філософією та юриспруденцією у статусі окремо.

Таким чином можна споглядати таку тенденцію, що філософія права в Україні є невід'ємною частиною її філософської і загально-національної культури. Українська філософсько-правова думка багато в чому співзвучна ідеям європейської філософсько-правової традиції, в той же час відрізняється самобтуністю та оригінальністю. Ця оригінальність полягає в релігійно-екзистенційному характері ідеї «природного права» і «прав людини».

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід відзначити, що процес становлення української філософсько-правової думки відбувався з урахуванням глибокого розуміння суті суспільного історичного розвитку, української правової культури та правосвідомості. Вітчизняні представники різних філософсько-правових концепцій у свої працях загальнофілософського та філософсько-правового спрямування, виходячи з тогочасних історико-культурних, суспільно-політичних та правових реалій, розвинули чимало ідей, що функціонують і зараз у філософсько-правовому дискурсі.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Философия права / С. С. Алексеев. – М. : Изд. НОРМА., 1997. – 336 с.
2. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М., 1990. – 328 с.
3. Філософія права: навч. посіб. / [за ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля] ; М-во освіти України ; Нац. Академія внутрішніх справ. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 333 с.

4. Костицький М. В. Українська політико-правова доктрина як основа формування судових і правоохоронних органів / М. В. Костицький // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1996. – № 1. – С. 21-27.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський – К., 1992. – 230 с.

Луцкий И. М. Исторические этапы философско-правовой мысли Украины

Статья рассматривает основные этапы становления философско-правовой мысли на поприщах Украины. Проанализированы особенности украинской философской позиции и вклад украинских философов, социальных мыслителей и общественно-политических деятелей в разработку общей проблематики философии права.

Ключевые слова: этап, философия, право, мысль, Украина.

Lutskyi I. M. Historical stages of philosophical and legal thought in Ukraine

The article is aimed to describe the basic stages of philosophical and legal thought becoming on the walks of life of Ukraine. The special features of the Ukrainian philosophical position and contribution of the Ukrainian philosophers, social thinkers, public and political figures into the development of general problematic of law philosophy are analysed.

Key words: stage, philosophy, law, thought, Ukraine.

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри церковно-канонічних і
державно-правових дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЗГІДНО ЧИНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Актуальною проблемою в галузі юриспруденції є визначення теоретико-правових засад функціонування права на захист згідно законодавства України. Це питання потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Дана проблема відіграє значну роль і викликає великий інтерес в сучасному суспільстві.

Ключові слова: держава, право, захист, законодавство.

Постановка проблеми. Держава, що декларує себе як правова, не має права цинічно нехтувати гарантованими своєю Конституцією правами, і, насамперед, правом людини на захист порушених прав з огляду на принцип рівності прав громадян в державі. Так, відповідно до статті 7 Загальної декларації прав людини «всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом» [1].

Натомість українська Конституція, яка містить низку положень, що ними декларується право на захист, фактично «прикриває» останніми неоднаковість права на захист, порушуючи, таким чином, принцип рівності прав людини. До того ж, окремі норми Конституції, які за змістом мають забезпечувати право на захист, суперечать одна одній і нівелюють природне право людини захищатися від, зокрема, кримінального переслідування. Саме ці положення становлять актуальність піднятої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою статті стали наукові дослідження, які здійснили С. Алексєєв, В. Бедь, В. Гончаренко, Я. Кондратьєв, М. Костецький, В. Марчук, О. Морозов, Ю. Шемшуненко, В. Шепітько, С. Яковенко, які сприяють осмисленню поточних процесів в правозахисній сфері та мають важливе значення для подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення змісту та особливостей функціонування права на захист згідно чинного законодавства на сучасному етапі державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи чинне законодавство доцільно відзначити, що частиною першою статті 59 Конституції України проголошено право кожного на правову допомогу, в тому числі на безоплатну допомогу, у випадках передбачених законом, а також право вільно обирати собі захисника. У частині другій цієї ж статті вказано: «Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» [2, с. 26].

Натомість, відповідно до частини другої статті 63 Конституції України, право на захист гарантується підозрюваному, обвинуваченому або підсудному. Таким чином, відповідно до цієї норми, гарантоване у статті 59 Конституції право кожного на правову допомогу і можливість мати захисника, у т.ч. за державний кошт, поширюється виключно на підозрюваного, обвинуваченого і підсудного. Інші процесуальні особи, відповідно до змісту статті 63 Конституції України, такого права не мають, навіть, якщо наявна вірогідність притягнення таких осіб у подальшому в якості підозрюваних, обвинувачених та підсудних.

Якщо з часу схвалення, до сьогодні для фахівців лишається дискусійною, резолютивна частина рішення Конституційного Суду України щодо тлумачення положень статті 59 Конституції за конституційним зверненням Геннадія Солдатова (справа про право вільного вибору захисника) [4], то питання щодо «закріплення» у Конституції юридичної неможливості залучення захисника (або правозахисника) під час проведення огляду, обшуку або безпосередньо під час затримання або арешту особи, а також під час відібрання в особи пояснень та притягнення її в якості підозрюваної або обвинуваченої, не викликає сумнівів у жодного з практикуючих адвокатів. При цьому, незважаючи на очевидне порушення права на захист особи щодо якої застосовується огляд, обшук або затримання, протягом існування Конституції України з 1996 року ані ефективних пропозицій щодо усунення такої дискримінації, ані конституційних подань щодо тлумачення такої норми Конституційним Судом не вносилося.

Виключна регламентація права на захист підозрюваного, обвинуваченого та підсудного статтею 59 Конституції України не допускає можливої цивілізованої трансформації і норм Кримінально-процесуального кодексу України, норм якого, на відміну від норм-приписів Конституції, передбачають виключний порядок перебігу кримінального процесу. Так, чинний Кримінально-процесуальний кодекс України [5, с. 18], регламентуючи завдання кримінального судочинства, уже у статті 2 зазначає, що такими серед іншого є «охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь» – тобто, є учасниками процесу. При цьому в пункті 8 частини 1 статті 32 КПК України серед учасників процесу крім захисника, а також потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їхніх представників знову ж зазначені обвинувачений і підозрюваний.

Таким чином, на законодавчому рівні право на захист від кримінального переслідування в Україні гарантоване лише певному, визначеному законом колу осіб. Інші особи, навіть з числа тих, що потенційно можуть біти піддані кримінальному переслідуванню, права на присутність захисника під час огляду, обшуку, арешту, давання пояснень та показань не мають. Цю думку підтверджує частина перша статті 21 КПК України: «Підозрюваному, обвинуваченому і підсудному забезпечується право на захист».

А чому ж таке право не забезпечується іншим особам, в яких правоохоронними органами бируться свідчення або «звичайні» пояснення до моменту порушення кримінальної справи чи на початку розслідування? Дослідимо такі варіанти.

За популярною схемою правоохоронними органами, до моменту притягнення особи в якості підозрюваного або пред'явлення їй обвинувачення, в особи відбираються пояснення щодо обставин справи, навіть, якщо порушеної справи поки немає. Такі пояснення, як зрозуміло свідомій людині, не мають ніякої юридичної ваги і, в ідеалі, вони мають слугувати напрямками розслідування справи. Натомість, саме вони в подальшому стають підставою для підписання протоколів допиту тієї ж особи, який має фактично ідентичний зміст. В більшості випадків, підозрюваний, не маючи необхідного рівня

юридичних знань і не усвідомлюючи різниці юридичної сили звичайних пояснень і протоколу допиту підозрюваного, погоджується із твердженням слідчого: «ви вже це писали і підписували раніше, то й підписуйте зараз» і підписує протокол допиту. До того ж, своєчасне застереження слідчим щодо «сприяння слідству», яке в подальшому ніби-то буде враховано в якості пом'якшуючої вини обставини, є ще одним аргументом на користь прийняття особою рішення щодо підписання протоколу допиту.

Очевидно що, присутній під час дачі показань адвокат або захисник, попередив би особу про її право відмовитися давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, закріплене у частині першій статті 63 Конституції України, а також про те, що пояснення, які відібрані без попередження про кримінальну відповідальність відповідно до статей 384, 485 КК України не мають ніякої юридичної сили, і тому не можуть бути враховані судом. Тобто, присутність захисника під час відібрання пояснень і його пояснення прав особі, яка дає пояснення, унеможливила б примушування її підписання протоколу допиту під впливом демонстрації раніше підписаних пояснень, які не мають юридичної сили.

Більш серйозна і надцинічна схема, яка застосовується до притягнення особи в якості підозрюваного або обвинуваченого, а тому без можливості участі захисника – допит потенційного підозрюваного в якості свідка по тій самій справі. При цьому, навіть із попередженням про право свідка відмовитися давати показання, такому свідку можуть нагадати (і це не суперечить законодавству України!), що раніше він уже давав звичайні пояснення з тим же змістом, які він тепер просто підкріпить більш вагомими показаннями – показаннями свідка. В такому варіанті показання відбираються виключно з попередженням про кримінальну відповідальність за відмову давати показання та за давання завідомо неправдивих показань відповідно до статей 384 та 385 Кримінального кодексу України. При цьому запитання на допиті свідка можуть бути деталізовані, може бути змінено їх напрям, а можливості відмовитися давати показання у свідка вже не буде, оскільки він перебуває під загрозою застосування кримінальної відповідальності за відмову від дачі показань як свідка або дачі неправдивих пояснень. Тобто, в цій схемі особа фактично примушується давати пояснення, в тому числі як проти себе, так і проти своїх близьких та родичів, хоча має гарантоване статтею 63-тєю Конституції України право відмовитись давати такі пояснення і не може бути притягнута за таку відмову до будь-якої відповідальності.

Як і в попередньому варіанті, схема відбирання пояснень у особи, яка на підставі власних пояснень або показань в якості свідка в подальшому може бути піддана кримінальному переслідуванню, була б зруйнована, якби під час допиту такої особи в якості свідка був присутній фахівець-правозахисник, зокрема, як адвокат цієї особи.

Варто підкреслити, що обидві наведені схеми отримання пояснень від осіб, які не мають статусу підозрюваного, обвинуваченого або підсудного за відсутності правозахисника, хоча і балансують на межі як здорового глузду, так і закону, проте повною мірою вписуються в законодавчу регламентацію сьогоденного «права на правову допомогу» в Україні, зокрема в кримінальному процесі.

При детальному аналізі норм КПК України вбачається не лише очевидна дискримінація прав осіб, які фактично піддані кримінальному переслідуванню на стадіях до притягнення в якості підозрюваного, або обвинуваченого. Участь захисника на ранніх стадіях процесу обмежена «дозволяючими» нормами статей чинного Кримінально-процесуального кодексу.

Можна вважати, що формулювання статті 63 Конституції України, трансплантоване у статтю 21 КПК України щодо гарантій та забезпечення підозрюваному, обвинуваченому та підсудному права на захист, у разі формулювання його як «права на захист за рахунок держави» відкрило б можливості для забезпечення права на захист за власний рахунок тим особам, які дають показання, в тому числі, свідочки, але потенційно можуть бути піддані кримінальному переслідуванню.

Незважаючи на те, що статтями 43 та 43-1 КПК України як підозрюваний, так і обвинувачений мають право на захисника і побачення з захисником до першого допиту, у разі відсутності свідомого ставлення до такої необхідності, й, зокрема, під впливом, підозрюваний або обвинувачений може відмовитися від захисника. При цьому його право на відмову від певного захисника, як одна з можливостей, які регламентовані статтею 46 КПК України, може бути сприйняте ним як відмова від захисту взагалі. В разі ж, коли такий підозрюваний або обвинувачений виявить намір скористатися послугами захисника, не виключений варіант, що він буде впевнений у тому, що він «сам себе позбавив» такого права, підписавши відмову за власною ініціативою, або за пропозицією співробітника відповідного правоохоронного органу.

В такому випадку, на нашу думку, необхідно проводити не лише цілеспрямовану освітню політику в державі щодо пояснення населенню змісту його прав, зокрема, права на захист, а й вживати інших заходів задля доведення до відома зацікавлених осіб такого змісту, в тому числі права відмови від конкретного захисника, а також права називати того захисника, послугами якого він має бажання скористатися.

Зрозуміло, що в інтересах слідства до моменту застосування таких, підготовчі заходи є таємними для особи у відношенні якої заплановано проведення огляду, обшуку, виїмки та/або арешту, а рішення щодо застосування яких, за виключенням особливих випадків, має бути винесено до застосування таких процесуальних дій відповідно до статей 29 та 30 Конституції України. При цьому лишається незрозумілою неможливість оскарження рішення суду щодо проведення, зокрема, огляду і обшуку з боку особи, до якої такі заходи застосовуються. Якщо затримання або арешт оскаржуються і законом передбачений порядок такого оскарження, огляд і обшук оскаржити недопустимо. Знову ж постає запитання: чому ж державі так необхідно унеможливити оскарження рішення суду про проведення обшуку та огляду? Це не підвищує ані авторитет суду, ані апріорі правильність дій правоохоронних органів, оскільки, по суті, безпідставним є кожний огляд, обшук або затримання, які не дали результатів, тому що були або недоцільними, або неефективними.

На мою думку, в даному випадку ми маємо ще один приклад порушення принципів змагальності у кримінальному судочинстві: у разі відмови суду в проведенні огляду або обшуку правоохоронні органи мають право на повторне звернення по таке рішення, але при дозволі суду проводити такі слідчі дії – це рішення не може бути оскаржене. Слід вказати, що українському законодавству знайомі механізми оперативного розгляду скарг громадян, як, зокрема, під час проведення виборів. Такі самі механізми можуть застосовуватися, на нашу думку, у разі оскарження, наприклад, проведення обшуку, а на час розгляду справи судом за скаргою, такі слідчі дії можуть призупинятися, а місце обшуку – опечатуватися.

Хіба не самим жакливим для суспільства є те, що ті, хто волають про махінації правоохоронних органів і мають реальну можливість вплинути на дискримінацію людини в її праві на захист, не вживають жодних заходів щодо усунення або поліпшення ситуації?

Очевидно, що громадянське суспільство України не є настільки розвинутим, щоб підозрювані, обвинувачені або підсудні мали власне лоббі в парламенті, однак така дискримінація не може лишатися поза увагою правозахисників, народних депутатів-юристів, яких на сьогодні в парламенті достатньо, а також спеціально уповноважених на захист прав і свобод від імені держави осіб.

Цікавою є позиція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який, відповідно до пункту 3 частини першої статті 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної ради з прав людини» має повне право на конституційне звернення до Конституційного Суду України. З моменту першого призначення і до сьогодні Уповноважений не добився ані реального вирішення цього наболілого питання шляхом тлумачення відповідних норм Конституційним Судом України, ані шляхом внесення відповідних змін та доповнень до чинного законодавства України, незважаючи навіть на свій реальний політичний вплив у діючій коаліції у Верховній Раді України [2, с. 47].

Виникає очевидне запитання: якщо така наболіла проблема, яку досить нескладного подолати, не була вирішена протягом років незалежності України, можливо, це комусь вигідно? Можливо, в цьому зацікавлене певне коло осіб, які мають міцне лоббі? В іншому випадку, єдиним поясненням такого нехтування правами громадян на ефективний захист є неувага законодавця до цієї проблеми.

Можливо, ще одним з пояснень такого ставлення народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо уникнення акцентування уваги на неможливості надання правової допомоги під час огляду, обшуку, виїмки або арешту особи є те, що коли подібні дії застосовуються до певних осіб, правоохоронні органи, всупереч нормам чинного законодавства допускають адвоката в кримінальний процес на будь-якій стадії. При цьому, слід зазначити, що навіть якщо в таких процесуальних діях адвокат і присутній (хоча, наголошуємо, не має права бути присутнім, якщо його клієнт не є підозрюваним, обвинуваченим або підсудним), то він не має статусу захисника, оскільки відповідно до частини першої статті 44 КПК України, адвокат або інша особа, передбачена законом, набуває такого статусу в конкретній кримінальній справі лише після набуття його клієнтом статусу підозрюваного або обвинуваченого.

Також відповідно до статті 44 КПК України захисник діє на підставі ордеру або довіреності, які, зокрема, фізично не можуть бути складені або пред'явлені, якщо постанова про притягнення в якості підозрюваного або обвинуваченого виносяться, а огляд, обшук або арешт відбуваються зненацька для особи, щодо якої застосовуються.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведений матеріал, доцільно відзначити, що законодавчого забезпечення потребує можливість присутності під час проведення огляду, обшуку або арешту захисника, повноваження якого підтверджуються ордером або довіреністю, а у разі неможливості через обмаль часу укладення відповідної письмової угоди з клієнтом – письмовою заявою клієнта на місці проведення відповідної процесуальної дії та свідцтвом на зайняття адвокатською діяльністю захисника.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини Док.ООН/PES/217 А, редакція від 10.12.1948 // Офіційний web-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
2. Закону України «Про Уповноваженого Верховної ради з прав людини» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 20. – Ст. 99.
3. Конституція України. – К. – 2006. – С. 61

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника). Справа № 1-17/2000. – Від 16 листопада 2000 року. – № 13-рп/2000 // Офіційний web-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
5. Кримінально-процесуальний Кодекс України з постатейними матеріалами // за ред. В. П. Шибко. – К., 2000. – 349 с.

**Луцкий А. И. Правовая регламентация права на защиту
согласно действующему законодательству**

Актуальной проблемой в отрасли юриспруденции является определение теоретико-правовых принципов функционирования права на защиту согласно законодательства Украины. Этот вопрос нуждается в последующем развитии и совершенствовании. Данная проблема играет значительную роль и вызывает большой интерес в современном обществе.

Ключевые слова: государство, право, защита, законодательство.

Lutskyy A. I. Legal regulation of the right to defence in accordance with the law

Determination of theoretical and legal principles of functioning of the right to defence in accordance with the legislation of Ukraine is the topical issue of jurisprudence. This question needs subsequent development and perfection. This problem plays a considerable role and causes large interest in a modern society.

Key words: state, right, defence, legislation.

Луцький Мирослав Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри церковно-канонічних
і державно-правових дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В ЮРИСДИКЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

В статті розглядаються питання регламентації та проведення судової експертизи. Проаналізовано особливості експертних дій в існуючих юрисдикційних процесах.

Ключові слова: процес, юрисдикція, експертиза.

Постановка проблеми. Дослідження витоків проведення судової експертизи залежить від процесуальних форм дослідження доказів. Саме тому, чинні юрисдикційні процеси (цивільний, кримінальний, адміністративний та ін.) слід вважати творцями цієї досить важливої практичної форми діяльності судової гілки влади. Оскільки на сучасному етапі державотворення відбувається реформування судової системи то потребує конкретизації правове становище судової експертизи в юрисдикційному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливості дослідження судової експертизи приділялася увагу багатьма науковцями і дана проблематика одержала подальший розвиток у працях таких вчених, як В. Л. Васильєв, Ю. М. Грошевий, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, В. В. Кошинець, О. В. Киричук, Є. М. Мойсєєва, В. Т. Нор, Л. Е. Орбан-Лембрик, В. А. Роменець, С. М. Стахівський, які сприяють осмисленню поточних процесів в сфері юридичної психології та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є висвітлення та дослідження правових основ призначення та проведення судової експертизи в існуючих процесуальних формах, мова йде про аналіз чинного Закону України «Про судову експертизу», Інструкції «Про призначення та проведення судових експертиз» та інших нормативних актів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальні особливості призначення і проведення судової експертизи в юрисдикційному процесі передбачені Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. У самому законі, в статті 2 вказується, що законодавство про судову експертизу складається із цього Закону, процесуального законодавства, інших законодавчих актів, міжнародних договорів та угод.

Судова експертиза врегульована в Кримінально-процесуальному кодексі (КПК) (статті 75-77, 196-205, 310-312, 433), Цивільно-процесуальним кодексом (ЦПК) (статті 22-24, 47, 53, 66, 142-150, 170, 171, 189, 239), Господарсько-процесуальним кодексом (ГПК) (статті 31, 42), Кодексом адміністративного судочинства (КАС) (статті 66, 81-85, 129, 131, 148), Кодексом про адміністративні правопорушення (КпАП) (стаття 273, 275).

Судова експертиза врегульована також підзаконними актами: Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз затвердженою, наказом Міністерства юстиції України 8 жовтня 1998 р., наказом Міністра охорони здоров'я України «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» від 17 січня 1995 р. та ін. 30 травня 1997 р. Пленум Верховного Суду України прийняв постанови «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах».

Як уже вказувалося, Кодекс адміністративного судочинства у статтях 81-85 та Кодекс про адміністративні правопорушення в статті 273 визначають підстави та порядок проведення експертизи й оформлення висновку як одного із засобів доказування у адміністративному процесі. Норми КАС України є нормами родового характеру і можуть використовуватися при призначенні будь-якого виду експертного дослідження у тому випадку, якщо експерт застосовує знання, що не є загальновідомими, акумульованими в життєвому досвіді людини, а належать до предмету відповідної науки, мистецтва, техніки, ремесла (тобто це спеціальні знання). Враховуючи такі критерії, можна визначити спеціальні підстави для призначення судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі: наявність у суду (судді) обґрунтованих сумнівів щодо здатності особи (конкретного учасника процесу) правильно відображати зовнішню і внутрішню сторони подій, обставин, що мають значення для правильного розгляду і вирішення цієї справи, відставання психічного розвитку від вікових норм, наявні чи перенесені психічні чи тілесні захворювання, наявність особливостей які свідчать про неурівноваженість емоцій, волі особи, її крайню агресивність, порушення в таких психічних процесах, як сприйняття, увага, запам'ятовування та ін [2, с. 18].

І хоч ці і інші підстави вказувалися щодо застосування психологічної експертизи в кримінальному процесі, вони можуть бути такими ж при визначенні потреби в психологічній експертизі і в адміністративному процесі.

Встановивши наявність об'єктивної потреби в призначенні психологічної експертизи суддя (чи інший повноважений орган) повинен керуватися положеннями КАС, КпАП, ЦПК, а також законами та іншими нормативними актами які стосуються призначення і проведення експертизи.

Призначення експертизи в адміністративному процесі (як і в іншому виді юрисдикційного процесу) має ще й ту особливість, що на таку процесуальну дію поширюються положення нормативних актів загального характеру. Це можуть бути закони і підзаконні акти.

Зокрема, призначаючи судову експертизу слід керуватись також Законом України 1994 р. «Про судову експертизу», де йдеться про поняття та принципи експертизи, статус експерта, що проводить дослідження, фінансове та організаційне забезпечення діяльності державних спеціалізованих установ та відомчих служб, можливості міжнародної співпраці в галузі судової експертизи. У спеціальній науковій літературі висловлювалися зауваження щодо змісту зазначеного Закону. Так, незважаючи на те, що в судовій експертології чітко визначено поняття «спеціальні знання», законодавець залишає цей термін невизначеним [1, с. 4].

Правда, у статті 1 Закону дається визначення судової експертизи як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання і досудового слідства, суду. Неточно сформульовано положення закону про неприпустимість втручання в проведення судової експертизи під загрозою передбаченою

законом відповідальності. В самому Законі, такої відповідальності за втручання в проведення судово-експертного дослідження не передбачено.

Стаття 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність експерта за злісне ухилення від явки в суд. Це правопорушення розуміється як прояв неповаги до суду і тягне санкцію у вигляді накладення штрафу від двадцяти до ста неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Злісне ухилення експерта від явки до органів досудового слідства або дізнання є самостійним деліктом, передбаченим статтею 185 КУпАП та тягне аналогічний вид адміністративного впливу (штраф від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян).

Як вказано вище, експерт підлягає відповідальності за «злісне» ухилення від явки в суд і санкція за таку неявку в суд майже в десять разів більша ніж за неявку в органи слідства чи дізнання. На жаль, таке «злісне» ухилення, чим воно відрізняється від просто неявки в суд чи простого «ухилення», ні в законодавстві, ні в коментарях до кодексу чи підручниках з адміністративного процесу не розшифровується.

У статті 385 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність експерта за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків в суді чи під час досудового розслідування.

Відповідальність за втручання в діяльність судового експерта передбачена статтею 386 Кримінального кодексу України, та й то лише частково: за перешкоджання явці експерта за викликом в суд, органи дізнання і слідства, тимчасових і слідчих комісій Верховної Ради України, за примушування до відмови від надання висновку.

Не вбачається втручанням в проведення судової експертизи дії керівника судово-експертної установи. І хоч Закон «Про судову експертизу» не передбачає таких «керівних» дій керівника установи чи підрозділу, Інструкція про призначення та проведення судових експертиз затверджена, Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5, такі дії дозволяє. У пункті 11.1 прямо вказується, що без письмової вказівки керівника експертної установи чи її структурного підрозділу експерт не може проводити експертизу. Керівник установи формує експертну групу та призначає її голову (п. 25), розглядає та затверджує висновок експертизи, а в разі незгоди з ним призначає нову групу експертів (п. 31) [3, с. 104].

Попри позитивні наслідки прийняття Закону «Про судову експертизу» та підзаконних актів щодо її проведення, має місце не тільки жорстка бюрократизація проведення експертизи (і здебільшого лише в експертних установах), але й пряме порушення Закону. Адже із змісту статей 81 КАС, 53 ЦПК та 273 КУпАП випливає, що експертом може бути будь-хто, якщо він володіє спеціальними знаннями. А ч. 4 статті 81 КАС вказує про експертні установи як про одного із суб'єктів кому доручається проведення експертизи (ст. 53 ЦПК взагалі ні про які експертні установи не згадує).

З іншого боку, саме визначення поняття «судова експертиза» є неповним, оскільки обмежується лише вказівкою на дослідження фахівця, опускаючи такі важливі етапи судової експертизи, як аналіз отриманих результатів та їх синтез при складенні висновку експерта, що служить засобом доказом у справі.

Існує ще ряд підзаконних нормативних актів, які регулюють окремі питання призначення та проведення експертизи. Це, зокрема, положення, що стосуються кваліфікації експертів, – Положення «Про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів»; Положення «Про кваліфікаційні класи судових експертів з числа працівників науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції України», Положення «Про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової

експертизи при Міністерстві юстиції України», та ін. Ці підзаконні нормативні акти є вкрай необхідними, оскільки заняття підприємництвом охопило всі сфери людської діяльності в Україні, у т.ч. й експертну. Не залишилася поза увагою і судово-психологічна експертиза. І оскільки інтерес до такого виду доказування зростає, держава повинна регулювати рівень освіти та кваліфікації особи, яка проводить психологічне дослідження, і своїм висновком суттєво впливає на мотивацію прийняття рішення судом.

Фахівці, які мають намір займатися проведенням судових експертиз як видом підприємницької діяльності, зобов'язані отримати дозвіл (ліцензію) на проведення такого виду діяльності. Це положення врегульоване Інструкцією «Про порядок видачі суб'єктам підприємницької діяльності спеціальних дозволів (ліцензій) на право здійснення медичної практики, проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертизи, умови і правила здійснення цієї діяльності та контролю за їх дотриманням», а також «Пам'яткою по перевірці додержання суб'єктами підприємницької діяльності умов та правил здійснення медичної практики, проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертизи, роздрібною реалізації медикаментів».

Експертні послуги, що надаються експертними установами, є платними. Їх визначено у «Переліку державних платних послуг, які надаються науково-дослідними інститутами судових експертиз Міністерства юстиції». Порядок оплати послуг визначено Положенням «Про порядок внесення юридичними та фізичними особами плати за проведення експертно-криміналістичними підрозділами органів внутрішніх справ України досліджень та інших робіт (послуг) із застосуванням науково-технічних засобів і криміналістичних методів та використання цих коштів».

Відповідно зі статтею 8 Закону України «Про судову експертизу» для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, на підставі положення Кабінету Міністрів України створена Координаційна рада з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України. На нашу думку, це теж є проявом уваги держави до проблем судової експертизи. З іншого боку, як уже вказувалося вище, така увага може стимулювати чисто бюрократичні підходи до судової експертизи. Наприклад, створений Міністерством юстиції України Реєстр атестованих судових експертів, який містить більше тисячі прізвищ, фіксує буквально лише кілька прізвищ осіб, які можуть проводити судово-психологічну експертизу. Це, здебільшого, особи які спеціалізуються не в галузі юридичної психології, а працюють лікарями-психологами в психіатричних клініках.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід відзначити, що в Україні, коли приймався Закон «Про судову експертизу», було не більше десятка відділень судової експертизи та факультетів підвищення кваліфікації для отримання другої освіти. Сьогодні в кожному обласному центрі експертів готують у цілому ряді навчальних закладів. Важливу нішу в цьому процесі займає Київ, де кількість таких ВНЗ сягає десятків. Тому доцільно говорити, що на сучасному етапі розвитку судової експертизи створені достатні умови для функціонування цього важливого правового інституту.

Список використаних джерел

1. Експертизи в судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 3-5.
2. Нор В. Т. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе / В. Т. Нор, М. В. Костицкий. – К. : Гол. изд. издат-ого объедин. «Вшца школа», 1985. – С. 18-19.

3. Судово-експертна діяльність. Довідник для суддів. – [2-ге вид., перероб. та доп.]. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – С. 103-104.

Луцкий М. И. Судебная экспертиза в юрисдикционном процессе

В статье рассматриваются вопросы регламентации и проведения судебной экспертизы. Проанализированы особенности экспертных действий в существующих юрисдикционных процессах.

Ключевые слова: процесс, юрисдикция, экспертиза.

Lutsky M. I. Legal evaluation in the jurisdiction process

The questions of regulation and carrying out of legal evaluation are examined in the article. The special features of expert actions in existing jurisdiction processes are analysed.

Key words: process, jurisdiction, evaluation.

УДК 342.72

Луцький Роман Петрович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СПІВВІДНОШЕННЯ МОРАЛІ ТА ПОЗИТИВНОГО ПРАВА З ТОЧКИ ЗОРУ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ВЧЕНИХ-ТЕОРЕТИКІВ

Актуальною проблемою в галузі юриспруденції є визначення морально-правових засад формування позитивного права в європейській правовій теорії. Питання співвідношення права та моралі є вічною проблематикою юриспруденції.

Ключові слова: мораль, право, держава, позитивне право.

Постановка проблеми. Прагнення до моральності в позитивному праві України гостро постає в двох аспектах, які надзвичайно болісно віддзеркалюються в правосвідомості суспільства. По-перше, руйнування комуністичної політичної системи, держави і права супроводжувалися глибокою економічною і політичною кризами. По-друге, в історії української державності в котрий раз руйнація стає лихоліттям на довгі роки, і соціальна несправедливість з особливою гостротою реалізується в соціально-економічній сфері, що приховано проявляється в законодавчій діяльності держави. Саме ці положення становлять актуальність піднятої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою даної статті стали праці С. С. Алексєєва, В. Д. Бабкіна, В. А. Бачиніна, В. С. Журавського, М. В. Костицького, В. С. Нерсисянца, Н. М. Оніщенко, М. І. Панова, О. Л. Копиленка, Н. М. Пархоменко, С. С. Сливки, Л. Л. Фуллера, Р. О. Халфіна, Ю. С. Шемшуненка, які сприяють осмисленню поточних процесів в теорії національної та західноєвропейської правової думки.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є визначення співвідношення моралі і позитивного права через призму дискусійних концепцій позитивізму та природного права. Саме пошук раціонального зерна в суперечності, ось завдання яке перед нами ставиться на сучасному етапі правотворення вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначальною рисою яка характеризує сутність права є його інституційна структура. Позитивне право – це витвір правової системи, тобто системи суб'єктів правотворчості, осіб, що запроваджують право, та інтерпретаторів. Теорія про природу права має не забувати факт, що позитивне право – результат правотворчості. Його створили дії та люди, уповноважені виконувати таке завдання. Але яким є те авторитетне джерело, що уповноважує створювати, змінювати, запроваджувати і тлумачити право? Може, тут ідеться тільки про владу, чи, може, легітимність авторитету права спирається на якусь моральну основу?

В теорії права сформувалися дві головні школи мислення, і кожна з них давала свою відповідь на це запитання. Згідно з традицією природного права, авторитет права кінець кінцем неминуче спирається на зв'язок права з мораллю. Деякі варіанти теорії природного права начебто вимагають від кожної гіпотетичної правової норми бути законом тільки тією мірою, якою вона узгоджується з вимогами моралі або задовольняє їх. Моральність – це умова законності, і то десь так само, як є тією умовою і належне ухвалення правової норми якимсь авторитетним органом. Згідно з іншими варіантами теорії природного права, моральність – не так умова законності, як умова легітимності правової системи загалом. Закони – це витвори правових систем за умови, що:

1) їх належним чином ухвалено, вдавшись до процедур, характерних для даної правової системи;

2) правові норми правової системи загалом узгоджуються з мораллю[1, с. 149-150].

Можливо, найважливіший варіант теорії природного права стверджує не тільки те, що кожен закон повинен задовольняти певний моральний критерій або що закони того чи іншого суспільства мають загалом задовольняти їх. Адже, згідно з цим поглядом, остаточною підставою авторитетності права є мораль. Претензія права на створення моральних обов'язків законами, ухваленими відповідно до норм цього права, не залежить від того, чи відповідає кожен закон певному моральному критерію, бо ж вона сама сформувалася завдяки тому, що право як певна система повноважень спирається на мораль. Саме мораль надає праву авторитетності.

Згідно з традицією позитивного права, такого зв'язку між правом і мораллю не існує. Дуже часто юридичний позитивізм характеризують мовою, яка припускає, що він напевно чи означає щось більше, ніж просто заперечення того, що стверджують прихильники позитивного права. Якщо прихильники природного права стверджують, що мораль і право мають між собою необхідний зв'язок, тоді юридичний позитивізм слід розуміти як доктрину, мовляв, необхідного зв'язку між правом і мораллю не існує. Якщо прихильники природного права розуміють, що певна норма, щоб стати законом, повинна задовольняти вимоги моралі, тоді юридичний позитивізм – це погляд, що моральність не конче становить умову законності. Якщо прихильники природного права стверджують, що система може бути правовою лише в тому разі, коли величезна більшість її норм відповідає вимогам моралі, тоді юридичний позитивізм – це погляд, що можуть існувати правові системи, щодо яких це твердження не має слушності. Гарт висловив славнозвісну думку, що кожна правова система має забезпечувати своїм громадянам певні морально значущі переваги, але й у гадці не мав стверджувати, що правові норми, поодинокі або в сукупності, повинні, щоб стати правом, задовольняти певний моральний критерій.

І, нарешті, якщо теорія природного права стверджує, що кінець кінцем саме мораль надає праву авторитетності, тоді юридичний позитивізм – це погляд, що дане твердження не має слушності. Право набуває авторитетності не завдяки вирішальному зв'язку права з мораллю, а внаслідок чогось іншого – соціального факту, а не наявності морального авторитету. Тут, напевне, стане в пригоді якийсь приклад такої аргументації. Джон Остин, відомий юридичний позитивіст XIX ст., вважав, що основою права є влада і воля. Право – це команда суверена, людини, наказам якої інші люди звичайно коряться і яка звичайно не кориться наказам інших. Причиною звички коритися здебільшого є влада, яка загрожує санкціями за непослух, а не моральний авторитет наказів суверена. Відповідь Остина на подане вище запитання гостро критикували не тільки прихильники природного права, а й кожен видатний представник школи позитивного права, що жив після нього, передусім Гарт. Автори найцікавіших праць у сфері сучасного юридичного позитивізму

зосереджувалися на тому, як дати набагато вірогіднішу відповідь на це запитання, ніж та, що належить Остинові [2, с. 190].

Розглянемо детальніше теоретичні підходи щодо розкриття сутності права через аналіз твору Джона Остина «Визначення сфери юриспруденції», яка була опублікована в Англії 1832 році. Саме її в англо-американській традиції довго вважали за провідний твір, протиставлений теорії природного права. Це напрочуд ретельна праця, де докладно й витончено висвітлено величезний матеріал. В окремих джерелах є змога ознайомитися з найголовнішими поглядами Остина на природу права [4, с. 198]. Англомовні студенти вже понад півтора століття вивчають теорію Остина однією з перших, тому й не дивно, що в зарубіжних підручниках з теорії права її критикували більше, ніж будь-яку іншу теорію.

З приводу труднощів, на які натрапляє Остинів юридичний позитивізм, уже виробився консенсус, і найавторитетніше висловився про них провідний теоретик позитивного права у XX століття Г. Л. А. Гарт. Який у своїй плідній праці «Уявлення про право», опублікованій 1961 році проаналізував уявлення про правову систему як про поєднання двох типів норм. Норми першого типу, як і звичайний кримінальний закон, забороняють певну поведінку, вимагають її або ж дозволяють її [4, с. 201].

Норми другого типу надають індивідам повноважень створювати, переглядати й закінчувати певні правові відносини (наприклад кредитора і позичальника, чоловіка і жінки, продавця й покупця). Повне формулювання норми, яка надає повноважень, виконує десь ті самі функції, що й рецепт: норма – це низка напрямів зміни нашого правового статусу в деяких аспектах, і то добровільної зміни. Такі норми сповіщають нам, як укласти шлюб, як розлучатись, як скласти заповіт і т. ін. Серед цих, як їх називає Гарт, вторинних норм нас цікавлять насамперед ті, які розповідають, як створювати, переглядати й касувати первинні норми. Далі Гарт розглядає уявлення про юридичну чинність і набагато витонченіше, ніж Остин, трактує «норму визнання», яка дає змогу суддям відрізняти легітимні претензії на законність від сумнівних, і то способом, який не повинен залежати від оцінки переваг конкретних норм.

Славетна лекція Гарта «Позитивізм і розмежування права та моралі», прочитана в пам'ять Гопса в Гарвардській правничій школі, була опублікована в часописі «Harvard Law Review» за три роки до виходу у світ його книжки, яка пролила нове світло на дану тематику. В наступному випуску «Harvard Law Review» на неї дав відповідь тодішній найвидатніший американський теоретик права Лон Л. Фулер із Гарвардського університету (Гарт майже тридцять років був професором юриспруденції в Оксфордському університеті). У своїй статті «Позитивізм і вірність праву» Фулер багато чим захоплювався у Гартовій лекції, але, будучи певною мірою теоретиком природного права, в принципі був незгоден із позицією Гарта. Фулерова теорія природного права була сповненим уяви оригінальним відступом від традиційних теорій природного права, так само як Гартова теорія відступала від попередніх форм позитивізму. Дискусія між цими обома видатними постатями стала визначною подією в історичній теорії права XX століття [4, с. 205].

До найцікавіших новацій Фулера належали його намагання збудувати теорію природного права без теологічної основи, а також аргумент, що мораль забезпечує критерії (дальшого) існування всієї системи норм, а не критерії юридичної чинності якоїсь єдиної норми чи закону. Отож, на думку Фулера, цілком може бути, що юридичну чинність матиме навіть несправедливий закон, та якщо вся система норм і повноважень створювати норми, чи якась істотна частина цієї системи, суперечить моралі (як-от у нацистській Німеччині, де справжня правова система була підточена й занапашена), тоді

це вже не дієва система права, а – в щонайкращому разі – ще один метод соціального контролю, і то метод, що опирається на сваволлю.

Ще одна новація в теорії Фулера – нове наполягання, що мораль, маючи суттєве значення для права, становить, за його словами, «внутрішню мораль права», або ж «мораль, яка уможливорює право», а не, як звичайно вважають, заборону аморального змісту норм. Цю внутрішню мораль права підсумовано в низці процедурних норм, які вимагають оприлюднення і зрозумілості й відкидають зворотню дію закону, суперечливість і постійні зміни. Фулер обговорює ці норми в розділі «Вісім способів зазнати невдачі в правотворчості» у своїй книжці «Мораль права» [5, с. 321].

Після Гарта, напевне, найбільший вплив на терію права за нашої доби справив його наступник на кафедрі юриспруденції Оксфордського університету американець Роналд Дворкін. Навіть тоді, коли в Оксфорді, почасти завдяки впливу Гарта, юридичний позитивізм був у великій пошані, Дворкін публікував статті, в яких намагався викрити його вади. У статті «Модель норм», він доводить, що йдеться все ж про систему права, а не про систему норм, і то навіть тоді, коли первинні норми заступають вторинними. Отже, будь-яка цілком сформована система права міститиме й те, що Дворкін називає принципами, тобто суміш, яка складається з точно й вузько визначених моральних приписів на кшталт «Жоден індивід не повинен мати вигоди від своїх несправедливих дій» [3, с. 125]. Цей принцип був частиною права, доводить Дворкін, яке було порушене, коли суд першої інстанції дозволив Елмерові Палмеру успадкувати гроші свого діда, дарма що Елмера засудили за вбивство заповідача (перше ніж той міг змінити свій заповіт). Немає потреби казати, що цей заповіт був позбавлений юридичної чинності внаслідок цивільного позову з боку обох доньок заповідача, хоча здавалося, ніби не порушено жодної норми (в Гартовому розумінні). Навіть суддя, що висловив у цій справі окрему думку, здається, покликався на Дворкінів принцип, а саме: за браком недвозначного дозволу законодавчого органу суди не мають повноважень «збільшувати покарання відповідача, позбавляючи його власності». Отож раніше невідома судова справа «Рігс проти Палмера» стала після статті Дворкіна майже знаменитою, дарма що Дворкінова інтерпретація справи багатьом видавалася суперечлива. Аргумент Дворкіна не залежить від того, мав він слушність у своїй інтерпретації цієї справи чи ні.

Важливі заперечення Дворкіна, спрямовані проти юридичного позитивізму Гарта, породили цілу низку відповідей, що спричинилися до розколу в таборі юридичних позитивістів. Одне з важливих тверджень Дворкіна полягає в тому, що моральні принципи обов'язкові для суддів, які розглядають складні судові справи. Жоден позитивіст не заперечує цієї думки. Затяті юридичні позитивісти стверджують, що не кожна норма, обов'язкова для суддів, обов'язкова тому, що це закон даної юрисдикції. Це досить поширений феномен. Наприклад, при розгляді судових справ, пов'язаних із колізією правових норм, від американського судді можуть вимагати, щоб він застосував у якомусь конкретному випадку договірне право Франції, але внаслідок цього право Франції аж ніяк не стає частиною права США. Так само й моральні принципи інколи можуть бути обов'язковими для суддів, дарма що ці принципи не стають частиною права. Юридичні позитивісти з широкими поглядами ладні визнати, що моральні принципи можуть і бути обов'язковими для урядовців, і становити частину права даного суспільства. На їхню думку, моральні принципи стають елементом права завдяки тому, що урядовці вважають їх за такий елемент, а не внаслідок їхньої значимості як моральних принципів [3, с. 127].

Висновки. Отже, питанню співвідношення моралі і позитивного права приділяли увагу як представники позитивістського підходу так і вчені природної концепції розуміння

сутності права, але жодна з цих шкіл не може претендувати на істинність. Оскільки джерелом правопорядку є тільки влада, яка й має у своєму розпорядженні примус. Саме вона, стоячи над суспільством, регулює й формує основи та підвалини суспільного життя. А діюче право, створене владою на морально прийнятних принципах, покликане забезпечувати порядок, гармонію і безпеку в державі чим гарантувати єдність та цілісність суспільства, а отже його процвітання.

Список використаних джерел

1. Оніщенко Н. М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку : монографія / за ред. Н. М. Оніщенко – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – 316 с.
2. Нерсисянц В. С. Философия права / В. С. Нерсисянц – М. : Издат. группа «Норма-Инфра-М», 1997. – 341 с.
3. Тихонравов Ю. В. Основы философии права / Ю. В. Тихонравов : учеб. пособ. для вузов]. – М. : Вестник. – 1997. – 295 с.
4. Філософія права / [за ред. Дж. Фейнберга та Дж. Коулмена]. – К. : Основи, 2007. – 310 с.
5. Философия права. Хрестоматия : [учеб. пособие для студентов высших учеб. заведений] / Н. И. Панов, В. А. Бачинин, А. Д. Святоцкий : под ред. Н. И. Панова. — К., 2002. – 618 с.

Луцкий Р. П. Соотношение морали и позитивного права с точки зрения западноевропейских ученых-теоретиков

Актуальной проблемой в отрасли юриспруденции является определение морально правовых принципов формирования позитивного права в европейской правовой теории. Вопрос соотношения права и морали является вечной проблематикой юриспруденции.

Ключевые слова: мораль, право, государство, позитивное право.

Lutsky R. P. Correlation of moral and positive law from the point of view of Western European scientists and theoreticians

Determination of moral and legal principles of positive law formation in the European legal theory is the topical problem in the sphere of jurisprudence. The question of correlation of law and moral is eternal problems in jurisprudence.

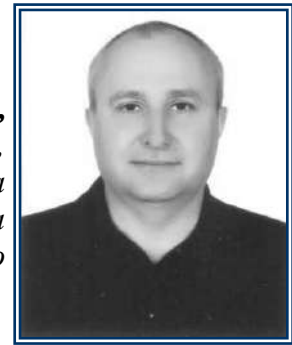
Key words: moral, law, state, positive law.

УДК 34.340.12

Редько Андрій Григорович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПІДГОТОВКА ТА ДОБІР КЕРІВНИХ КАДРІВ ДЛЯ КОМПАРТІЙНОЇ КОМАНДНО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ СИСТЕМИ ВЛАДИ ТА УПРАВЛІННЯ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР В 40-60 РР. ХХ СТ.

У статті розглядається підготовка керівних кадрів для компартійної системи влади та управління в західних областях УРСР у 40-60 рр. ХХ ст. Звертається увага на організацію системи підготовки керівних кадрів та її функціонування у досліджуваній період. Аналізуються особливості підготовки керівних кадрів із місцевого західноукраїнського населення.

Ключові слова: якісний склад номенклатурних працівників в західних областях УРСР в 40-60 рр. ХХ ст., підвищення освітнього рівня компартійно-державної номенклатури в Західній Україні, організація системи підготовки керівних кадрів для компартійної системи влади та управління в західних областях УРСР в 1940-1960 рр., регіональна специфіка кадрової політики компартійної влади в західноукраїнських землях.

Постановка проблеми. Підготовка та добір керівних кадрів для компартійної системи влади та управління в західних областях УРСР в 1940-1960 рр. та особливості її організації є маловивченою проблемою в історії держави і права України як науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі складові цієї проблеми досліджували О. В. Гаран [6], І. П. Кожукало [10; 11], частково – І. В. Багров [1], Л. Д. Вітрук [3], І. А. Величко [2], В. Я. Галаган [5], В. Крупина [12], Т. С. Першина [16; 17]. Аналітика зазначеної проблеми подана у працях М. С. Дорошка [8; 9], М. О. Фролова [18; 19; 20], О. Ф. Штейнеле [37; 38], М. Восленського [4], М. Джиласа [7], М. Дорошка [8; 9], В. П. Мохова [14; 15; 13].

Постановка завдання. Та все ж адекватного історико-правового аналізу регіональної специфіки підготовки та добору номенклатурних працівників для компартійної системи влади та управління в західних областях УРСР в 40-60 рр. ХХ ст. не проводилось. Спробою такого аналізу і є дане історико-правове дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед варто відзначити, що в західних областях УРСР у 1940-1960 рр. значна увага приділялась освіті номенклатурних працівників, підготовці та перепідготовці керівних кадрів. За 1944 р. в Дрогобицькій області було підготовлено партійних, комсомольських, радянських, фінансових, торгових і господарських працівників, спеціалістів сільського господарства 11 563 особи. Зокрема, на курсах партійної підготовки – 139 осіб, комсомольських працівників – 27 осіб, радянських працівників різних спеціальностей – 2 324 особи, фінансових працівників різних спеціальностей – 352 особи, працівників радянської торгівлі – 642 особи,

господарських працівників різних спеціальностей – 2 370 осіб, спеціалістів нафтової, озокеритної і газової промисловості – 1 320 осіб, спеціалістів залізниці – 780 осіб, спеціалістів сільського господарства – 3 609 осіб [29, арк. 75].

Протягом 1946 р. через систему партійних шкіл та курсів за межами Дрогобицької області було підготовлено та перепідготовлено 85 осіб, з них партійних працівників – 59 осіб, а комсомольських – 26 осіб. У межах Дрогобицької області через курси й короткотермінові семінари пройшли підготовку 359 осіб, з них партійних працівників – 83 особи, комсомольських – 276. У Дрогобицькій області у 34 вечірніх партійних школах навчалось 823 особи [30, арк. 88-89].

У Львівській області на 1 січня 1945 р. у вищих навчальних закладах навчалось 7 928 осіб. З них у Львівському державному університеті ім. І. Франка – 1 509 осіб, Політехнічному інституті – 1 986 осіб, Медичному інституті – 1 647 осіб, Ветеринарному інституті – 359 осіб, Лісотехнічному інституті – 287 осіб, Педагогічному інституті – 302 особи, Інституті радянської торгівлі – 604 осіб, Поліграфічному інституті – 186 осіб, Львівській державній консерваторії – 152 особи. [33, арк. 1].

За період 1945-1946 рр. у системі партійного навчання для Львівської області було підготовлено 1 529 партійних та комсомольських працівників. Так, в кінці 1945 р. шестимісячні міжобласні партійні курси закінчили 226 осіб, з них 37 партійних і комсомольських працівників Львівської області. А у 1946 р. в районах самої Львівської області налічувалось 40 райпартшкіл, в яких навчались 1 044 особи. [34, арк. 5, 7].

У 1947 р. в м. Львові функціонувала дворічна обласна партійна школа, в якій навчалось 392 особи (в тому числі 81 особа керівних працівників Львівської області), 9-тимісячні партійні курси при обласній партійній школі, на яких навчалось 128 осіб (в тому числі 19 осіб із Львівської області), дев'ятимісячні курси партійно-радянських працівників низової ланки, на яких навчалось 76 осіб. Також було створено і дворічну школу підготовки сільськогосподарських кадрів, в якій навчалось 120 осіб. При цій школі постійно діяли шестимісячні курси перепідготовки голів колгоспів, на яких навчались 41 особа. Було організовано також і двохрічну юридичну школу, в якій навчалось 90 осіб. Окрім того, при Львівському міськкомі КП(б)У був організований Вечірній університет марксизму-ленінізму, в якому навчалось 1 155 осіб [32, арк. 45].

У 1944-1945 рр. в Станіславській області було організовано і працювало 2 інститути – вчительський інститут та інститут вдосконалення вчителів, 4 технікуми і педучилища, 979 середніх і неповносередніх та початкових шкіл, в яких навчалось 203 911 чоловік, дітей і молоді [21, арк. 1]. За межі області для навчання були відряджені у 1945 р. 77 осіб. З них на річних курсах в м. Києві навчалось 22 особи, а на трьомісячних курсах в м. Харкові – 57 осіб [29, арк. 42]. У 1946-1947 рр. до Львівської юридичної школи з різних районів області були відряджені 52 особи [23, арк. 169].

У відповідності з постановою ЦК ВКП (б) «Про підготовку та перепідготовку керівних партійних і радянських працівників» від 2 серпня 1946 р., за рішенням ЦК КП(б)У від 12 квітня 1947 р. і бюро Станіславського обкому КП (б)У від 2 серпня 1947 р. в м. Станіславі при обкомі КП (б)У були організовані дев'ятимісячні обласні партійні курси підготовки і перепідготовки низових партійних і радянських кадрів. Курси почали свою роботу 10 листопада 1947 року. Вони мали два відділи: партійний і радянський. На партійному відділі навчалось 26 осіб, на радянському – 64. Таким чином, загалом на курсах навчалось 90 курсантів [25, арк. 52]. Крім того, у 1949 році у Львівську і Харківську двохрічні партійні школи була направлена 31 особа для навчання на міжобласних дев'ятимісячних курсах для перепідготовки керівних партійних і радянських

працівників [26, арк. 3]. У 1950 році на міжобласних дев'ятимісячних курсах для перепідготовки керівних партійних і радянських працівників загалом навчалось 100 осіб слухачів [27, арк. 33].

За 1944 р. в Тернопільській області на короткотермінових курсах і семінарах було підготовлено 2 392 особи працівників зі всіх галузей народного господарства. Готувалися керівні кадри і у середніх спеціальних та вищих навчальних закладах. Зокрема, у двох сільськогосподарських технікумах (Язловецькому і Заліщицькому) було підготовлено 130 осіб агротехніків, зоотехніків та ветеринарів, а при Кременецькому учительському інституті на двохмісячних курсах – 713 осіб.

Для підвищення ідейно-теоретичного рівня кадрів у грудні 1944 р. в 29 районах Тернопільської області було організовано вечірні партійні школи, які охоплювали 567 осіб. Крім того, при первинних парторганізаціях працювали 23 політшколи, які охоплювали 418 осіб [35, арк. 80-81].

На 1948 р. для Тернопільської області підготовлено на шестимісячних курсах в м. Львові та Києві 21 особа, перепідготовлено на шестимісячних курсах в м. Вінниці – 33 особи, навчено на двохмісячних курсах в м. Кременці – 50 осіб [36, арк. 22].

Наступною важливою проблемою в контексті історико-правового аналізу номенклатурного принципу є підбір та висування керівних кадрів із місцевого західноукраїнського населення. З цього приводу Т. Першина відзначала наступне: «Номенклатура західних областей майже цілком комплектувалася за рахунок відряджених зі східних районів. Якщо на перше січня 1946 р. прибуло близько 80 тис. партійних, радянських, господарських та інших працівників, то тільки за 1945 р. в цей регіон було направлено більше 35 тис. чоловік, в тому числі керівних кадрів промисловості – 4 416, сільського господарства – 4 637 чоловік» [16, с. 31].

У Дрогобицьку область в грудні 1944 р. зі східних областей УРСР прибуло 409 осіб кадрових працівників. З них партійних кадрів – 62 особи, радянських керівних кадрів – 29 осіб, фінансових кадрів – 32 особи, торговельних кадрів – 40 осіб, прокурорських кадрів – 22 особи, судових кадрів – 21 особа, сільськогосподарських кадрів – 62 особи, промислових кадрів – 72 особи [28, арк. 80].

У Львівську область в 1944 р. за відрядженням Сталінського обкому КП(б)У прибуло 49 осіб з них на партійну роботу були направлені 26 осіб, на газетну роботу – 1 особа, на радянську роботу – 2 особи, на різні господарські роботи – 20 осіб [31, арк. 99].

У Станіславську область протягом 1946 р. прибули 458 осіб, з них партійних кадрів – 229; комсомольських – 14; радянських – 86; сільськогосподарських – 39; МВС, МДБ, суду і прокуратури – 55; промисловості, транспорту і зв'язку – 35 [24, арк. 113].

Однак не всі керівні кадри, направлені зі східних областей в Західну Україну, були компетентними номенклатурними працівниками. За твердженням Т. Першиної, «у партійних комітетах східних областей стало хибною практикою перекидати номенклатурних працівників, котрі не виправдали себе на попередній роботі, втратили будь-який авторитет, на рівнозначні посади і навіть більш високі у райони з важкими умовами праці. У 1944-1945 рр. це був західноукраїнський регіон» [16, с. 32]. Саме тому, на її думку, не без підстав партійні органи західних областей нарікали на якісний склад прибулих господарських кадрів. У цьому відношенні неодноразово гостро критикувалася ними робота Ворошиловградського, Дніпропетровського, Запорізького, Сталінського, Сумського, Харківського та інших обкомів КП(б)У [16, с. 33].

Враховуючи зазначені обставини, партійні та радянські органи докладали значних зусиль для забезпечення важливих ділянок господарства, громадсько-політичної роботи,

культури кадрами керівників з місцевих жителів. Як наслідок цього, на кінець 1945 р. в сільських, районних, обласних Радах працювало 26 606 чоловік – уродженців Західної України (це становило у Рівенській області 35,8 %, у Львівській – 53,5 %, Волинській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській – понад 60 %, а в середньому по регіону – більше половини) [6, с. 61].

Але кадрова проблема у той час була дуже далекою від свого остаточного вирішення. Багато посад залишалися вакантними, бо місцеве партійне керівництво вперто чекало на відряджених зі східних областей і радо йшло на заміну призначенців із місцевого західноукраїнського населення «східняками». За такої кадрової політики не могло бути й мови про створення партійними комітетами широкого дієвого резерву керівних кадрів із місцевого населення.

З метою здійснення «перелому» у кадровій політиці місцевих партійних комітетів та завдання їм «правильного» напрямку дій, 10 липня 1945 р. з'явилася спеціальна постанова ЦК КП(б)У «Про добір і висунення кадрів із місцевого населення західних областей УРСР». Суть її зводилася до того, що обкоми партії повинні докорінно поліпшити добір, виховання і висунення на керівну роботу людей із активу місцевого населення. Критерієм же для висунення обраної кандидатури мала слугувати доведена на ділі відданість партії і радянській владі, іншими словами, активна боротьба з українськими націоналістами [16, с. 32]. Проте справа просувалася не надто швидко. На вересневому (1946 р.) Пленумі ЦК КП(б)У відзначалося, що в західних областях з 16 129 посад номенклатури обкомів партії лише 2 097 займають працівники із місцевого населення, тобто 13,0 % (по окремих областях цей показник був ще меншим: у Чернівецькій області лише 3 %, Станіславській – 7,6 %). На Пленумі також відзначалося, що в земельних і заготовчих органах вони склали 12,1 %, а в радянських, планових і торговельних – 30 %. На посади голів виконкомів місцевих і районних Рад було висунуто 31 % представників місцевого населення [6, с. 61].

Висновки. Як бачимо, підготовці та перепідготовці керівних кадрів для компартійної системи влади та управління в західних областях УРСР у 40-60 рр. XX ст. приділялася велика увага. Тому стереотипне уявлення про номенклатурних працівників Західної України 40-60 рр. XX ст., як малоосвічених й некомпетентних, є, звичайно ж, перебільшенням. А щодо політики добору керівних кадрів із місцевого населення, варто відзначити, що вона загалом мала компанійський та декларативний характер. Самі ж представники місцевого активу розставлялись на другорядні, неключові посади й не мали суттєвого впливу на політичні процеси в західноукраїнському суспільстві.

Список використаних джерел

1. Багрова И. В. Женский труд: социально-экономические проблемы : монография / И. В. Багрова. – К. : Выща школа, 1983. – 152 с.
2. Величко И. А. Проблемы занятости женских трудовых ресурсов : монография / И. А. Величко. – К. : Выща школа, 1984. – 60 с.
3. Вітрук Л. Д. Жінки – трудівниці в період соціалістичної індустріалізації : монографія / Л. Д. Вітрук. – К. : Наукова думка, 1973. – 120 с.
4. Восленский М. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза : монография / М. Восленский. – М. : Захаров, 2005. – 640 с.
5. Галаган В. Я. Советская женщина: портрет в ретроспективе : монография / В. Я. Галаган. – К. : Знание, 1990. – 48 с.

6. Гарань О. В. Проблеми формування національних кадрів у західних областях УРСР у другій половині 40-х – 50-х років / О. В. Гарань // УІЖ. – 1989. – № 10. – С. 55–65.
7. Джилас М. Лицо тоталитаризма : монография / М. Джилас. – М. : Новости, 1992. – 541 с.
8. Дорошко М. С. Компартійно-державна номенклатура УРСР у 20 – 30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз : монографія / М. С. Дорошко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2004. – 154 с.
9. Дорошко М. С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917-1938рр.) : монографія / М. С. Дорошко. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 368 с.
10. Кожукало І. П. Зміцнення районної ланки партійного апарату на Україні (1953-1958 рр.) / І. П. Кожукало // УІЖ. – 1962. – № 5. – С. 48–58.
11. Кожукало І. П. Підготовка і перепідготовка керівних кадрів у 1946-1958 рр. / І. П. Кожукало // УІЖ. – 1977. – № 2. – С. 77–85.
12. Крупина В. Освітньо-культурний рівень партійної номенклатури УРСР (друга половина 1940-х – початок 1950-х рр.) / В. Крупина // Український історичний збірник. Вип. 12. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 207-214.
13. Мохов В. П. Номенклатурная организация власти: функциональные пределы / В. П. Мохов // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 38-50. – (Вип. XXIII : Політична еліта в історії України).
14. Мохов В. П. Региональная политическая элита России (1945-1991 рр.) : монография / В. П. Мохов. – Пермь : Пермское книжное издательство, 2003. – 238 с.
15. Мохов В. П. Эволюция региональной политической элиты России. 1950-1990 : монография / В. П. Мохов. – Пермь : ПГТУ, 1998. – 256 с.
16. Першина Т. С. До питання про забезпечення керівними кадрами народного господарства України / Т. С. Першина // УІЖ. – 1995. – № 3. – С. 23-35.
17. Першина Т. С. Партійно-радянська номенклатура в Україні, 1945-1948 рр.: деякі аспекти проблеми / Т. С. Першина // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 263-277. – (Вип. XXIII : Політична еліта в історії України).
18. Фролов М. О. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. : монографія / М. О. Фролов. – Запоріжжя : Прем'єр, 2004. – 800 с.
19. Фролов М. О. Компартійно-радянська еліта України та особливості пошуку оптимальної моделі адміністративно-територіального устрою радянської республіки в 20-30-х роках ХХ століття / М. О. Фролов // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2003. – Вип. XVI. – С. 185–197.
20. Фролов М. О. Номенклатурна еліта та соціально-політичні джерела, її формування у 1920-1930-х рр. / М. О. Фролов // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 181-190. – (Вип. XXIII : Політична еліта в історії України).
21. Ф. 1 – П Івано-Франківський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 300. Справки отдела об укомплектовании руководящими кадрами партийных, советских и хозяйственных организаций области, подборе, расстановке и воспитании кадров в районных партийных организациях, наложении партвызысканий, приеме и трудоустройстве демобилизованных из Красной армии и другим вопросам, 3 января – 29 декабря 1945 г., 190 арк.

22. Ф. 1 – П Івано-Франківський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 304. Справки, списки отдела об укомплектовании руководящих работников партийных, советских и хозяйственных организаций, укомплектовании и сменяемости номенклатурных работников обкома партии, выдвижении женщин на руководящую работу, кадров из местного населения и другим вопросам, 2 февраля 1945 г. – 1 января 1946 г., 77 арк.
23. Ф. 1 – П Івано-Франківський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 371. Протоколы №№ 89, 90 заседаний бюро обкома КП(б)У (оригиналы), 10-20 августа 1946 г., 187 арк.
24. Ф. 1 – П Івано-Франківський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 473. Справки отдела об укомплектовании и сменяемости руководящих работников партийных, советских и хозяйственных организаций, учреждений, входящих в номенклатуру горкомов, райкомов, обкома, ЦК КП(б)У, выдвижении кадров из местного населения, направленных кадрах из ЦК КП(б)У, других обкомов партии, подготовке и переподготовке кадров и другим вопросам, 1 февраля 1946 г. – 1 января 1947 г., 133 арк.
25. Ф. 1 – П Івано-Франківський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 853. Докладные записки, справки отдела о работе райкомов партии по подбору, расстановке и воспитанию кадров, работе с кадрами в областных организациях и другим вопросам, списки партийно-хозяйственного актива, передовиков народного хозяйства области, награжденных орденами и медалями СССР, 15 января – 13 ноября 1948 г., 84 арк.
26. Ф. 1 – П Івано-Франківський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 983. Отчеты, справки, докладные записки. Информации в ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У о работе по подбору, расстановке и выдвижении руководящих кадров из местного населения, проведении областной партийной конференции и совещании партийно-хозяйственных активов, отчетах и выборах в первичных партийных организациях, рассмотренных персональных делах, отчет о работе особого сектора обкома партии, 7 января 1949 г. – 10 февраля 1950 г., 192 арк.
27. Ф. 1 – П Івано-Франківський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 1173. Отчет, справки, докладные записки, информации в ЦК КП(б)У об отчетно-выборных собраниях и конференциях, проведении отчетов и выборов руководящих профсоюзных органов, итогах проведения областной, городских и районных комсомольских конференций, выборах в Верховный Совет СССР, местные Советы депутатов трудящихся, выдвижении кадров из местного населения, отчетах и выборах женских советов, реализации, рекомендации республиканского совещания председателей колхозов западных областей УССР, рассмотренных персональных делах и апелляциях коммунистов и другим вопросам, 5 января 1950 г. – 16 января 1951 г., 106 арк.
28. Ф. 5001 Дрогобицький обласний комітет КП(б)У
оп. 2.
Спр. 97. О работе отдела кадров обкома КП(б)У, 1 – 31 декабря 1944 г., 104 арк.
29. Ф. 5001 Дрогобицький обласний комітет КП(б)У
оп. 7.
Спр. 143. Отчеты, справки о работе отдела кадров ОК КП(б)У, укомплектовании парторганов, советских и хозяйственных организаций, списки

- работников ГК, РК, исполкомов и сельских советов, переписка с ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б), о кадрах и др., 1 января – 18 июня 1946 г., 338 арк.
30. Ф. 5001 Дрогобицький обласний комітет КП(б)У
оп. 7.
Спр. 150. Отчеты сектора партийных кадров ОК КП(б)У о подготовке и переподготовке, подборе, расстановке и воспитании партийных и комсомольских работников, 1 января – 1 декабря 1946 г., 108 арк.
31. Ф. П – 3 Львівський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 112. Справки, статистические отчеты отдела о состоянии и организации учета кадров по отраслям народного хозяйства, науки и культуры, 9 января – 16 декабря 1944 г., 149 арк.
32. Ф. П – 3 Львівський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 211. Отчет о работе отдела кадров обкома КП(б)У за 1947 г. (I-й экз.), 1 января – 31 декабря 1947 г., 62 арк.
33. Ф. П – 3 Львівський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 311. Справки, сведения работников сектора о его работе, укомплектовании кадрами высших, средних специальных учебных заведений, общеобразовательных школ и музыкальных училищ, улучшении материально-бытовых условий профессорско-преподавательского состава и студентов, выдвижении на руководящую работу кадров из местного населения, подготовке и переподготовке массовых кадров для учебных заведений. Планы работы сектора и др., 1 января – 30 декабря 1945 г., 180 арк.
34. Ф. П – 3 Львівський обласний комітет КП(б)У
оп. 1.
Спр. 565. Справки работников секторов о подборе, расстановке, подготовке кадров партийных, советских и административных органов, планы работы секторов, 1 января – 13 декабря 1946 г., 82 арк.
35. Ф. Р – 2022 Дрогобицький обласний виконавчий комітет Ради депутатів трудящих
оп. 1.
Спр. 154. Планы работы бюро обкома партии и отдела кадров. Отчет о работе отдела кадров за 1944 год. Справки, информации о подборе, расстановке руководящих кадров, 10 августа – 22 декабря 1944 г., 117 арк.
36. Ф. Р – 2022 Дрогобицький обласний виконавчий комітет Ради депутатів трудящих
оп. 1.
Спр. 958. Отчет отраслевых секторов отдела кадров обкома КП(б)У о работе за 1947 год, 15 – 25 января 1948 г., 63 арк.
37. Штейнеле О. Ф. «Народжені революцією»: формування номенклатурної еліти УРСР кінця 1930-х – 1940-х років / О. Ф. Штейнеле // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 202-205. – (Вип. XXIV : Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні : проблеми взаємовпливів).
38. Штейнеле О. Ф. Соціальні джерела номенклатурної еліти повоєнної України (1945 – 1953 рр.) / О. Ф. Штейнеле // Гілея (науковий вісник): Збірник наукових праць. – К. : Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова; Українська Академія Наук. – Випуск. 24. – 2009. – С. 115-123.

***Редько А. Г. Подготовка и подбор руководящих кадров
для компартийной командно-административной системы власти
и управления в западных областях УССР в 40-60 гг.***

В статье рассматривается подготовка руководящих кадров для компартийной системы власти и управления в западных областях УССР в 40-60 гг. Обращается внимание на организацию системы подготовки руководящих кадров и ее функционирования в исследуемый период. Анализируются особенности подготовки руководящих кадров из местного западноукраинского населения.

Ключевые слова: *качественный состав номенклатурных работников в западных областях УССР в 40-60 гг., повышение образовательного уровня компартийно-государственной номенклатуры в Западной Украине, организация системы подготовки руководящих кадров для компартийной системы власти и управления в западных областях УССР в 1940-1960, региональная специфика кадровой политики компартийной власти в западноукраинских землях.*

***Redko A. G. Training and selection of leading staff for communist
command and administrative system of power and governing in Western regions
of Ukrainian SSR in 40-60s of XX century***

In the article the training of leading staff for communist system of power and governing in Western regions of Ukrainian SSR in 40-60s of XX century is examined. A special attention is focused on organization of training system of leading staff and its functioning during the investigating period. Peculiarities of training of leading staff from local Western Ukrainian population are analyzed.

Key words: *qualitative personnel of nomenklatura in western regions of Ukrainian SSR in 40-60s of XX century, increasing of educational level of communist and state nomenklatura in Western Ukraine, organization of training system of leading staff for communist party system of power and governing in western regions of Ukrainian SSR in 1940-1960s, regional specific of personnel policy of communist power on Western Ukrainian lands.*

УДК 34.340.12

Ковалик Володимир Васильович,
кандидат історичних наук, доцент університету,
професор кафедри історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВІДНОВЛЕННЯ ОРГАНІВ НКВС І МІЛІЦІЇ ТА ЇХ КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ СТАНІСЛАВЩИНИ В 1944-1946 РОКАХ

У статті на основі архівних документів та наукової літератури автор показує відновлення органів НКВС і міліції на території Станславської (з 9 листопада 1962р – Івано-Франківської) області після звільнення від фашиської окупації та в перші повоєнні роки.

Ключові слова: структура управління, кадрове забезпечення, оперативні працівники, якісний склад особового складу.

Постановка проблеми. Відновлення діяльності органів НКВС і міліції в Станславській області в основному відбувалося за рахунок переведення працівників із інших областей УРСР, союзних республік та із резерву кадрів НКВС СРСР.

За часів радянської дійсності особливо важливі аспекти діяльності органів міліції, як НКВС (МВС) загалом, у зв'язку з повною заідеологізованістю та політизованістю історичної науки відображено однобічно й винятково у позитивному плані, з використанням дозованої кількості архівних документів, часто вирваних із контексту історії та штучно прив'язаних до певних подій.

Тогочасні праці не дають об'єктивної й цілісної картини їх діяльності. Зокрема, поза увагою залишилися такі актуальні проблеми, як кадрове забезпечення, освітньо-кваліфікаційний рівень працівників, соціально – матеріальне забезпечення та інші.

Доступ до архівів МВС та КПРС, дає можливість сьогодні по-новому поглянути на їх діяльність не лише стосовно виконання ними своїх функціональних завдань, а й встановити їх роль і місце в системі тоталітарного режиму, зародженні та функціонуванні механізму репресій як в Україні загалом, так особливо в західних областях. Предметом дослідження виступають особливості відновлення органів НКВС і міліції Станславської області після звільнення території краю від фашиської окупації та в перші повоєнні роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми висвітлено в працях дослідників, зокрема Ігоря Андрухіва, Івана Біласа, Сергія Біленка, Петра Михайленка, Володимира Сергійчука, Валерія Тимофєєва, Анатолія Шевченка та інших.

Постановка завдання. Метою даної статті є поглиблення історико-правових знань про діяльність та відновлення НКВС і міліції Станславської області після її звільнення від фашиської окупації та в перші повоєнні роки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У звільнених від нацистських загарбників районах розпочався процес відродження радянської влади. Він проходив

відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». Виконуючи постанову, ЦК КП(б)У створив оперативну групу по Станіславській області, яка займалася добором кадрів для роботи на керівних посадах у звільнених районах області. А напередодні вступу частин Червоної армії на терени області ЦК КП(б)У своїм рішенням відновив Станіславський обком партії, облвиконком, обком комсомолу та УНКВС. Тимчасовим місцем дислокації обласних владних структур до 27 липня (часу звільнення обласного центру) був Снятин [9, с. 97]

Наказом НКВС УРСР «Про оголошення штатів органів НКВС Вінницької, Волинської, Дрогобицької Житомирської, Ізмаїльської, Кам'янець-Подільської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Ровенської, Станіславської, Тернопільської, Чернігівської і Чернівецької областей» від 4 квітня 1944 року було визначено штатний розпис та структуру Станіславського обласного управління НКВС та РСМ. Загальна кількість працівників мала складати 1950 чол. (996 чол. Начальницького і оперативного складу та 954 чол. Рядового і технічного складу). Із них – 1134 працівники міліції [7, с. 18-20]. До структури УНКВС входили такі служби і відділи:

- 1) керівництво УНКВС – 4 чол.: начальник управління (полковник держбезпеки Завгородній Михайло Андрійович), заступник начальника УНКВС – начальник управління РСМ (підполковник міліції Плієнко Петро Сергійович), заступник начальника УНКВС по кадрах (Бабенко Василь Конович), заступник начальника УНКВС (Похвалов Микола Федорович);
- 2) секретаріат – 6 чол. (начальник, оперуповноважений з нагляду за таємними документами, старший діловод, перекладач, друкарка, ротаторщик);
- 3) управління Робітничо-селянської міліції – 114 чол;
- 4) відділ пожежної охорони – 16 чол. (начальник, два заступники, секретарка, політчастина – 4 чол., 1-е відділення – 4 чол., 2-е відділення – 4 чол.);
- 5) тюремне відділення – 4 чол.;
- 6) відділ боротьби з бандитизмом – 40 чол. (начальник, заступник начальника, секретаріат – 3 чол.; 1-е відділення – агентурно-оперативна робота – 13 чол., 2-е відділення – боротьба з дезертирством – 9 чол., 3-є відділення – слідство – 10 чол., група обліку – 3 чол.);
- 7) оперативний відділ – 4 чол.;
- 8) відділення контррозвідки НКВС «Смерш» 6 – чол.;
- 9) штаб винищувальних батальйонів – 6 чол., (начальник, заступник, помічник начальника штабу, 2 інструктори, друкарка);
- 10) 1-й спецвідділ – 17 чол.;
- 11) штаб мобілізації та протиповітряної оборони (МППО) – 1 чол.;
- 12) відділ боротьби з дитячою бездоглядністю і безпритульністю – 13 чол.;
- 13) відділ кадрів – 14 чол.;
- 14) господарський відділ – 76 чол. (керівництво – 4 чол., відділ матеріально-технічного забезпечення – 8 чол., комендатура – 19 чол., житлово-ремонтна група – 1 чол., фельдз'язок – 7 чол., медчастина – 3 чол., ветеринарна інспекція – 1 чол., автотехнічне відділення – 27 чол., телефонна станція – 6 чол.);
- 15) фінансовий відділ – 11 чол.;
- 16) дисциплінарна група – 2 чол.

Структура управління Робітничо-селянської міліції складалася з таких служб і відділів:

- 1) керівництво – 3 чол. (начальник, заступник, помічник начальника);
- 2) секретаріат – 4 чол. (начальник, інспектор, зав. діловодством, друкарка);
- 3) політвідділ – 6 чол. (начальник, заступник, помічник начальника з комсомольської роботи, старший інструктор, інструктор, секретар-друкарка);
- 4) група з постачання – 1 чол. (старший інспектор);
- 5) відділ кримінального розшуку – 27 чол. (начальник, заступник, секретар, друкарка; 1-е відділення – боротьба з грабежами і вбивствами – 5 чол. (начальник, 2 старших оперуповноважених, оперуповноважений, помічник оперуповноваженого); 2-е відділення – боротьба з крадіжками – 5 чол. (начальник, 2 старших оперуповноважених, оперуповноважений, помічник оперуповноваженого); 3-е відділення – боротьба з хуліганством, статевими злочинами та шахрайством – 4 чол. (начальник, старший оперуповноважений, оперуповноважений, помічник оперуповноваженого); 4-а група – боротьба з дитячою злочинністю – 2 чол. (старший оперуповноважений, оперуповноважений); 5-а група – оперативний розшук – 1 чол. (оперуповноважений); 6-а група – кінологічна – 3 чол. (старший інструктор, 2 інструктори службових собак); 7-а група – слідство – 3 чол. (старший оперуповноважений, оперуповноважений, помічник оперуповноваженого);
- 6) відділ боротьби з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією – 17 чол. (начальник, заступник начальника, секретар, друкарка; 1-е відділення – боротьба зі спекуляцією – 4 чол. (начальник, 2 старших оперуповноважених, оперуповноважений); 2-е відділення – боротьба з розкраданням у системі державної торгівлі і кооперації – 3 чол. (начальник, старший оперуповноважений, оперуповноважений); 3-є відділення – боротьба з розкраданням у системі заготівлі і фінансів, фальшивомонетники – 3 чол. (начальник, старший оперуповноважений, оперуповноважений); 4-а група – слідство – 3 чол. (старший оперуповноважений, 2 оперуповноважених);
- 7) оперативний відділ – 10 чол. (начальник, 2 старших оперуповноважених, старший експерт, фотограф, секретар-друкарка);
- 8) паспортний стіл – 18 чол. (начальник, заступник, секретар-друкарка; 1-е відділення – паспортне – 4 чол. (начальник, 2 старших інспектори, інспектор); 2-а група – розшук – 1 чол. (старший інспектор); 3-я група – дозвільна – 1 чол. (старший інспектор); 4-а група – облік військовозобов'язаних – 1 чол. (старший інспектор); кушове адресне бюро – 7 чол. (начальник, старший інспектор, 2 інспектора, 3 реєстратори);
- 9) група віз і реєстрації – 2 чол. (старший інспектор, інспектор);
- 10) відділ службової підготовки – 11 чол. (начальник, заступник начальника, 5 старших інспекторів, 3 інспектори, секретар-друкарка);
- 11) державна автоінспекція – 5 чол. (начальник відділу, старший інспектор, 2 паспортисти, секретар-друкарка);
- 12) кваліфікаційна комісія – 5 чол. (голова, 2 члени комісії, паспортист, секретар-друкарка);
- 13) відділ актів громадянського стану – 6 чол. (начальник, заступник начальника, старший інспектор, 2 інспектори, секретар-друкарка).

Таким чином, загальний штат працівників УНКВС Станіславської області налічував 334 працівники, із них 114- управління РСМ [7, с. 1-17].

Для порівняння зазначимо, що станом на 6 травня 1941 р. особовий склад УНКВС області налічував 1462 працівників, із них 1018 – міліціонерів, а в апараті УРСМ налічувалося 137 працівників (104,1-120). Таким чином, у 1944 р. відбулося збільшення чисельного складу УНКВС майже на 500 чол. В основному за рахунок розширення штатів окремих служб і відділів (відділ боротьби з бандитизмом, господарський відділ, відділ боротьби з дитячою безпритульністю та інші) і створення нових («Смерш», штаб винищувальних батальйонів та інших).

Співвідношення працівників міліції до інших служб у структурі райвідділ та рай відділень НКВС залишалося на довоєнному рівні й становило 2/3 від загального складу. Наприклад, у Галицькому РВ НКВС налічувалося 38 працівників, із них 28 було працівниками міліції; у Городенківському РВ НКВС налічувалося 40 працівників, із яких 30 належали до міліції; у Долинському співвідношення становило 39 і 29, у Калуському – 42-32; у Косівському – 42 і 31, у Надвірнянському – 40 і 30. Аналогічним було співвідношення і в інших райвідділах [7, с. 18].

Структура райвідділів різнилася лише в окремих із них кількістю штатних посад в окремих службах і здебільшого була такою: начальник РВ, його заступник (начальник РВ з міліції), секретаріат (секретар-бухгалтер, друкарка, шофер) відділення боротьби з бандитизмом (начальник, старший оперуповноважений, оперуповноважений), пожежний інспектор.

Відділ міліції, у свою чергу, складався з начальника, двох старших оперуповноважених, оперуповноваженого, помічника оперуповноваженого, кінолога, відділення дільничних уповноважених (міста і сільських населених пунктів), начальника паспортного столу, паспортистки, начальника військово-облікового столу, інспектора відділу записів актів громадянського стану.

Іншу структуру мав Станіславський міський відділ міліції, в складі якого було три відділення, до кожного з яких згідно зі штатним розписом входили: начальник відділення, старший оперуповноважений, оперуповноважений, помічник оперуповноваженого, 9 дільничних уповноважених міліції, начальник паспортного столу, 2 паспортисти, начальник військово-облікового відділу, обліковець, секретар-бухгалтер, друкарка. Всього у трьох відділеннях налічувалося 60 чол. Крім того, був окремий взвод міліції (патрульно-постова служба) в складі 27 чол. (начальник, 2 командири відділень, 24 патрульних міліціонерів), два окремі відділення міліції в складі 29 чол. (2 командири відділення, 27 міліціонерів), окремий конвойний взвод міліції в складі 27 чол. (командир взводу, 2 командири відділень, 24 міліціонерів), окремий кавалерійський взвод міліції в складі 26 чол. (командир взводу, 2 командири відділень, 20 міліціонерів-кавалеристів, конюх, обліковець, кучер) камера попереднього затримання – 5 чол. (начальник і 4 наглядачі), начальник клубу. Всього у складі міського відділу налічувалося 175 чол [2, с. 17-30].

Діяльність на теренах звільнених районів боївок ОУН та УПА, забезпечення мобілізаційної кампанії, побутова необлаштованість більшості з дільничних уповноважених міліції вимагали значного напруження, мобілізації сил, умінь і навичок для виконання поставлених завдань. Особливо це стосувалося дільничних уповноважених сільської місцевості, де один міліціонер обслуговував 4-6, а то і більше населених пунктів, через те, що певна частина посад дільничних залишалися вакантними. Відсутність транспорту, житла, приміщення для роботи, постійна загроза життю з боку учасників збройного підпілля тощо – такий був неповний перелік умов, в яких доводилося працювати дільничним уповноваженим у сільській місцевості.

Не в кращому становищі були й оперативні працівники, зокрема кримінального розшуку та ВБРСВ. Тому з метою покращення умов їх праці наказом начальника УНКВС від 3 червня 1944 року було встановлено, що робочий день для них розпочинався о 10-й годині і тривав до 24-ї з перервою на обід від 16 до 20 години. А працівники всіх інших структурних підрозділів працювали з 9 до 20 години з перервою на обід від 14 до 16 години [1, с. 40]

Роботу органів міліції утруднювала не лише діяльність збройного підпілля, а й неукомплектованість кадрами окремих служб та відділів. Як і в довоєнний період, кремлівське керівництво та радянсько-партійні й силові відомства на місцях продовжували з недовірою ставитися до місцевого населення, що було зумовлено як їх перебуванням під фашистською окупацією, так і діяльністю збройного підпілля. Тому кадрове забезпечення здійснювалося за рахунок приїжджих працівників НКВС та РСМ з інших регіонів СРСР та УРСР.

Оскільки до кінця жовтня 1944 р. всю територію України було повністю звільнено від нацистських окупантів, то гостро постало питання кадрового забезпечення обласних управлінь НКВС та міліції кваліфікованими працівниками. Слід зазначити, що незадовільним залишився стан комплектації кадрів органів НКВС та РСМ не лише в західних, а й в інших областях. У зв'язку з цим із резерву відділу кадрів НКВС СРСР, а також союзних республік до кінця 1944 р. в Україну було направлено 5884 працівники, із них 1418 – в органи НКВС (101 працівник керівного складу, 38 – начальницького складу, 1177 – оперативних працівників, 102 – рядового і технічного складу) та 2412 – в органи міліції (26 працівників керівного складу, 473 – начальницького складу, 1201 оперативних працівників, 712 – рядового і технічного складу).

Решта 2055 осіб було направлено для заповнення вакансій в пожежній, адміністративно-господарській та тюремній службах [10, с. 1-2]. Понад третину із них було направлено в західні області. Водночас туди було додатково направлено 6458 працівників із УНКВС інших областей УРСР, зокрема, з Вінницької області – 152 працівники, Ворошиловградської – 736, Дніпропетровської – 530, Житомирської – 230, Запорізької – 547, Київської – 489, Кіровоградської – 360, Миколаївської – 248, Полтавської – 455, Станіславської – 856, Сумської – 326, Харківської – 1161, Чернігівської – 369, працівників [1, арк. 11]. Крім того, було направлено понад тисячу партизанів із загону двічі Героя Радянського Союзу генерал-майора Федорова [2, с. 5].

За вказівкою ЦК ВКП(б), проводилась і певна робота стосовно залучення до органів міліції і вихідців із місцевого населення. Зокрема, в Станіславській області до кінця 1944 р. було прийнято заяви про прийом на роботу від 688 осіб (95 жінок, 11 членів і кандидатів ВКП(б), 14 членів ВЛКСМ, 170 колишніх партизанів), у Львівській – від 1638 осіб (135 жінок, 118 членів і кандидатів ВКП(б), 141 член ВЛКСМ, 1054 партизанів), у Тернопільській від – 1009 (174 жінок, 17 членів і кандидатів ВКП(б), 46 членів ВЛКСМ, 389 партизанів) Усього по УРСР виявили бажання працювати в ОВС 36436 осіб (7399 жінок, 5552 члени і кандидати ВКП(б), 171 член ВЛКСМ, 5921 колишніх партизан), із яких 24919 осіб проживало на окупованій фашистами території. Відповідно щодо них відділи «Смерш» проводили спецперевірку, що затягувало справу з їх остаточним оформленням на роботу [10, с. 17-18]. Зокрема, у Станіславській області на кінець 1944 р. спецперевірка проводилась проти 549 осіб. Коли виявляли, що родичі претендента (чи він сам) співпрацював з окупантами, були вивезені на роботи до Німеччини, мали кримінальне минуле, зв'язки з ОУН та УПА, то у прийомі на роботу йому відмовляли, а тих, хто уже працював, – звільняли. Зокрема, до кінця 1944 р. за результатами

спецперевірок по управліннях НКВС та міліції було звільнено 1590 осіб (у тому числі 303 – як «ворожий елемент» 38 – за кримінальне минуле, а в 1249 осіб родичі були вивезені до Німеччини, або мали кримінальне минуле) [10, с. 29].

Наприклад, із Коломийського МВ НКВС було звільнено міліціонера Уграка, який був членом ОУН з 1942 р., а тому вважався «інформатором оунівців» [10, с. 28-30].

Закономірно, що при такому підході до вирішення кадрового питання наприкінці 1944 р. органи НКВС УРСР були укомплектовані лише на 75 % (налічувалося 59348 співробітників). Водночас апарат Наркомату було укомплектовано на 80,8 %, обласних управлінь НКВС – на 81,8 %, а управлінь РСМ – на 70,4 %. Щодо якісного складу за освітнім рівнем, стажем практичної роботи та віковим цензом, то у розрізі структур він був таким : [8, с. 580-581].

Таблиця 1.

**Якісний стан особового складу органів НКВС та РСМ УРСР
станом на 1944 р.**

	Кількість працівників	Із них осіб, які мали (в%)			Стаж роботи (в%)				За віком (в%)		
		Спецпідготовку	Військову освіту	Загальну вищу та середню освіту	до 1 року	1-3 роки	4-6 років	7 і більше років	до 20 років	21-40 років	старші 40 років
Апарат НКВС	808	10,3	3,6	50,6	9,3	24,0	35,0	31,7	2,3	76,7	21,0
Кадри УНКВС	7858	19,0	2,1	30,6	33,0	31,5	15,1	20,4	6,0	81,5	12,5
Кадри УРСМ	23442	7,6	3,1	10,6	45,0	28,0	13,0	14,0	11,5	76,5	12,0

Отже, аналіз наглядно засвідчує, що за освітньо-професійним рівнем найнижче стояли працівники міліції, тобто люди, від яких значною мірою залежала доля громадян, забезпечення правопорядку, соціалістичної законності, а також прав і свобод. У той же час майже половина працівників міліції (45 %) фактично не мали практичного досвіду роботи в органах. Майже аналогічним був якісний стан особового складу УНКВС та УРСМ Станіславської області. Зокрема, станом на листопад 1944 р. із 1073 працівників тільки 3,2 % мали спеціальну підготовку, 2,1 % – військову освіту, 1,8 % – неповну загальну вищу та середню освіту, а решта – початкову та неповну середню. Лише 30 % із них мали практичний стаж роботи в органах внутрішніх справ понад 3 роки, а працювати доводилося фактично за двох, оскільки некомплект до штатного розпису становив 877 чол. [9, с. 445].

Слід зазначити, що низький освітній та професійний рівень і були тими головними причинами, які призводили до порушень службової дисципліни, соціалістичної законності, аморальних вчинків. Названі чинники значною мірою впливали і на рівень

втрат, оскільки впродовж 1944 р. в Україні загинуло 237 працівників ОВС, із них: 112 оперативних працівників міліції, 61 міліціонерів, 34 оперативних працівників НКВС, 13 представників керівного складу НКВС, 17 осіб – з інших служб. Крім того, за різні злочини до суду було передано справи на 507 працівників органів НКВС, у тому числі на 360 працівників міліції [10, с. 40-42].

З метою покращення оперативної роботи та керівництва низовими структурами відповідно до наказу НКВС СРСР № 001387 «Про організаційні зміни органів НКВС Української РСР» від 14 листопада 1944 р. 26 районних відділень НКВС Станіславської області було переведено в статус райвідділів із відповідним збільшенням штатних одиниць [3, с. 446]. Таким чином, у структурі УНКВС Станіславської області стало 34 райвідділи та два міських відділи НКВС.

Гострою проблемою для УНКВС та УРСМ Станіславської області залишалося кадрове питання і в 1945 р. Основні причини полягали в тому, що продовжувалася війна, а також активно діяли збройні відділи ОУН та УПА. Війна не давала можливості відрядити певну частину військовослужбовців на роботу в органи НКВС та РСМ, розширити сітку спецшкіл та курсів із підготовки кадрів, а збройний опір перешкоджав залучати в ОВС кадри з місцевого населення.

Не змінила відчутно ситуацію на краще й постанова ЦК КП(б) «про підбір і висування кадрів з місцевого населення для західних областей» від 10 липня 1945 р., в якій вимагалось від місцевих органів влади та силових структур посилити роботу, спрямовану на залучення для роботи в міліції кращих представників із місцевого населення. Однак й надалі комплектування проводилося за рахунок приїжджих працівників. Зокрема, станом на вересень 1945 р. УНКВС Станіславської області поповнилося на 123 працівники, направлених із різних регіонів СРСР та УРСР. Загальна чисельність становила 1572 працівники, однак вакантними залишалося 378 посад [4, с. 28].

Питання комплектації кадрів розглядалося і на нараді секретарів обкомів КП(б)У та начальників УНКВС й УНКДБ західних областей, що відбулася 31 жовтня 1945р. у Станіславі за участю першого секретаря ЦК КП(б) М. Хрущова. Він вимагав звернути увагу на комплектування органів міліції не лише з місцевих активістів, а й з числа демобілізованих червоноармійців, які, добре знаючи місцеві умови, могли надати значну допомогу як у боротьбі зі збройними формуваннями ОУН та УПА, так і в забезпеченні охорони громадського порядку і законності. Однак М. Хрущов також наголошував на тому, що їх «необхідно добре перевірити» [11, с. 2]

Таким чином, саме ці спецперевірки фактично і були головною перешкодою для прийому на роботу вихідців із місцевого населення, оскільки в більшості з тих, хто бажав працювати в органах міліції, родинні «біографії» не відповідали встановленим вимогам.

Зазначимо, що проблема кадрів була властива й загалом для НКВС УРСР, оскільки до кінця 1945 р. налічувалося 76718 чол., що становило 79,3 % від штатного розпису (96741 чол.) [12, с. 10].

Активна робота з добору кадрів для органів НКВС та міліції розгорнулася в 1946 р. Зокрема, 6 квітня 1946 р. ЦК КП(б) ухвалив з цього приводу спеціальну постанову «Про підбір і виховання кадрів із місцевого населення в органах МВС Рівненської, Станіславської, і Тернопільської областей» в якій вимагав від перших секретарів обласних комітетів партії та міністрів МВС УРСР (18 березня 1946 р. Народний комісаріат внутрішніх справ було перейменовано в Міністерство внутрішніх справ) упродовж 2-х місяців «повністю завершити укомплектування органів МВС за рахунок прийняття на роботу місцевого населення». Крім того, пропонувалося запровадити тримісячну

спеціальну підготовку для тих представників із місцевого населення, які вже працювали в органах МВС. До кінця року через систему курсів, семінарів і шкіл мало бути підготовлено для трьох областей, як мінімум, 1500 працівників із місцевого населення, у тому числі: дільничних уповноважених міліції – 500 чоловік, начальницького складу пожежних команд – 300 чоловік і завідувачів рай бюро загсу – 100 чоловік [8, с. 23].

Значну увагу приділялося і підготовці кадрів у спеціальних школах міліції. Однак після війни приміщення майже всіх шкіл та курсів, які діяли станом на 22 червня 1941 р., були зруйновані, а тому вдалося на перших порах відновити навчальний процес лише у двох однорічних школах – Львові й Одесі з набором по 200 чол. кожна, а також шестимісячні курси у Чернівцях на 150 чол. Оскільки, як наголошував нарком НКВС УРСР В. Рясний, у листі на ім'я секретаря ЦК КП(б) Д. Коротченка від 13 грудня 1945 р. існуючі навчальні заклади були не в змозі «забезпечити зростаючої потреби органів НКВС УРСР в підготовці кваліфікованих кадрів начальницького і оперативного складу міліції», то просив допомогти в розширенні сітки спецшкіл і курсів. ЦК КП(б)У з розумінням поставився до цієї проблеми, і мережа шкіл та курсів була значно розширено. Зокрема, заново створено однорічну Всеукраїнську офіцерську школу в Києві, яка до кінця 1946 р. підготувала 253 осіб начальницького і оперативного складу, з яких 181 – навчались стаціонарно, а 72 оперативних працівники пройшли курси перепідготовки.

Однорічні Львівська, Одеська та Чернівецька школи міліції підготували в 1946 р. 812 оперативних працівників. А через курси перепідготовки пройшло 1207 оперативних працівників МВС та 6574 працівників міліції.

Крім того, в Києві, Харкові, Львові, Одесі, Житомирі та Станіславі в 1946 р. було відкрито 9-ти місячні курси пожежної охорони, в яких упродовж року підготовлено 600 чол. Молодшого начальницького складу [12, с. 15-16]. Зокрема, перший випуск слухачів Станіславської пожежної школи відбувся 25 вересня 1946 р., який закінчило 38 із 41 слухачів. Троє слухачів не склали випускних іспитів [5, с. 69].

Таким чином, упродовж 1946 р. через мережу спецшкіл і курсів було підготовлено 9510 працівників МВС, міліції та пожежної охорони, у тому числі 2871 працівник із місцевого населення, а саме: 13 оперуповноважених міліції, 83 помічники оперуповноважених міліції, 883 дільничні уповноважені міліції, 1396 рядових міліціонерів, 446 чол. старшого і молодшого начальницького складу пожежної охорони, 40 працівників загсу, 10 працівників військово-облікових столів [12, с. 15-16].

Чисельність особового складу органів МВС УРСР на кінець 1946 р. зросла до 81408 чол., що складало 84,2 % від штатного розпису. На роботу в органи МВС упродовж року було прийнято 27193 чол., і водночас звільнено кваліфікаційними комісіями та за наслідками спецперевірок 22539 чол., які «скомпрометували себе на окупованій території», а також «не відповідали вимогам за станом здоров'я та з інших причин» [12, с. 10-14].

Укомплектованість УМВС у західних областях склала в середньому 94,4 %, а в УМВС Станіславської області – 91,4 %, оскільки із 1660 працівників за новим штатним розписом було у наявності лише 1517 працівників [12, с. 29] (див. табл. 1).

Слід зазначити, що в 1946 р. спостерігається тенденція до посилення кадрового потенціалу партійно-комсомольським прошарком, а також зменшення плинності кадрів (особливо серед керівного складу вищої та середньої ланки). Так, із новоприйнятих на роботу в ОВС у 1946 р. було 5234 члени та 1550 кандидатів у члени ВКП(б), а також 2885 членів ВЛКСМ [12, с. 14]. Крім того, начальники обласних управлінь та райвідділів МВС перейшли в розряд номенклатури ЦК КП(б) і затверджувалися та знімалися з посад лише

за згодою відділу кадрів ЦК. Зокрема, наприкінці 1946 р. по МВС УРСР було 1143 номенклатури ЦК, з яких працювали на своїх посадах згідно з відповідними рішеннями 1139, у тому числі 25 начальників УМВС в областях та 782 начальники райміськвідділів і відділень МВС, а решта – з інших служб. Якщо впродовж 1945 із 737 начальників міськрайвідділів НКВС змінилося 256 (34,8 %) то в 1946 р. із 782 лише 163 (20,8 %) що свідчить про більш ретельний підхід до підбору кадрів начальницького складу [12, с. 19, 25].

Станом на кінець 1946 р. в органах МВС УРСР працювало 47371 українців (58,4 %, на кінець 1944 р. – 49,4 %), 27317 росіян (33,5 %, у 1944 р. – 39,6 %), 3424 євреї (4,2 % у 1944р. – 6,4 %), 1759 представників інших національностей (3,9 %, у 1944р. – 4,7 %). Таким чином, кількість українців в органах МВС порівняно з 1944 р. збільшилось на 9 %.

Партійний прошарок порівняно до 1944 р. зріс понад два рази і наприкінці 1946 р. членів і кандидатів у члени ВКП(б) в ОВС налічувалося 22454 чол., що складало 27,5 % від загальної кількості особового складу, а членів ВЛКСМ – 8298 чол. (10,2 %).

Водночас низьким залишався загальноосвітній рівень, оскільки спеціальну вищу і незакінчену вищу освіту мали лише 2177 працівників (2,7 % від загальної кількості), а середню і неповну середню – 30912 чол. (37,9 %) [12, с. 10-11]. Особливо низький освітній рівень був серед працівників керівної ланки. Наприклад, із 25 начальників УМВС вищу освіту мав лише один, незакінчену вищу – 2, середню – 16, неповну середню – один, початкову – один. А з 782 начальників міськрайвідділів МВС початкову й неповну середню освіту мало 72%, тоді як серед керівників такого ж рівня МДБ – 50,4 % (414 чол.), а прокуратури – 42,3 % (370 чол.) [12, с. 22-24].

Безперечно, що на це були об'єктивні причини, перш за все пов'язані з війною. Відповідно, в перший повоєнний рік неможливо було охопити начальників усіх керівних ланок різними формами навчання. Про наслідки війни свідчить і той факт, що серед працівників органів МВС та міліції 4379 (5,4 %) були молодшими 20 років, 33995 (41,7 %) мали від 20 до 30 років; 30138 (37,0 %) – від 30 до 40 років, 10733 (13,2 %) – від 40 до 50 років і 2161 (2,6 %) були старшими 50 років. Таким чином, як і в 1944 р., майже половина особового складу була в віці до 30 років, що, відповідно, позначалося на якості службової діяльності, тим більше, що (як і наприкінці 1944 р.) майже 70 % працівників мали стаж практичної роботи від 1 до 3-х років [12, с. 11-12].

Щодо якісного складу керівних кадрів УМВС Станіславської області, то з 440 працівників обласного апарату УМВС та міськрайвідділів уперше працювало на займаних посадах 335 осіб, а загальну вищу і незакінчену вищу освіту мало лише 20, середню і початкову – 420 і лише «одиниці були із спеціально-чекістською і політичною освітою» [6, с. 192], тобто закінчили дво- або однорічні спецшколи МВС та міліції. Такий низький рівень турбував і обком партії. Зокрема, на засіданні бюро 21 жовтня 1946 р. було розглянуто питання «Про виховання керівних кадрів Міністерства внутрішніх справ і державної безпеки Станіславської області», на якому начальнику УМВС Неізмайлову та УМДБ Михайлову було вказано на серйозні недоліки щодо «системної роботи по навчанню та політичному вихованню особового складу». З метою їх виправлення було ухвалено постанову, в якій рекомендувалося організувати для керівного складу (начальників відділів УМВС і УМДБ та їх заступників, начальників РВ МВС і МДБ) постійно діючі семінари та курси, за погодженням з бюро на кожний місяць планувати заняття з «партійно-політичного і військово-чекістського навчання», раз на 10 днів у міськрайвідділах МВС та МДБ проводити робочі наради особового складу за підсумками десятиденки та затверджувати план роботи на наступну декаду. Після нарад проводити з

особовим складом політзаняття, на яких ознайомлювати з подіями в країні та світі, а також із важливими «рішеннями партії та уряду».

Для підвищення ідейно-політичного рівня працівників керівної ланки обласного управління та міськрайвідділів було запроваджено щотижневі заняття у вечірній політшколі, контроль за якими здійснювали секретарі первинних партійних організацій. Крім того, начальницькому складу в обов'язковому порядку визначався щотижня один день і для «військово-чекістського навчання» (крім неділі) [6, с. 194-195].

Висновки. Отже, проведений порівняльний аналіз кадрового забезпечення органів НКВС (МВС) та міліції в цілому, зокрема, і в Станіславській області засвідчує, що цей процес відбувався у складній обстановці й був зумовлений війною та її наслідками. Обласні управління західних областей комплектувалися головним чином приїжджими працівниками, направленими з резерву відділу кадрів НКВС (МВС) СРСР, інших республік, УНКВС УРСР, офіцерів Збройних сил, випускників спецшкіл. Вони, як правило, призначалися на посади керівників середньої та вищої ланки (начальників міськрайвідділів, відділів, служб апаратів обласних управлінь та міськрайвідділів, оперативних працівників). Рядовий та технічний склад поповнювався в основному з числа колишніх партизанів, звільнених у запас рядових військовослужбовців, а також із кращих представників місцевого населення за рекомендацією підприємств, установ, партійних та комсомольських організацій. Водночас, характерною особливістю кадрового потенціалу як в цілому МВС УРСР, так і Станіславської області залишалася його низька загальноосвітня та професійна якість, недостатній досвід практичної роботи в ОВС більшості керівників вищої та середньої ланки, особливо оперативних працівників, дільничних уповноважених міліції та рядового складу, що позначалося на виконанні покладених завдань, дотриманні службової дисципліни та законності. З метою покращення якості підготовки кадрів було розширено сітку спецшкіл та курсів стаціонарного і заочного навчання, запроваджено різні форми службової підготовки на всіх рівнях практичних органів внутрішніх справ.

Список використаних джерел

1. Архів управління Міністерства внутрішніх справ України Івано-Франківської області (АУМВСУІФО) Приказ начальника УНКВД № 28 «О распорядке рабочего дня» от 3 июня 1944 года // Накази, директиви, розпорядження УНКВС Станіславської області за 1944 рік. – Спр. 3.
2. Архів управління Міністерства внутрішніх справ України Івано-Франківської області (АУМВСУІФО) О налички штатов УНКВД и УРКМ Станиславской области по состоянию на 1 июня 1944 года // Накази, директиви, розпорядження УНКВС Станіславської області. Колекція документів. – Спр. 3.
3. Архів управління Міністерства внутрішніх справ України Івано-Франківської області (АУМВСУІФО) Указ Президиума Верховного Совета СССР о награждении работников НКВС от 20 октября 1944 года // Накази, директиви, розпорядження УНКВС Станіславської області за 1944 рік. Колекція документів. – Спр. 3.
4. Архів управління Міністерства внутрішніх справ України Івано-Франківської області (АУМВСУІФО). Приказ начальника УНКВД Станиславской области «О повешении бдительности при приеме на работу в органі УНКВД» от 27 сентября 1945 года // Накази, директиви, розпорядження УМВС Станіславської області за 1945 рік. Колекція документів. – Спр. 1.

5. Архів управління Міністерства внутрішніх справ України Івано-Франківської області (АУМВСУІФО) Приказ начальника УМВД Станиславской области № 373 «О результатах окончания учени 9-ти месячной школы МНС РПО МВД СССР» от 25 сентября 1946 года // Накази, розпорядження, директиви УМВС Станіславської області за 1946 р. колекція документів. – Спр. 6.
6. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО) Ф.П-1, оп. 1 спр. 352 Протоколи №№ 97-99 засіданий бюро обкома КП(б)У, 1-30 октября 1946 г. – 280 арк.
7. Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (ДАМВС України) Приказ НКВД СССР № 00382 «Об объявлении штатов органов НКВД западных областей СССР» от 4 апреля 1944 г. – Ф. 46, оп. 1, спр. 71 Приказы НКВД СССР за 1944 год. – С. 1-20.
8. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : [у 3-х т.] / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв – К. : Генеза, 2000 – .– Т. 3 : 1946-1990. – 2000. – 616 с.
9. Нариси історії Івано-Франківської області партійної організації / [В. Й. Гарець, П. А. Корольов, М. К. Кучеров та ін.]; [редкол. П. Д. Сардачук та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1979. – 312 с.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) Ф.1, оп. 23, спр. 1368 Доклад о работе отдела кадров НКВД СССР за 1944 год. – 77арк.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) Ф.1, оп. 23, спр. 2417 Выступление т.Хрущева Н.С. на совещании секретарей обкомов КП(б)У, начаников облуправлений НКВД и НКГД западных областей в г. Станиславе 23 октября 1945 г. (протокольная запись). – 6 арк.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) Ф.1, оп. 23, спр. 4998 Отчет о работе отдела кадров МВД, МГБ, суда и прокуратуры Управлению кадров ЦК КП(б)У за 1946год. – 34арк.

**Ковалык В. В. Восстановление органов НКВД и милиции,
их кадровое обеспечение на территории Станславской области
в 1944-1946 годах**

В статье на основании архивных документов и научной литературы автор показывает восстановление органов НКВД и милиции на территории Станславской области (с 9 ноября 1962 г – Ивано-Франковской) области после освобождения от фашистской оккупации и в первые послевоенные годы.

Ключевые слова: структура управления, кадровое обеспечение, оперативные работники, качественный состав личного состава.

**Kovalyk V. V. Restoration of PCIA bodies and police, their staffing
on the territory of Stanislav region in 1944-1946**

The author of the article shows on the basis of archival documents and scientific literature the restoration of the PCIA bodies and police in Stanislav (since November 9, 1962 – Ivano-Frankivsk) region after the liberation from fascist occupation and in the early postwar years.

Key words: management structure, staffing, operations staff, qualitative staff personnel.

УДК 340.1; 320.01

Шабуніна Вікторія Віталіївна,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри
англійської мови гуманітарних факультетів
Інституту філології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО: ШЛЯХИ УНІФІКАЦІЇ, ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

У статті розглядаються існуючі шляхи уніфікації приватного права в Європейському Союзі, а саме – за допомогою введення директив, прийняття загальних принципів або кодексів та підписання договорів. Значна увага приділяється кожному з цих методів та вказується як на їхні позитивні, так і на негативні сторони. Аналізуються погляди П'єра Лєграна на прийняття Європейського Цивільного Кодексу. Наводяться приклади у порівнянні із гармонізаційними процесами у Скандинавських країнах, враховуючи їх багаторічний досвід.

Ключові слова: уніфікація, договір, Європейський Цивільний Кодекс, директива ЄС, принципи договірного права ЄС.

Постановка проблеми. Актуальність даного питання полягає в тому, що найбільш вражаючим елементом розвитку приватного права за останні десятиліття є його європеїзація. Бажання досягти й створити Європейське приватне право мало своїм результатом появу низки наукових публікацій, великої кількості наукових видань, міцних політичних позицій різних національних та міжнародних органів, які мали б стати першим кроком на шляху до формування європейського *ius commune* приватного права. Таким чином можна було б вважати, що формування Європейського приватного права є лише справою норм та розпоряджень чи принципів, розроблених уповноваженими комітетами чи установами. Проте на даному етапі все частіше актуальним стає питання, коли саме буде створено об'єднане Європейське приватне право, а не яким чином чи відбудеться це взагалі.

Практичне значення цього питання є очевидним: якщо відповідний внутрішній ринок в Європі має бути створений, єдине приватне право є його передумовою. Цей виключно економічний мотив дуже часто ілюструється на прикладах Італії та Німеччини у 1866 та 1900 роках відповідно. В цих країнах об'єднання права відбулося після політичної та економічної інтеграції [2, р. 262]. Також слід зазначити, що інтеграція та об'єднання мають бути поруч. Проте, не лише практичний інтерес робить об'єднання необхідним. Необхідність викликана й з наукової точки зору, оскільки створення єдиного приватного права уможливить усунення розбіжностей між системами цивільного та загального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку Європейського приватного права все більше досліджень присвячується саме вивченню вже існуючих методів формування єдиного правового поля в межах Європейського Союзу

з метою уникнення майбутніх помилок. Слід зазначити таких авторів, як М. Гердеген, О. Головка-Гавришева, Х. Кальмо, А. Каннінг, В. Кисіль, Х. Кьотц, П. Легран, Й. Лукофський, А. Маковський, О. Мережко, Й. Смітс, Р. Циммерманн та інші.

Постановка завдання. В даній статті обговорюються шляхи створення *ius commune*. З цією метою, по-перше, мають бути розглянуті сучасні методи інтеграції та їхні невід'ємні недоліки. Буде досліджено також альтернативний шлях створення європейського приватного права, шлях, який більше пов'язаний з історичним розвитком *ius commune*, ще до кодифікаційних процесів, того *ius commune*, що надихає сучасних сторонників Європейського приватного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже спроби створити об'єднане Європейське приватне право можна розподілити на три частини. Всі вони характеризуються владним введенням або формулюванням правил, норм та принципів. Найбільш знайомий метод – це гармонізація шляхом видання директив, наприклад, щодо продажу товарів (1985), відповідальності виробника (1986), споживчої довіри (1986), несправедливих умов споживчих договорів (1993), розподілу часу (1993) та інших [7]. Захист прав споживачів є вагомим елементом розвитку приватного права в Європейському Союзі [12, р. 595]. Але він не дуже потужний, оскільки директиви мають дуже обмежену сферу дії, навіть фрагментарну.

Характер узгодження, цілі, формулюються централізовано, а шляхи, якими це буде досягнуто, залишаються на розгляд держав-членів, в результаті чого, в першу чергу, саме уряди мають забезпечити, щоб національне законодавство відповідало директиві. Після того, як директива була видана, важко визначити, до якої міри та чи взагалі імплементація та судові тлумачення залишили єдність цілісною. Вочевидь, цей перший недолік насправді не дуже сильно відчувається в межах різних національних систем. Але слід зазначити, що від «Європейського» права очікували б не лише те, що воно буде чимось дивним в системі національного, органічно розвинутого приватного права, але й тим, що спричинить виникнення проблем [11, р. 330]. На практиці ж, проте, не має такої великої проблеми. Можливо це можна пояснити тим, що більше, ніж в одному випадку, зазначалося, що споживче право маскується набором технічних норм та правил скоріше адміністративного характеру, ніж дійсне приватне право [1]. Якщо це обґрунтування правильне, систематична організація приватного права, яка базується головним чином на автономії осіб, не підпадає під вплив таких норм та правил.

Але таку аргументацію, нажаль, неможливо підтримати. Це веде до другого шляху створення об'єданого Європейського приватного права. На початку 21 століття ідея про єдиний Європейський Цивільний Кодекс здавалася дуже реальною. Європейський Парламент прийняв резолюції у 1989 [8] та 1994 роках [9], закликаючи до об'єднання приватного права в галузях, що вважаються надзвичайно важливими для розвитку внутрішнього ринку. У 1980-х роках комісія, очолювана Оле Ландо, за фінансової підтримки Європейської Комісії, почала розробку «Принципів Європейського Договірного Права». Головною метою розробки Принципів було те, що уніфіковане право сприятиме торгівлі. В першій статті Принципів [3] зазначається, наприклад, що вони мають бути загальними принципами договірного права в ЄС, вони мають застосовуватися, якщо сторони угоди домовляться про це, а також в якості уточнення *lex mercatoria*, чи коли сторони не дійшли згоди щодо того, який закон застосовувати, чи тоді, коли застосовуваний закон не пропонує рішення. Тому Принципи мають статус «м'якого закону». Цей термін є загальним для визначення всіх типів норм, які не введені в дію від імені держави, але розглядаються як цілі, які мають бути досягнені [10, р. 91].

Точна природа Принципів Ландо не зовсім ясна. Відповідно до преамбули, їхня мета більш скромна, але у більшості видань, присвячених вивченню цього питання, вони були возведені в ранг правової системи, здатної самостійно вирішувати суперечки на рівні з національним законодавством, що розвивалося протягом століть. В такому випадку рішення, запропоноване національним законодавством, порівнюється з тим, що наводиться у Принципах. Але прецедентне право, засноване на Принципах, все ж таки має свої недоліки. Розробка Принципів вважалась корисною, навіть без певної практичної цінності. Проте згодом вони стали вважатися передвісником Єдиного Європейського Цивільного Кодексу, який вже не був би «м'яким законом», а став би обов'язковим інструментом, що застосовувався б компетентними установами ЄС.

Третім, більш традиційним методом або шляхом уніфікації, є підписання договорів, які є обов'язковими для виконання. Цей шлях також характеризується тим, що держава покладає на певні уповноважені владні органи обов'язок імплементувати положення на законодавчому рівні. У зв'язку з цим не виникає жодних уніфікованих законів в галузі матеріального майнового, договірної чи деліктного права. Причина цього дуже цікава: враховуючи те, що для того, щоб договори стали обов'язковими, необхідно досягти єдності між розробниками договорів та ратифікацією національними урядами. Саме через це договори й не можуть відігравати основну роль в процесі уніфікації приватного права. «Там, де в рамках іншої системи договори вступили в силу, це мало своїм наслідком або відповідність єдиній правовій системі (наприклад, Гаазька Конвенція з Міжнародного Продажу Товарів), або перехід у нечіткі формулювання шляхом компромісу (Конвенція ООН з Міжнародного Продажу Товарів). Відзначальним є те, що в тих випадках, коли мова йшла про договори, переважала думка, що розбіжності між системами дуже великі для досягнення успішної уніфікації за допомогою обов'язкового інструмента.

Спроби створити Європейське приватне право можна, таким чином, охарактеризувати як повністю віртуально авторитарними. Європейський Цивільний Кодекс є скоріше політичним, ніж правовим кроком. Це вражає, оскільки в національних системах юридичний позитивізм в більшій частині було відкинуто. Навіть у Нідерландах, де з введенням в дію Цивільного Кодексу у 1992 році можна було б очікувати на концентрацію уваги на нормах, встановлених державою, суддям надана настільки велика ступінь свободи, що насправді саме суди створюють право. Завершити створення Європейського приватного права встановленням норм в будь-якому випадку не сумісно з правовим *Zeitgeist* (духом часу), оскільки це є висловленням віри в централізовану політичну владу. Ідея про те, що Європейський Союз здатний створити уніфіковане право, поєднане з юридичною впевненістю та передбачуваністю, завдяки лише введенням уніфікованого тексту, є, як зазначав П. Легран, поглядом з часів Наполеона, законністю з точки зору спрощеного та механічного світу, підтриманому позитивістами [4, р. 59]. Лише той факт, що обов'язково нав'язане Європейське приватне право не узгоджується з *Zeitgeist*, є звичайно не достатньою причиною для відмови від його створення. Слід дослідити детальніше погляди П'єра Леграна на це питання.

Будучи канадцем за походженням та людиною, яка добре знає про напружені стосунки між англо-американським та континентальним європейським правом в своїй власній країні, П. Легран в ряді статей [4; 5] вказував на аргументи проти прийняття єдиного Європейського Цивільного Кодексу. Він зазначав, як найголовніше, що просто розробляти уніфіковані правила та норми не означає, що буде уніфіковано право, оскільки це набагато більше, ніж формально уніфіковані норми. Значення певної норми в певному культурному та національному контексті може бути реалізовано лише після вивчення цього

контексту. Юридичний менталітет в різних культурах теж різний [5, р. 59]. А у випадку континентального та англійського права вони навіть непримиримі. Обґрунтування в системі загального права індуктивне з наголосом на фактах та правовому прецеденті, в той час, як в системі цивільного права увага фокусується на систематизації [5, р. 46]. Там, де юристи в цивільно-правовій системі намагаються підвести правове рішення до логічної системи, англо-американські юристи ненавидять формальні правила та свідомо обирають уникати та протистояти цивільському впливу. Вибір походить від непов'язаних між собою розбіжностей: англійський малюк є по суті юристом загального права, навіть тоді, коли він ще не знає, чи буде він взагалі вивчати право [4, р. 51]. Не зважаючи на ступінь розвиненості європейського законодавства, англієць дивиться на нього очима загального права, а француз – цивільного.

Це навело П. Леграна на думку про те, що правові системи не співпадали, не співпадають і не співпадатимуть [5, р. 61-62]. Він підтримує свої аргументи тим, що уніфікований текст, в якому бракує необхідної раціональності та моральності для набуття чинності, ніколи не стане уніфікованим законом [4, р. 56]. На його погляд, вся ідея європейської кодифікації є дуже самонадійною, оскільки вона покладає на юристів загального права можливо вищий світовий погляд континентальних юристів. Кожен з них пропонує різні ступені реальності, в той час, як прибічники кодифікації вважають англо-американську реальність такою, яка не має заслуг. Прийняття Європейського Цивільного Кодексу є лише в інтересах європейської економіки, а тому відповідно мають зникнути й культурні розбіжності. Більше того, припущення, що з Європейським Цивільним Кодексом Європа повернеться до «золотих часів» *ius commune*, є також хибним, оскільки англійське право ніколи не було його частиною. Важко не погодитись з аргументацією П. Леграна, яку можна вважати правильною по суті. Дуже інтригуючим є спостереження, що це можна засвідчити тим, як приймаються рішення в двох різних системах. Викладачі в університетах Німеччини, Італії, Нідерландів бажають, щоб їхні студенти знали правило, норму; справа сама по собі, як така, на другому місці. В США та Англії все інакше, правова норма не може бути відокремлена від фактів.

Враховуючи все вищевикладене, П. Легран розумно припускає, що шанси Європейського Цивільного Кодексу дуже малі. Позитивістський погляд не поєднується із сучасним часом: як уніфікований закон може з'явитися з єдиного тексту, де загальна (правова) культура – визначальний чинник у формулюванні та доповненні уніфікованих положень судами – не існує в Європі? Вимога, що Європейський Цивільний Кодекс має тлумачитися відповідно до основоположних принципів, а не згідно національного законодавства, як це відбувається у випадку з договорами, також не дуже узгоджується з юридичною практикою. Тим не менш, аргументація П. Леграна має і свою слабку сторону. Більш детальний аналіз дозволяє зробити висновок, що він навіть не проти європейського приватного права, а проти Європейського Цивільного Кодексу, який нав'язується авторитарно, в якому національні культурні розбіжності відкидаються централізованим шляхом. Краща частина його аргументації націлена саме на це [4, р. 62; 5, р. 62.].

Всі заперечення П. Леграна стосуються цього питання лише в тому випадку, якщо Європейське приватне право буде нав'язано централізовано, без урахування інших методів чи шляхів. Такий метод, як, наприклад, академічна ерудиція чи європейська освіта, також здається йому ілюзорним через існування національного юридичного позитивізму [5, р. 53].

Іншим прикладом контраргументації на користь єдиного Європейського Цивільного Кодексу є бачення цього процесу Скандинавськими державами. Вони вважають, що

єдиний кодекс ЄС може призвести до зникнення національних стандартів в тому вигляді, в якому вони є зараз [6, р. 117]. Судді, науковці в галузі права витратили десятиліття для розбудови прогресивної, гнучкої та прагматичної системи сьогодення, і мало хто з них захотів би, щоб ця система була замінена більш твердим набіром норм.

Ці побоювання, здається, підтримуються скандинавським досвідом у сфері гармонізаційних процесів ЄС. Незважаючи на те, що задекларовані цілі багатьох попередніх директив ЄС в галузі приватного права мали збільшити рівень захисту споживачів в межах Союзу, фактично споживачі Скандинавських країн завжди мали рівень захисту набагато більший, ніж зараз вимагається як «мінімум» в рамках ЄС. Дійсно, якщо розглядати це питання з точки зору Скандинавської перспективи, головний вплив директив ЄС виявлявся у збільшеній механізації та ускладненні попереднього національного законодавства, а не у збільшенні рівня захисту споживачів. Так, наприклад, законодавець ЄС не зміг прийняти гнучке «Загальне положення» в такому вигляді, в якому воно викладено у Законі про Договори (уніфікованому скандинавському законі). Замість цього у Директиві ЄС про Несправедливі Умови Договорів було подано довгий перелік особливих категорій заборонених умов. В решті законодавчий орган Данії прийняв рішення не включати цей перелік у статут про імплементацію, оскільки були занепокоєння, що це може знизити рівень захисту вже передбаченого Загальними положеннями [6, с. 118].

Проте слід зазначити, що Європейське приватне право, без централізованого нав'язування Європейського Цивільного Кодексу, але й в той же час без втрати національних культурних розбіжностей, може бути реальністю, навіть не враховуючи всі альтернативні варіанти, про які вже зазначалося вище, а саме розвиток науковцями нової Європейської традиції, повернення до звичного *ius commune*, взаємне визнання державами – членами своїх національних норм, Європейську правову освіту.

Висновки. Таким чином, всі ці шляхи є спільними в тому, що вони не створюють Європейське приватне право, в якому необхідна наявність – також з точки зору Європарламенту – юридичної практики самої по собі. Але Європейське приватне право має існувати, оскільки сторони та суди, що застосовують право, переконані в його важливості і будуть намагатися розвивати його самостійно. Більше того, необхідно стимулювати ринок правових норм. В решті ще не було створено достатньо умов для їхнього вільного руху. Юридична наука повинна продовжувати йти обраним шляхом надання доступу до існуючих рішень проблем, які були прийняті в різних країнах ЄС з аналогічних питань [6, р. 117]. Слід розробляти загальні принципи і в інших галузях приватного права. Справжнє Європейське приватне право починає своє існування саме там, де є потреба – в юридичній практиці. Але можна лише сподіватися на те, що національні норми не будуть узгоджуватися просто заради самої гармонізації. Уніфікація норм не повинна завжди бути самоціллю, особливо, якщо її результат означав би знищення застосовуваного права, якості правових норм, принаймні для деяких держав – членів ЄС.

Список використаних джерел

1. Bydlinski F. System und Prinzipien des Privatrechts / F. Bydlinski. – Springer: 1996. – 718 ff.
2. Lando O. Principles of European Contract Law: An Alternative to or a Precursor of European Legislation? / O. Lando. – American Journal of Comparative Law. – 1992. – № 5. – pp. 573-585; – 56 *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*. – 1992. – pp. 261-273.

3. Lando/Beale Principles of European Contract Law / Lando/Beale. – Nijhoff: 1995. – Part 1.
4. Legrand P. Against a European Civil Code / P. Legrand. – The Modern Law Review. – 1997. – № 60. – 44-63 pp.
5. Legrand P. European Legal Systems Are Not Converging / P. Legrand. – International and Comparative Law Quarterly. – 1996. – № 45. – pp. 52-81.
6. Lookofsky J. M. The Harmonization of Private and Commercial Law: «Towards a European Civil Code» / J. M. Lookofsky. // International Aspects. – Stockholm Institute for Scandinavian Law. – 2000. – pp. 111-122.
7. Miller-Graff P.-Ch. Private Law Unification by Means other than Codification/ P.-Ch. Miller-Graff. // Towards a European Civil Code. – Hartkamp et al. – 30 ff.
8. Resolution on Action to Bring into Line the Private Law of the Member States. – 1989. – O. J. C158/400.
9. Resolution on the Harmonization of Certain Sectors of the Private Law of the Member States. – 1994.
10. Sarcevic P. Unification and «Soft Law» / P. Sarcevic // Conflits et harmonization. – Editions Universitaires Fribourg: 1990. – 91 p.
11. Smits J. A European Private Law as a Mixed Legal System / J. Smits. – Maastricht Journal of European and Comparative Law. – 1998. – № 5. – pp. 25-46.
12. Tilmann W. Towards a European Civil Code / W. Tilmann. – Zeitschrift für Europäisches Privatrecht. – 1997. – № 6. – 396 p. The legal basis for a European Civil Code. – European Review of Private Law. – 1997. – 471 et seq.

**Шабуніна В. В. Европейское частное право:
пути унификации, преимущества и недостатки**

В статье рассматриваются существующие пути унификации частного права в ЕС, а именно с помощью введения директив, принятия общих принципов и кодексов и подписания договоров. Значительное внимание уделяется каждому из этих методов и указывается как на их положительные, так и отрицательные стороны. Анализируется позиция Пьера Леграна в отношении принятия Европейского Гражданского Кодекса. Приводятся примеры в сравнении с гармонизирующими процессами в Скандинавских странах, учитывая их многолетний опыт.

Ключевые слова: унификация, договор, Европейский Гражданский Кодекс, директива ЕС, принципы договорного права ЕС.

**Shabunina V. V. European Private Law:
ways of unification, advantages and disadvantages**

Existing ways of unification of private law in the European Union, namely by means of implementing EU directives, signing treaties and passing common principles and codes are examined in the article. Considerable attention is given to each of the ways, their strong as well as weak points are emphasised. Pierre Legrand's views on European Civil Code are analysed. There given examples in comparison with harmonization processes in Scandinavian states, taking into account their years of experience.

Key words: unification, treaty, European Civil Code, EU directive, Principles of the EU Contract Law.

УДК 340.12

Косьмій Михайло Михайлович,
викладач кафедри філософії,
філософії права та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ХРИСТІЯНСЬКА ЕТИКА В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ В ПЕРІОД ВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ДЕМОКРАТІЇ

Досліджується вплив релігійних та моральних цінностей на правосвідомість українців в період переходу від тоталітаризму до демократії.

Ключові слова: релігійні цінності, моральні цінності, християнська етика, етичні настанови.

Постановка проблеми. Релігійні процеси в Україні супроводжуються певними етапами їх здійснення. Духовність, що проявлялась на різних етапах розвитку суспільства, була неоднозначною. Зокрема, у деяких періодах української державності вона досягала свого апогею, а в деяких періодах не встигала навіть пробудитися. Тому дослідження впливу морально-етичних факторів на правосвідомість українців у різні періоди становлення державності є досить актуальними в наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблема частково досліджувалась у працях таких науковців, як: М. Баришевський, В. Боднар, А. Великий, О. Волинець, М. Гайковський, І. Гречко, О. Гринів, В. Єленський, А. Колодний, М. Костицький, Н. Кочан, Б. Лобовик, В. Лозовий, І. Луцький, Б. Максимович, С. Мудрий, Л. Овсянкін, С. Рабінович, В. Савельєв, М. Семененко, Ю. Терещенко, О. Шуба, та ін.

Постановка завдання. Отже, метою наукової статті є висвітлення морально-етичних факторів впливу на правосвідомість українців у період переходу від тоталітаризму до демократії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожне тисячоліття нашої ери формує свою парадигму світового християнства. Перше з них постало періодом його формування як єдиної світової релігії, чому значною мірою сприяла діяльність Отців Церкви III-V століть і семи Вселенських соборів. Друге тисячоліття можемо назвати періодом його конфесіоналізації, яка розпочалася після відомого розколу 1054 року християнства на Православ'я та Католицизм і значною мірою інтенсифікувалось після появи в XVI столітті Протестантизму. Нині маємо, як зазначає А. Колодний, понад тисячу (якщо не більше) конфесійних різновидів християнства [3, с. 233]. Однак у тих же різновидностях існує і своя християнська етика, яка в різний час і в різні способи проявляє себе по-різному.

Українська етична думка у своєму розвитку пройшла складний і дуже цікавий шлях, який можна поділити на три головні доби. Як зазначає В.О. Лозовий, перша доба (у межах XI-XV ст.) пов'язана із розвитком духовності людини на фоні розвитку державного інституту, який тоді домінував над усіма сферами суспільства, а також і над питаннями

вирішення загальнолюдських моральних норм. Діяла концепція «держава – Бог – людина», з якою було щільно пов'язане людське існування. Державно-релігійні настанови вимагали від людини бути смиренною, слухняною і терплячою.

Друга доба (XVI – XVIII ст.) характеризується підйомом філософської думки не тільки в Україні, а й в Європі взагалі. Ціле сузір'я філософів-українофілів (І. Копинський, П. Могила, І. Гізель, М. Смотрицький, Й. Борецький) ретельно готувало ґрунт для подальшого глибокого вивчення етичної проблематики у світлі тогочасних суспільно-політичних змін. Треба відмітити, що українська етична думка розвивалася в унісон із західноєвропейською, свідченням чого є звертання до питань самопізнання і морального самовдосконалення людини. Окремо в українській філософській думці виділялися постаті Ф. Прокоповича, Г. Кониського і Г. Сковороди, які розробляли проблематику добра і справедливості як головних категорій, що впливають на діяльність людського суспільства.

Третя доба (XIX – XX ст.) характеризується постановкою і розробкою концепції – «людина – нація», особливо це простежується під час національно-визвольної боротьби. У XX ст. етичну проблематику в Україні розробляли майже виключно вчені-марксистки, які спромоглися «вбрати» етичні настанови в «одежу» марксистського розуміння головних етико-філософських питань. Етика XX ст. остаточно розвинулась і оперувала здебільшого концепціями «людина - Бог» і «людина - суспільство» у їх протиставленні чи взаємовпливі. Здебільшого увага зверталася на такі проблеми, як загальна відповідальна моральність людини, антагонізм розвитку внутрішнього світу особистості й суспільства, криза взаємостосунків між людьми різних культур, вирішення проблем морального самовдосконалення. Науковий атеїзм виявився великою перешкодою на шляху розвитку ідеї споріднення Божих моральних настанов і вказівок з людськими моральними принципами [2, с. 46]. В Радянському Союзі нас намагалися переконати, що лише Союз – це найкраще місце на землі, а все решта – це «загниваючий капіталізм» [5, с. 45]. Держава перешкоджала поширенню будь-якого богословського підходу до трактування сучасних проблем або, у кращому разі, – обмежувала можливості такого вільнодумства невеликим колом осіб, відділених від широкої громадськості. Тому проблеми, не відображені в суспільній свідомості, не могли відповідно знайти жодного загальноприйнятого вирішення, а залишаючись не вирішеними, знову постали тоді, коли припинився терор, який не допускав їх вияву. Тому на кінцевій фазі існування Радянського Союзу в суспільстві виявилися такі тенденції (як вважалося у демократичних країнах західного світу) вже давно були подолані [6, с. 148].

Роль і значення релігійно-моральних факторів в історії українського народу важко переоцінити. Протягом багатьох століть бездержавного існування нашого етносу українська Церква, народні традиції і звичаї були тією духовною силою, яка згуртовувала народ, організовувала і формувала його культурне життя, обстоювала його самобутність і ідентичність. Демонтаж тоталітарного суспільства в СРСР відбувся переважно не через соціально-економічні чи суто політичні причини, але через те, як це не парадоксально може здатися на перший погляд, зазначав В. П. Савельєв – однією з вирішальних причин і рушійним фактором суттєвої трансформації суспільних відносин в СРСР і в Україні був моральний чинник [7, с. 196]. Підтримуючи думку В. П. Савельєва можна констатувати, що який би не був сильний і надійний апарат держави, його керівництво і «свита», однак, якщо він не сповідує найелементарніших моральних (християнських) цінностей, не має права на існування, що і сталося із таким великим «монстром» (Радянським Союзом), який, здавалося б, ніколи не загине. Слушним, в даному випадку є твердження Гегеля: «Якщо тільки дух народу підніметься на вищий рівень, всі моменти державного устрою,

пов'язані з попередніми рівнями його розвитку, втрачають свою усталеність, вони повинні занепасти, і не існує сили, здатної їх втримати» [1, с. 105]. В той же час, соціально-економічні і політичні проблеми лише прискорюють, поглиблюють і водночас ускладнюють духовні трансформації суспільних відносин, про що свідчить і нинішня ситуація в Україні.

Здавалося б, тепер немає жодної перешкоди для відновлення духовності, впали мури бездуховності, відкрилися ворота у світ вільний, наповнений духом справедливості та добра. Однак глобалізаційні процеси, які існують в наш час, а також велика кількість релігійних течій наводить на думку про те, що кожна із відповідних конфесій або течій хоче стати або намагається бути пріоритетною в даному суспільстві, а отже - і декларує свою першість у суспільних відносинах конфесійності.

Розглядаючи різні аспекти глобалізації, не можна обійти увагою глобальні проблеми сучасності, які мають виразний моральний вимір. Глобальними називають проблеми, які зачіпають життя всього людства, а їх розв'язання можливе лише зусиллями всіх народів, які населяють землю. Тому глобальні проблеми не породжені природою – вони продукт діяльності людини. Культура, як феномен буття і самореалізації індивідів, сприяла поступовому виникненню глобальних проблем. Тільки тоді, коли етична культура оволодіє свідомістю людей, а моральність стане нормою співжиття індивідів, культура буде здатною розв'язати глобальні проблеми. Якщо звернутися до слів О. Меня, що «християнство тільки починається» [3, с. 241], то можна прийти до висновку, що двохтисячолітній вік християнства був підготовчим етапом до того екуменічного християнства третього тисячоліття, яке в перспективі постане вже як Єдина Духовна Християнська Церква на основі екуменічного єднання в ній різноманіття його течій, стане тим «одним», про що мріяв Христос.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки: християнська етика, віра в Бога була тим стержнем, що підтримувала український народ в період нищення української державності. Характерною віхою періоду тоталітаризму було те, що про духовність та християнську мораль навіть не говорили, а якщо і згадували, то лише в тій інтерпретації, яка була необхідною. Ще раз підтверджується те, що людину можна зламати (смертю), але дух українського народу є незламний. Тому головними принципами християнської етики є: слухняність та довіра до Бога; любов до Бога; любов і турбота про благо ближнього. Любов до Бога і до ближнього мають абсолютний пріоритет порівняно з іншими чеснотами [4, с. 30].

А тому, нове тисячоліття мало б постати для християнства періодом утвердження не лише першої частини Христової заповіді любові – любові до Бога, а й другої її частинки – любові до ближнього, а від так – і до кожного окремого індивіда, бо ж ХХІ ст., яке тільки почалося, вже розгортається як період індивідуалізації християнства, а також до кожної іншої християнської конфесії, бо ж своєю П'ятидесятницею Христос дав право кожному народу, а також кожній людині на свій шлях до Нього.

Список використаних джерел

1. Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / [пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра]. – К. : Юніверс, 2000. – 336 с.
2. Етика : навч. посіб. / [В. О. Лозовой, М. І. Панов, О.А. Стасевська та ін. ; за ред. проф. В. О. Лозового]. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 224 с.

3. Колодний А. М. Україна в її релігійних вимірах : монографія / А. М. Колодний. – Львів : СПОЛОМ, 2005. – 336 с.
4. Луцький І. М. Християнське вчення як світоглядне джерело української держави і права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права»/ І. М. Луцький – Київ, 2011. – 40 с.
5. Онишкевич О. Україна та об'єднана Європа: християнське коріння і перспективи майбутнього (суспільно-релігійний вимір) / О. Онишкевич // Матеріали VIII всеукраїнської науково-практичної студентської конференції [«Україна та об'єднана Європа: християнське коріння і перспективи»], (Львів, 13-14 травня 2005 року) / Інститут релігії та суспільства Українського Католицького Університету, 2006. – С. 45-47.
6. Савельєв В. П. Етика : навч. посіб. / В. П. Савельєв. – [2-ге вид., виправлене]. – Львів: «Магнолія 2006», 2008. – 244 с.
7. Суттнер, Ернст Крістоф. Українське християнство на початку III тисячоліття: Історичний досвід та еkleзіологічні перспективи / [пер. і наук. ред. Олега Турія]. – Львів : Свічадо, 2001. – 168 с.

***Косьмий М. М. Христианская этика в жизни украинцев
в период от тоталитаризма к демократии***

Исследуется влияние религиозных и нравственных ценностей на правосознание украинцев в период перехода от тоталитаризма к демократии.

Ключевые слова: религиозные ценности, моральные ценности, христианская этика, нравственные установки.

***Kosmiiy M. M. Christian ethics in the life of the Ukrainian people
in the period from totalitarianism to democracy***

The influence of religious and moral values on legal consciousness of the Ukrainian people in the period of transition from totalitarianism to democracy is researched.

Key words: religious values, moral values, Christian ethics, ethical guidelines.

УДК 340.12

Семенюк Віталій Васильович,
викладач кафедри філософії, філософії
права та юридичної психології
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ ВТІЛЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЗАСАД У ПОЛОЖЕННЯХ УНІВЕРСАЛІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ УНР ТА КОНСТИТУЦІЇ УНР

У науковій статті досліджено взаємозв'язок права та християнства на прикладі втілення християнських засад у положеннях Універсалів Центральної Ради УНР та нормах Конституції УНР. При цьому автор звертає увагу на особливості втілення у конституційних актах УНР таких основних християнських засад, як гідність людської особи, пошанування людського життя, рівність людей, свобода особи, справедливість.

Ключові слова: християнські засади, Універсали Центральної Ради УНР, Конституція УНР, втілення християнських засад у праві.

Постановка проблеми. Демократичні процеси, які розпочалися в українському суспільстві із відновлення державності в Україні у 1991 році, призвели до зростання духовної свободи людини та, відповідно, до підвищення рівня релігійності населення. Наслідком таких процесів стало посилення взаємовпливу релігії та права як форм суспільної і індивідуальної свідомості та нормативних регуляторів [4, с. 200]. У зв'язку з цим, в умовах сьогодення, особливої актуальності набувають наукові дослідження, спрямовані на вивчення стійких зв'язків права та релігії через призму їх філософсько-правового осмислення.

З моменту хрещення Київської Русі князем Володимиром Великим впродовж багатьох століть християнство займало домінуюче становище серед релігійних вірувань на території української держави, а християнські цінності знаходили своє втілення у різних сферах життя українців. Не оминуло впливу релігії і українське право, для процесу формування якого однією з основних домінант стало християнство.

Загалом, вивчення історичного досвіду втілення християнських цінностей у правових актах дає можливість використовувати його в сучасних умовах правотворчості, а це, у свою чергу, сприятиме подальшій гуманізації права. У цьому ракурсі одним із прикладів втілення християнських засад у праві є зміст положень Універсалів Центральної Ради УНР та норм Конституції (Статуту про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зауважити, що особливості прийняття та зміст універсалів Центральної Ради УНР та Конституції УНР виступали предметом наукових досліджень у галузі історії держави і права, конституційного права та філософії права. Ґрунтовні наукові дослідження у цій сфері здійснили В. Д. Гончаренко,

Л. Є. Дещинський, А. І. Кормич, О. Л. Копиленко, М. В. Костицький, В. О. Румянцев, В. М. Шаповал, О. О. Шевченко А. Яковлев та інші науковці.

Проте, окремого наукового дослідження потребують особливості втілення християнських засад українського суспільства у змісті Універсалів Центральної Ради УНР та Конституції УНР, що дозволить у подальшому детальніше вивчати взаємозв'язок права, релігії і моралі не на абстрактному рівні, а на рівні конкретних правових норм (включаючи і норми історичних джерел (форм) права).

Постановка завдання. Враховуючи усе вищенаведене, метою даної наукової статті є дослідження взаємозв'язку права та християнської релігії на прикладі втілення християнських засад у положеннях Універсалів Центральної Ради УНР та нормах Конституції УНР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Часи правління Центральної Ради в Україні увійшли в історію нашої держави не тільки як час посилення свідомості і національно-визвольного руху, а й як другий етап конституційного будівництва. Проявом національної правової думки того часу стало видання Центральною Радою Української Народної Республіки визначальних в історії українського конституціоналізму (та українській правотворчості загалом) конституційних актів, зокрема: Першого Універсалу (10 червня 1917 р.), Другого Універсалу (3 липня 1917 р.), Третього Універсалу (7 листопада 1917 р.), Четвертого Універсалу (9 січня 1918 р.) та Конституції Української Народної Республіки (Статуту про державний устрій, права і вольності УНР) від 29 квітня 1918 р.

Християнство, яке зародилося ще в I ст. н. е., сьогодні є однією з трьох домінуючих світових релігій, яку сповідує третина населення землі. В Україні, як показують результати соціологічних опитувань, 90 % громадян України вважають себе християнами. Така прихильність віруючих не в останню чергу обумовлена особливістю християнського віровчення, яке пропагує близькі кожній людині цінності та принципи (засади) людського співіснування. Серед таких основних християнських засад та цінностей можна виокремити: гідність людської особи, пошанування людського життя, рівність людей, свобода особи, справедливість тощо.

Навіть поверхневий аналіз змісту положень та норм Універсалів і Конституції УНР дає підстави стверджувати, що в них, як і в змісті Конституції Пилипа Орлика, якою було закладено традиції українського конституціоналізму, простежується втілення християнських цінностей українського суспільства.

Однією із найважливіших засад християнського віровчення є гідність людської особи. Дана засада коріниться у створенні людини на образ і подобу Божу. Церква у своїй соціальній доктрині зазначає: «Людина, тому що вона є образом Божим, має гідність особи: вона є не лише щось, але й хтось. Вона здатна пізнати себе, володіти собою, добровільно дарувати себе та входити у спільноту з іншими особами; вона покликана до союзу зі своїм Творцем, покликана дати Йому відповідь вірою і любов'ю, якої ніхто інший не може дати замість неї. Бог усе створив для людини» [5, с. 108].

Гідність є особливим предметом у плані правового захисту. Невід'ємна, вроджена гідність, що впливає з самої суті людини, є одним з найголовніших прав і свобод людини і громадянина – природних вимог до правового, а також соціального статусу людини, необхідного для її нормального існування [1, с. 91].

Захист гідності особи, як християнської цінності та права людини знайшов своє втілення і в положеннях Універсалів Центральної Ради УНР та нормах Конституції УНР. Зокрема, в IV Універсалі міститься положення, яким закріплюється «В самостійній

Народній Республіці України не повинен страждати ні один трудящий чоловік» [7, с. 39]. Конституція ж УНР у п. 14 містить пряму заборону принижувати людську гідність: «Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути ... відданий яким-небудь карам по тілу, або іншим актам, які понижують людську гідність...» [7, с. 53].

До основних засад християнства відноситься також «пошанування людського життя». Християнство проголошує, що людське життя треба поважати, як щось священне, бо від самого початку воно ґрунтується на творчій дії Бога і воно назавжди залишається в особливому відношенні до Творця, своєї єдиної мети. Сам Бог є Владикою життя від його початку і до кінця; ніхто, за жодних обставин, не може привласнювати собі право прямо знищити невинну людську істоту. У Євангелії від Матвія сказано «Ви чули, що було сказано давнім: «Не вбивай; І коли хтось уб'є, той підпаде судові». А Я кажу вам, що кожний хто гнівається на брата свого, підпаде судові» [3, с. 1071].

Як зазначає О. Бандура, життя займає найвище місце в ієрархії цінностей права. Для права найвищою цінністю є збереження суспільства та життя кожного її члена, причому значення останнього постійно посилюється [2, с. 45].

«Пошанування людського життя», як християнська засада, а також «право на життя», як загальнолюдська цінність знаходить своє відображення в III Універсалі та Конституції УНР у вигляді заборони смертної кари. Так, в III Універсалі зазначається, що «Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується» [7, с. 23]. Конституція ж УНР містить норму наступного змісту: «Громадянин України і ніхто інший не може бути покараний смертю» [7, с. 53].

Слід зазначити, що християнство, визнаючи однією з основних цінностей пошану до людського життя, засуджує тим самим такі негативні прояви порушення даної засади, як ненависть, гнів, бажання помсти, війну, оскільки пошана до людського життя та до його зростання вимагають миру. Мир - це не тільки відсутність війни, він не обмежується забезпеченням рівноваги сил супротивників. Миру на землі не можна досягти без захисту добра людей, вільного спілкування між ними, пошани до гідності людини і народів, постійної підтримки братерства.

Ті, що відмовляються від насильницьких і кривавих вчинків і для захисту прав людини вдаються до засобів захисту, які доступні найслабшим, засвідчують цим євангельську любов, тільки щоб це не чинило шкоди правам та обов'язкам інших людей і суспільства. Вони законно засвідчують вагу фізичних і моральних небезпек, які постають внаслідок насильства, через матеріальне знищення і смерть людей [5, с. 270].

У зв'язку з цим, опосередковане втілення християнської засади «пошанування людського життя» вбачається у нормах Універсалів Центральної Ради УНР, у яких закріплювалися положення, що засуджували військові дії та, натомість, віталосся ведення мирних переговорів. До таких положень, зокрема, можна віднести положення III Універсалу, у якому зазначалося: «Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир установлено якнайшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників, і ворогів негайно розпочати мирні переговори» [7, с. 22].

До християнських засад слід віднести також визнання рівності людей. «Не дивиться Бог на обличчя», бо всі люди мають однакову гідність як сотворені на Його образ і подобу. Воплочення Сина Бога свідчить про рівність гідності всіх людей. У посланні апостола Павла до галатів сказано: «Нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, – бо всі ви один у Христі Ісусі» [3, с. 1296]. Більше того,

це первісна засада абсолютної рівності і братерства між усіма людьми, незалежно від їхнього походження, національності, статі, культурної і класової приналежності [5, с. 99].

Рівність людей визнається також загальнолюдською правовою цінністю. Рівність у суспільстві має принципове значення для його прогресу. Боротьба між індивідами та їхніми групами повинна проходити у рівних умовах, котрі можуть забезпечити тільки закон і сильна влада. Для цивілізованого розвитку суспільства необхідно, щоб прийняті закони встановлювали рівні права громадян і рівні можливості їх реалізації [2, с. 50].

Усвідомлюючи це, Центральна Рада у своїх конституційних актах гарантувала рівність громадян всіх національностей. Так, у I Універсалі зазначається, що «в городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди і порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя» [7, с. 12]. У II Універсалі з цього приводу зазначається: «У згоді з іншими національностями України й діючи на полі державної управи яко органи тимчасового правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом закріплення нового ладу, витвореного революцією» [7, с. 14]. У III Універсалі з метою забезпечення рівності громадян всіх національностей, Центральна Рада проголошує: «народам великоруському, єврейському, польському й іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя» [7, с. 23]. Право народів на національно-персональну автономію в подальшому було підтверджено в IV Універсалі, а також знайшло своє закріплення у Конституції УНР, зокрема, в п. 6 «Загальних постанов», та п. 69 розділу «Національні союзи» зазначено, що «Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах» [7, с. 52] та що «ні одна нація не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому» [7, с. 58].

В Конституції УНР на нормативному рівні закріплено засади гендерної рівності та рівності громадянських і політичних прав. Зокрема, в п. 11 Конституції УНР закріплюється норма, яка передбачає, що право УНР не знає «ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою», а п. 12 закріплює положення, що «Громадяне УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, податкування не дають ніяких привілеїв в них» [7, с. 53].

Однією із християнських цінностей, дарованих людині Богом, є свобода. Бог створив людину розумною, даючи їй гідність особи, обдарованої ініціативою і владою над своїми вчинками. «Він зволив «залишити її в руках свого власного рішення» [3, с. 1070]. Свобода є владою, вкоріненого в розумі і в нашій волі, діяти чи не діяти, робити це чи інше, і, таким чином, виконувати свідомі вчинки за власною ініціативою. Силою вільного вибору кожний розпоряджається собою. У людині свобода є силою зростання і дозрівання у правді й доброті. Свобода досягає своєї досконалості, коли вона спрямована до Бога, нашого блаженства. Право, як і християнство, розуміє свободу як можливість вибору людиною власної поведінки.

Закріплюючи свободу вибору людини, Центральна Рада в Конституції УНР гарантувала своїм громадянам:

1. право на таємницю листування (п. 16 Конституції УНР);
2. «відсутність обмежень в правах слова, друку, сумління, організації, страйку» (п. 17 Конституції УНР);
3. право на свободу пересування (п. 18 Конституції УНР);

4. право вибирати та бути обраним до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування (п. 20 Конституції УНР) [7, с. 53].

Справедливість, як християнська засада та моральна чеснота, полягає в постійному і твердому бажанні віддати Богові і ближньому те, що їм належить. Справедливість стосовно Бога називається «чеснотою релігійності». Стосовно людей вона вчить поважати права кожного і в стосунках між людьми встановлювати гармонію, яка сприяє рівності стосовно осіб і спільного добра. Справедлива людина, часто згадувана у Святому Письмі, вирізняється постійною правотою своїх думок і правотою своєї поведінки з ближнім. «Не потуратимеш вбогому, але й не зважатимеш на багатого: по правді судитимеш твого ближнього». «Пани, віддавайте слугам те, що справедливе й належне, знаючи, що й ви маєте Пана у небі» [3, с. 1308].

У загальному розумінні справедливість – це співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід’ємні права. Також, справедливість – це цінність і моральна категорія, яка займає пріоритетне місце в критичній оцінці (легітимації) правових інститутів. Справедливість у праві – це завжди творчий пошук. Справедливість наповнює право особливим духовним змістом, вона постає ідейним підґрунтям права. Право, орієнтоване на справедливість, є духовно-збагаченим правом [6, с. 416].

Втілення справедливості, як християнської засади та моральної чесноти, знайшло своє відображення в III Універсалі Центральної Ради УНР, у якому, зокрема, зазначалося, що «Суд на Україні повинен бути справедливим, відповідним духові народу. З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво й привести його до згоди з правними поняттями народу» [7, с. 23].

Висновки. Таким чином, втілення християнських засад у положеннях Універсалів Центральної Ради УНР та Конституції УНР має наступні особливості:

1. християнські засади знаходять своє втілення у всіх без винятку Універсалах Центральної Ради УНР та Конституції УНР, а також пронизують як їх правові норми, так і декларативно-політичні положення;

2. положення Універсалів Центральної Ради УНР та Конституції УНР закріплюють такі основоположні засади та ідеї християнства, як гідність людської особи, пошанування людського життя, рівність людей, свобода особи, справедливість;

3. втілення зазначених християнських засад у конституційних актах УНР простежується як у формі прямого, так і опосередкованого їх закріплення.

Список використаних джерел:

1. Бандура О. О. Істина як загальнолюдська та правова цінність / О. О. Бандура // Право України. – 2010. – № 2. – С. 88-94.
2. Бандура О. Система цінностей права та її природні підвалини (основні риси) / О. Бандура // Антропология права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : Статті учасників Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 3-5 грудня 2010 року). – Львів : Галицький друкар, 2010. – С. 45-53.
3. Біблія або книги святого писма старого й нового заповіту. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2003. – 1375 с.
4. Вовк Д. О. Право і релігія : загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія / Д. О. Вовк. – Х. : Право, 2009. – 224 с.
5. Компендіум соціальної доктрини церкви. – К. : Кайрос, 2008. – 549 с.

6. Морська Н. Природноправова справедливість та правова цінність закону (позитивного права) і держави / Н. Морська // Антропологія права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : Статті учасників Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 3-5 грудня 2010 року). – Львів : Галицький друкар, 2010. – С. 415-424.
7. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2-х т. : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. – [вид. 2-ге, переробл. ідоп.]. Том 2 : Лютий 1917 р. – 1996 р. / [уклад. : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 728 с.

Семенюк В. В. Особенности воплощения христианских принципов в положениях Универсалов Центральной Рады УНР и Конституции УНР

В данной научной статье исследована взаимосвязь права и христианства на примере воплощения христианских принципов в положениях Универсалов Центральной Рады УНР и нормах Конституции УНР. При этом автор обращает внимание на особенности реализации в конституционных актах УНР таких основных христианских принципов, как достоинство человеческой личности, уважение человеческой жизни, равенство людей, свобода личности, справедливость.

Ключевые слова: христианские принципы, Универсалы Центральной Рады УНР, Конституция УНР, воплощения христианских принципов в праве.

Semenyuk V. V. Special features of embodiment of Christian principles in the provisions of Universals of the Central Council of the UPR and the Constitution of the UPR

This research article explores the correlation of law and Christianity on the example of embodiment of Christian principles in the provisions of Universals of the Central Council of the UPR and the norms of the Constitution of the UPR. The author draws attention to the particular implementation in the constitutional acts of the UPR such basic Christian principles as the dignity of human personality, respect for human life, equality of people, individual liberty, justice.

Key words: Christian principles, Universals of the Central Council of the UPR, the Constitution of the UPR, the embodiment of Christian principles in law.

Черник Наталія Степанівна,
викладач кафедри церковно-канонічних і
державно-правових дисциплін
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СМЕРТЬ ЯК НЕПРИПУСТИМЕ ПОКАРАННЯ ЗАСУДЖЕНЕ ЦЕРКОВНОЮ ВЛАДОЮ

Актуальною проблемою у галузі юриспруденції є визначення правових гарантій права на життя в нашій державі та недоцільності обговорення застосування смертної кари, як міри покарання. Це питання потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Дана проблема відіграє значну роль і викликає великий інтерес в сучасному суспільстві.

Ключові слова: смертна кара, право на життя, християнство, європейськість.

Постановка проблеми. Смертна кара відома більшості країн світу. Вона з'явилася тоді, коли держава взяла на себе функцію виконання покарання за вчинені злочини. Скасовувати чи залишати смертну кару в Україні? Ця дилема вже тривалий час хвилювала не лише найвищих урядовців нашої молоді держави, а й її простих громадян. Одні стверджують, що за найтяжчі злочини, в числі яких і навмисне вбивство, необхідно позбавляти винного життя. Інші категорично заперечують їм, апелюючи до гуманістичних цінностей і європейських традицій. Саме ці положення виражають актуальність піднятої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню християнської моралі, в усіх сферах застосування, зокрема і в кримінальному законодавстві, приділено достатньо уваги у кандидатських дисертаціях. Крім того даною проблематикою займалися такі видатні вчені, як В. А. Бачиніна, Д. О. Вовк, М. В. Костицький, І. М. Луцький, Р. А. Панаян.

Постановка завдання. Метою дослідження являється сам факт доцільності обговорення, щодо можливості застосування смертної кари, як виняткової міри покарання, попри те, що на даному етапі вона скасована на законодавчому рівні в Україні.

Завданням дослідження є аналіз та доведення хибності тверджень та аргументів, які висловлюються на підтримку застосування смертної кари в нашій державі.

Щоб усвідомити антихристиянську позицію смертної кари, як міри можливого покарання необхідно усвідомити цінність життя на яке й посягає даний вид покарання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на життя, як форму руху матерії, мають усі живі істоти. Проте щодо людини це право має глибший зміст. Лише остання наділена розумом і свідомістю, є вищою, притому соціальною істотою, оскільки її життя є нероздільним від суспільного розвитку. Життя необхідно розглядати, як неповторний і унікальний феномен природи, і нічого немає вищого за нього. Без життя (права на нього) втрачають вагу інші природні і соціальні цінності: навколишнє середовище, матеріальний достаток, мирне існування, розвиток демократії тощо. Скільки

літ «книзі книг» – Біблії! Вже в ті далекі часи в ній зафіксовано і дійшло до нас найважливіше право людини – на життя. Одна з основних заповідей утверджує: «Не вбивай!»

З правової точки зору увагу привертає Декларація прав людини і громадянина 1789 р., яку прийняв революційний Конвент Франції і котра аж до нинішнього століття була одним з найпрогресивніших документів в галузі прав людини та актуальність якої зберігається й у наші дні. Саме в ній чи не найперше в світі юридично закріплене право людини на життя і нероздільні від нього права на гідність, на рівність незалежно від походження, віросповідання, раси тощо. Згодом високі ідеї Декларації почали відображатись в конституціях, інших законах багатьох держав світу. Розвитку цього процесу значною мірою сприяли трагічні події Другої світової війни, жертвами якої стали десятки мільйонів людей. І тому логічним стало прийняття 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй Загальної декларації прав людини, ст. 3 яка проголосила, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [1, с. 55].

Розвиваючи ідеї Загальної декларації, уряди держав, що є членами Ради Європи, 4 листопада 1950 р. підписали у Римі Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод. Особливо хочу виділити її ст. 2.1, яка встановлює, що «право кожної людини на життя охороняється законом. Ніхто не може бути умисно позбавлений життя...». [2, с. 83]

Слушно зазначити, що Україна, яка проголосила 24 серпня 1991 р. незалежність, визнала пріоритет прав людини, відображені в чинному Основному законі держави. Прийнята 28 червня 1996 р. Конституція України в ст. 27 встановила:

«Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань». [3, с. 8]

Слід зауважити, що в чинному законодавстві України, значна частина якого сформована ще за радянських часів тоталітаризму, питання охорони і захисту життя, все ж таки врегульовано досить детально, оскільки відповідні норми закріплені практично в усіх фундаментальних галузях права.

Аналізуючи чинне законодавство, що стосується права людини на життя, необхідно з'ясувати такі питання:

- чи достатньо врегульовані всі проблеми і чи відповідають чинні нормативні акти нинішньому розумінню права людини на життя;
- чи сповна використовуються вже встановлені норми і чи забезпечується належним чином реалізація кожною людиною її найпершого права.

Напевно, більшість з нас хвилювало питання, коли ж, власне, починається життя людини, і пов'язували його з народженням дитини. Згодом, вивчаючи біологію, читаючи спеціальну літературу, відчули, що це, мабуть, не зовсім так. Адже ще ненароджений ембріон реально існує в лоні матері. Дитина може народитися раніше встановленого природою строку і жити (чи, вірніше, продовжувати життя, розпочате під серцем матері). А згадаймо випадки, коли у матері, яка загинула чи померла під час незавершених пологів, з'являється на світ жива дитина.

В той же час у законодавчому порядку не закріплені норми, за якими людський зародок вважається життєздатною дитиною. Не встановлено обов'язок медичних працівників боротись за життєдіяльність людського плоду в лоні матері, що загинула чи

раптово померла. По суті, відсутня правова регламентація медико-біологічних експериментів на зародках людини. Вважаю, тут є над чим подумати нашим законодавцям.

Досить непростими є питання збереження індивідуальності людини, відмежування її від інших осіб, об'єктів живої і неживої природи, пересадки людям органів і тканин тварин, використання штучних органів і тканин і, що, як на мене, особливо важливо використання генної інженерії для створення людського організму із наперед запрограмованими ознаками, а також зміни біологічної статі людини. Не можна погодитись з можливістю правового дозволу на штучну реконструкцію людини шляхом пересадки голови чи мозку, її клонуванням і, навіть, проведенням експериментів у цій галузі. Потребують юридичного регулювання проблеми статусу осіб з фізичними аномаліями, тих, хто перебуває у тривалому летаргічному сні, хто виховувався з тваринами, будучи відірваним від людського середовища.

В нашій країні право на збереження життя (індивідуальності) здебільшого розглядається як відмова від воєн і участі в них, незастосування смертної кари, визначення правил використання зброї та її цивільний обіг. Ці проблеми регулюються як міжнародними договорами, так і нормативними актами України.

Напевно, немає нічого дивного, що коли проблеми визначення початку життя здебільшого сприймаються нами як сфера медицини чи правової науки, то питання його закінчення, а ще більше примусової смерті хвилюють, мабуть, кожного. І тут не можна не помітити, що у нашій державі законодавчим порядком не визначені критерії смерті (як відомо, вона має два етапи – клінічний і біологічний), поняття її другого етапу, до якого боротьба за життя людини має вестись з використанням найостанніших можливостей. Вважаю, що регулювати ці важливі юридичні факти лише відомчими актами Міністерства охорони здоров'я – не виправдано.

Темою гострих дискусій, було ставлення до смертної кари, як загалом серед населення, так і серед політичних кіл. Під час вступу нашої держави в Раду Європи їй запропоновано протягом трьох років скасувати смертну кару. Тоді виключна міра покарання могла в Україні застосовуватися судом за наявності 17 складів злочину. Вражаючим фактом є те, що за кількістю смертних вироків вона зайняла третє місце у світі після Китаю і Саудівської Аравії.

Прихильники смертної кари аргументували необхідність її застосування соціально-політичною кризою, економічним спадом, збільшенням безробіття і розгулом злочинності. Твердження, що смертною карою реалізується справедливість відплати за тяжкий злочин, що вона позбавляє правопорушника змоги вчинювати нові злочини, справляє стримуючий вплив на можливих правопорушників тощо являється виключно антихристиянським, оскільки апелює до сили, а не розуму залишаючи старозавітній закон «Око за око».

Розмірковуючи над цим питанням та пригадуючи факти звірячих вбивств безвинних людей, жорстоких зґвалтувань, непідвладні нормальному розуму дії маніяків, так звані побутові вбивства, інформацію про які чуємо і бачимо повсякчас. Злочинець має понести покарання! Але чи ціною життя?

Поставивши перед собою це запитання постараймося відшукати правильну відповідь. І проти застосування смертної кари в нас знайдеться, як суто емоційні аргументи, так і висновки аналітичних досліджень. Збагнувши той факт, що життя є настільки унікальне і прекрасне, що навіть найтяжчий вчинений людиною злочин не може бути підставою для того, щоб суспільство, держава через закон виносила їй смертний

вирок. Адже життя людині дає Бог, і лише Бог може його позбавити. Тисячоліттями функціонує загальновизнана заповідь людського спілкування і співжиття «Не вбивай!», і не варто державі її перекреслювати, а також користуватися відголоском кровної помсти, яким є смертна кара.

Опубліковані в літературі дані свідчать, що в країнах, де застосовувалась смертна кара, кількість вбивств після її скасування не збільшувалась. В нинішніх умовах є всі технічні та інші можливості, щоб ізолювати визнаних судом злочинців від суспільства, не дати їм змоги скоювати нові злочини. Незважаючи на високий рівень професійної підготовки суддів, ними часто допускаються помилки, а життя позбавляються безвинні люди. Непоодинокими є випадки, коли при вирішенні питання про винесення смертного вироку значну роль відіграють не характер злочину, а національна чи расова приналежність обвинуваченого, його політичні погляди, ставлення до існуючої влади чи й окремих впливових осіб. Ці та інші аргументи дають підстави заявити: «Християнська мораль проти смертної кари! Хай живе людина!».

Висновки. Отже, підсумовуючи вищенаведене, можна зробити такі висновки, що не держава надала людині право на життя. Життя - це природне право кожної людини і держава не повинна позбавляти людину того, що вона не надавала. Стосовно злочинців, що скоїли особливо небезпечні злочини, то обов'язок держави - ізолювати таку особу від суспільства та створити умови, щоб вона ніколи туди не повернулася (неможливість втечі з місць позбавлення волі).

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини // Міжнародні договори України. – К., 2002. – Ст. 55.
2. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод // Міжнародні договори України. – К., 2002. – Ст. 83.
3. Конституція України із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV. – К. «Атіка», 2006. – Ст. 8.

Черник Н. С. Смерть как недопустимое наказание осужденное церковными властями

Актуальной проблемой у отрасли юриспруденции является определение правовых гарантий права на жизнь в нашем государстве и нецелесообразности обсуждения применения смертного наказания, как меры наказания. Этот вопрос нуждается в последующем развитии и совершенствовании. Данная проблема играет значительную роль и вызывает большой интерес в современном обществе.

Ключевые слова: смертное наказание, право на жизнь, христианство, европейскость.

Chernik N. S. Death penalty as unacceptable punishment condemned by ecclesiastical authority

The issue of the day in jurisprudence is determination of legal guarantees of right to life in our state and pointlessness of discussions on imposition of death penalty as a kind of punishment. This issue needs subsequent development and improvement. This problem plays a considerable role and causes great interest in the modern society.

Key words: death penalty, right to life, Christianity, Europeanness.

УДК 340.12

Чайковський Святослав Володимирович,
аспірант кафедри
теорії держави і права
Львівського державного
університету внутрішніх справ

РЕФЛЕКСІЯ ПРАВОПОВАЖНИХ ІНТЕНЦІЙ ОСОБИСТОСТІ У РЕТРОСПЕКЦІЇ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто проблему формування у сучасному суспільстві поваги до права через призму правової соціалізації. Вказуються концептуальні підходи до визначення соціальних чинників, що впливають на формування поваги до права.

Ключові слова: *правова соціалізація, повага до права, нігілізм, соціальні чинники, особистість.*

Постановка проблеми. Особистість як цілісність взаємообумовлюється системною взаємодією всіх структурних утворень, що становлять її природу, через антропологічні і соціального процеси. О.Ф. Скакун вказує, що член суспільства відчуває на собі вплив двох груп факторів. Першу групу складають об'єктивні фактори – позитивні зовнішні умови, що сприяють правовиховній діяльності (наявність демократичного режиму), і негативні зовнішні умови (недосконалість чинних законів). До другої групи відносяться суб'єктивні фактори, пов'язані з позитивним внутрішньо-духовним станом особистості, що стосується права (установка на правомірну поведінку), або з її негативним станом (схильність до стабільного правового нігілізму) [3, с. 254]. Сучасна філософія стверджує, що «індивід тільки тоді стає особистістю, коли його залучено до суспільних відносин» [8, с. 372].

Процес інтеграції індивіда в суспільство, в різні типи соціальних груп, інститутів, організацій за допомогою засвоєння ним елементів культури, соціальних норм, цінностей, на основі яких формуються соціально значимі риси особи, називається соціалізацією. Правова соціалізація є усвідомленням особистістю своєї соціальної ролі шляхом включення у соціально-правові відносини суспільства [4, с. 272].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями правової соціалізації відображенні у працях відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: С. С. Алексєєва, В. С. Журавського, В. П. Казимирчука, М. І. Козюбри, В. В. Копейчикова, О. Л. Копиленка, Л. В. Кравченка, Н. М. Оніщенко, Г. С. Орзиха, О. Ф. Скакун, С. С. Сливки, В. Ю. Швачки та ін. В науці питання соціалізації висвітлюються з поглядів: 1) взаємообумовленості з правовою культурою чи правосвідомістю; 2) правового виховання як складової правової соціалізації; 3) впливу на правову активність особистості.

Однак аспект впливу явища правової соціалізації на феномен поваги до права досліджується вперше в межах даної наукової статті.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене, основною метою даної статті є сформулювати співвідносні домінанти та взаємообумовлені вектори таких явищ як

соціалізація і повага до права, визначити їх обумовленість у сучасних умовах розвитку соціуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Американський соціолог Т. Парсонс вперше визначив сучасне розуміння соціалізації як перетворення просто людини на особу у результаті засвоєння нею норм співжиття людей та інтеграції в соціальні інституції суспільства [5, с. 342]. Правова соціалізація – це процес засвоєння індивідом взірців правової поведінки, правових норм та цінностей, необхідних для успішного функціонування людини у даному суспільстві [2, с. 235].

Останні наукові дослідження вказують, що правова соціалізація особи – це процес освоєння індивідом правових цінностей, правової культури, норм поведінки; це механізм формування і розвитку соціально-правової суті особи і як результат – становлення суб'єкта права, що успішно функціонує в правовому полі.

Вироблення та стійке існування правоповаги особи може бути зрозумілим лише за умови його дослідження у взаємозв'язку особи та соціальних умов її життя, суспільних відносин, діяльності даної особи, спрямованої на зміну соціального середовища і самої себе, своїх ідей, поглядів та вчинків. Наявністю природної поваги до права формується в оточенні співтовариства законослухняних людей у ретроспекції на те, що оточуюча група субстанційною основою своїх дій сприймає повагу до норм та принципів права, а не силові методи дотримання права чи диктатуру закону.

Перехід від вузьконормативного розуміння права як права влади до ліберального розуміння права як міри свободи, що встановлює гуманістичний ціннісний зміст права, збагачує наше уявлення про право і правову систему, сприяє створенню поваги до права і правомірної поведінки, ціннісних орієнтацій суспільства, держави і людей [7, с. 63].

Зміст соціологічного підходу до питання цінностей полягає в тому, що особа розцінює право не співвідносячи його зі своїми потребами та інтересами, а концентрується на домінуючих у оточуючому середовищі ціннісних критеріях, уявленнях про справедливе, несправедливе, добре, корисне тощо. Синтез індивідуальних і суспільних, особистих, групових цінностей формує систему її ціннісних орієнтацій, якими особистість керується у житті. Цінність права виступає субстанційною основою поваги до права. Цільовий зміст процесу поваги до права виражається в залученні члена суспільства до правових норм, цінностей правової культури, формування особи під впливом зовнішніх факторів соціуму.

Слід враховувати, що процес сприйняття права як соціальної цінності безпосередньо залежить від національно-історичних умов, а також ідеологічних і духовних переваг суспільства. Кожна суспільна система впливатиме на процес розвитку індивіда в цілому і становлення його особистості, а також «здійюватиме» весь потенціал особистості кожного індивіда – його здібності, знання, уміння, навики, потреби, інтереси, цілі, ідеали, вольовий потенціал тощо. Повага до права передбачає певну спадкоємність, яка має на увазі сталу процедуру засвоєння суб'єктом цінностей, переваг і норм.

Аналогічних поглядів дотримується і М. Козюбра, зазначаючи, що людина є суспільною істотою, тому формування її особистості відбувається не лише під впливом ідеальної нормативної моделі способу життя, а й в залежності від середовища, в якому вона знаходиться, реальних суспільних відносин, живої практики [6, с. 49].

Отже, правова соціалізація розуміється як механізм засвоєння індивідом правових цінностей, норм, принципів і навичок правомірної поведінки, формування поваги до права в процесі включення особи у правове середовище [1, с. 18].

Багато науковців вважають, що індивід повинен бути наділений правовою активністю, тому сам може обирати для себе основні напрямки соціалізації, будучи тим самим одночасно і об'єктом, і суб'єктом правової соціалізації. В процесі правової соціалізації особа вибірково сприймає зовнішні умови впливу. Таким чином, зовнішні (об'єктивні) умови визначають поведінку людини лише в тій мірі, в якій співвідносяться з внутрішніми (суб'єктивними) умовами, що склалися в результаті всього процесу правової соціалізації. Проектуючи визнану тезу на досліджувану в статті проблематику – рівень правоповаги особи впливає на оточуюче середовище цієї особи, виступаючи як позитивний досвід для оточуючих, чи можливо, діючи як соціально-негативний приклад.

Досліджуючи механізм правової соціалізації професор, Н. П. Осипова одним з етапів зазначає формування у особи ставлення до права. Механізм соціалізації – це «формування цілей, інтересів, мотивів, пріоритетів, настанов по відношенню до права, які виникають при включенні особи під час спілкування до системи правових відносин» [4, с. 129]. Тобто, в широкому розумінні механізм правової соціалізації науковець зводить до отримання належного рівня поваги до права. У зв'язку з цим Н. П. Осипова розглядає механізм правової соціалізації як єдність трьох процесів:

- 1) індивідуалізації застосування і використання санкціонованих суспільством правових норм;
- 2) перетворення правової поведінки і дотримання норм права у внутрішню потребу окремої особи;
- 3) фіксації індивідуального досвіду і перетворення його, як частки загального досвіду, в практичну площину змін у правовій системі та її нормах [4, с. 132-133].

Другий аспект механізму соціалізації передбачає вироблення у особи внутрішньої потреби в праві, що є первинною засадою поваги до права.

Класично оточуюче середовище не проводить спеціального, цілеспрямованого впливу на правові інтенції. Він з'являється стихійно. Стихійні чинники у процесі правової соціалізації реалізуються безпосереднього засобами комунікації суб'єктів соціуму у повсякденному житті, а також у результаті виникнення різноманітних ситуацій реального життя, активним учасником яких є особа. На основі власного досвіду суб'єкт права отримує правовий і соціальний досвід, який через екстериоризацію формує знання і ставлення до правових норм чи правової ситуації, формується поведінковий імператив. Напротивагу цьому, правоповага спрямовує суб'єкта права на певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх через активну поведінку. Неможливо контролювати вплив чи передбачити наслідки стихійної соціалізації, надання йому прерогатив може призвести до тимчасового гальмування або навіть до негативних результатів правової соціалізації особи.

Цілеспрямована правова соціалізація – це спеціально створена система засобів впливу на особу з метою формування її у відповідності з цілями та інтересами даного суспільства. Якщо цілеспрямована і спонтанна соціалізація мають однаковий векторальних напрям – чинники, що впливають на формування поваги до особистості, не роздвоюються і не втрачаються у внутрішній боротьбі, не відбувається дисбалансу впливу соціуму на правоповажні властивості особистості. Але, як стверджує В. Швачка, наявність двох видів правової соціалізації особи майже завжди породжує їх протистояння. Іноді вектори цілеспрямованої та стихійної правової соціалізації особи співпадають, і це сприяє швидкому досягненню її позитивного результату. Частіше за все характер цінностей, установок безпосереднього оточення особи (стихійної соціалізації) не співпадає з цілями цілеспрямованої соціалізації, що призводить навіть до повного їх протистояння. Це, у

свою чергу, уповільнює процес досягнення позитивного результату правової соціалізації або взагалі заважає досягненню поставлених цілей та породжує конфлікт між особою і суспільством [9, с. 27]. Окрім того, конфлікт мікро- і макросоціуму виступає негативною детермінантою для формування поваги до права у особи.

На нашу думку, відсутній взаємозалежний зв'язок між несприятливими соціальними умовами існування особи та повагою до права. Ніякі зовнішні по відношенню до особи умови, ніякі дефекти соціального середовища самі по собі не обумовлюють її антипатію до права чи вироблення зневаги до нього. Розглянуті вище зовнішні об'єктивні обставини лише сприяють виникненню, а не породжують антисоціальних проявів. Ідентичні обставини можуть викликати у різних суб'єктів радикально різні установки та поведінку. Це, в свою чергу, пояснюється тим, що вплив зовнішніх факторів на особу завжди відбувається опосередковано через її свідому діяльність. Саме свідомість особи, її воля та бажання визначають правоповажну функцію особи з урахуванням зовнішніх аспектів впливу. Акумуляція особою світобуття і його системи цінностей, дефектів соціального середовища є ірраціональним та індивідуальним.

Висновки. Правова соціалізація та феномен поваги до права не можуть існувати окремо одна від одної – вони є взаємообумовленими та взаємодоповнюючими явищами. Реалізація явища правової соціалізації призводить до недопущення правового колапсу, оскільки через накопичення аксіологічного змісту право поваги детермінує рівень правового розвитку суспільства. Правова соціалізація, в свою чергу, здійснює систематичне, планове включення особи до існуючого правового середовища шляхом засвоєння нею норм права і цінностей, які підтримуються більшістю членами мікро- чи макросуспільства та які формують у неї відповідні соціально-правові позиції.

У зв'язку з цим, нагальною є потреба у здійсненні організуючого цілеспрямованого впливу на соціум, зокрема, шляхом корекції алгоритму соціального управління щодо правоповажної функції як іманентної, а не модусної, характеристики його стабільності. За умови формування поваги до права нейтралізується дія асоціальних чинників навколишнього середовища.

Правова активність – це визначальна, конативна (дієва) соціально-правова властивість особи, що виражається у взаємодії людини з правовим середовищем, в здатності до активної діяльності у сфері правового регулювання, через що вона (активність) виступає як ступінь інтенсивності, а разом з тим і соціальній цінності, що визначає рівень правоповаги особи.

Повага до права визначається внутрішніми, антропологічними чинниками. Соціальні чинники активно у процесі соціалізації агрегують особистість, що враховуючи внутрішні інтенції, стійкість та тривалість соціальних чинників адаптує їх через внутрішні елементи. Асиміляція та діалектика соціальних і антропологічних компонентів формує реальність трансдисциплінарної моделі поваги до права окремої особистості.

Метою правової соціалізації особи є визнання права основним елементом системи цінностей особи. Повага до права виступає як детермінанта, здатна стимулювати правовий прогрес, формувати суспільно-правове та духовне поле для реалізації правових цінностей, правового потенціалу людини. Десоціалізація і ресоціалізація виступає негативним функціонально-ролевим потенціалом ставлення до права, сприяє асоціальним проявам та ірраціональним трансмісіям соціуму.

Список використаних джерел

1. Власенко В. П. Правова соціалізація як механізм засвоєння і формування правової культури / В. П. Власенко // Право і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 18-19.
2. Головченко В. В. Право в житті людини (статті) / В. В. Головченко – К. : Оріони, 2005. – 336 с.
3. Скакун О. Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун – Х. : Консум, 2000. – 703 с.
4. Соціологія права: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навчальних закладів / [М. І. Панов, Н. П. Осипова, Л. М. Герасіна та ін.]; за ред. Н. П. Осипової. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003 – 276 с.
5. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс – М. : Академический Проект, 2000. – 880 с.
6. Перестройка и правовое воспитание советских граждан / [Н. И. Козюбра, В. В. Оксамытный, Е. В. Бурлай и др.] ; отв. ред. Н. И. Козюбра. – К. : Наук. думка, 1989. – 304 с.
7. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / [В. С. Журавський, О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко] ; за заг. ред. В. С. Журавського. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 296 с.
8. Філософія: навчальний посібник. – [6-те вид., виправ. і допов.] / за ред. І. Ф. Надольного. – К. : Вікар, 2006. – 455 с.
9. Швачка В. Ю. Правова соціалізація особи в сучасних умовах : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Швачка Вікторія Юріївна. – К., 2008 – 198 с.

***Чайковский С. В. Рефлексия правоуважительных интенций личности
в ретроспективе правовой социализации***

В статье рассмотрена проблема формирования в современном обществе уважения к праву в аспекте правовой социализации. Указываются концептуальные подходы к определению социальных факторов, которые влияют на формирование уважения к праву.

Ключевые слова: правовая социализация, уважение к праву, нигилизм, социальные факторы, личность.

***Chaikovskiy S. V. Reflection on intentions of personality commanding respect for the law in
the retrospective view of juridical socialization***

A problem of commanding respect for the law in modern society through the prism of juridical socialization is considered in this article. The conceptual approaches to determining social factors which influence commanding respect for the law are specified.

Key words: juridical socialization, respect for the law, nihilism, social factors, personality.

УДК 340.12+342.7

Бровко Наталія Іванівна,
кандидат юридичних наук
доцент кафедри історії,
теорії держави і права
та державного будівництва
Білоцерківського національного
аграрного університету

ЗАХИСТ ОСОБИСТОЇ СВОБОДИ ІНДИВІДА ЯК ТЕОРЕТИКО-СВІТОГЛЯДНА ЗАСАДА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Стаття присвячена філософсько-правовим засадам захисту права людини на особисту свободу в контексті запобігання та протидії торгівлі людьми. Розглянута історія та методологія досліджень прав людини, окреслено філософські засади осмислення проблеми свободи та дослідження особистої свободи індивіда, проаналізовано та визначено зміст поняття особистої свободи індивіда як правової цінності.

Ключові слова: свобода, особиста свобода, природні права людини, право на особисту свободу, торгівля людьми, захист прав людини.

Постановка проблеми. Торгівля людьми – це явище, яке суперечить принципам природного права, оскільки посягає на цілий ряд фундаментальних прав людини і громадянина. Разом з тим, цей феномен має глибоке суспільно-історичне коріння. Незважаючи на багаторічні спроби міжнародної спільноти вирішити проблему торгівлі людьми [7; 9], ця проблема залишається актуальною і продовжує збільшувати свій масштаб. Серед жертв транснаціональної торгівлі людьми, зокрема, чимало українських жінок, що викликає занепокоєність як у державних діячів, так і у і фахівців-вчених, представників правозахисних організацій та пересічних громадян, які потребують належної наукової розробки та практичного забезпечення захисту власної свободи [15, с. 1-5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему свободи розробляли мислителі минулого, а також сучасності. Зокрема, важливе місце вона займає у працях Т. Адорно, Н. Аббаньяно, Г. Арендт, Р. Арона, І. Берліна, Г. Блокланда, А. Велмера, Дж. Грея, Т. Гріна, М. Новака, Дж. Раза та інших зарубіжних філософів і вчених, звертались до цієї теми російські вчені (Н. Б. Бугаєв, Б. Г. Капустін, Є. І. Кузьміна, І. І. Логанов [13], В. С. Нерсисянц та інші), різні аспекти цієї проблеми аналізували В. П. Андрущенко, О. О. Бандура [1], І. В. Бичко, А. Ф. Карась, М. В. Костицький [10], Н. В. Кушакова-Костицька [11], М. І. Михальченко, Л. А. Подолянко, Л. А. Ситниченко, Л. М. Слободянюк, В. М. Судакова, С. М. Хоменко та інші вітчизняні дослідники. Природне право людини на свободу обґрунтовувалось найбільш прогресивними та видатними мислителями кожної епохи, разом з тим проблеми захисту особистої свободи індивіда недостатньо розроблені у науковій літературі з позицій філософії права.

Постановка завдання. Проблема торгівлі людьми – це проблема багатовимірної та багатогранної, інтернаціональної, тому потребує комплексного підходу до її вирішення,

узгоджених дій науковців у різних сферах знань, зусиль законодавців, політиків і державних службовців, координації з боку міжнародних організацій, організованої співпраці неурядових організацій, спільних заходів правоохоронних органів та громадськості. Взаємодія у вирішенні цієї проблеми повинна будуватися на певних загальних засадах, які б стали підґрунтям для подальшого визначення механізмів, конкретних процедур і гарантій протидії торгівлі людьми, тоді як ці засади не є достатньо теоретично розробленими та чітко визначеними.

Узагальнивши, можна відзначити, що сутність цього соціального феномену полягає у посяганні на особисту свободу індивіда, у зв'язку з чим головною теоретичною засадою протидії даним посяганням слід вважати відповідний захист свободи людини.

Мета статті – здійснити філософсько-правову розробку поняття особистої свободи індивіда як невід'ємного та невідчужуваного права людини в контексті інших природних прав людини з метою створення теоретичних передумов запобігання та ефективної протидії торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідеї щодо прав людини зародилися на родоплемінному етапі суспільного розвитку, однак довго не отримували відображення в соціальних нормах та інститутах в силу специфіки ладу первісних об'єднань та ранньодержавних утворень. Можна виділити наступні етапи становлення інституту прав людини, узагальнивши позиції науковців з цього питання:

- становлення індивідуальних та колективних прав людини як ідеї – у вигляді норм первісного ладу, індивідуальних норм на етапі формування станового суспільства та загальних норм в античних полісах;

- розвиток ідеї прав людини в загальнолюдському вимірі християнського світогляду через поєднання ідеї рівності усіх людей (егалітаризм), ідеї єдності людства (унітаризм) та визнання за людиною свободи волі (індивідуалізм) в епоху Середньовіччя;

- оформлення прав людини як теоретичного концепту та юридичного інституту в період розпаду феодального ладу і становлення буржуазного суспільства [6].

Розвиваючись у загальноцивілізаційному контексті, вітчизняна політико-правова думка віддавна оперувала категоріями «свобода», «рівність», «справедливість», проте пройшло чимало часу, доки інститут права людини увійшов у науковий обіг. Проблема прав людини безпосередньо пов'язана з ідеєю обмеження верховної влади, яка, в свою чергу, розглядається як складова концепції «правової держави». При цьому в дореволюційній теоретичній спадщині практично відсутні приклади ґрунтовного вивчення цієї проблеми - не було здійснено жодної окремої філософської чи філософсько-правової теоретичної розробки прав людини як соціально-політичного інституту. Ця проблема розглядалась в контексті співвідношення права народу (нації) – права людини, також права людини знайшли відображення в різних нормативних документах, конституційних проектах тощо. Новою епохою у розробці проблем прав людини українськими науковцями став період після здобуття нашою державою незалежності, дослідження вчених, які розпочали детальну розробку теорії прав людини, були продовжені правознавцями з різних спеціальностей в новітній період нашої історії. Їхні дослідження присвячені проблемі прав людини українського народу минулого, і саме в минулому знаходяться корені, від яких розвивалася ідея і теорія прав людини, переосмислюється політико-правова спадщина класиків, фундаторів української державності, недостатньо досліджені у радянський період.

Методологія, яка використовувалась дослідниками прав людини, функціонує на трьох рівнях – філософському, загальнонауковому та спеціально-науковому. На першому

рівні основними методами виступають метафізичний, діалектичний, догматичний і релятивістський, а також феноменологічний, структуралістський, герменевтичний. На другому – спостереження, аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, ідеалізація, прогнозування, системний, структурно-функціональний, хронологічно-проблемний методи і підходи тощо. На третьому рівні функціонують спеціальні методи, які використовувались в окремих філософсько-правових, теоретико-правових (маються на увазі роботи в галузі загальної теорії права) і галузевих юридичних дослідженнях. До цієї групи способів і прийомів пізнання природи і закономірностей розвитку прав людини належать історико-правовий, формально-логічний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, антропологічно-правовий, герменевтично-правовий, праксеологічно-правовий, етнографічно-правовий, лінгвістично-правовий методи [2-3; 5-6]. Разом з тим, методологія досліджень прав людини потребує розвитку і вдосконалення, застосування нових підходів.

Основними методологічними принципами та методологічними перспективами у філософських та теоретико-правових дослідженнях прав людини є антропоцентризм, людиномірність, поєднання індивідуалізму та універсалізму, процесуалізм, еволюціонізм, структуралізм, функціоналізм, інтерпретаціонізм, релятивізм, фемінізм, культурно-галузевий принцип, трансакційний принцип, принцип інтерактивності [2-6; 8; 12-14].

Право у своєму природному виразі та права людини нерозривно пов'язані зі свободою, право на свободу (особисту свободу) також слід вивчати крізь призму поняття свободи. Без свободи немає особистості, без особистості відсутня свобода – стверджують класики філософської думки. Свобода виступає одним із головних понять дискурсу сучасності, однак зміст цього поняття варіюється від концепції до концепції. У плюралістичному потоці підходів до тлумачення феномена свободи, в різноманітних її інтерпретаціях виявлення загальноновизнаної позиції ускладнюється.

Розгляд феномену свободи у зв'язку з особистістю, взаємна обумовленість свідомості та діяльності, необхідність рефлексії як функції свідомості (самосвідомості) для досягнення свободи, аналіз мислення, пізнання, творчості як станів відображення свободи та умов її досягнення, вивчення зовнішньої детермінації як предмету опору та боротьби за свободу є важливими філософсько-психологічними засадами дослідження свободи.

Одним із найбільш перспективних для дослідження проблеми свободи видається антропологічно-правовий підхід. У новітній період також розвиваються дослідження аксіологічно-правового напрямку, які можуть бути використані при спробах вивчення цінності інституту прав людини та права людини на особисту свободу зокрема. На наш погляд, свобода як правова цінність належить до предметного поля телеологічних концепцій цінностей.

Характерною рисою сучасного суспільства є формальне розширення свободи вибору в товарах, продуктах чи способі занять, дозвіллі та побуті, однак реально людина втрачає свою свободу, бо втрачає людську подобу і перетворюється на бездушний автомат для споживання благ, сфабрикованих суспільством. Недаремно філософи б'ють на сполох і попереджають про загрозу антропологічної катастрофи.

Підходів до осмислення сутності свободи є доволі багато. Узагальнивши позиції мислителів давнини та дослідивши позиції сучасних науковців щодо цієї проблеми [1, с. 46-50], свобода може бути визначена як можливість мислити і діяти на власний розсуд, відповідно до власних бажань і потреб, безперешкодно обирати альтернативи власного внутрішнього вибору та поведінки. Свобода є іманентною властивістю людської природи і

в певному сенсі її можна вважати найважливішою змістовною характеристикою права. Разом з тим, класики (зокрема, фундатор філософсько-правової науки Г. Гегель), які бачили саме в свободі ідею і сенс права, тлумачили її сутність нерозривно пов'язаною з відповідальністю. Відповідальність характеризує осмисленість дії та її усвідомлені наслідки, обумовлюючи зрілість свободи. Відповідальність як можливість усвідомлювати наслідки свого вибору є ознакою справжньої свободи, яка без цього втрачає свій зміст, перетворюючись на сваволю.

Отже, справжня свобода передбачає усвідомлення, а значить мислення, тому вона є нерозривно пов'язана з особливостями організації людської свідомості в цілому і є невід'ємною характеристикою людини як особистості.

На сьогодні акценти у дослідженні свободи зміщуються у бік її юридичного (нормативного) втілення: у теоретико-правових дослідженнях ця проблема знайшла нове вираження і набула зовсім іншого звучання, адже свобода та необхідність, над співвідношенням та протистоянням яких розмірковували славетні філософи впродовж віків, в юриспруденції мають цілком конкретний характер, отже, можуть бути визначені значно чіткіше. Саме в цій площині можуть бути закладені механізми протидії відтоку кадрів, нелегальній міграції, торгівлі людьми та іншим явищам, які так складно фіксувати і які завдають істотної шкоди суспільству та державі.

Право захищає і реалізує свободу в соціальному вимірі, втілюючи її в норми і стандарти поведінки, які дають можливість людям вільно існувати, але при цьому забезпечують регулювання відносин між індивідами на основі взаємного обмеження їх свободи.

Свобода, спрямована відповідальністю, якщо її розуміти в найширшому сенсі, лежить в основі права. Дійсно, право є формою вираження свободи. Чи знаходить у праві свій вираз свобода, можна пересвідчитись, проаналізувавши будь-яку правову норму, яка регулює суспільні відносини. Характерно, що свобода деталізовано відображається і у конкретних специфічних нормах, які захищають певні людські можливості – суб'єктивні свободи.

Свобода волі, місця проживання, пересування, думки, совісті та віросповідання, друку – все це захищені правом можливості людини. Але чи є серед них безпосередньо захист свободи людини в більш широкому сенсі – мабуть таким слід вважати встановлений нормативними документами захист свободи і особистої недоторканності особи, проте це лише один можливий вимір свободи.

Свобода індивіда, таким чином, є фундаментальною правовою цінністю, в якій реалізується одна із сутнісних характеристик права, і, відповідно, природним, невід'ємним і невідчужуваним правом людини, яке потребує захисту суспільними інституціями. Природа людини пов'язана зі свободою, право відображає свободу, природні права також за своїм змістом виражають певну форму свободи людини.

Нами був здійснений науковий аналіз різних форм реалізації свободи як в суспільному бутті в цілому, так і в праві зокрема, а також конкретних правах людини. За результатами філософсько-правового дослідження даної тематики було вироблено відповідну позицію, згідно з якою – з нашої точки зору – серед інших природних прав право на свободу займає особливе місце.

Саме на це право здійснюється посягання при торгівлі людьми, і саме його законодавець не намагається захистити належним чином. Йдеться про те, що при торгівлі «живим товаром» людина сприймається як річ, тобто заперечується її природна сутнісна характеристика і відповідне природне право. Посягання на свободу людини, отже, є

посяганням на ключову правову цінність, яка стоїть в одному ряду з іншими правовими цінностями – життям, здоров'ям, гідністю, виражається у відповідному природному праві і вимагає закріплення в законі та належних гарантій захисту. Зазіхаючи на це право, торгівля людьми та інші дії щодо передачі людини як певної власності, створюють загрозу підвалинам громадянського суспільства та правової держави [5, с. 171-173].

Особиста свобода індивіда – це правова цінність, яка виражається у відповідному природному праві людини і передбачає свободу волі суб'єкта (індивіда), його внутрішню та зовнішню автономію, характеризуючи людину як самоцінну істоту, що не може виступати предметом будь-якої угоди щодо передачі, дарування, обміну чи продажу.

Виходячи з цього, право людини на особисту свободу – це невід'ємне, невідчужуване і непорушне право, в основі якого лежить свобода як фундаментальна правова цінність, і яке закріплює самокерованість людської особистості, автономію волі суб'єкта та виражається в утвердженні неможливості володіти, користуватися та розпоряджатись людиною у якості речі.

Висновки. Особиста свобода людини – це природно-правова категорія, яка повинна бути відображена у відповідному визначеному законодавцем праві людини на особисту свободу. З нашої точки зору, одним із найбільш глобальних, укорінених і жорстоких посягань на особисту свободу є торгівля людьми, тому слід розробляти механізм захисту особистої свободи людини саме в контексті протидії торгівлі людьми.

Втілення юридичної і фактичної свободи в нормах і інститутах, закріплення її в якості фундаментальної основи життя, на наш погляд, може сприяти об'єднанню українців. Динаміка внутрішньодержавних інтеграційних процесів великою мірою залежать від рівня свободи, яка пропонується кожному індивіду, та від надійності забезпечення її захисту.

Список використаних джерел

1. Бандура О. О. Деякі аспекти еволюції розуміння свободи в західній культурі / О. О. Бандура // Мультиверсум : філос. Альманах : зб. наук. пр. – К. : Центр духовної культури, 2000. – Вип. 17. – С. 46-53.
2. Бережнов А. Г. Права личности. Некоторые вопросы теории / А. Г. Бережнов. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 142 с.
3. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.06 / Бігун В'ячеслав Степанович. – К., 2004. – 220 с.
4. Бочарников Д. Права людини у додержавну та ранньодержавну добу історії України (спроба порівняння їхнього захисту та прогнозу на майбутнє) / Д. Бочарников // Право України. – 1997. – № 3. – С. 73-80.
5. Бровко Н. І. Захист особистої свободи індивіда в контексті внутрішньодержавних інтеграційних процесів / Н. І. Бровко // Виклики українській ідентичності: політико-економічні та соціокультурні проблеми. – К. : Національна академія управління, 2008. – С. 171-173.
6. Горбаль В. М. Права людини у правовій думці Наддніпрянської України кінця XVIII – початку XX століття (індивідуалістичні концепції) : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Горбаль Василь Михайлович. – Х., 2001. – 211 с.
7. Дополнительная конвенция об отмене рабства и институтов, схожих с рабством от 7 сентября 1956 г. // Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із

- злочинністю та взаємна правова допомога : [зб. докум. (українською і російською мовами)]. Кн. 1. – К. : Юрінком Інтер, 1996. – С. 136-143.
8. Климович О. Развитие теории прав личности кризис призму творений украинских философов XI – поч. XVIII ст. / О. Климович // Права личности в Украине. [Щорічник. 1996.] – К., 1997. – С. 112–126.
9. Конвенция о рабстве от 25 сентября 1926 г. с изменениями, внесенными Протоколом от 7 декабря 1953 г. // Украина в міжнародно-правових відносинах. Борьба із злочинністю та взаємна правова допомога : [зб. докум. (українською і російською мовами)]. Кн. 1. – К. : Юрінком Інтер, 1996. — С. 131-135.
10. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибр. наук. праці / М. В. Костицький. – Чернівці : Рута, 2009. – 576 с.
11. Кушакова-Костицька Н. Від свободи слова до інформаційного суспільства / Н. В. Кушакова-Костицька // Право України. – 2004. – № 7. – С. 129-133.
12. Лизогуб В. А. Законодавство про основні політичні і громадські права і свободи підданих Російської імперії у другій половині XIX - на початку XX століття : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень» / В.А. Лизогуб. – Х., 2004. – 20 с.
13. Логанов И. И. Свобода личности / И. И. Логанов. – М. : Мысль, 1980. – 158 с.
14. Лукашева Е. А. Права человека как критерий нравственного измерения политики и государственной власти / Е. А. Лукашева // Права человека и политическое реформирование (юридические, этические, социально-психологические аспекты). – М., 1997. – С. 5-36.
15. Макдугалл Г. Дж. Современные формы рабства: Систематические изнасилования, сексуальное рабство и сходная с рабством практика в период вооруженных конфликтов : [доклад] / Г. Дж. Макдугалл ; ООН, Подкомиссия поощрению и защите прав человека (Сессия 52; 2000). – Женева : ООН, 2000. – 54 с.

**Бровко Н. И. Защита личной свободы индивида
как теоретико-мировоззренческая основа
предупреждения и противодействия торговле людьми**

Статья посвящена философско-правовым основаниям защиты права человека на личную свободу в контексте предупреждения и противодействия торговле людьми. Рассмотрена история и методология исследований прав человека, определены философские основания осмысления проблемы свободы и исследования личной свободы человека, проанализировано и определено понятие личной свободы человека как правовой ценности.

Ключевые слова: свобода, личная свобода, естественные права человека, право на личную свободу, торговля людьми, защита прав человека.

**Brovko N. I. Protection of personal freedom
as a theoretical and ideological foundation for prevention and opposition to human trafficking**

The article is devoted to philosophic and legal foundations of the legal protection of The Right to Personal Freedom in the context of prevention and opposition to human trafficking.

History and methodology of research into Human Rights are considered, philosophical foundations of comprehension of Freedom as well as the research into personal freedom are defined and the notion of personal freedom as a legal value is defined and analysed.

Key words: *freedom, personal freedom, natural human rights, the right to personal freedom, human trafficking, legal protection of human rights.*

УДК 340.132.1

Ганьба Олег Борисович,
ад'юнкт Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПОВЕДІНКИ СУБ'ЄКТІВ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНИХ КОРДОНІВ

У статті досліджуються питання правової поведінки суб'єктів охорони державних кордонів, її специфічні ознаки та значення в діяльності Державної прикордонної служби України.

Ключові слова: *правова поведінка, специфічні ознаки, суб'єкти охорони державних кордонів, особливості правової поведінки.*

Постановка проблеми. Розбудова соціально-правової держави в Україні завдяки удосконаленню та підвищенню ефективності функціонування державного апарату на засадах законності і демократії, потребує належної правової поведінки усіх суб'єктів права. Правова поведінка ніколи не буває однозначною, адже у правовому житті присутня як гармонія, так і певна розбалансованість та протистояння [1, с. 83]. Зазначений стан правового життя пояснюється тим, що правова поведінка буває і правомірною, і протиправною, може проявлятися як у формі зловживання правом, так і бути об'єктивно неправомірною, тощо. Тому дослідження правової поведінки, як цілісної категорії та різноманітних форм її прояву, особливо у вузьких сферах життєдіяльності держави, якою є сфера діяльності Державної прикордонної служби України, вважається вкрай актуальною.

Специфіка діяльності суб'єктів охорони державних кордонів породжує, в свою чергу, особливості їх правової поведінки, що потребує детального дослідження цієї проблеми у аспекті діяльності Держприкордонслужби України.

Актуальність зазначеної проблеми пояснюється і тим, що у теоретико-правовому і прикладному сенсах залишається проблема з'ясування змісту терміну «правова поведінка», щодо якого серед фахівців до сьогодні точиться дискусія і відсутній консенсус [4, с. 67].

Актуальність дослідження зумовлюється також потребами розвитку Держприкордонслужби України, спрямованого на зміцнення правових і демократичних засад діяльності прикордонного відомства, забезпечення верховенства права, неухильного дотримання законності, відкритості цивільного контролю з боку суспільства, про що прямо йдеться у Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правової поведінки приділяли і приділяють увагу такі вітчизняні і закордонні науковці як О. В. Батанов, М. Г. Братасюк, В. Голубовський, Ю. І. Гревцов, В. П. Казимірчук, А. Ф. Крижановський,

В. Н. Кудрявцев, В. В. Оксамитний, С. М. Олейников, І. М. Погрібний, Н. А. Пьянов, О. Ф. Скакун, О. Д. Тихомиров та інші. Однак дослідженню правової поведінки спеціальних суб'єктів права у вузьких сферах функціонування відносно нових правоохоронних органів української держави, до яких відноситься і Державна прикордонна служба України, приділялось недостатньо уваги [8].

Постановка завдання. Тому метою даної статті є дослідження проблем правової поведінки у діяльності суб'єктів охорони державних кордонів, що зумовлює опрацювання наступних завдань:

- проаналізувати існуючі визначення правової поведінки, які подаються у наукових джерелах;
- сформулювати власне визначення правової поведінки суб'єктів охорони державних кордонів;
- виділити та проаналізувати специфічні ознаки та особливості правової поведінки зазначених суб'єктів у правоохоронній сфері діяльності Держприкордонслужби України;
- окреслити місце і значення цього явища для підвищення ефективності діяльності зазначеної правоохоронної структури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «правова поведінка» ввів у науковий обіг відомий радянський вчений-юрист В. М. Кудрявцев, наголошуючи на певній його умовності, оскільки цей термін за семантичним значенням більше відповідає терміну «правомірна поведінка», що вже достатньо доведено вітчизняними та зарубіжними науковцями [5, с. 48]. Проте за відсутністю більш коректного терміну (на що наголошував сам В. М. Кудрявцев) поняття «правова поведінка» в сенсі «поведінка у правовій сфері» найбільш широко використовується сучасною наукою [4, с. 67].

Правова поведінка, на думку О. Ф. Скакуна, – це соціальна поведінка особи (дія чи бездіяльність) свідомо-вольового характеру, врегульована нормами права, що тягне за собою юридичні наслідки [9, с. 448]. Приблизно такого ж визначення правової поведінки дотримується і Т. І. Тарахонич [10, с. 481]. С. М. Олейников стверджує, що будь-яка юридично значима поведінка суб'єктів права (індивідуальних чи колективних) є правовою, якщо вона передбачена нормами права, оцінюється суспільством з урахуванням його вимог і тягне за собою юридичні наслідки (позитивні або негативні) для суб'єктів права [2, с. 352].

Зазначені та інші визначення правової поведінки в тій чи іншій мірі ґрунтуються на визначенні цього явища, поданого ще у 1995 році В. М. Кудрявцевим та В. П. Казимірчуком, згідно якого правова поведінка – це соціально значима поведінка індивідуальних або колективних суб'єктів, підконтрольна їх свідомості та волі, передбачена нормами права, що спричиняє юридичні наслідки [6, с. 79-80].

Виходячи з викладеного, можна сформулювати наступне визначення правової поведінки суб'єктів охорони державних кордонів – це передбачена нормами права юридично значима поведінка фізичних (військовослужбовців або працівників) чи юридичних осіб (органів охорони державних кордонів), що тягне за собою позитивні або негативні наслідки для конкретних суб'єктів права.

Для більш повної характеристики зазначеного типу правової поведінки потрібно виділити її специфічні ознаки (рисни), що дасть змогу відмежувати це явище від суміжних типів правової поведінки суб'єктів інших правоохоронних органів. До таких ознак, на наш погляд, варто віднести:

- така правова поведінка передбачена чинними нормами законів і підзаконних актів, що регламентують діяльність суб'єктів охорони державних кордонів. Тому така правова поведінка можлива лише у сфері здійснення професійної діяльності суб'єктами охорони державних кордонів. Правова поведінка зазначених суб'єктів поза цією сферою не носитиме ознак специфічності;

- залежність її від рівня правосвідомості і правової культури суб'єктів охорони державних кордонів, в якості яких виступають військовослужбовці і працівники Держприкордонслужби України. Зазначені суб'єкти, виходячи з властивого для них рівня правосвідомості і правової культури, самостійно оцінюють життєво-правову ситуацію і переводять мотиваційний потенціал у практичну площину в ході здійснення своїх службових повноважень. Якщо особистість військовослужбовця чи працівника Держприкордонслужби стабільно перебуває на належному рівні інтелектуального, морального та культурного правового розвитку, то зазначені чесноти безпосередньо обумовлюють становлення мотивації саме правомірної, а не протиправної поведінки, що суттєво впливає на якість правової поведінки [1, с. 87];

- правова поведінка суб'єктів охорони державних кордонів зумовлена якістю юридичної визначеності (регламентованості), сутність якої полягає в наявності певних юридичних засобів регламентації правової поведінки зазначених суб'єктів, її зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) властивостей, передбачених нормами права. Межі такої поведінки, зазначені в нормах, вказують на діапазон можливостей суб'єктів та чітко визначені випадки впливу на поведінку юридичними засобами [2, с. 353].

Військовослужбовець чи працівник Держприкордонслужби лише тоді зацікавлено і цілеспрямовано здійснюватиме правомірну діяльність, якщо вбачатиме в праві надійну опору, розраховуватиме на використання ефективних юридичних прийомів, у стані передбачати найближчі позитивні результати реалізації ним норм права. Тільки за цих умов правова поведінка суб'єктів охорони державних кордонів тяжітиме до правомірності;

- залежність правової поведінки суб'єктів охорони державних кордонів від реальної правової дійсності, що склалася у досліджуваній вузько специфічній правоохоронній сфері. Суб'єкт, виконуючи свої повноваження, керується не тільки приписами правових норм, що регламентують його діяльність, а і загальним станом правозастосовної практики, загальною атмосферою службової діяльності, що склалася у конкретному підрозділі. Як відомо, соціальна дійсність, оточення тощо, формує особу фахівця і відповідно впливає на моделювання його правової поведінки в цілому і конформістської (пристосовницької) правомірної поведінки зокрема. Тому чим досконаліша правова дійсність (атмосфера) і, насамперед, правозастосовна практика, тим більше правова поведінка суб'єктів охорони державних кордонів тяжітиме у бік правомірності. І навпаки, – порушення законності у правозастосовній сфері, відступ від вимог закону спотворює правову дійсність, що в свою чергу деформує правову свідомість військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби, нейтралізує їх віру в силу права [1, с. 84];

- специфічною ознакою правової поведінки суб'єктів охорони державних кордонів є також її залежність від матеріального забезпечення діяльності зазначених суб'єктів та належного соціального захисту їх з боку держави. Якісне матеріальне забезпечення створює належні умови виконання службових завдань, сприяє оперативному реагуванню на будь-які посягання на недоторканість державних кордонів, формує у військовослужбовців та працівників Держприкордонслужби стійку позитивну правову поведінку. Всебічний соціальний захист суб'єктів охорони державних кордонів (наявність житла,

достатньої заробітної плати, ефективної охорони здоров'я, дошкільних закладів, організація побуту тощо) також сприяє формуванню високої професійної правосвідомості і культури, а відповідно – і позитивної правової поведінки зазначених суб'єктів;

- насамкінець варто наголосити на зумовленості правової поведінки суб'єктів охорони державних кордонів якістю контролю за їх діяльністю (що має ґрунтуватися на принципах об'єктивності, законності, справедливості тощо) з боку посадових осіб Адміністрації Держприкордонслужби та регіональних управлінь Держприкордонслужби України, на яких чинним законодавством покладено обов'язок здійснення такого контролю. Наявність якісного системного відомчого контролю за діяльністю суб'єктів-виконавців сприяє формуванню стійкої правової поведінки, в структурі якої значно переважатиме правомірна поведінка.

Проте наявність щойно окреслених нами специфічних ознак правової поведінки суб'єктів охорони державних кордонів не заперечує притаманності цьому типу правової поведінки і загальних ознак, які достатньо повно висвітлені в багатьох наукових джерелах. Так, В. Кудрявцев, Р. Мухаєв, В. Оксамитний, С. Олейников, І. Погрібний, Н. Пьянов, та ін. дослідники серед загальних ознак правової поведінки в тій чи іншій інтерпретації називають її соціальну значимість, підконтрольність волі особи, чітку регламентацію її нормами права, контрольованість державою, здатність викликати юридичні наслідки тощо [5;10; 2; 7].

Ці та інші ознаки однаковою мірою характеризують і правову поведінку суб'єктів охорони державних кордонів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що правова поведінка суб'єктів охорони державних кордонів, як і правова поведінка будь-яких інших суб'єктів правоохоронної діяльності, проявляється у різних формах: правомірна і неправомірна (протиправна), зловживання правом, а також у формі об'єктивно-неправомірної поведінки. Тому правова поведінка буде тим якіснішою, чим більшу питому вагу в ній посідатиме правомірна поведінка, а протиправна поведінка – найменшу частку серед названих форм.

Таким чином, правова поведінка суб'єктів охорони державних кордонів є специфічним типом правової поведінки спеціального правоохоронного органу, в якості якого виступає Державна прикордонна служба України. Зазначена правова поведінка, окрім загальних типових ознак, характеризується і низкою специфічних рис, що виокремлюють її у самостійний тип. Одним з головних завдань Держприкордонслужби України є максимальне звуження частки протиправної поведінки серед суб'єктів охорони державних кордонів і належне сприяння поширенню та популяризації правомірної поведінки серед особового складу відомства.

Список використаних джерел

1. Воронова В. І. Особливості правової поведінки в умовах становлення громадянського суспільства / В. І. Воронова // Вісник Харк. нац. ун-ту. ім. В. Н. Каразіна – № 819. – 2008. – С. 83-88.
2. Загальна теорія держави і права: підручник [для студ. юрид. вищих навч. закл.] / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків : Право 2009. – 584 с.
3. Концепція розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року //Указ Президента України № 546 від 19 червня 2006 р. – [Електронний

- ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=546/2006> (дата звернення – 12.12.11р.).
4. Крижановський А. Ф. Правова поведінка в понятійно-категоріальному зрізі теоретичної і прикладної юриспруденції / А. Ф. Крижановський // Південноукраїнський правничий часопис. – № 2. – 2010. – С. 67-69.
 5. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1992. – 287 с.
 6. Кудрявцев В. Н. Современная социология права / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М., 1995. – 215 с.
 7. Погрібний І. М. Характерні ознаки правової поведінки / І. М. Погрібний, Ю. В. Баландіна // Південноукраїнський правничий часопис. – № 2. – 2008. – С. 54-55.
 8. Про державну прикордонну службу України: Закон України від 3.04. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 27. – ст. 208 // ВВР – 2011. – № 32. – Ст. 316.
 9. Скакун О. Ф. Теория государства и права: учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум, 2000. – 703 с.
 10. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

***Ганьба О. Б. Особенности правового поведения субъектов охраны
государственных границ***

В статье исследуются вопросы правового поведения субъектов охраны государственных границ, его специфические черты и значение в деятельности Государственной пограничной службы Украины.

Ключевые слова: правовое поведение, специфические черты, субъекты охраны государственных границ, особенности правового поведения.

***Gan'ba O. B. Legal behavior peculiarities of the subjects
of the state borders protection***

The problems of legal behavior of the subjects of the state borders protection, their specific features and its importance in the activity of the State Border Guard service of Ukraine have been investigated in the article.

Key words: legal behavior, specific features, subjects of the state borders protection, peculiarities of the legal behavior.

УДК 342.5

Книш Віталій Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри екологічного,
аграрного і земельного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ ПОЗИТИВНОЇ (ПЕРСПЕКТИВНОЇ) ТА НЕГАТИВНОЇ (РЕТРОСПЕКТИВНОЇ) КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

У статті досліджено основні риси юридичного закріплення засад конституційно-правової відповідальності органів прокуратури України. За результатами такого дослідження автор узагальнює характерні риси позитивної (перспективної) та негативної ретроспективної конституційно-правової відповідальності органів та посадових осіб прокуратури України.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, негативна (ретроспективна) відповідальність, позитивна (перспективна) відповідальність, конституційно-правова відповідальність органів прокуратури.

Постановка проблеми. В сучасних умовах державотворення і правотворення важлива роль належить функціонуванню системи правоохоронних органів як однієї з основних гарантій розвитку демократичних процесів. Однією із ланок цієї системи виступають органи прокуратури України, які також несуть відповідальність за забезпечення вищевказаних гарантій та процесів. Особлива роль тут належить конституційно-правовій відповідальності, яка безпосередньо впливає з конституційних повноважень, завдань та функцій прокуратури, ефективності їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблеми юридичної відповідальності в цілому та конституційно-правової відповідальності зокрема знайшли своє відображення у наукових дослідженнях, які здійснили К. Басін, В. Кафарський, І. Кресіна, О. Майданик, Н. Оніщенко, В. Погорілко, В. Полевий, Т. Тарахонич, В. Федоренко, В. Шаповал та інші науковці.

Однак окремого наукового дослідження потребує конституційно-правова відповідальність окремих суб'єктів конституційних правовідносин. Одним з таких суб'єктів також виступають органи прокуратури України.

Постановка завдання. Тому, враховуючи усе вищенаведене, метою даної наукової статті є особливості юридичного закріплення конституційно-правової відповідальності органів прокуратури, а також встановлення характерних рис як позитивної (перспективної), так і негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності цих суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституційно-правова відповідальність як різновид юридичної відповідальності – це один з ефективних засобів удосконалення діяльності державних органів та засіб забезпечення ефективної взаємодії між ними.

На нашу думку, не варто розглядати конституційно-правову відповідальність лише як різновид юридичної відповідальності, оскільки, по-перше, таке трактування звужує відповідальність суб'єктів конституційних відносин лише до відповідальності перед державою та іншими суб'єктами конституційних правовідносин і не враховує інших соціальних суб'єктів, від імені яких суб'єкти конституційних відносин забезпечують управління загальносуспільними справами (мова йде про громадянське суспільство та його утворення, відносно яких конституційне положення про визнання народу єдиним джерелом влади є недостатнім, не охоплює їх у повному обсязі, хоча вони й делегують свої повноваження суб'єктам конституційних відносин). По-друге, конституційно-правовій відповідальності властиві не лише риси юридичної відповідальності у чистому вигляді, а й риси соціальної відповідальності (суб'єкти конституційних відносин відповідальні не лише перед державою та іншими суб'єктами у цій сфері, а й перед суспільством як суб'єктом соціальних відносин). Тому пропонується розглядати конституційно-правову відповідальність як різновид соціально-правової, а не суто юридичної (правової) відповідальності. Крім того, вона має особливі підстави застосування (для позитивної (перспективної) відповідальності – юридичний факт набуття спеціального конституційного статусу, а для негативної (ретроспективної) відповідальності – юридичний факт конституційного делікту).

Таким чином, *конституційно-правова відповідальність* – це визначений конституційно-правовими нормами вид соціально-правової відповідальності, який передбачає належне виконання суб'єктами державно-політичних відносин своїх обов'язків у зв'язку з набуттям ними спеціального конституційного статусу та здійсненням політичної влади, а також встановлює негативні наслідки у вигляді конституційно-правових санкцій у разі вчинення ними конституційного делікту.

Конституційно-правова відповідальність також поширюється і на систему органів прокуратури України.

В процесі дослідження особливостей конституційно-правової відповідальності органів прокуратури слід виходити з двоєдиного розуміння конституційно-правової відповідальності, зокрема:

1) позитивної (перспективної) відповідальності, яка полягає у належному виконанні покладених на прокуратуру України завдань, функцій та повноважень і настає з моменту набуття спеціального конституційного статусу;

2) негативної (ретроспективної) відповідальності, яка полягає у застосуванні конституційно-правових санкцій за вчинення конституційного делікту.

У ст. 121 Конституції України визначено *позитивну (перспективну) конституційно-правову відповідальність органів прокуратури* у вигляді конституційних функцій, які повинні виконувати органи прокуратури. Відповідно до ст. 121 Конституції України, прокуратура України становить єдину систему, на яку покладаються:

1) підтримання державного обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом;

3) нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [1].

Аналогічні положення (за винятком нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами) визначені у ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» як «функції прокуратури».

Разом з тим, *позитивна (перспективна) конституційно-правова відповідальність*, крім функцій прокуратури, визначається і в завданнях прокуратури України, які закріплені у ст. 4 Закону України «Про прокуратуру», в якій зазначено, що «діяльність органів прокуратури спрямована на всемірне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань».

1) закріплених Конституцією України незалежності, суспільного та державного ладу, політичної та економічної систем, прав національних груп і територіальних утворень;

2) гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина;

3) основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих рад, органів самоорганізації населення» [2].

Прикладом *одноосібної позитивної (перспективної) конституційно-правової відповідальності* прокурора як державного службовця в системі органів прокуратури є ст. 20 Закону України «Про прокуратуру», яка визначає повноваження прокурора, зокрема: при здійсненні прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів:

1) безперешкодно за посвідченням, що підтверджує займану посаду, входити у приміщення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, підпорядкованості чи приналежності, до військових частин, установ без особливих перепусток, де такі запроваджено; мати доступ до документів і матеріалів, необхідних для проведення перевірки, в тому числі за письмовою вимогою, і таких, що містять комерційну таємницю або конфіденційну інформацію. Письмово вимагати подання в прокуратуру для перевірки зазначених документів та матеріалів, видачі необхідних довідок, в тому числі щодо операцій і рахунків юридичних осіб та інших організацій, для вирішення питань, пов'язаних з перевіркою. Отримання від банків інформації, яка містить банківську таємницю, здійснюється у порядку та обсязі, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність»;

2) вимагати для перевірки рішення, розпорядження, інструкції, накази та інші акти і документи, одержувати інформацію про стан законності і заходи щодо її забезпечення;

3) вимагати від керівників та колегіальних органів проведення перевірок, ревізій діяльності підпорядкованих і підконтрольних підприємств, установ, організацій та інших структур незалежно від форм власності, а також виділення спеціалістів для проведення перевірок, відомчих і позавідомчих експертиз;

4) викликати посадових осіб і громадян, вимагати від них усних або письмових пояснень щодо порушень закону [2].

При виявленні порушень закону прокурор або його заступник у межах своєї компетенції також мають право:

1) опротестовувати акти Прем'єр-міністра України, Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, виконавчих органів місцевих Рад, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також рішення і дії посадових осіб;

2) вносити подання або протест на рішення місцевих рад залежно від характеру порушень;

3) порушувати у встановленому законом порядку кримінальну справу, дисциплінарне провадження або провадження про адміністративне правопорушення, передавати матеріали на розгляд громадських організацій;

4) давати приписи про усунення очевидних порушень закону;

5) вносити подання до державних органів, громадських організацій і посадовим особам про усунення порушень закону та умов, що їм сприяли;

6) звертатись до суду з заявами про захист прав і законних інтересів громадян, держави, а також підприємств та інших юридичних осіб [2].

Конституція України та Закону України «Про прокуратуру» визначають також *негативну (ретроспективну) конституційно-правову відповідальність* органів прокуратури України. Зокрема, ст. 122 Основного Закону України визначає, що «Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади» [1].

У цьому випадку висловлення недовіри є конституційно-правовою санкцією та прикладом негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності Генерального прокурора за діяльність всієї системи органів прокуратури України.

Висновки. Таким чином, конституційно-правова відповідальність системи органів прокуратури України має наступні особливості:

2) передбачає колективну позитивну (перспективну) конституційно-правову відповідальність як державних органів, яка зовні виражається у функціях прокуратури (ст. 121 Конституції України, ст. 5 Закону України «Про прокуратуру»), завданнях прокуратури (ст. 4 Закону України «Про прокуратуру»);

3) одноосібну позитивну (перспективну) конституційно-правову відповідальність прокурорів як службових осіб прокуратури у формі їх повноважень (ст. 20 Закону України «Про прокуратуру»);

4) може існувати у формі негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності (наприклад, ст. 122 Конституції України, де визначено відповідальність Генерального прокурора України).

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 з наступними змінами і доповненнями, внесеними згідно із Законом України від 01.02.2011 // ВВР України. – 2011. – № 10. – Ст. 68.
2. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 // ВВР України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

Кныш В. В. Особенности позитивной (перспективной) и негативной (ретроспективной) конституционно-правовой ответственности органов прокуратуры

В статье исследованы основные черты юридического закрепления принципов конституционно-правовой ответственности органов прокуратуры Украины. За

результатами такого дослідження автор обобщает характерные черты позитивной (перспективной) и негативной ретроспективной конституционно-правовой ответственности органов и должностных лиц прокуратуры Украины.

Ключевые слова: ответственность, юридическая ответственность, конституционно-правовая ответственность, негативная (ретроспективная) ответственность, позитивная (перспективная) ответственность, конституционно-правовая ответственность органов прокуратуры.

Knysh V. V. Features of positive (perspective) and negative (retrospective) of constitutional and legal responsibility of public prosecution bodies

The article investigates basic features of juridical implementation of principles in the sphere of constitutional and legal responsibility of public prosecution bodies of Ukraine. According to the results of this research the author summarizes basic features of positive (perspective) and negative (retrospective) constitutional and legal responsibility of public prosecution bodies and officials of Ukraine.

Key words: responsibility, legal responsibility, constitutional and legal responsibility, negative (retrospective) responsibility, positive (perspective) responsibility, constitutional and legal responsibility of public prosecution bodies

УДК 342.15

Глазунова Світлана Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

У статті автор на основі загальнотеоретичних здобутків національної та зарубіжної науки обґрунтовує проблеми визначення правового статусу населених пунктів України.

Ключові слова: населені пункти, правовий статус, територіальний устрій, суб'єкт права, місцеве самоврядування, адміністративно-територіальний устрій.

Постановка проблеми. Правовий статус суб'єкта права є основою його ефективного функціонування й досягається насамперед завдяки закріпленню його основ у правових нормах. Стан національного правового поля свідчить про наявність суперечливості, а в певних аспектах правового вакууму щодо визначення статусу населених пунктів як базових одиниць адміністративно-територіального устрою України.

В Україні є чимало наукових праць, у яких досліджуються загальні питання адміністративно-територіального устрою, окремі аспекти конституційно-правового статусу територіальних утворень. Водночас, незважаючи на актуальність визначення правового статусу населених пунктів в Україні, на сьогодні ця проблема не стала предметом комплексних наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що у дослідженнях С. Глазунової, І. Заяця, В. Куйбіди, В. Шкабаро та інших науковців стосовно конституційно-правового статусу населених пунктів досліджуються загальні проблемні питання, які не відображають у повному обсязі правову природу населених пунктів – міст, селищ, сіл як базових одиниць адміністративно-територіального устрою.

Постановка завдання. Отже, метою статті є обґрунтування правового статусу населених пунктів України, а також дослідження змісту цього поняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. За Конституцією України первинним рівнем системи територіального устрою є міста, селища, села.

Для детального визначення поняття населеного пункту і виокремлення особливостей його правового статусу, необхідно розрізняти поняття населеного пункту та поняття адміністративно-територіальної одиниці. Нині ні в Конституції, ні в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» не визначено статусу населених пунктів і адміністративно-територіальних одиниць (тобто немає чіткого визначення, що таке, наприклад, село: це населений пункт чи адміністративно-територіальна одиниця, яка об'єднує декілька населених пунктів, чи щось інше).

Загалом проблемні питання, що стосуються населеного пункту та адміністративно-територіальної одиниці, є дискусійними.

Поняття «*населений пункт*» на сьогодні законодавчо не визначено. Конституція та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не оперують цим поняттям.

Спроба визначити, що таке населений пункт, та визначення статусу населених пунктів була зроблена в проекті Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій» (він був прийнятий Верховною Радою України 4 грудня 1997 року, однак до нього застосовано право вето, яке не було подолано 13.09.2001 року). Під *населеним пунктом* розумілася «частина заселеної території України, яка склалася внаслідок господарської та іншої соціальної діяльності, має сталий склад населення, власну назву та зареєстрована в порядку, передбаченому цим законом» [10].

У законопроекті «Про адміністративно-територіальний устрій України», підготовленому у Міністерстві регіонального розвитку та будівництва України, *населений пункт* визначається «як компактно заселене місце постійного проживання людей, що склалося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву, визначені межі та зареєстровано в порядку, передбаченому цим Законом» [11].

Подібне визначення ми знаходимо і в О. А. Костюченка, який вважає, що *населений пункт* – це частина комплексно заселеної території, що склалася внаслідок господарської чи іншої спільної діяльності, має сталий склад населення, власну назву та зареєстрована в порядку, передбаченому чинним законодавством [8, с. 67].

Аналізуючи наведені визначення, слід зазначити, що таке тлумачення відображає тільки природний процес утворення населених пунктів, тобто поступовий. Водночас в Україні є населені пункти, які були утворені штучним шляхом для реалізації певних функцій і завдань держави.

У Постанові Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 року № 1306 «Про правила дорожнього руху», міжнародних документах (Конвенція ООН про дорожній рух від 08.11.1968 року, Конвенція ООН про дорожні знаки та сигнали від 08.11. 1968 року) населений пункт визначається як забудована територія, в'їзди і виїзди на яку позначаються дорожніми знаками [12; 4; 13].

У проекті Закону «Про адміністративно-територіальний устрій» визначалися поняття території населених пунктів і їх меж. Територія населених пунктів складається з місць проживання (територія, що забудована, включаючи присадибні ділянки), частин природного ландшафту, в тому числі зон відпочинку (територія парків, скверів, лісів тощо), промислової зони та об'єктів інфраструктури. Межами населених пунктів є межа їхніх земель, що відокремлює територію населених пунктів від земель іншого призначення. Межі населених пунктів визначаються на підставі планування та забудови населених пунктів, землеустрою або техніко-економічного обґрунтування їх розвитку [5, с. 340].

Погоджуючись із наведеним та враховуючи реалії, можна зробити висновок, що населений пункт – це не тільки забудована територія, а й землі різного цільового призначення, що належать конкретному населеному пункту.

Вважаємо, що *населений пункт* – це частина комплексної, частково заселеної території України, що сформувалася природним чи штучним шляхом, має сталий склад населення, власну назву, визначені межі та зареєстрована в порядку, визначеному чинним законодавством.

Населені пункти поділяють на сільські (села) та міські (міста, селища міського типу, селища).

Села – це сільські населені пункти, постійне населення яких веде сільський спосіб життя і здебільшого зайняте в сільськогосподарському виробництві [20, с. 457], населені пункти зі сталим складом населення, переважна частина якого зайнята в сільськогосподарському виробництві [11], населені пункти зі сталим складом населення, переважна частина якого зайнята в сільськогосподарському виробництві та лісовому господарстві [4, с. 339].

Юридична енциклопедія визначає, що селища – це міські поселення, розташовані поряд із промисловими підприємствами, спорудами, залізничними станціями, гідротехнічними спорудами, сільськогосподарськими переробними підприємствами, та інші поселення, котрі мають комунальну та соціальну інфраструктуру і населення яких перевищує 2000 мешканців, дві третини з яких зайняті в промисловій, соціальній або культурній сферах [20, с. 457].

Селища – це населені пункти розташовані при промислових підприємствах з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, та інші населені пункти, що мають комунальну і соціальну інфраструктуру, переважна частина населення яких зайнята у промисловому виробництві і соціально-культурній сфері [11].

Доцільно зауважити, що поряд з такою категорією населеного пункту, як селище, у національному законодавстві вживається й така категорія населеного пункту, як «селище міського типу», однак Конституція України 1996 року [7] не оперує цим терміном. Статус існуючих селищ міського типу й досі залишається невизначеним.

Спробу його визначити було зроблено у Законі України «Про адміністративно-територіальний устрій» від 04.12.1997 року, що не набрав чинності.

На нашу думку, слід законодавчо віднести у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» категорію населеного пункту «селище міського типу» до категорії «селище», тим самим усунувши існуючу колізію норм.

У наукових працях з питань правового статусу населених пунктів найбільшу увагу приділено місту [18; 9; 2; 3; 16; 19].

Заслуговує на підтримку визначення В. М. Шкабаро поняття «місто», згідно з яким «місто – це населений пункт, що сформувався історично природним шляхом або створений за ініціативою держави, який, відповідно до законодавства, віднесено до категорії міст і в межах території якого на публічних засадах самоорганізується та функціонує міська територіальна громада, що має специфічну економічну, екологічну, технічну, соціально-культурну інфраструктуру, організацію політичного і суспільного життя та визначені й закріплені Конституцією, законами України та статутом територіальної громади міста права щодо вирішення питань місцевого та державного значення» [19, с. 5].

Усі гірські населені пункти України, як базові одиниці системи територіального устрою, первинно підлягають обов'язковому включенню до Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць. Населені пункти, з яких виїхали або переселилися всі жителі, підлягають виключенню з Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць. З нього виключаються також населені пункти, які включено до меж міст, селищ або об'єднано з іншими населеними пунктами, чи ліквідовано в порядку, визначеному законодавством.

Підставою для включення або виключення з Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць України населених пунктів та інших адміністративно-

територіальних одиниць є рішення органу, до повноважень якого належить вирішення цих питань.

Державний реєстр адміністративно-територіальних одиниць України веде Кабінет Міністрів України в порядку, що визначається Верховною Радою України.

На практиці в цілому по країні склалася ситуація, коли існують населені пункти як складові рад (міських, селищних, сільських), які не мають власних органів місцевого самоврядування, і населені пункти як адміністративно-територіальні одиниці, що мають власні органи місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. 133 Конституції України, адміністративно-територіальна одиниця – це область, район, місто, район у місті, селище, село [14; 9]. Законодавчо визначити правовий статус і види адміністративно-територіальних одиниць було запропоновано у проекті Закону України «Про адміністративно-територіальний устрій України» (він був прийнятий Верховною Радою України 4 грудня 1997 року, однак до нього було застосовано право вето, яке не було подолано 13.09.2001 року). За цим проектом Закону адміністративно-територіальна одиниця – це частина території України, що є просторовою основою для організації та діяльності місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування [11].

Згідно з абзацом 3 ст. 1 Рішення Конституційного Суду України від 13 липня 2001 року у справі про адміністративно-територіальний устрій, адміністративно-територіальна одиниця – це компактна частина єдиної території України, що є просторовою основою для організації діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування [15].

Подібне визначення знаходимо у В. Ф. Годованця, який зазначає, що адміністративно-територіальна одиниця – це частина єдиної території держави, яка є просторовою основою для організації та діяльності місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1, с. 303].

На наш погляд, дещо спрощеним є визначення поняття адміністративно-територіальної одиниці М. І. Корнієнком, який вважає, що адміністративно-територіальна одиниця – це частина єдиної території України [6].

На нашу думку, адміністративно-територіальна одиниця це – частина єдиної території України, що складається з одного чи декількох населених пунктів, територіальний простір якої слугує діяльності органам місцевої влади, територіальної громади для забезпечення повсякденної життєдіяльності її мешканців.

Це означає, що не кожен населений пункт є самостійною адміністративно-територіальною одиницею. Такою одиницею можуть бути як декілька населених пунктів із приналежними їм навколишніми земельними ресурсами, які об'єднуються в одну громаду й перебувають під юрисдикцією обраними нею органами місцевого самоврядування, так і частина населеного пункту (райони у містах).

О. Ф. Фрицький правильно зазначає, що територія населених пунктів: міста, селища, села – може поділятися на окремі мікрорайони та інші мікроструктури (вулиці, квартали, дільниці, житлові масиви та інші), що є, відповідно до Конституції та законів України, територіальною основою для створення органів самоорганізації населення [17, с. 467]. Такий мікроструктурний поділ притаманний всім населеним пунктам, зумовлюючи самоорганізацію місцевого населення.

У п. 13 ч. 1 ст. 92 Конституції України зазначається, що територіальний устрій України визначається виключно законами України. Дане визначення виступає гарантією єдності і цілісності державної території України, оскільки у ч. 3 ст. 2 Конституції України вказано, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою [7].

Висновки. На підставі зазначених конституційних положень вважаємо, що правовий статус адміністративно-територіальних одиниць, як окремих складових адміністративно-територіального устрою України, повинен визначатися виключно законами України.

Слід зауважити, що відсутність закону про адміністративно-територіальний устрій створює проблеми у визначенні як правового режиму функціонування адміністративно-територіальних одиниць, так і їх правового статусу.

Список використаних джерел

1. Годованець В. Ф. Конституційне право України: навч. посіб. / В. Ф. Годованець. – К. : МАУП, 2005. – 360 с.
2. Заяць І. Область: становлення сучасної регіональної політики в Україні / І. Заяць // Право України. – 1997. – № 6. – С. 20 – 24.
3. Ковтун В. В. Города Украины: Экономико-географический справочник / В. В. Ковтун, А. В. Степаненко. – К. : Вища школа, 1990. – 279 с.
4. Конвенція ООН про дорожній рух від 8.11.1968 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_041.
5. Конституційне право України: навч. посіб. / [Ю. М. Бисага, Ю. Ю. Бисага, Д. М. Белов і ін.]. – Ужгород : Ліра, 2007. – 370 с.
6. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Наукова думка, 2000. – 732 с.
7. Конституція України від 28.06.1996 № 254К/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Костюченко О. А. Конституційне право України: посібник / О. А. Костюченко. – К. : КНЕУ, 2001. – 116 с.
9. Куйбіда В. С. Конституційно-правові проблеми міського самоврядування в Україні / В. С. Куйбіда. – Львів : Літопис, 2001. – 376 с.
10. Про адміністративно-територіальний устрій України: проект Закону України від 04.10.1997. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1069.1269.0>.
11. Про адміністративно-територіальний устрій: проект Закону України станом на 27.04.2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=1938.
12. Про правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001, № 1306 / Офіційний Вісник України. – 2001. – № 41.
13. Про дорожні знаки і сигнали: Конвенція ООН від 08.11.1968р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_041.
14. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
15. Рішення Конституційного Суду України від 13 липня 2001 року № 11-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 29. – Ст. 1327.
16. Степаненко А. В. Социально-экономическое развитие городов (проблемы комплексности и сбалансированности) / А. В. Степаненко. – К. : Наукова думка, 1988. – 208 с.
17. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: підруч. – [3-є вид., перероб. і доп.] / О. Ф. Фрицький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.

18. Хорев Б. С. Проблемы городов (урбанизация и единая система расселения в СССР) / Б. С. Хорев. – М. : Мысль, 1975. – 428 с.
19. Шкабаро В. М. Конституційно-правовий статус міста в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / В. М. Шкабаро. – К., 2005. – 19 с.
20. Юридична енциклопедія : в 6т. / [редкол.: Шемшученко Ю. С.]. – К. : «Укр. енциклопедія», 2004. – Т. 6. – 2006. – 766с.

**Глазунова С. Н. Проблемы определения правового статуса
населенных пунктов**

В статье автор на основе общетеоретических достижений национальной и зарубежной науки обосновывает понятие населенных пунктов Украины.

Ключевые слова: населенные пункты, правовой статус, территориальное устройство, субъект права, местное самоуправление, административно-территориальное устройство.

Glazunova S. M. The problems of defining the legal status of settlements

The author of the article on the basis of general national and international scientific achievements justifies the notion of settlements in Ukraine

Key words: settlements, legal status, territorial administration entities, local government, administrative and territorial structure.

Возьний Володимир Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового регулювання економіки
та правознавства юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА «УМИСНЕ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ» (СТ. 347 КК УКРАЇНИ)

Розглянуто актуальні питання кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу. Здійснено порівняльний аналіз об'єктивних ознак даного складу злочину, наведено позиції науковців з окремих аспектів кваліфікації злочину.

Ключові слова: умисне знищення майна, шкода, пошкодження майна, працівник правоохоронного органу, службові обов'язки.

Постановка проблеми. Недосконалість, а також відсутність практики застосування кримінально-правової норми щодо кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України), призводить до суперечливих тлумачень та ускладнює кваліфікацію злочинного діяння. Все це свідчить про необхідність поглибленого теоретичного аналізу проблем соціальної обумовленості, юридичної природи, кваліфікації і практики застосування кримінально-правової норми про відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, а також вироблення відповідних науково обґрунтованих рекомендацій з їх вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь наукової розробленості проблеми. У радянський період проблеми кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна досліджувалися в працях М. М. Ісаєва, П. С. Матишевського, Б. С. Нікіфорова та ін. Над окремими аспектами об'єкту складу злочину умисного знищення або пошкодження майна працювали П. В. Замосковцев, В. Н. Кудрявцев, Г. Ф. Поленов та ін. Мабуть чи не єдиною монографічною роботою вказаного періоду з досліджуваної нами теми була праця Б. С. Волкова «Ответственность за уничтожение и повреждение имущества по советскому уголовному праву» [1]. Предметом наукових досліджень даний склад злочину був у відчизняних науковців Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, П. А. Вороб'я, М. Я. Коржанського, М. І. Панова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. І. Осадчого та ін. Проте далі науковці досліджували лише окремі питання відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу. При цьому залишаються без уваги інші, не менш важливі для сучасної юриспруденції проблеми, зокрема значення виявлення вартості знищеного майна для кваліфікації досліджуваного нами злочинного діяння.

Кримінально-правові норми щодо відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна покликані забезпечити захист права власності працівників правоохоронних органів. Невизначеність на законодавчому рівні розміру шкоди, завданої майну як предмету злочину у складі злочину передбаченому ст. 347 КК України нерідко призводить до неправильної кваліфікації діяння. Таке нормативне упущення, на нашу думку ускладнює вирішення питання щодо застосування положення ч. 2 ст. 11 КК України про так звану «малозначність» діяння. Зокрема, складним для практичних працівників залишаються питання розмежування умисного знищення або пошкодження майна від суміжних складів злочинів, визначення предмету, об'єкту та об'єктивної сторони злочинного посягання.

Постановка завдання. Дана наукова розвідка має на меті здійснити кримінально-правовий аналіз теоретико-прикладних проблем кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, передбаченого ст. 347 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 11 КК України «злочином є передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [1]». Відповідно злочин характеризує низка ознак, серед яких найбільш важливою є суспільна небезпечність, так як вона відмежовує його від інших правопорушень. Суспільна небезпечність діяння вказує на важливість для суспільства тих відносин на які він посягає. В контексті досліджуваної нами проблеми виникає питання: Який розмір мають становити реальні збитки отримані в результаті знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу? В якій кількості неоподаткованих мінімумів доходів громадян їх оцінити?

Безумовно за характером суспільної небезпеки злочин, передбачений ч. 1 ст. 347 КК України становить підвищену суспільну небезпеку, адже супроводжується вчиненням двох альтернативних самостійних злочинних діянь: знищенням та пошкодженням майна, що належить працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам (у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків), які посягають на врегульовані правовими нормами відносини – відносини щодо охорони права власності працівника правоохоронного органу [3]. Потрібно зазначити, що сама по собі ступінь суспільної небезпечності діяння не може бути єдиним критерієм визначення виду юридичної відповідальності за конкретне діяння. Складність у визначенні юридичної відповідальності полягає в тому, що злочин, як зауважує Кудрявцев В. М., посягає не на одне, а на декілька суміжних суспільних відносин, при цьому кожен об'єкт злочинного посягання має складну внутрішню структуру [4, с. 165]. Так, від злочинних діянь, передбачених ч. 1 ст. 347 КК України страждають водночас кілька важливих для суспільства відносин. Основним безпосереднім об'єктом злочину передбаченого ч. 1 ст. 347 КК України, є відносини в сфері охорони авторитету органів державної влади, зокрема – нормальна діяльність правоохоронних органів. Поряд із даними відносинами страждають відносини, що впливають із права власності – так як злочин завдає шкоду майну працівника правоохоронного органу. Саме ці відносини є додатковим обов'язковим об'єктом, а факультативним - громадський порядок, життя або здоров'я людини.

На думку М. Й. Коржанського, головним об'єктом, потрібно визначати ті суспільні відносини, посягання на які є суспільною сутністю конкретного злочину і з метою охорони яких було прийнято ту чи іншу кримінально-правову норму. Доцільно було б, вважає науковець, у визначенні поняття головного безпосереднього об'єкта вказати на те, що він є найціннішим з усіх об'єктів, яким завдається шкода внаслідок

цього злочину [2, с. 69-70]. Головний об'єкт, як твердить П. Й. Коржанський, є визначальним для кваліфікації злочину та для розміщення певної норми у Кримінальному кодексі України [2, с. 69-70]. Усе це свідчить про те, що досліджуваний нами склад злочину цілком слушно розміщено у Розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднання громадян» [3].

Здійснюючи правовий аналіз складу злочину передбаченого ст. 347 КК України слід зазначити, що вперше кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу була встановлена лише у 1991 р., шляхом доповнення Кримінального кодексу УРСР 1960 р. ст. 1895 «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу» [6]. Кримінально-правова норма даної статті охороняла майно судді, народного засідателя або працівника прокуратури, органу внутрішніх справ чи безпеки, а так само його близьких родичів, у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків. Санкція даної норми передбачала покарання у виді позбавлення волі на строк від одного до трьох років. Згодом ст. 1895 КК УРСР отримала назву «Умисне знищення або пошкодження майна, що належить судді чи працівникові правоохоронного органу» [6], що більш точніше відповідала змісту диспозиції норми і чіткіше відображала перелік потерпілих від злочину.

Тенденцією розвитку Особливої частини кримінального законодавства України є збільшення в різних розділах Кримінального кодексу норм про відповідальність за умисне знищення та пошкодження майна. Так, у КК України 2001 р., ст. 347 «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу» розміщена у Розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян». За аналогічні діяння, проте спрямовані супроти майна судді, законодавець передбачив кримінальну відповідальність, що настає за ст. 378 КК України «Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного» (Розділ XVIII «Злочини проти правосуддя») [3].

Об'єктивна сторона злочину характеризується суспільно небезпечними діями, які полягають в умисному знищенні чи пошкодженні майна і причинним зв'язком між вказаними діями і наслідками. Юридичне поняття знищення або пошкодження майна пов'язане з фізичним станом речей, їх вартісним виразом, цільовим призначенням і потребує ґрунтовного аналізу та пояснення. Під знищенням майна в кримінально-правовому аспекті слід розуміти доведення його до повної непридатності для використання за цільовим призначенням. При пошкодженні майна настає погіршення його якості, зменшення цінності або приведення на деякий час у стан, непридатний для використання за цільовим призначенням.

Проте, як впливає зі змісту положень ст. 347 КК України диспозиція даної кримінально-правової норми є відносно визначеною стосовно суспільно-небезпечних наслідків як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони досліджуваного нами злочину, так як не містить конкретизованих наслідків шкоди із вказанням її розміру та вартості. Можна напевно допустити, що відповідальність за злочин передбачений ч. 1 ст. 347 КК України настає лише за діяння, котрі завдали шкоду.

Оскільки визначення шкоди це оціночна категорія, то в кожному конкретному випадку суд повинен встановити не тільки вартість знищеного або пошкодженого майна або необхідного відновлювального ремонту, але й значення майна для потерпілого з врахуванням його матеріального положення та роду занять, якщо мало місце знищення засобів праці або іншої діяльності.

Виходячи із конструкції об'єктивної сторони складу злочину передбаченого ч. 1 ст. 347 КК України злочин вважається закінченим з моменту спричинення майнової шкоди потерпілому. Адже зі змісту диспозиції кримінально-правової норми випливає, що даний склад злочину - матеріальний. Якщо винному не вдалося знищити або пошкодити майно потерпілого з причин, що не залежали від його волі, вчинене слід кваліфікувати як замах на злочин (за ч. 2 або ч. 3 ст. 15 та ст. 347 КК України).

Предметом злочину є будь-яке рухоме або нерухоме майно, яке належить працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам (на праві власності або ж знаходилось у законному володінні). Для об'єктивної сторони цього злочину потрібно, щоб знищення або пошкодження майна мало місце у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу службових обов'язків. Проте, у положенні ст. 347 КК України не передбачено важливої для кваліфікуючої ознаки - розміру спричиненої шкоди. У чинному кримінальному законі відсутня будь-яка примітка, що містила б роз'яснювальну норму з цього питання. Так, для порівняння зазначимо, що ч. 1 ст. 194 ККУ «Умисне знищення або пошкодження майна» передбачає кримінальну відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах.

Розкриття змісту «шкода у великих розмірах» дано Пленумом Верховного Суду України від 26.06.1992 р. № 8 «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів». У пункті 13 даної постанови зазначено: «вирішення питання про те, чи є заподіяна шкода великою, вирішується у кожному конкретному випадку з урахуванням усіх обставин справи (вартості майна, обсягу, кількості предметів, значущості його для власника, матеріального становища потерпілого тощо) [5]». Виходячи із законодавчого визначення «значна шкода», як кваліфікуюча ознака у багатьох інших злочинах проти власності (наприклад п. 2 примітки до ст. 185 КК України), це шкода у великому розмірі. У складі умисного знищення або пошкодження майна шкода може бути завдана тоді, коли цим злочином спричинено матеріальні збитки близько на суму яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [3].

Зазначимо, що в Особливій частині КК України є низка складів злочинів, які передбачають відповідальність за умисне знищення чи пошкодження окремим спеціальним видом майна незалежно від розміру заподіяної такими діями шкоди. Зокрема «Наруга над державними символами» (ст. 338 КК України), «Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок» (ст. 352 КК України), «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем» (ст. 357 КК України), «Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного» (ст. 378 КК України), «Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи» (ст. 399 КК України), «Умисне знищення або пошкодження військового майна» (ст. 411 КК України) [3].

На нашу думку, варто було б законодавчо чітко визначити, який розмір шкоди потрібно визначити в якості ознаки простого складу злочину (ч. 1 ст. 347 КК України), а який мав би бути шкодою, котра б вважалася «значною шкодою» і виконувала б роль кваліфікуючої ознаки даного злочину.

Адже якщо діянням не заподіяно істотної шкоди фізичній особі в даному випадку працівнику правоохоронного органу чи його близьким родичам, то має місце малозначність діяння. Малозначність діяння означає, що вчинена дія (бездіяльність) або

зовсім не спричинила і не могла спричинити шкоди, або спричинила чи могла спричинити лише дуже незначну шкоду. Якщо в діянні встановлені ознаки, які вказані в ч. 2 ст. 11 КК України, справа підлягає закриттю за відсутністю складу злочину (п. 2 ст. 6 КПК). Відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого Кримінальним кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, т.т. не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [3].

Висновки. Усе вище зазначене дає підстави твердити наступне. Відносна визначеність диспозиції кримінально-правової норми, що міститься в ст. 347 КК України, стосовно шкоди як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони злочину ускладнює вирішення питання про ступінь суспільної небезпечності злочину передбаченого ч. 1 ст. 347 КК України, а відтак, і питання про притягнення до кримінальної відповідальності та призначення міри покарання за нього. Вважаємо за необхідне здійснити законодавчі зміни шляхом доповнення ст. 347 КК України приміткою, котра б містила роз'яснювальну норму щодо розміру матеріальних збитків, що утворюють суспільно небезпечні наслідки досліджуваного нами діяння. Адже законодавче визначення такого розміру чітко відмежує простий склад злочину «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу» (ч. 1 ст. 347 КК України) як від кваліфікованого (ч. 2 ст. 347 КК України), так і від проступку (усуне помилки у вирішенні питань про «малозначність діяння»).

Список використаних джерел

1. Волков Б. С. Ответственность за уничтожение и повреждение имущества по советскому уголовному праву / Б. С. Волков. – Казань : Изд.-во Казанск. ун.-та, 1961. – 90 с.
2. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навчальний посібник / М. Й. Коржанський – [вид. 3-тє, доповн. та переробл.] – К. : Атіка, 2007. – 592 с.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 11.
4. Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1963. – 165 с.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 26 червня 1992 р. «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів» (п. 13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92>.
6. Про посилення правового захисту працівників правоохоронних органів // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 7. – Ст. 45. – (Відомості Верховної Ради України. 1992. – № 35. – Ст. 511. Із змінами внесеними Законами від 17 червня 1992 р., 2 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 35. – Ст. 511; 1996. – № 46. – Ст. 249).

Возный В. И. Теоретические проблемы уголовной ответственности за «Умышленное уничтожение или повреждение имущества работника правоохранительного органа» (ст. 347 УК Украины)

Рассмотрены актуальные вопросы криминальной ответственности за преднамеренное уничтожение или повреждение имущества работника

правоохранительного органа. Осуществлен сравнительный анализ объективных признаков данного состава преступления, приведены позиции научных работников из отдельных аспектов квалификации преступления.

Ключевые слова: преднамеренное уничтожение имущества, ущерб, повреждение имущества, работник правоохранительного органа, служебные обязанности.

**Voznyi V. I. Theoretical problems of criminal responsibility for intentional destruction or damage of property of law enforcement authority officer
(Article 347 of the Criminal Code of Ukraine)**

Key questions of criminal responsibility for intentional destruction or damage of property of law enforcement authority officer are considered. Comparative analysis of objective features of the given corpus delicti is carried out, scientific opinions on some aspects of crime qualification are presented.

Key words: intentional destruction of property, damage, damage of property, law enforcement authority officer, official responsibilities.

УДК 343.2/7

Смушак Олександра Маркіянівна,
старший викладач кафедри кримінального права
юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

ПРИХОВУВАННЯ ЗЛОЧИНУ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті проводиться аналіз одного із видів інституту причетності до злочину – приховування злочину. Пропонується поняття приховування злочину, аналізується законодавче регулювання даного інституту. Автор статті, розглядаючи правову природу приховування злочину, з урахуванням наукових досліджень теорії кримінального права, дає власне бачення щодо його інтерпретації.

Ключові слова: причетність до злочину, приховування, близькі родичі, члени сім'ї, співучасть.

Постановка проблеми. Дискусійні питання, які виникають при встановленні відповідальності за приховування злочину потребують більш ґрунтовного наукового дослідження. Оскільки на сьогоднішній день інститут приховування покликаний сприяти попередженню суспільно небезпечних діянь, викриттю винних та виявленню латентних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми приховування злочину присвячені праці таких вчених як, А. А. Васильєв, М. К. Гнетєв, М. В. Даньшин, А. Н. Ігнатов, Н. С. Косякова, Д. П. Левічев, А. Д. Макаров, І. А. Ніколайчук, Е. А. Саркісова, В. Г. Смірнов, В. Я. Сташенко, М. Х. Хабібулін та інші. Однак дане питання потребує більш повного законодавчого врегулювання.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є дослідження особливостей правового регулювання приховування злочину, та можливість удосконалення даного правового інституту.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день інститут приховування покликаний сприяти не тільки попередженню, але і запобіганню суспільно-небезпечних діянь, викриттю винних осіб і виявленню латентних злочинів. Суспільна небезпечність приховування полягає у тому, що воно не тільки перешкоджає розкриттю вже вчиненого злочину, але і часто підкріплює у злочинця уявлення про можливість безкарності за новий злочин.

Питання кримінальної відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину закріплено в ч. 6 ст. 27 КК, та врегульовано в ст. 396 КК (Приховування злочину) і ст. 189 КК України (Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом).

Під заздальгідь не обіцяним приховуванням злочину слід розуміти умисну, суспільно небезпечну діяльність осіб, які не брали участі у вчиненні самого злочину, але після його вчинення вжили заходів до його приховування.

Дане питання врегульоване в розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» в ст. 396 КК України (Приховування злочину). Варто зазначити, що законодавче закріплення тексту статті 396 КК України має ряд неточностей. Зазначення чіткості норм, які передбачають відповідальність за причетність до злочину в цілому і приховування в тому числі, не є перевагою нашого законодавства. Дана норма (ст. 396 КК) володіє подвійною попереджувальною дією (по відношенню не тільки до осіб, які приховують злочинця, але і до інших злочинців). Тому дана норма має бути повною і доступною для розуміння і дотримання всіма суб'єктами права. З однієї сторони, це більше відповідає змісту норми, з другої – буде здійснювати більший профілактичний вплив на громадян навіть без ознайомлення з її текстом, звертаючи увагу на караність приховування не тільки злочину, але і злочинця.

Кримінально-правові норми які містились в Кримінальному кодексі 1961 року у ст.186 КК давали детальний перелік всіх злочинів за приховування яких наставала кримінальна відповідальність. Крім того дана стаття встановлювала відповідальність в залежності від ступеня тяжкості вчиненого злочину і санкція по відношенню до особливо тяжких злочинів була збільшена до п'яти років і це було позитивом явищем.

Продовжувати приховувати ці злочини – це фактично давати мовчазну згоду на вчинення ним нових злочинів, що межує із співучастю. Відмова в приховуванні є справедливою, як по відношенні до минулих і майбутніх жертв, так і по відношенню до злочинця, у якого з'являється шанс для виправлення.

Відповідно до даної статті приховування злочину є кримінально караною лише у випадку, якщо вона пов'язана з вчиненням тяжкого або особливо тяжкого злочину. Таким чином, заздальгідь не обіцяне приховування злочину невеликої чи середньої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності, хоч при цьому з формальної точки зору не перестає бути причетністю до злочину. У зв'язку з декриміналізацією приховування злочинів невеликої і середньої тяжкості багато небезпечних злочинів, наприклад, приховування злочинів, які пов'язані із жорстоким поводженням з неповнолітніми, особами, які через свій фізичний стан не можуть себе захистити, вагітними жінками чи інші особи, не несуть відповідальності (ст.ст. 126, 134, 136, 142, ч. 1, 2, 3, 4, ст. 143, 150 КК України та ін.). При визначенні кола злочинів, приховування яких доцільно карати в кримінальному порядку, наш законодавець керується лише таким критерієм, як тяжкість вчиненого злочину. При цьому забуває, що не менш важливими критеріями є:

- 1) важливість об'єкта прихованого посягання (життя, здоров'я, свобода людини, фізичне і моральне здоров'я дітей);
- 2) поширеність певних злочинів і актуальність боротьби з ними, а саме з крадіжками, вимаганням, шахрайством, грабежами. Результатом такого підходу буде значно розширено межі кримінально караного приховування.
- 3) Щодо осіб, які не попадають в даний список, тозаконодавцю варто було б звернути увагу на відповідальність такої категорії осіб і притягати їх хоча б до адміністративної відповідальності.

І. А. Ніколайчук зазначає, що приховування злочину виступає небезпечною формою протидії розслідуванню, яка перешкоджає встановленню істини в кримінальній справі [7, с. 4]. Заздальгідь не обіцяне приховування утруднює розслідування і подальше розкриття злочинів, перешкоджає дії одному із основних принципів кримінального права

– принципу невідворотності відповідальності (кожен хто вчинив злочин, повинен бути притягнутий до відповідальності) а значить, викриття винних і притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Аналізуючи об'єктивну сторону даного діяння звичайно потрібно погодитись з тим, що приховування характеризується системою умисних, активних дій, оскільки причетність утворюють тільки діяння вчинені з прямим умислом. Винний усвідомлює, що він сприяє укряттю злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, його слідів і бажає цього. При цьому винний повинен усвідомити характер вчиненого злочину, який він приховує, так як кримінальна відповідальність за це діяння можлива при приховуванні не будь-яких злочинів, а лише тяжких та особливо тяжких, перелік яких встановлено в ч.5 і 6 ст.12 КК України. Неможна погодитись з думкою Д. П. Левічева, який вказує, що приховування, може вчинятися як шляхом дії так і бездіяльності [5, с. 13-14]. Дану точку зору підтримує І. А. Бушуєв, М. Х. Хабібулін, В. В. Сташенко, які зазначає, що заздалегідь не обіцяне приховування злочину – це активна діяльність особи з переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом (ч.6 ст. 27 КК) [12, с. 253].

І. А. Бушуєв визначає групу ознак, які притаманні приховуванню основним серед яких є активна поведінка винного [1, с. 59-61]. М. Х. Хабібулін не підтримує точку зору, яка стосується вчинення приховування шляхом бездіяльності [14, с. 44].

Підсумувавши наведені приклади можна дати наступне визначення поняття *приховування – це заздалегідь не обіцяна умисна дія осіб, які не брали участі у вчиненні основного злочину в якості співучасників (а саме, не допомагали і заздалегідь не обіцяли надавати будь-яку допомогу виконавцю чи іншим співучасникам), та яка перешкоджає застосуванню засобів кримінально-правового впливу за вчинення основного злочину при відсутності ознак співучасті в ньому.*

Основними моментами, які впливають на кваліфікацію злочинів при заздалегідь не обіцяному приховуванні є: приховування передбачає лише активну поведінку винного, яка протидіє здійсненню правосуддя, а саме допомагає злочинцю ухилитись від покарання.

1. Приховування завжди є активна поведінка особи, фізичне сприяння злочинцю в приховуванні його самого, або результатів його злочинної діяльності від компетентних органів, що в свою чергу перешкоджає притягненню винного до кримінальної відповідальності.

2. На приховування, як самостійне кримінально каране діяння впливає тяжкість основного злочину.

3. Приховування характеризується відсутністю причинного зв'язку із злочинним результатом основного злочину.

4. Під приховуванням слід розуміти тільки такі дії особи, які дійсно утруднюють розкриття злочину і пошуку злочинця.

Відповідальність за бездіяльність, можлива лише тоді, коли дана особа в силу тих чи інших зобов'язань лежить обов'язок перешкоджати настанню злочинних наслідків до них можна віднести службових осіб. Але ці дії притаманні іншому виду причетності до злочину – потуранню. Оскільки потурання, як форма причетності до злочину пов'язана із невиконанням особою покладених на неї правових обов'язків.

Суб'єктивна сторона злочину полягає в усвідомленні особою причетності до злочину, суспільної небезпеки свого діяння, це зокрема, усвідомлення того, що те до чого вона доторкається має суспільно небезпечний характер та усвідомлення суспільної

небезпеки своїх причетних дій до основного злочину. Суспільна небезпека приховування полягає в тому, що вона не тільки перешкоджає розкриттю вже вчиненого злочину, але часто укріплює у злочинця уявлення про можливість вчиняти безкарно нові злочини.

Розглядаючи суб'єктивну сторону дій осіб причетних до злочину, можна побачити, що вони умисно сприяють приховуванню злочину або реалізації плодів цього злочину. В цьому відношенні характеристика їх суспільно-небезпечних дій нагадує характеристику дій співучасників злочину: між особами, причетними до злочину, і злочинцями, які вчинили злочин, існує або згода з приводу дій спрямованих на приховування злочину, або особа причетна до злочину усвідомлює характер дій чи намір особи, яка вчинила злочин [11, с. 41].

А. А. Васильєв визначає два критерії визначення суспільної небезпеки основного діяння: 1) встановлення правозастосовувачем об'єму інформації про основний злочин, якою володіла причетна особа в момент вчинення свого діяння; 2) врахування індивідуальних професійних та інших знань, вмінь і навичок причетної особи [2, с. 10].

Ці два запропонованих критерії дозволяють визначити, чи усвідомлює причетна особа суспільну небезпечність основного злочину.

Підсумовуючи подану інформацію слід зазначити, що між особами причетними, і особами які вчинили злочин і прагнуть приховати цей злочин, існує певний суб'єктивний зв'язок, який проявляється в достовірних відомостях якими володіє особа, яка причетна до злочину, обставин злочину, вчинених іншою особою, так і в його поінформованості про характер дій і намірів виконавця злочину спрямованих на приховування злочину, або на реалізацію його плодів.

Метою приховування злочину є перешкодити правоохоронним органам розкрити злочин, а значить притягнути винних до кримінальної відповідальності.

Щодо мотивів приховування злочину, то вони можуть бути різними, це і особиста вигода, помста або бажання того, щоб злочин не було розкрито.

Наступним структурним елементом складу злочину без якого не може настати кримінальна відповідальність є суб'єкт злочину. Особа може нести кримінальну відповідальність за вчинене нею суспільно небезпечне діяння лише тоді коли вона: 1) є фізичною особою, тобто людиною; 2) є осудною; 3) досягла віку, з якого може настати кримінальна відповідальність [8, с. 73]. Перелічені ознаки суб'єкта злочину є обов'язковими, і відсутність хоча б однієї із вказаних ознак, означає відсутність складу злочину.

Суб'єктом заздалегідь необіцяного приховування може бути фізична осудна особа, яка досягла до моменту вчинення злочину шістнадцятилітнього віку. Законодавець тут виходить із психофізичних особливостей розвитку особистості, які дозволяють особі досить ясно усвідомлювати соціальний зміст обов'язків які покладаються на неї а також розуміння наслідків їх порушення.

Осудність, як і вік, має велике значення не тільки для встановлення суб'єкта злочину, але і для всього складу діяння в цілому. Здатність правильно розуміти і оцінювати фактичну сторону і значення своїх дій і при цьому керуватись своєю волею і діями, чи утримуватись від необдуманих вчинків відрізняє осудну особу від неосудної.

Свідомість і воля являє собою найбільш важливі психічні функції. Володіючи здатністю мислити людина здатна правильно оцінювати свою поведінку, вибирає різноманітний її варіант, який відповідає мотивам, меті, завданням і потребам суб'єкта.

Якщо початковим моментом приховування слід вважати вчинення активних дій, спрямованих на приховування злочинця або слідів злочину то кінцевий моментом

приховування характеризується рядом обставин, до яких можна віднести: добровільне припинення приховування (за власною волею), злочинця, слідів злочину; припинення приховування, яке зумовлене дією правоохоронних органів (не пов'язані з волею особи) його затримання і притягнення до кримінальної відповідальності; обставин, які ліквідують злочинність діяння (прийняття нового закону, внесення змін до закону, сплив строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за прихований злочин).

В ч. 2 ст. 396 КК України зазначається коло осіб, які звільняються від кримінальної відповідальності. До них відносять членів сім'ї чи близьких родичів особи, яка вчинила злочин, коло яких визначено законом.

До **числа близьких родичів** належать: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки [8, с.283].

Членами сім'ї є особи, які спільно проживають і ведуть спільне господарство. До членів сім'ї, крім близьких родичів, можуть належати й особи, які перебувають на вихованні чи утриманні потерпілого [8, с. 1089].

За радянським кримінальним законодавством, факт родинних відносин не враховувався при визначенні кримінальної відповідальності за приховування і недонесення. Не розглядається цей факт і як обставина, яка пом'якшує відповідальність за ці злочини. Особи, які знаходились в родинних відносинах з винним, що вчинив злочин, несли кримінальну відповідальність за приховування і недонесення на загальних підставах.

В працях юристів радянського періоду розглядалось питання про врахування родинних зв'язків у випадку притягнення осіб, які здійснюють приховування до кримінальної відповідальності. Н. С. Таганцев, коментуючи «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року, звертає увагу на ст. 128, яка звільняла від кримінальної відповідальності за приховування і недонесення, осіб, які перебували в близьких родинних зв'язках із особою, яка вчинила основний злочин. При цьому закон розрізняв: близьких родичів до яких відносились: подружжя, батьки і діти, висхідні і нисхідні родичі, брати і сестри; причетні до цієї категорії зовсім звільнялися від відповідальності. До другої групи відносяться близькі свояки до другої степені включно які отримавши від особи яка вчинила злочинне діяння виховання або іншим способом вчинив щодо нього благодійність; причетні даної групи, у випадку, коли за саме злочинне діяння настає смертна кара або каторга, карались, але з меншим рівнем покарання, а в інших випадках теж звільнялись від відповідальності [13, с. 808].

Стосовно даного питання в літературі не має єдиної точки зору. Багато науковців підтримують думку законодавця, стосовно не притягнення до відповідальності за приховування родичів винного. М. Х. Хабібулін, вважає, що за загальним правилом, притягувати до кримінальної відповідальності за заздалегідь необіцяне приховування і недонесення близьких родичів винного є недоцільно [14, с. 78-79]. М. І. Ковальов пропонує ввести кримінальну відповідальність за приховування близьких родичів, які вчинили особливо небезпечні злочини проти держави або деякі інші тяжкі злочини, і вважає, що відміняти відповідальність за ці злочини не слід через їх підвищену суспільну небезпеку [3, с.106]. Н. С. Косякова пропонує звільняти від відповідальності, осіб винних у приховуванні злочинів вчинених родичами, виняток у цьому правилі становлять злочини, які вчиняються родичами не з родинних почуттів, а з корисливих [4, с. 115].

Ступінь тяжкості вчиненого злочину, корисливий мотив і сюди можна віднести вчинення діяння повторно є досить вагомими підставами притягнення до кримінальної відповідальності. Законодавцю слід звернути увагу на ці підстави, оскільки ступінь

тяжкості відповідальності в поєднанні з корисливим мотивом, а також повторне вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів не може виправдати, чи звільнити від відповідальності навіть і родичів винного.

КК Білорусії взагалі не звільняє від кримінальної відповідальності за приховування близьких родичів винного (ст. 405) [10]. На відміну від КК Білорусії, КК Йорданії (ч. 2 ст. 84) звільняє від кримінальної відповідальності членів сім'ї злочинця (подружжя, брати, сестри і близькі родичі), оскільки між ними є родинні зв'язки [9, с. 69].

Варто було б зазначити слова відомого мислителя В. Соловйова, які можна віднести до приховування яке здійснюється родичами, який зазначив: «Найвища моральність не дозволяє мені бути байдужим до того, що мої близькі безперешкодно стають убивцями та убієнними, крадіями і обкраденими, і щоб суспільство, без якого жодна людина не могла жити і удосконалюватися підлягала небезпеці руйнування, така байдужість була б явною ознакою моральної смерті» [6, с. 387].

Суспільство може нормально функціонувати тільки при умові виконання всіма його членами певних обов'язків. Людина, яка поставлена в дану систему, стає необхідною ланкою її функціонування, вона повинен не тільки сприяти його розкриттю, але і попереджати настання небезпечних наслідків, які виникають з боку інших людей.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене варто зазначити, що закріплені в чинному КК України звільнення від кримінальної відповідальності родичів винного є досить гуманним, тому законодавцю слід внести певні зміни до ст. 396 КК України варта було б зробити певні застереження, що стосуються приховування злочину членами сім'ї чи близькими родичами і притягувати їх до відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування тяжких та особливо тяжких злочинів, а також злочинця з корисливої, або іншої особистої зацікавленості. При цьому, як обтяжуючу обставину враховувати повторне вчинення злочину.

Список використаних джерел

1. Бушуев И. А. Ответственность за укрывательство преступлений и недоносительство / И. А. Бушуев. – М. : Юридическая литература, 1965. – 140 с.
2. Васильев А. А. Уголовно-правовая характеристика прикосновенности к преступлению : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. А. Васильев – Екатеринбург, 2009. – 27 с.
3. Ковалев М. И. Ответственность за укрывательство преступлений в уголовном законодательстве США и Англии / М. И. Ковалев // Саратовский юридический институт. Ученые записки. – Выпуск № 4. – Саратов. : изд-во «Коммунист», 1956. – С. 86-105.
4. Косякова Н. С. Прикосновенность преступлению по российскому уголовному праву: становление, состояние и перспективы развития : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право» / Косякова Наталья Сергеевна. – М., 2001. – 212 с.
5. Левічев Д. П. Класифікація способів приховування злочинів і її роль у розкритті та розслідуванні злочинів / Д. П. Левічев // Тези доповідей і наукових повідомлень. – 2007. – Харків. – С. 13-17.
6. Макаров А. Д. Уголовная ответственность за прикосновенность к преступлению: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исправительное право» / Макаров Анатолий Дмитриевич. – Москва, 2004. – 180 с.

7. Николайчук И. А. Сокрытия преступлений как форма противодействия расследованию : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И. А. Николайчук. – Воронеж, 2000. – 47 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – [7-ме вид., переробл. та допов.]. – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.
9. Садди Я. М. Соотношение соучастия и прикосновенности к преступлению по уголовным кодексам Иордании и Украины / М. Я. Садди // Вісник Одеського національного університету. Вип. 1. [Т 14: (Правознавство)]. – Одеса, 2009. – С. 64-71.
10. Саркисова Э. А. «Прикосновенность к преступлению: проблемы ответственности» [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lawbelarus.com/repub2008/sub17/text17139.htm>.
11. Смирнов В. Г. Понятия прикосновенности по советскому уголовному праву / В. Г. Смирнов. – Мн.-Л., 1957. – 129 с.
12. Стащенко В. В. Кримінальне право. Загальна частина: підруч. / А. В. Стащенко, В. Я. Тацій. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
13. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции / Н. С. Таганцев. – [2-е изд., перераб.]. Часть общая. Т. 1. – СПб., 1902. – 816 с.
14. Хабибулин М. Х. Ответственность за укрывательство преступлений и недоносительство по советскому уголовному праву / М. Х. Хабибулин. – Казань. : Изд – Казанского ун-та, 1984. – 136 с.

Смушак О. М. Укрывательство преступления проблемы и перспективы законодательного регулирования

В статье проводится анализ одного из видов института прикосновенности к преступлению – укрывательство преступления. Предлагается понятие укрывательства, анализируется законодательное регулирование данного института. Автор статьи, рассматривая правовую природу укрывательства преступления, с учетом научных исследований теории уголовного права, дает собственное видение его интерпретации.

Ключевые слова: прикосновенность к преступлению, укрывательство, близкие родственники, члены семьи, соучастие.

Smushak O. M. Concealment of a crime - problems and perspectives of legal regulation

The article analyses one of the concepts of the institute of criminal involvement – concealment of a crime. The concept of concealment is reviewed and legislative regulation of the given institute is analysed.

The author of the article, examining the legal nature of criminal involvement, taking into account scientific researches into the theory of criminal law, gives his own vision of its interpretation.

Key words: criminal involvement, concealment, close relatives, family members, participation.

УДК 343.9.01

Василевич Віталій Вацлавович,
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ

У статті розглядаються питання змісту та видів кримінологічного прогнозування, а також визначаються структурно-системні елементи, які визначають оцінку кримінологічної ситуації.

Ключові слова: злочинність, кримінологічне прогнозування, прогнозування злочинності, кримінологічна експертиза.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів внутрішньої політики держави є запобігання злочинності. У свою чергу, без кримінологічного прогнозування неможливе планування боротьби зі злочинністю. Максимальне підвищення надійності кримінологічного прогнозування – одне з першочергових завдань сучасної кримінологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показало, що кримінологічне прогнозування злочинності стало розвиватися як науковий напрям з початку 60-х р.р. минулого сторіччя в працях Г. А. Авомелова, А. І. Алексеєва, Ю. М. Антоняна, С. В. Бородіна, М. М. Батаєва, А. А. Герцензона, А. І. Гурова, В. К. Звірбуля, Н. Ф. Кузнєцової, В. М. Кудрявцева, І. І. Карпеця, В. В. Лунєєва, А. С. Міхліна та ін.

Загальним питанням кримінологічного прогнозування злочинності присвячені дослідження таких вітчизняних науковців як: Н. А. Алексеєва, М. М. Биргец, А. П. Закалюка, О. М. Джужі, Г. Г. Семакова та ін., які обґрунтували необхідність розвитку даного наукового напрямку як важливої складової в механізмі боротьби зі злочинністю.

Постановка завдання. Незважаючи на наявність наукових праць, присвячених розгляду проблеми, практика яскраво свідчить про відсутність робіт, в яких би детально розглядалися питання змісту та видів кримінологічного прогнозування. Тому, метою статті є з'ясування змісту поняття «кримінологічне прогнозування», характеристика елементів, які складають зміст даного поняття, а також визначення структурно-системних елементів, які визначають оцінку кримінологічної ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових джерелах термін «прогнозування кримінологічної ситуації» чітко у змістовному аспекті не визначений. Замість нього найбільш вживаним серед науковців і практиків є поняття «прогнозування злочинності», що, з огляду предмета даної статті та співвідношення одиничного (у даному випадку-прогнозування кримінологічної ситуації) та загального явищ (прогнозування

злочинності), є поняттями не тотожними. Такий висновок впливає зі змісту терміну «кримінологічне прогнозування».

На переконання А.П. Закалюка, кримінологічне прогнозування – це засіб діагностування у формі передбачення майбутнього стану явищ, процесів, фактів, діяльнісних проявів, що складають предмет кримінології або мають кримінологічне значення та відіграють роль об'єктів прогнозування [7, с. 393]. При цьому останнє здійснюється з метою врахування прогнозу їхніх змін для забезпечення адекватного корегування управління діяльністю щодо запобігання та протидії суспільно небезпечному функціонуванню цих об'єктів.

О. М. Джука та Ю. Ф. Кравченко дійшли висновку про те, що дане прогнозування – це процес наукового передбачення змін тенденцій, кількісних і якісних характеристики злочинності, її детермінантів, особи злочинця, діяльності попередження злочинів у майбутньому а також перспектив розвитку самої кримінологічної науки [10, с. 161].

У свою чергу, Ю. М. Антонян вважає, що кримінологічне прогнозування полягає у спробах вияснити, яким буде стан злочинності в майбутньому часі [1, с. 169].

Г. Й. Шнайдер переконаний, що зміст такого прогнозування складає аналіз вірогідності злочинних дій та процесів, в основі якого лежить вивчення емпіричних даних та облік тенденцій цього розвитку від минулого до майбутнього і від теперішнього до майбутнього [13, с. 186].

Група вчених, яка досліджувала цей процес (Ю. Ф. Іванов, П. М. Опанасенко, В. Г. Пшеничний та ін.), прийшли до висновку, що кримінологічний прогноз – це ймовірне судження про майбутній стан (рівень, структуру, динаміку) злочинності та її детермінанти, можливості профілактики й інші засоби впливу на злочинність у певний період часу.

О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко переконані, що кримінологічне прогнозування – це процес пізнання майбутнього стану злочинності та факторів, що впливають на її зміни [2, с. 126].

Різноманітні визначення даного виду прогнозування можемо знайти і в інших кримінологічних джерелах, зокрема в роботах Г. А. Аванесова, І. В. Бестужева-Лади, С. Є. Віцина та ін. [3, с. 60-64].

Проте, виходячи зі змісту злочинності, і її соціально-правової природи та особливостей детермінації [5, с. 324] та з предмету даного дослідження, слід зауважити, що в науковій літературі щодо такого поняття, як прогноз кримінологічної ситуації, достатньої інформації та в цілому пізнань не має.

Якщо узагальнити усі приведені вище та інші підходи науковців і практиків, у яких дається визначення кримінологічного прогнозу, то можна запропонувати наступне поняття прогнозу кримінологічної ситуації: «Це таке науково-обгрунтоване передбачення основних змін розвитку злочинності чи вірогідності вчинення злочинів конкретними особами в недалекому майбутньому в певному населеному пункті (районі, області, т. ін.), з урахуванням різноманітних факторів, що її детермінують, а також стану інформаційного забезпечення і боротьби з цим суспільно небезпечним явищем, що здійснюється на підставі, існуючих тенденцій і закономірностей його виникнення та розвитку».

Таким чином, системно-структурними ознаками, що визначають зміст даного поняття, є:

а) це науково обгрунтоване передбачення, яке витікає зі змісту цього терміну, передбачити означає припустити що-небудь заздалегідь, чекати чогось (робити

правильний висновок про напрямок розвитку чого-небудь; про можливість якоїсь надії тощо на основі вивчення фактів, даних і т. ін.) [4, с. 723].

б) основні зміни розвитку злочинності.

Традиційно кримінологи виділяють наступні кримінологічні ознаки злочинності: стан (об'єм), інтенсивність (коефіцієнт), динаміка, структура, характер, територіальний розподіл по різних регіонах держави, соціальні наслідки злочинності [9, с. 38-46]. Враховуючи, що це входить у предмет даного дослідження, варто прийняти такий науковий підхід, це так зване загально кримінологічне прогнозування злочинності [7, с. 12].

в) вірогідність вчинення злочинів окремими особами.

Вірогідний означає достовірний, тобто такий, що не викликає сумніву. Даний вид кримінологічного прогнозування науковці виділяють у самостійний вид – прогнозування індивідуальної злочинної поведінки [6, с. 148];

г) недалеке майбутнє (або строки кримінологічного прогнозування).

Аналіз ситуації як вітчизняної, так і зарубіжної кримінологічної літератури засвідчив, що серед науковців немає однозначності з приводу строків даного прогнозування, тому ці вчені у визначенні поняття «прогноз кримінологічної ситуації» вбачають «недалеке майбутнє»;

г) певний населений пункт (предмет прогнозування).

Цей вид та елемент змісту прогнозування кримінологічної ситуації впливає із завдань боротьби зі злочинністю, стоять перед конкретними правоохоронним органом або перед науковцем;

д) різноманітні фактори, що детермінують злочинність як в цілому, так і на певному об'єкті (предметі) прогнозування (правові економічні, соціальні, матеріально-технічні і т. ін.);

е) інформаційне забезпечення даного прогнозування та його стану.

Об'єктивні потреби та прагнення до оптимального автоматизованого інформаційного забезпечення сучасного постіндустріального суспільства обумовлюють необхідність використання даного ресурсу при здійсненні кримінологічного прогнозування. Важливе місце при цьому має інформаційне забезпечення боротьби зі злочинністю. Як з цього приводу зробив обґрунтований висновок А. П. Закалюк, інформалізація в галузі кримінології, зокрема в діяльності, пов'язаної з прогнозуванням злочинності, – це сукупність взаємопов'язаних видів суспільної діяльності, спрямованої на забезпечення інформаційних потреб у зазначеній діяльності шляхом створення сучасної інформаційної інфраструктури (інформаційних систем, мереж, ресурсів, технологій) кримінологічних знань [7, с. 48].

е) стан боротьби зі злочинністю у певному населеному пункті (районі, області і т. ін.).

При цьому, як правильно зауважили О. М. Бандурка та Л. М. Давиденко, важливим моментом, що характеризує злочинність як масове негативне явище, є те що це не просто арифметична множина злочинів. На їх переконання і слід з цим погодитись, не дивлячись на те, що кожен конкретний злочин у багатьох випадках є збігом обставин (що особливо характерно для необережних злочинів), злочинність у цілому є цілісним утворенням, яке має певні системні властивості та підкоряється статистичним закономірностям [2, с. 9.].

Все це, без сумніву, варто враховувати при здійсненні кримінологічного прогнозування як в цілому, так і його видів, зокрема:

ж) існуючі тенденції та закономірності виникнення і розвитку злочинності.

По змісту тенденції – це напрям розвитку чого-небудь; прагнення, намір, властиві кому-, чому-небудь (потяг, схильність до чогось) [4, с. 303]. Без сумніву, не враховуючи цих компонентів та складових у формуванні та розвитку злочинних явищ і процесів, включаючи й на індивідуальному рівні, досить проблематично здійснити певний, всебічний та об'єктивний прогноз злочинності та зокрема, кримінологічної ситуації.

Проте варто погодитись і з іншим висновком, що зробили вчені з цього приводу: для того, щоб прогнозу були достовірними, необхідно використовувати якомога більшу кількість даних, які впливають на результати, [2, с. 118], тобто, власне, використовувати при прогнозуванні всі його види.

Як свідчить вивчення наукової літератури, види кримінологічних прогнозів пропонує поділяти залежно від об'єкта та предмета прогнозування.

За об'єктом кримінологічний прогноз поділяють на прогноз: злочинності; особи злочинця; факторів злочинності або її детермінації; засобів запобігання злочинності; наслідків злочинності; прогнозування науки кримінології; прогнозування діяльності правоохоронних органів; прогнозування можливих наслідків заходів, застосовуються для запобігання злочинності [12, с.111].

Та попри все різноманіття підходів, що висловлені науковцями з цього приводу, як видається найбільш вдалого є на сьогодні класифікація видів прогнозування залежно від об'єкта, запропонована А.П. Закалюком, а саме: прогнозування злочинності (у всіх її проявах і станах); прогнозування детермінант злочинності та її «фонових» явищ й інших чинників, що її зумовлюють; прогнозування індивідуальної злочинної поведінки (або особистості злочинця); прогнозування діяльності щодо запобігання і протидії злочинності та управління цією діяльністю [7, с.392].

До цього переліку деякі вчені (Е. Г. Стоматов) небезпідставно пропонує додати і такий різновид кримінологічного прогнозування, як прогнозування можливих наслідків заходів, що застосовуються для запобігання злочинам [9, с. 117].

Без сумніву з таким підходом варто погодитись повністю.

За предметом кримінологічне прогнозування науковці поділяють на:

а) пошукове прогнозування (стан об'єкта), яке виявляє зміну його об'єктів й абстрагується при цьому від норм та інших управлінських рішень щодо цих об'єктів; б) нормативне (тенденції та періоди розвитку об'єкта), яке здійснюється з огляду на існуючі норми, ідеали, цілі цієї діяльності. Таку ж класифікацію можна знайти й у працях зарубіжних вчених, зокрема В.Е. Емінова [8, с. 27].

Проте із запропонованими підходами можна погодитися лише частково, враховуючи, як зробив висновок А. П. Закалюк, їх штучність, а саме: діяльність щодо об'єктів кримінологічного прогнозування, як правило, утримується, до того ж на законодавчому рівні, тому зміна об'єктів та нормативних умов, у яких вона відбувається, нероздільні.

Як показує практика, будь-який прогноз складається на певний період або строк, який у наукових джерелах називається такими термінами, як «глибина прогнозу» або «упередження кримінологічної ситуації».

У цілому ж, запропонована ще на початку 70-х років ХХ століття класифікація кримінологічних прогнозів за часовим інтервалом застосовується науковцями і до нині [11, с. 87-89].

Серед видів кримінологічного прогнозування не можна обійти стороною й таких із них, як прогнозування індивідуальної злочинної поведінки. З цього приводу в науці здавна точаться дискусії. Зокрема, і сучасні дослідники цієї науково-практичної проблеми

і дотепер вбачають недостатність як теоретичних розробок, так і методик індивідуального кримінологічного прогнозування. Так, А. П. Закалюк серед перешкод, що стримують наукові дослідження у цьому напрямку назвав такі чинники, як:

а) насторожене ставлення багатьох кримінологів до самої можливості передбачення індивідуальної поведінки особи, що склалася під впливом ідеї «свободи волі» у поведінці особи, несумісних з передбаченням її діяльнісних проявів;

б) імовірний характер індивідуальних прогнозів, що ґрунтуються на інтегрованому висновку щодо дії та взаємодії дуже великої кількості чинників, точну тенденцію розвитку яких важко і майже не можливо передбачити;

в) тривала дискусійність щодо вибору і підходу у визначенні основного методу індивідуального прогнозування через поширення факторного методу, що не сприяв опрацюванню прикладної методики;

г) мляве проникнення до кримінології кількісних методів, досягнень математичної статистики, без чого не можливий аналіз та прогноз дії численних чинників поведінки людини;

г) цілком виправдане уявлення про виняткову складність наукового визначення чинників індивідуальної активності, особливо антисуспільної та злочинної, які мають різну природу, роль, детермінічне значення, оскільки поки тримання ідеї обґрунтування прогнозу поведінки на підставі психологічних чинників, прогнозування вперед не було [7, с. 126].

Разом з тим, як свідчить практика, на заваді успішності прогностичної діяльності, у тому числі щодо прогнозування кримінологічної ситуації, стає те, що вона ґрунтується на інформації про події та факти, які відображені в статистичній інформації про злочинність (ст. 19 Закону України «Про інформацію»), так як остання не показує реального стану речей. Одним із чинників, що «створюють» результати кримінологічного прогнозування, є так звана латентна злочинність.

Зазначена проблема була і залишається актуальною і такою, що потребує постійної уваги як з боку практичних працівників, так і з боку науковців. Як свідчить практика, як правило, коли відзначається зростання показників злочинності, то це пояснюється активізацією роботи з цілеспрямованого пошуку та виявлення інформації про вчинені злочини (чи про ті, що готуються), у тому числі й латентні, або покращенням обліково – реєстраційної роботи правоохоронних органів.

З огляду на вищезазначене слід констатувати, що відсутність даних щодо латентної категорії злочинів варто вважати серйозною перешкодою на шляху отримання повної та достовірної інформації про стан кримінологічної ситуації у певному населеному пункті, районі, регіоні та в цілому в Україні.

Висновки. Підводячи загальні підсумки по даному питанню необхідно зазначити, що при аналізі, оцінці та прогнозуванні кримінологічної ситуації вкрай важливо враховувати всі запропоновані в науці та апробовані на практиці види кримінологічного прогнозування, а також існуючі методологічні заходи прогностичної діяльності щоб не тільки реалізувати завдання та досягти мету такого передбачення, але й розширити можливості реалізації на практиці теоретично обґрунтованих висновків, рекомендацій та позицій.

Список використаних джерел

1. Антонян Ю. М. Криминология : [избранные лекции] / Ю. М. Антонян – М. : «Логос», 2004. – 448с.

2. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействия : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Х. : Гос спец. изд-во «Основа», 2003. – 368 с.
3. Бібліографія (кримінологія та профілактика злочинів) / [упоряд. : В. В. Василевич, С. І. Мінченко, Т. О. Сіродан та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. – К. : Атіка, 2008. – 296 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
5. Голина В. В. Преступность: многообразие понятий и предметная сущность явления / В. Голина // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / [відп. ред. Т. Я. Тацій]. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – Вип. 100. – С. 324-336.
6. Даньшин І. Кримінологічне планування заходів протидії злочинності та її прогнозування / І. Даньшин // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4 (39). – С. 145-152
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – Кн. 1. : Теоретичні засади та історія кримінологічної науки. – 424 с.
8. Криминология : учеб. пособ. / [под. общ. ред. В. Е. Эминова]. – М. : ИНФРА – М., 1997. – 160 с.
9. Криминология : учебник / [под. ред. В. Д. Малкова]. – М. : ЗАО Юстицинформ, 2004. – 528 с.
10. Кримінологія : підручник / [за заг. ред. О. М. Джужи]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 414 с.
11. Курганов С. И. Основы криминологии : учеб. пособ. / С. И. Курганов. – М. : NOTA BENE, 1998. – 144 с.
12. Курс лекций по криминологии / [под ред. проф. И. Н. Даньшина (Общая часть), и проф. В. В. Голины (Особенная часть)]. – Х. : Одиссей, 2007. – 280 с.
13. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Снайдер ; под общ. ред. и с предлож. Л. О. Иванова. – М. : Издательская группа «Прогресс-Универс», 1994. – 504 с.

Василевич В. В. Теоретические вопросы криминологического прогнозирования

В статье рассматриваются вопросы содержания и видов криминологического прогнозирования, а также определяются структурно- системные элементы, которые определяют оценку криминологической ситуации.

Ключевые слова: преступность, криминологическое прогнозирование, прогнозирование преступности, криминологическая экспертиза.

Vasylevych V. V. Theoretical problems of criminological prognostication

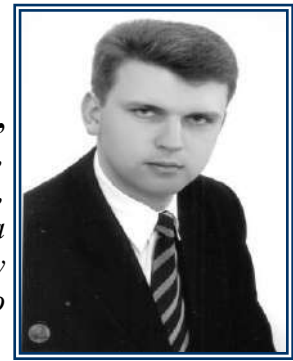
The questions of content and types of criminological prognostication are examined in the article, as well as structural and system elements which determine the estimation of criminological prognostication are defined.

Key words: criminality, criminological prognostication, prognostication of criminality, criminological examination.

УДК 343.13(477)

Мельник Петро Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри екологічного,
аграрного та земельного права
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ І КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено систему злочинів проти довкілля, передбачену розділом XXII Карного кодексу Республіки Польща. Охарактеризовано склади цих злочинів і виявлено особливості кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля в Польщі. Проаналізовано стан злочинності у сфері охорони довкілля та виділено її характерні ознаки.

Ключові слова: злочини проти довкілля, Карний кодекс Республіки Польща, кримінальна відповідальність, злочинність.

Постановка проблеми. Польща як держава, яка входить до Європейського Союзу, гармонізує власне законодавство з *acquis communautaire*. Це стосується й кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля, які передбачені розділ XXII Карному кодексі Республіки Польща від 6.06.1997 року із змінами і доповненнями. Злочини, передбачені цим розділом Карного кодексу, утворюють основною складову всіх злочинів, які заподіюють шкоду довкіллю Республіки Польща. Кримінальне законодавство Польщі у сфері довкілля має свої особливості, які обумовлені історичними, культурними закономірностями. Відповідно і, злочинності в даній сфері притаманні характерні ознаки. Дослідження кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля Польщі дасть можливість врахувати позитивний досвід Польщі у правотворчій діяльності нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля знайшли відображення у працях: С.Б. Гавриша, В.К. Матвійчука, Г.С. Поліщука, В.М. Присяжного, А.М. Притули. В яких зверталась увага на окремі склади злочинів проти довкілля за Карним кодексом Республіки Польща. Проте, постає необхідність дослідження і характеристики системи цих злочинів, передбачених розділом XXII Карного кодексу.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є виявлення кримінально-правових і кримінологічних особливостей злочинів проти довкілля, передбачених розділом XXII «Злочини проти довкілля» Карного кодексу Республіки Польща.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розділ XXII «Злочини проти довкілля» Карного кодексу Республіки Польща від 6.06.1997 року із змінами і доповненнями, включає 8 статей (181-188)[1], які передбачають кримінальну відповідальність за: заподіяння шкоди рослинному і тваринному світу (ст. 181 КК Республіки Польща);

забруднення довкілля (ст. 182 КК Республіки Польща); порушення правил поводження з відходами (ст. 183 КК Республіки Польща); порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами та іншими джерелами іонізуючого випромінювання (ст. 184 КК Республіки Польща); вчинення злочини проти довкілля при обтяжуючи обставинах (ст. 185 КК Республіки Польща); порушення правил використання екологічно небезпечного обладнання (ст. 186 КК Республіки Польща); посягання на природоохоронні об'єкти чи території (ст. 187 КК Республіки Польща); спричинення шкоди довкіл्लю неправомірним будівництвом чи господарської діяльністю (ст. 188 КК Республіки Польща). Даний розділ вміщує 7 складів злочинів проти довкілля і одну статтю (ст. 185 КК Республіки Польща), яка передбачає обтяжуючі обставини.

Родовим об'єктом цих злочинів є довкілля. Основним безпосереднім об'єктом є довкілля в тій чи іншій формі.

Вчиняючи злочини проти довкілля, здійснюється посягання на рослинний і тваринний світ (ст.ст. 181, 183, 184); воду, повітря, землю (ст.ст. 182) екологічну безпеку (ст.ст. 183, 184, 186), природні території і об'єкти, які знаходяться під особливою охороною (ст.ст. 181 §2, 187).

Слід погодитися з твердженням В. Редєцькі, що злочини, передбачені Розділ XXII «Злочини проти довкілля» Карного кодексу Республіки Польща, можна поділити на дві групи: 1) захист від забруднення та інших пошкоджень; 2) охорона природи [5]. Аналізуючи дану класифікацію, слід відмітити, що більшу питому вагу утворюють злочини першої групи.

Об'єктивна сторона злочинів проти довкілля виражається у різноманітних формах. А ст. 181 §1 КК Республіки Польща не вказує взагалі види діяння об'єктивної сторони, в ній зазначені лише наслідки у вигляді заподіяння шкоди у значних розмірах.

Окремі склади злочини з об'єктивної сторони характеризуються порушенням встановлених правил: особливоохорюваних територій (§2 ст. 181); зберігання, переробки, розпорядження і перевезення відходів (ст. 183); транспортування, зберігання радіоактивних матеріалів та інших джерел іонізуючого випромінювання (ст. 184); будівництва чи здійснення господарської діяльності на охоронюваних територіях (ст. 188).

Злочини, передбачений ст. 182 КК Республіки Польща може бути вчинений шляхом забруднення води, повітря чи землі радіоактивними матеріалами, а у ст. 187 діяння виражаються у знищенні, пошкодженні або істотному зниженні цінності природоохоронної території чи об'єкта.

Що стосується моменту закінчення, то більшість злочинів, передбачених розділ XXII Карного кодексу, є злочинами з матеріальним складом і визнаються закінченими з моменту настання відповідних наслідків. Наслідки можуть виражаються у наступних формах:

- шкода у значних розміри (ст.ст. 181 §1, 182, 183, 184 §1, 185 §1),
- істотна шкода (ст.ст. 181 §2, 187 §1),
- смерть особи, тяжкі ушкодження кільком особам (ст.ст. 185 §2),
- створення загрози життю і здоров'ю людей (ст.ст. 182, 183, 184 §1).

Визначення значної шкоди подано у ст. 115 Карного кодексу. Відповідно до § 5-7 цієї статті значною є шкода від 200 до 1000000 злотих. Понад 1000000 злотих – це шкода у великих розмірах. Поняття істотної шкоди у Карному кодексі не відображено. Це є оціночне поняття і в кожному випадку визначається індивідуально.

Злочинами з формальним складом є діяння, передбачені ст. 186, 188 Карного кодексу. Які вважаються закінченими з моменту: невикористання або використання

неналежної якості обладнання (пристроїв) безпеки води, повітря або ґрунту чи обладнання для запобігання іонізуючого випромінювання (ст. 186 §1); порушення правила будівництва чи розширення існуючих об'єкти будівництва або здійснення господарської діяльності загрозової довкілля (ст. 188).

Щодо суб'єктів вчинення злочинів проти довкілля, то відповідно до ст. 10 §1 Карного кодексу кримінальна відповідальність фізичних осіб настає з 17 років. Як бачимо у кримінальному праві Польщі, як і в українському, кримінальній відповідальності підлягають лише фізичні особи. Хоча у польській науковій літературі ведеться дискусія про можливість притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні злочини й юридичних осіб. [4]

Значна увага у Карному кодексі приділена суб'єктивній стороні складів злочинів проти довкілля. Форми вини особи, яка вчинила дані злочини, впливають на кваліфікацію і, відповідно, покарання. У статтях 181 §4, 182 § 2, 183 §4, 184 §2, 186 §3, 187 §2 виділено злочини з неумисною формою вини, покарання за які м'якші, ніж за умисні злочини. Так, ст. 181 §1 передбачено, що за заподіяння шкоди рослинному чи тваринному світу у значних розмірах настає покарання у вигляді позбавлення волі від 3 місяців до 5 років. А §4 цієї статті встановлює за таке ж діяння, яке вчинено неумисно, покарання у вигляді штрафу або обмеження волі чи позбавлення волі. Подібна схема побудови і у вищезазначених статтях, які передбачають вчинення злочинів неумисно.

В залежності від покарання Карний кодекс Республіки Польща (ст. 7) злочини поділяє на тяжкі злочини і проступки. Тяжкими злочинами визнаються діяння, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі не менше 3 років та більш суворе покарання. Проступками є діяння, за які передбачена відповідальність у вигляді штрафу, обмеження волі або позбавлення волі понад 1 місяць.

Проаналізувавши статистичні дані Поліції Республіки Польща щодо порушених кримінальних справ протягом 2005-2010 років[2,3], можна зробити висновок, що злочини проти довкілля, передбачені розділом XXII Карного кодексу становлять від 0,03 % (у 2005 році) до 0,05 % (у 2008 році) всіх порушених справ.

	Порушено справ органами поліції Польщі	З них за злочини проти довкілля (розділ XXII КК)	Питома вага злочинів проти довкілля (%)
2005 рік	1235239	369	0,03
2006 рік	1156031	423	0,04
2007 рік	1014695	423	0,04
2008 рік	968620	456	0,05
2009 рік	994959	352	0,04
2010 рік	964614	376	0,04

Для прикладу, якщо порівняти кількість порушених цих справ зі справами, які порушені за вбивство, то слід сказати, що вони становлять приблизно половину других. Так, за вбивство у 2005 році було порушено 720 кримінальних справ, у 2006 році – 816 кримінальних справ, у 2007 році – 789 кримінальних справ; у 2008 році – 748 кримінальних справ; у 2009 році – 729 кримінальних справ; у 2010 році – 702 кримінальні справи.

Якщо проаналізувати ступінь застосування статей розділ XXII «Злочини проти довкілля» Карного кодексу на підставі кількості порушених кримінальних справ Поліцією Республіки Польща, то можна побачити наступне:

	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік
Ст. 181	75	81	55	65	50	61
Ст. 182	105	106	98	107	88	68
Ст. 183	124	178	203	209	162	191
Ст. 184	3	-	0	2	3	-
Ст. 185	-	-	-	-	-	-
Ст. 186	23	18	16	17	10	9
Ст. 187	7	27	28	41	30	28
Ст. 188	32	24	23	15	9	19
Всього	369	423	423	456	352	376

Отже, найбільше порушено кримінальних справ за статтею 183, потім за статтею 182, наступною іде стаття 181 Карного кодексу. З цього можна зробити висновок, що найбільшу питому вагу зафіксованих злочинів проти довкілля складають злочини пов'язані з:

порушення правила зберігання, перероблення, розпорядження або перевезення відходів або речовин у таких обставинах або таким чином, що це може поставити під загрозу життя і здоров'я багатьох людей або завдати шкоду рослинному або тваринному світу у значних розмірах (ст. 183);

забрудненням води, повітря чи землі речовинами або іонізуючим випромінюванням в такій кількості або в такій формі, що це може поставити під загрозу життя і здоров'я багатьох людей або завдати шкоду в рослинному або тваринному світу у значних розмірах (ст. 182);

заподіянням шкоди рослинному або тваринному світу у значних розмірах (ст. 181 §1); порушенням правил, що діють на території, яка підлягає захисту, руйнує або пошкоджує рослинний чи тваринний світ, завдаючи істотної шкоди(ст. 181 §2); знищенням рослин і тварин, які перебувають під захистом, незалежно від того, де це вчинено, заподіявши істотну шкоду (ст. 181 §3).

Отже, підсумовуюче вищесказане, можна виділити наступні особливості кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля в Польщі: 1) злочини, які безпосередньо посягають на довкілля, виділені в окремий розділ XXII Карного кодексу; 2) більшість цих злочинів є злочинами з матеріальним складом; 3) за їх вчинення можуть притягатись до кримінальної відповідальності фізичні особи 17-річного віку; 4) у параграфах статей, які встановлюють відповідальність за злочини проти довкілля диференціюється умисна і неумисна форми вини, що безпосередньо впливає на покарання; 5) ці злочини становлять 0,03-0,05 % всіх порушених справ органами поліції Польщі; 6) найпоширенішим злочином є злочин, передбачений ст. 183 Карного кодексу Польщі.

Список використаних джерел

1. Kodeks karny. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Stan prawny: 28.10.2011p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.arslege.pl/kodeks-karny/k1/>.
2. Przestępstwa przeciwko środowisku (181-188) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://statystyka.policja.pl/portal/st/1105/>.
3. Postępowania wszczęte, przestępstwa stwierdzone i wykrywalność w latach 1999-2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://statystyka.policja.pl/portal/st/842/47682/>.
4. Radecki W. Koncepcje odpowiedzialności karnej osób prawnych w ochronie środowiska, Wrocław 1996.
5. Radecki W. Ochrona środowiska w polskim prawie karnym, cz. I: Pojęcie i zakres prawa karnego środowiska [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.monitorprawniczy.pl/index.php?mod=m_artykuly&cid=20&id=1339.

Мельник П. В. Преступления против окружающей среды Республики Польша: уголовно-правовой и криминологический аспект

В статье исследовано систему преступлений против окружающей среды, предусмотренную разделом XXII Уголовного кодекса Республики Польша. Охарактеризованы составы этих преступлений и выявлены особенности уголовной ответственности за преступления против окружающей среды в Польше. Проанализировано состояние преступности в сфере охраны окружающей среды и выделены его характерные признаки.

Ключевые слова: преступления против окружающей среды, Уголовный кодекс Республики Польша, уголовная ответственность, преступность.

Melnyk P. V. Offenses against environment in the Republic of Poland: criminal and criminological aspect

The article analyses the system of crimes against environment provided in Chapter XXII of the Criminal Code of the Republic of Poland. Corpus delicti is characterized and criminal responsibility for the offenses against the environment in Poland is defined. The criminality rate in the sphere of environmental protection is analyzed and its characteristic features are distinguished.

Key words: offenses against environment, Criminal Code of the Republic of Poland, criminal responsibility, criminality.

УДК 343.131.5

Острогляд Олександр Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент, професор університету,
завідувач кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Береський Ярослав Осипович,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗУМІННЯ ТАКТИКИ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті характеризується поняття тактики захисту, співвідношення криміналістичної тактики і тактики захисту в кримінальному процесі України. Підкреслюється, що тактика захисту має риси, які притаманні криміналістичній тактиці взагалі, але тактичні прийоми що використовуються захисником трансформуються відповідно до завдань захисту. Зазначаються вимоги до тактичних прийомів, що використовуються захисником.

Ключові слова: захисник, адвокат, тактика, прийом, криміналістика, тактика захисту, судочинство.

Постановка проблеми. Останнім часом зміст криміналістики виходить за рамки вивчення окремих закономірностей, на базі яких розробляються методи й засоби розслідування. Все частіше висловлюється думка, що криміналістика обслуговує весь процес кримінально-правового дослідження злочину.

Криміналістична тактика завжди розроблялась, виходячи з завдань, що стоять перед кримінальним судочинством. Оскільки змінились завдання кримінального судочинства, відповідно перед криміналістикою постала необхідність розроблення тактичних прийомів, направлених на скасування незаконного й необґрунтованого обвинувачення.

На стадіях досудового слідства і в ході судового розгляду адвокат-захисник використовує всі напрацювання криміналістичної тактики. Більшість тактичних прийомів, що застосовуються адвокатом-захисником, носять характер протидії, але при цьому вони повинні відповідати всім вимогам, що пред'являються до тактичних прийомів. Використання адвокатом-захисником у своїй діяльності різних тактичних прийомів зобов'язує слідчого вносити корективи у свою тактику. З цього можна зробити висновок, що тактика захисника й тактика слідчого на стадії досудового слідства, а також тактика сторони обвинувачення й тактика сторони захисту в судовому розгляді взаємообумовлені і функціонально залежні одна від одної, оскільки застосування тактичного прийому

однією стороною тягне за собою вибір тактичного прийому протидії іншою стороною. Це і є справжня змагальність кримінального судочинства.

У процесі підготовки до захисту і при його здійсненні захисник використовує тактичні прийоми, що розроблені криміналістикою і адвокатською практикою. Деякі з них трансформуються відповідно до особливостей цього виду професійної діяльності, інші застосовуються не змінюючись, змінюється лише їх направленість – тільки на виявлення обставин, які виключають чи пом'якшують відповідальність підзахисного. І, нарешті, особливе місце в системі тактики захисту належить прийомам суто специфічним, які використовуються виключно захисником [1, с. 46].

Якщо слідчий, прокурор, суддя мають відповідну підготовку з криміналістичної тактики, то адвокат-захисник не завжди може застосовувати криміналістичні рекомендації в незмінному вигляді в силу специфіки його діяльності [3, с. 2].

Тому на сьогодні особливої уваги заслуговує детальна розробка тактики захисної діяльності на всіх стадіях кримінального процесу. Виокремлювати її з науки криміналістики немає потреби, оскільки багато положень криміналістичної тактики застосовуються в захисній діяльності адвоката-захисника майже без змін. Варто виділити тільки окремий напрямок криміналістики – тактику захисту, яка би враховувала саме ті розроблені тактичні положення, які використовуються лише адвокатом-захисником, а також трансформувала тактичні прийоми слідчого для захисної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню використання криміналістичних знань в здійсненні захисту частково присвячені праці Т. В. Варфоломеевої, І. Ю. Гловацького, Р. М. Жамієвої, Д. С. Ігнатова В. В. Коніна та інших. Проте, слід підкреслити, що переважна більшість зазначених праць написані на основі зарубіжного законодавства і, об'єктивно, не можуть враховувати особливостей застосування криміналістичної тактики в кримінальному процесі України. Крім того, окремі автори змішують тактику захисту з методикою її здійснення, неправильно їх трактують.

Постановка завдання. В цьому ракурсі, метою написання даної статті буде визначення особливостей реалізації захисником криміналістичної тактики в кримінальному процесі України, а також характеристика вимог, що пред'являються до тактичних прийомів захисника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для кращого розуміння тактики захисту необхідно звернутися до визначення криміналістичної тактики, оскільки тактика діяльності захисника будується на основі криміналістичної тактики і використовує принципи її побудови.

Тактика – це розділ науки криміналістики, який являє собою систему принципів і розроблених на їх основі тактичних прийомів збирання і дослідження доказів на досудовому і судовому слідстві для розслідування і попередження злочинів [6, с. 269].

Криміналістична тактика – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій із забезпечення процесу збирання і дослідження доказів (судового дослідження), визначення ліній поведінки учасників процесу, які переслідують закріплені законом цілі і завдання, наділені відповідними правами і обов'язками для участі в процесі доказування, а також прийомів для проведення слідчих і судових дій і участі в них [3, с. 13].

Саме з ознак криміналістичної тактики і виходили всі спроби сформулювати визначення тактики захисту в науці кримінального процесу та криміналістики.

Реалізація прав як на досудовому слідстві, так і під час судового розгляду справи диктується тактикою і стратегією захисту, які захисник будує на власний розсуд з

урахуванням обставин справи, реалістичних побажань та інтересів підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного [7, с. 223].

У правовій літературі неодноразово були спроби сформулювати поняття тактики захисту, визначити її роль в реалізації завдань захисту, розробити конкретні тактичні прийоми роботи, які використовуються захисником як на досудовому, так і на судовому слідстві. Однак чіткого поняття до сьогодні не існує. Окремі автори змішують тактику захисту з методикою її здійснення (хоча цього можна було б уникнути, якщо використати чітке розмежування тактики і методики, яка включає загальні положення, та методики розслідування окремих злочинів в науці криміналістики), неправильно їх трактують, що не лише не сприяє формуванню теоретичних основ захисту в кримінальних справах, але й утруднює реалізацію практичних рекомендацій, негативно відображається на наданні громадянам юридичної допомоги в кримінальних справах.

І на сьогодні тактика і методика захисту в літературі чітко не розмежовується. Так, методика визначається як сукупність (система) правил і прийомів, які адвокат зобов'язаний виконувати з метою успішного вирішення покладених на нього завдань, ефективного і якісного здійснення захисту в кримінальних справах, представництва інтересів потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача. У той же час тактика захисту характеризується як система вироблених наукою і практикою тактичних прийомів і рекомендацій, які в конкретних умовах провадження по справі сприяють найбільш ефективному досягненню цілей, поставлених перед захисником в кримінальному процесі, дозволяють правильно вибрати і кваліфіковано застосувати передбачені законом засоби і способи захисту в суворих рамках кримінально-процесуального закону [1, с. 47].

Т. В. Варфоломеева у загальному вигляді тактику захисту визначає як створені на основі досягнень науки і практики адвокатської діяльності рекомендації з розробки оптимального варіанта правової позиції захисту і його реалізація в конкретних умовах, а також найбільш ефективні способи здійснення адвокатом дій із захисту прав і законних інтересів громадян [1, с. 48].

Таке визначення тактики є надто широким, загальним, воно охоплює всю діяльність захисника в кримінальному процесі: включає і тактику, і методику, і принципи діяльності захисника.

Необхідно зазначити, що тактика захисту повинна включати як загальні питання (прийоми взаємодії з підзахисним, розробка правової позиції, планування захисту на різних стадіях процесу), так і конкретні рекомендації про способи і прийоми реалізації адвокатом-захисником правової позиції на кожній стадії кримінального судочинства (в процесі участі в слідчих і судових діях, при безпосередньому здійсненні захисником певних дій).

Р. М. Жамієва виділяє тактику захисту в науковому і прикладному значенні. У науковому значенні тактику захисту можна визначити як систему наукових положень і заснованих на них рекомендацій з організації і планування захисту, вибору лінії поведінки суб'єктом захисту в ході захисної діяльності з урахуванням відносин і взаємодії з іншими учасниками процесу, а також інших правил і прийомів участі в кримінально-процесуальній діяльності, що застосовуються відповідно до кримінально-процесуального закону і ситуації, що склалася, які направлені на ефективний захист прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого і надання йому ефективної юридичної допомоги. Тактика захисту – це насамперед спосіб діяльності, спосіб дії. У прикладному значенні тактику професійного захисту можна визначити як сукупність правил і прийомів, що застосовуються адвокатом-захисником відповідно до кримінально-процесуального закону

і ситуації, що склалася, які направлені на ефективний захист прав та інтересів підозрюваного, обвинуваченого і надання ефективної юридичної допомоги [3, с. 14-15].

Ці визначення є взаємодоповнюючими, вони розкривають дві сторони тактики – наукову і прикладну, що є позитивним. Проте не варто визначати призначення тактики через ефективність, оскільки це поняття є надто відносним.

Д. С. Ігнатов вважає, що тактика професійного захисту в кримінальних справах розуміється як підсистема криміналістичної тактики, яка складається із системи розроблених на основі наукових положень криміналістичної тактики відповідних засобів (прийомів, комбінацій, операцій, рекомендацій) допустимого і раціонального подання, дослідження і використання адвокатом-захисником доказової інформації, що виправдовує підзахисного чи пом'якшує його відповідальність, які забезпечують права і інтереси останнього в умовах потенційної чи реальної, безпосередньої чи опосередкованої тому протидії зі сторони осіб і організацій, що протистоять захиснику при реалізації ним своєї кримінально-процесуальної функції [4, с. 16].

Варто погодитися з положенням даного визначення, що тактика захисту є підсистемою криміналістичної тактики. Проте тактика захисту розроблюється не лише на основі криміналістичної тактики, але й на основі адвокатської практики, містить групу тактичних прийомів, що притаманні саме їй (наприклад, тактика взаємодії з підзахисним).

Тому на основі аналізу вищенаведених визначень та синтезу їх позитивних положень спробуємо надати власне визначення тактики захисту. Тактика захисту – це система розроблених на основі сучасних досягнень науки кримінального процесу та криміналістики, а також загальнонаукових положень і адвокатської практики тактичних прийомів діяльності захисника, рекомендацій з їхнього застосування, а також планування їх застосування у ході конкретної захисної ситуації з метою доведення обставин, що виправдовують чи пом'якшують вину підзахисного, забезпечують його права і свободи у всіх стадіях кримінального процесу.

І. Ю. Гловацький зазначає, що успішне виконання адвокатом-захисником своїх професійних обов'язків у кримінальному процесі немислиме без кваліфікованого використання тактичних прийомів, рекомендацій, наукових і методичних порад, які в цілому і становлять тактику захисту. Остання включає: загальні тактичні положення; тактику захисту на окремих стадіях кримінального судочинства; тактичні особливості участі адвоката під час виконання окремих слідчих і судових дій; тактичні прийоми, які використовуються для виголошення судової промови [2, с. 156].

Вбачається, що не варто визначати тактику захисту щодо окремих стадій кримінального процесу України. Звичайно, кожна з них містить притаманні лише їй тактичні особливості. Наприклад, тактика захисту в суді апеляційної інстанції, використовує тактику узгодження правових позицій з підзахисним щодо оскарження, тактику діяльності захисника в судовому слідстві апеляційної інстанції та ін. Проте переважна більшість тактичних прийомів адвоката-захисника застосовуються в усіх стадіях.

У загальному вигляді, тактичні рекомендації у виборі засобів і способів захисту можна сформулювати так: необхідно планувати використання всіх не заборонених КПК засобів і способів захисту для перевірки кожного логічного наслідку, що виводиться з версії(й) захисту; не розширювати без необхідності збирання й подання однотипових матеріалів для встановлення обставин, існування і характер яких не оспорується і не викликає сумнівів; усувати протиріччя даних стосовно однієї і тієї самої обставини, тобто протиріччя між версіями захисту і обвинувачення за допомогою максимального виявлення

і використання всіх видів доказів, що підтверджують версію захисту; планувати використання конкретних засобів і способів захисту, не заборонених КПК, а не їх загальний напрям.

Тактика захисту має риси, що відображають у ній те загальне, що властиве криміналістичній тактиці взагалі, незалежно від її видів. Єдність тактики захисту з іншими видами криміналістичної тактики проявляється в тому, що: тактика захисту, зрештою, як і будь-який вид тактики, направлена на розв'язання загальних завдань кримінального процесу; тактика захисту – це спосіб досягнення мети, спосіб дії в конкретних умовах; у тактиці захисту використовуються єдині за своєю природою тактичні прийоми, вироблені в криміналістичній тактиці; у всіх видах криміналістичної тактики єдина сфера застосування – кримінальне судочинство, що впливає на їхню форму і зміст; в основі тактики захисту – єдина криміналістична методологія.

Отже, при підготовці до захисту та його здійсненні захисник використовує спеціальні тактичні прийоми. Деякі з них розроблені криміналістикою, але при використанні їх захистом вони трансформуються, пристосовуються до завдань функції захисту, інші застосовуються захисником без будь-яких змін.

Перш, ніж ухвалити рішення про застосування того або іншого тактичного прийому, захисник повинен уявляти, для досягнення якої мети служить застосування даного прийому, і оцінити можливий тактичний ризик. Для цього необхідно змоделювати можливі варіанти розвитку ситуації за допомогою виконання таких операцій: а) визначення мети тактичної дії; б) розрахунок сил і засобів інформаційних ресурсів кожної із сторін; в) співвідношення мети і засобів; г) вичерпна розробка всіх можливих способів дій – безліч типових програм, складених з врахуванням особливостей справи і ступеня протидії зі сторони обвинуваченого; д) «програвання» їх на моделі, прогнозування майбутніх результатів; е) аналіз отриманих результатів, вибір дій з якнайменшим ризиком [5, с. 16].

І. Ю. Гловацький визначає, що тактичний прийом – це спосіб дії, який найбільш ефективно забезпечує досягнення захистом завдань. У цілому тактика захисту складається з низки тактичних прийомів. Але використання таких прийомів – це справжнє мистецтво, яке передбачає вміння їх подання, певного розташування, яке б найкращим чином дозволило захисникові виконати функцію захисту [2, с. 157].

Проте це визначення тактичного прийому не можна назвати вдалим. Тактичний прийом не може визначатися через ефективність дії, оскільки ефективність дії – це результат його застосування, який може і не настати через протидію. Більш доцільно визначити тактичний прийом як оптимальний спосіб дії в процесі комунікації, пошуку, виявлення, фіксації, вилучення, дослідження, використання доказів, у цілях розслідування, підтримання державного обвинувачення в суді і здійснення захисту в кримінальних справах.

Як зазначає І. Ю. Гловацький, всі прийоми, способи, які використовує захист при здійсненні захисних функцій, мають відповідати певним вимогам: а) законність використання прийомів, способів і рекомендацій; б) наукова обґрунтованість прийомів; в) відповідність їх нормам професійної етики адвокатури; г) рекомендаційність, необов'язковість прийомів; г) спеціальна спрямованість рекомендацій і прийомів на досягнення певної мети у правозахисній функції [2, с. 157].

Зазначені вимоги потребують певного коригування. Отже, тактичні прийоми, що використовуються захисником, повинні відповідати наступним вимогам: 1. Законності, тобто тактичні прийоми, що використовуються захисником, повинні бути в рамках закону,

вони не повинні бути ним заборонені; 2. Наукової обґрунтованості, під якою слід розуміти: а) науковість прийому – за джерелом походження (результат наукової розробки) чи засобу перевірки (наукова перевірка наукової рекомендації практикою); б) відповідність тактичного прийому сучасним науковим дослідженням, сучасному стану криміналістичної тактики чи стану тих наук, з яких запозичено положення, що обґрунтовують даний прийом; в) можливість заздалегідь визначити оптимальні умови застосування тактичного прийому. 3. Етичності, тобто відповідності нормам моралі, вимогам професійної етики. Це означає, що тактичний прийом, який використовується захисником, не повинен: а) ґрунтуватися на даних, що принижують честь і гідність підсудного, потерпілого чи інших осіб, якщо такі дані не впливають на питання доведеності вини підзахисного чи ступінь його відповідальності за скоєний злочин; б) виправдовувати саме скоєння злочину; в) ґрунтуватися на спробах свого підзахисного чи інших осіб до самообмови чи обмови невинуватих осіб, а також обвинуваченню винних осіб в більшому об'ємі, ніж це відповідає їх фактичній вині; г) перешкоджати свідомому і вільному бажанню підзахисного чи іншої особи визнати свою вину в скоєнні злочину; д) залишати в невідомості підзахисного про всі правові аспекти його справи; е) ґрунтуватися на використанні завідомо неправдивих показань, зокрема про походження предметів і документів; ж) необґрунтовано підривати авторитет слідчих і судових органів. 4. Цільовій направленості. Тактичний прийом, що використовується адвокатом-захисником, повинен бути направлений лише на захист прав і законних інтересів підзахисного. Це можливо лише при правильній оцінці захисної ситуації, що складається, захисного потенціалу тактичного прийому, що підлягає застосуванню в даному випадку, і його безпомилковій реалізації адвокатом під час його участі при провадженні окремої судової дії.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна зробити ряд наступних висновків:

Тактика захисту – це система розроблюваних на основі сучасних досягнень науки кримінального процесу та криміналістики, а також загальнонаукових положень і адвокатської практики тактичних прийомів діяльності захисника, рекомендацій з їхнього застосування, а також планування їх застосування у ході конкретної захисної ситуації з метою доведення обставин, що виправдовують чи пом'якшують вину підзахисного, забезпечують його права і свободи у всіх стадіях кримінального процесу.

Тактичні прийоми, що використовуються захисником, повинні відповідати наступним вимогам: законність; наукова обґрунтованість; етичність; цільова направленість.

Наступні дослідження з цього питання можуть стосуватися дослідження особливостей застосування окремих тактичних прийомів діяльності захисника в різних стадіях кримінального процесу.

Список використаних джерел

1. Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т. В. Варфоломеева – К. : Вища школа. 1987. – 151 с.
2. Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посібник / І. Ю. Гловацький – К. : Атіка, 2003. – 352 с.
3. Жамиева Р. М. Тактика профессиональной защиты по уголовным делам : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 кримінальний процес і

- криміналістика; судова експертиза / Р. М. Жамиева. – Республика Казахстан : Алматы, 1999. – 28 с.
4. Игнатов Д. С. Криминалистические основы деятельности адвоката-защитника по сбору доказательств и представлению их суду : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза / Д. С. Игнатов. – Ижевск, 2004. – 23 с.
 5. Конин В. В. Тактика профессиональной защиты подсудимого в суде первой инстанции : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза / В. В. Конин. – Калининград, 2003. – 21 с.
 6. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
 7. Фіолевський Д. П. Адвокатура: підручник / Д. П. Фіолевський – К. : Алерта; Прецедент, 2006. – 486 с.

Острогляд А. В., Береский Я. О. Отдельные теоретические аспекты понимания тактики защиты в уголовном процессе Украины

В статье характеризуется понятие тактики защиты, соотношения криминалистической тактики и тактики защиты в криминальном процессе Украины. Подчеркивается, что тактика защиты имеет черты, какие присущие криминалистической тактике вообще, но тактические приемы что используются защитником трансформируются в соответствии с заданиями защиты. Отмечаются требования к тактическим приемам, которые используются защитником.

Ключевые слова: *защитник, адвокат, тактика, прием, криминалистика, тактика защиты, судопроизводство.*

Ostroglyad A.V., Bereskiy Ya. O. Separate theoretical aspects of understanding of tactics of defence in criminal procedure of Ukraine

The concept of tactics of defence, correlations of criminalistic tactics and tactics of defence in the criminal process of Ukraine, is characterized in the article. It is underlined that tactics of defence has lines, which inherent criminalistic tactics in general, but tactical receptions that are used by defender is being transformed in accordance with the tasks of defence. Requirements are marked to the tactical receptions which are used by defender.

Key words: *defender, advocate, tactics, reception, criminalistics, tactics of defence, legal proceeding.*

УДК 343.137.5:343.224.1

Гончар Тетяна Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ ПОКАРАНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглянута сутність штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, недоліки законодавчого визначення, особливості призначення та проблеми застосування вказаних видів покарань щодо неповнолітніх. Пропонується власне бачення вирішення поставлених проблем.

Ключові слова: неповнолітній, штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Постановка проблеми. Аналіз норм чинного Кримінального кодексу України (далі – КК) та практики його застосування дає підстави вважати, що серед кримінально-правових заходів протидії злочинності значне місце займає покарання, в тому числі, – штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Але недоліки законодавчого визначення норм Кримінального кодексу України про штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, та особливий правовий статус останніх не дозволяє або обмежує можливість призначення судом цих видів покарань щодо неповнолітніх.

Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції України свідчить про те, що в офіційних статистичних звітах не відображається кількість неповнолітніх, яким призначаються вказані види покарань, що обумовлено низкою причин, які будуть розглянуті далі. Відображається тільки кількість неповнолітніх, що були засуджені до позбавлення волі, або які були звільнені від покарання з випробуванням, чи стосовно яких справи закрито із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Поставлені проблеми заслуговують також особливої уваги у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р., яким було внесено цілу низку змін до норм Загальної частини, у тому числі, до ст.ст. 53 та 99 КК України (далі – Закон України від 15.11.2011 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам законодавчого визначення, призначення та застосування покарань присвячені наукові праці Л. В. Багрія-Шахматова, М. І. Бажанова, О. М. Костенка, Ю. А. Пономаренка, В. О. Попраса, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, Д. С. Шияна та ін. Дослідженням проблем застосування покарань щодо неповнолітніх займається В. М. Бурдін, але до кінця вказані проблеми ще не вирішені.

Постановка завдання. З урахуванням сутності штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, метою написання даної статті є дослідження особливостей застосування штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю щодо неповнолітніх шляхом розгляду недосконалостей законодавчого визначення та пропонування власних шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 52 КК України за порядком призначення види покарань поділяються на основні, додаткові та ті, які можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові [2, с. 120]. Останню групу покарань у науці кримінального права України деякі вчені відносять до так званих «змішаних» [8, с. 9]. Застосування цього терміну щодо неповнолітніх, на нашу думку, є безпідставним, оскільки позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до вказаної категорії осіб призначається лише як додатковий вид покарання (ч. 2 ст. 98 КК).

У Загальній частині чинного Кримінального кодексу України вперше передбачений Розділ XV – «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх». Незважаючи на наявність у чинному Кримінальному кодексі України самостійного розділу, в якому закріплено: особливості звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 97, ч. 2 ст. 106 КК), самостійна система покарань (ст. 98 КК); особливості звільнення від покарання та його відбування (ст. 104, ч. 1 ст. 105, ч. 3 ст. 106, ст. 107 КК); особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх (ст. 108 КК), загальні положення, що стосуються кримінальної відповідальності та покарання і передбачені в інших розділах Загальної частини Кримінального кодексу України, поширюються також і на вказану категорію осіб. Наприклад, норми про вік кримінальної відповідальності (ст. 22 КК України); про незастосування до неповнолітніх деяких видів покарань (ст.ст. 61, 64 КК); про неповноліття як обставину, яка пом'якшує покарання (п. 3, ч. 1 ст. 66 КК) тощо.

Відповідно до ст. 53 КК, положення якої розповсюджуються на неповнолітніх у частині визначення сутності штрафу, правил застосування у якості додаткового виду покарання, «штраф – це грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині цього Кодексу, з урахуванням положень частини другої цієї статті» [2, с. 122]. Згідно із змінами, внесеними у ч. 2 ст. 53 Законом України від 15.11.2011 р., суттєво збільшився розмір штрафу (від тридцяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) тощо. Відповідно до підрозділу 1 п. 5 Перехідних положень Податкового кодексу України сума штрафу як виду покарання визначається у неоподаткованому мінімумі доходу громадян та складає 17 гривень. У частині кваліфікації злочинів та адміністративних правопорушень за нормами кримінального та адміністративного законодавства, сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 ст. 169 розділу IV Податкового кодексу для відповідного року [4].

У ст. 99 КК передбачено особливості призначення штрафу щодо неповнолітніх. По-перше, штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення (ч. 1 ст. 99 КК); по-друге, з урахуванням змін, внесених до ст. 99 КК Законом України від 15.11.2011 р., «розмір штрафу, в тому числі за вчинення злочину, за який передбачено покарання лише у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. До неповнолітнього, який не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке

може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положенням ст.ст. 100, 103 КК» [2, ч. 2; 4 ст. 99].

Із змісту ч. 1 ст. 99 КК слід, що, по-перше, вказівка законодавця на те, що штраф може бути застосовано тільки у разі наявності у неповнолітнього самостійного доходу, власних коштів або майна є, на нашу думку, зайвою, оскільки є загальною нормою, яка закріплена у ч. 2 ст. 53 КК; по-друге, в ч. 2 ст. 99 КК фактично відтворюється положення ч. 1 ст. 65 КК, які стосуються загальних правил призначення покарання; по-третє, виходячи із змісту ч. 3 ст. 99 КК, поза увагою Кримінального кодексу остаються неповнолітні, які вчинили злочин до досягнення 16-ти років, оскільки громадські або виправні роботи, відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 100 КК, можуть призначатися судом тільки неповнолітнім у віці від 16 до 18 років. Тому пропонуємо доповнити ст. 99 КК частину 4 наступного змісту «За відсутністю правових підстав призначення неповнолітньому покарання в виді штрафу, суд застосовує до нього примусові заходи виховного характеру». Тому виникла потреба перегляду санкцій деяких статей та узгодження їх змісту з відповідними нормами Загальної частини Кримінального кодексу України.

Отже, у ст. 99 КК фактично передбачені дві особливості призначення штрафу неповнолітнім – це його розмір, максимальна межа якого в сто разів нижча, та особливий порядок заміни штрафу громадськими або виправними роботами. Оскільки законодавець не визначив у ч. 2 ст. 99 КК України мінімальну межу штрафу, слід виходити із змісту ч. 2 ст. 53 КК України, у якій вказується на те, що вона складає тридцять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У зв'язку із тим, що у неповнолітніх, як правило, немає самостійного доходу, власних коштів або майна, що обумовлено їх правовим статусом та необхідністю додержання принципу персональної кримінальної відповідальності, можливість призначення штрафу як основного виду покарання до вказаної категорії осіб значно обмежена. Тому слід погодитися з В. М. Бурдіним, який пропонує знизити мінімальний розмір штрафу щодо неповнолітніх удвічі, що не дозволить перетворитися штрафу на повну конфіскацію майна, коли сума штрафу дорівнює вартості всього майна [1]. Застосування штрафу щодо неповнолітніх ускладнюється також невдалою законодавчою конструкцією деяких санкцій, за злочини, які вчинюються також неповнолітніми, та відсутністю мінімального розміру штрафу у ч. 2 ст. 99 КК. Наприклад, у санкції ч. 1 ст. 296 КК України мінімальний розмір штрафу складає п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; мінімальний розмір штрафу у санкціях ст.ст. 185, 186 КК складає п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. З цього приводу правильною є точка зору В. І. Тютюгіна, який вважає, що суд може (а іноді й просто зобов'язаний) вийти за межі санкції статті Особливої частини КК [5, ст. 105].

Штраф як додаткове покарання може бути призначений лише тоді, коли його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу України (ч. 3 ст. 53 КК України) [2, с. 122].

Можливість призначення штрафу як додаткового виду покарання щодо неповнолітніх передбачена у ч. 2 ст. 98 КК України. Як додатковий вид покарання штраф закріплено у санкціях ч. 1 ст. 144 КК України (насильницьке донорство), ч. 2 ст. 367 КК України (службова недбалість). Звертає на увагу те, що штраф як додатковий вид покарання передбачено у кумулятивних санкціях за злочин із спеціальним суб'єктом або за злочин, який не вчинюється неповнолітніми, тому його призначення як додаткового виду покарання щодо неповнолітніх неможливо.

Сутність позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю як виду покарання пов'язана з обмеженням засудженого права на працю. Поняття цього виду покарання у ст. 55 КК не дано, тому воно розроблено наукою кримінального права. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – це кримінальне покарання, сутність якого полягає в обмеженні засудженого права на працю, шляхом покладання на нього заборони працювати на визначених судом посадах або в визначених судом сферах діяльності.

Строк цього виду покарання залежить від того, є воно основним або додатковим. Відповідно до ч. 1 ст. 55 КК позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання призначається на строк від двох до п'яти років, як додаткове покарання на строк від одного до трьох років. При призначенні позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк – воно поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили. При цьому строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання. Тобто застосування цього виду покарання разом із позбавленням волі, дозволяє в деяких випадках позбавляти особу права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на досить тривалі строки (ч. 3 ст. 55 КК).

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є найбільш розповсюдженим додатковим видом покарання. Його містить 159 санкцій (73,3 % усіх кумулятивних санкцій), у якості факультативного цей вид покарання передбачено у 44 санкціях (27,7 % усіх кумулятивних санкцій) [3, с. 209].

Особливістю застосування позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю щодо неповнолітніх є те, що воно призначається тільки як додаткове покарання (ч. 2 ст. 98 КК). При цьому, на відміну від інших видів покарань, які можуть призначатися неповнолітнім, законодавець не передбачає у розділі XV Загальної частини КК будь яких особливостей його застосування та не вказує строк, протягом якого цей вид покарання може бути застосований. Тому на неповнолітніх розповсюджуються правила призначення цього виду покарання як додаткового, що передбачені у ч. 2 ст. 55 КК України, а саме «позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю» [2, с. 126].

Позбавлення права обіймати певні посади до неповнолітніх фактично не застосовується, що обумовлено особливим правовим статусом неповнолітнього. Корисним в цій частині є попит Російської Федерації. Так, у п. б ч. 1 ст. 88 КК РФ позбавлення права обіймати певні посади щодо неповнолітніх не передбачається [6].

Позбавлення права неповнолітнього займатися певною діяльністю можливо тільки у разі наявності правових підстав зайняття такою діяльністю, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 35 ЦК України повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю [7]. Тому теоретично вчинення неповнолітнім певних злочинів у сфері господарювання та підприємництва (ст.ст. 2031, 212, 2121 КК) можливо, хоча в судовій практиці це буває

рідко. Якщо неповнолітній займався певною діяльністю незаконно, тоді немає правових підстав призначення вказаного виду покарання. Що стосується строків цього виду покарання, то за загальним правилом, якого дотримується законодавець, вони можуть бути удвічі меншими, ніж до повнолітніх, та складати від шести місяців до одного року шести місяців.

Висновки. Дослідження сутності штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, недоліків законодавчого визначення, особливостей призначення та проблем застосування вказаних видів покарань щодо вказаної категорії осіб, дозволило зробити наступні висновки:

а) розмір штрафу щодо неповнолітніх складає від тридцяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Пропонується знизити максимальний розмір штрафу щодо неповнолітніх до п'ятнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

б) пропонується ст. 99 КК доповнити частиною 4 наступного змісту «За відсутністю правових підстав призначення неповнолітньому покарання в виді штрафу, суд застосовує до нього примусові заходи виховного характеру»;

в) у зв'язку з тим, що штраф як додатковий вид покарання передбачений у чинному Кримінальному кодексі України за обмежене коло злочинів, він фактично не може бути застосований до неповнолітніх;

г) пропонується виключити із змісту ч. 2 ст. 98 КК України вказівку на можливість призначення неповнолітнім позбавлення права обіймати певні посади;

г) оскільки на відміну від інших видів покарань, які можуть призначатися неповнолітнім, законодавець не передбачає у розділі XV Загальної частини Кримінального кодексу України будь-яких особливостей застосування позбавлення права займатися певною діяльністю та не вказує строк, протягом якого цей вид покарання може бути застосований до неповнолітніх, пропонуємо змінити назву ст. 99 КК на наступну «штраф та позбавлення права займатися певною діяльністю», та доповнити її частиною 5 такого змісту «Позбавлення права займатися певною діяльністю може бути призначено неповнолітньому тільки як додатковий вид покарання на строк від шести місяців до одного року шести місяців».

Список використаних джерел

1. Бурдін М. В. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія / М. В. Бурдін. – К. : Атіка, 2004. – 240 с.
2. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар. – [вид. 8-е, переробл. та доп.] / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2012. – 904 с.
3. Орловская Н. А. Уголовно-правовые санкции: проблемы определения, классификации и функционального анализа : монография / Н. А. Орловская. – Одесса : Юридична література, 2010. – 293 с.
4. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Тютюгин В. И. Соотношение норм Общей и Особенной части УК Украины о наказании и санкций статей Особенной части / В. И. Тютюгин // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / [відп. ред. В.Я. Тацій]. – Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 78. – С. 102-110.
6. Уголовный кодекс РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.com.ua/books/6/710n1.html>.

7. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання : автореф. дис.. ... канд.. юрид. наук : 12.00.08 : /Д. С. Шиян. – Д., 2008. – 20 с.

Гончар Т. А. Некоторые проблемы законодательного определения отдельных видов наказаний в отношении несовершеннолетних

В статье рассмотрена сущность штрафа и лишения права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, недостатки законодательного определения, особенности назначения и проблемы применения указанных видов наказаний в отношении несовершеннолетних. Предлагается собственное решение поставленных проблем.

Ключевые слова: *несовершеннолетний, штраф, лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью.*

Gonchar T. O. Some problems of legislative definition of separate types of punishment in the relation with the juveniles

The entity of penalty and depriving of the right to take certain positions or to perform certain activities, imperfections of legislative definition, features of assignment and the problems of using of mentioned types of punishment in the relation to the juveniles were considered in this article. Personal solution of formulated problems is being suggested.

Key words: *juvenile, penalty, depriving of the right to take certain positions or to perform certain activities.*

УДК 343.211.3

Федорак Леся Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

КОНКУРЕНЦІЯ ПОМ'ЯКШУЮЧИХ ТА ОБТЯЖУЮЧИХ ПОКАРАННЯ ОБСТАВИН ПРИ ЙОГО ПРИЗНАЧЕННІ

Стаття присвячена питанню призначення покарання при наявності у справі як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин. У статті викладено судову практику з вказаного питання, визначено основні її тенденції з визначеного питання, запропоновано шляхи усунення існуючих недоліків, у тому числі за рахунок внесення змін до Кримінального кодексу України.

Ключові слова: призначення покарання; пом'якшуючі обставини; обтяжуючі обставини.

Постановка проблеми. Згідно п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання, враховуючи пом'якшуючі та обтяжуючі його обставини. Однак як повинно вирішуватись питання конкуренції вказаних обставин у конкретній справі при призначенні покарання не визначає ні законодавець, ні наука не дає конкретних однозначних пропозицій, що зумовлює необхідність дослідження даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про необхідність визначення порядку врахування одночасно пом'якшуючих та обтяжуючих обставин при призначенні покарання наголошували у своїх працях А. Т. Іванова, Т. І. Іванюк, І. М. Федорчук, К. М. Флоря та інші. Однак конкретні пропозиції ними не наводились.

Постановка завдання. Метою написання цієї статті є визначення основних тенденцій судової практики щодо конкуренції пом'якшуючих та обтяжуючих обставин при призначенні покарання, а також напрямків удосконалення вказаної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі проведення дослідження проаналізовано 1500 вироків по різних категоріях справ, винесених в Україні у період за 2010-2011 роки (згідно даних Єдиного державного реєстру судових рішень України). Вказана судова практика показала, що у 45 % вироків при призначенні покарання було враховано як пом'якшуючі, так і обтяжуючі покарання обставини.

Слід зазначити, що опитування, проведене серед суддів Івано-Франківської області на предмет визначення виду та розміру покарання при його призначенні, показало, що як при наявності у справі обтяжуючих покарання обставин, так і при наявності пом'якшуючих і обтяжуючих покарання обставин, 70 % опитаних суддів призначають покарання в межах санкцій статті (частини статті). Отже, як у випадку наявності тільки пом'якшуючих покарання обставин, так і у випадку наявності пом'якшуючих і обтяжуючих, судді визначають міру покарання, виходячи із запропонованого санкцією норми.

Однак слід зазначити, що і у випадку наявності як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин, суди можуть також призначати покарання на рівні нижньої межі санкції норми і навіть більш м'яке покарання.

Наприклад, у справі за обвинувачення громадянина Б. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, суд при призначенні покарання врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставину, що пом'якшує покарання – щире каяття та обставину, що обтяжує покарання – вчинення злочину, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння і призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на три роки [1]. Санкція частини 3 статті 185 КК України передбачає покарання у вигляді позбавлення волі строком від трьох до шести років. Отже суд призначив покарання на рівні нижньої межі санкції норми. При тому, що у справі наявні пом'якшуючі і обтяжуючі покарання обставини, їхня кількість рівна. Інші загальні засади призначення покарання, як вбачається із вироку, враховувались при призначенні покарання формально [1]. Адже суд не вказав, що саме приймається до уваги під ступенем тяжкості вчиненого злочину і особою винного.

З наведеного можна припустити, що навіть при рівній кількості пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин вони не обов'язково повинні зрівноважувати одна одну. В даній справі щире каяття здійснило більший вплив на покарання, ніж вчинення злочину у стані алкогольного сп'яніння.

Однак залишається незрозумілим, як при різній кількості обставин, суд призначає однакове покарання різним підсудним. Наприклад, у справі, що вище наводилась, також розглядалось питання про обвинувачення громадянина К., який спільно з громадянином Б. вчинив злочин, передбачений ч. 3 ст. 185 КК України. Суд, призначаючи покарання громадянину К., врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують покарання – щире каяття та вчинення злочину неповнолітнім, а також обставину, що обтяжує покарання – вчинення злочину перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, і призначив покарання у вигляді знову ж таки позбавлення волі строком на три роки [1]. Отже, при наявності двох пом'якшуючих покарання обставин і однієї обтяжуючої обставини покарання все одно залишилося на рівні нижньої межі санкції. При тому, що обставини справи щодо обвинувачення громадянина Б. і громадянина К. одні і ті ж.

Не змінюється ситуація із призначенням покарання і при наявності трьох пом'якшуючих покарання обставин і однієї обтяжуючої.

Так, наприклад, у справі за обвинуваченням громадянина В. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, суд при призначенні покарання врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного, обставини, що пом'якшують покарання: щире каяття, активне сприяння розкриття злочину, відшкодування матеріальної шкоди потерпілій, – та обставину, що обтяжує покарання – вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння. На підставі вказаного суд знову ж таки призначив покарання у вигляді позбавлення волі строком на три роки. Однак при цьому на підставі наведених пом'якшуючих покарання обставин звільнив від відбування покарання на підставі статті 75 КК України [3].

Слід зазначити, що суд не вказав, що він приймає до уваги при визначенні розміру покарання (вид покарання не згадуємо, оскільки санкцією визначений тільки один вид покарання). Зважаючи на те, що врахування одних і тих же обставин при вирішенні різних питань призначення покарання може призвести до надто м'якого або надто суворого покарання. Звідси можна припустити, що пом'якшуючі покарання обставини брались до уваги тільки при вирішенні питання про можливість застосування статті 75 КК України.

Однак тоді виходить, що суд призначив покарання на рівні нижньої межі санкції норми тільки на підставі обтяжуючих покарання обставин, що є неприпустимим. Адже суперечить правовому значенню обтяжуючих покарання обставин. З іншого боку, якщо суд при визначенні розміру покарання прийняв до уваги наведені пом'якшуючі покарання обставини, то, по-перше, покарання є надто м'яким, зважаючи на врахування одних і тих же пом'якшуючих покарання обставин двічі при призначенні покарання. А, по-друге, фактично суди призначають однакове покарання і при одній, і при двох, і при трьох пом'якшуючих покарання обставинах за умови наявності однієї обтяжуючої покарання обставини. Вказане є фактично порушення принципу індивідуалізації покарання.

Слід зазначити, що на рівні нижньої межі санкції норми суди призначають і при наявності тільки пом'якшуючих покарання обставин. Так, у справі за обвинуваченням громадянина Т. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, суд при призначенні покарання врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують покарання: усвідомлення винним своєї вини та щире каяття. На підставі зазначеного покарання було призначено знову ж таки у вигляді позбавлення волі строком на три роки [2]. Звідси можна зробити висновок, що суди надають перевагу пом'якшуючим покарання обставинам. Обтяжуючі покарання обставини не здійснюють належного впливу на призначуване покарання.

Слід зазначити, що загалом у тих вироках, де наявні обтяжуючі покарання обставини незалежно від їх кількості і кількості пом'якшуючих покарання обставин, суди призначають покарання у межах від нижньої межі санкції статті (частини статті) до середини і навіть переходять до більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. У тих справах, де особи обвинувачувались у злочинах, за які санкція статті передбачала декілька видів покарання, суди обирали і найбільш суворий вид покарання, однак розмір такого покарання все одно залишався на рівні від найменшого до середнього, передбаченого санкцією статті.

Висновки. Отже, на підставі дослідженої судової можна зробити висновок, що суди навіть при наявності обтяжуючих покарання обставин схильються до призначення, як найм'якшого покарання. Вказане вказує на те, що в судовій практиці при призначенні покарання «точкою відліку» є нижня межа санкції статті (частини статті). Однак через це простору для індивідуалізації покарання в залежності від кількості пом'якшуючих покарання обставин не залишається. І таким чином, незалежно від такої кількості покарання у різних справах залишається однаковим. В свою чергу, обтяжуючі покарання обставини або взагалі ніякого впливу на покарання не здійснюють, або їх вплив є незначний.

Звичайно, такі тенденції у судовій практиці є виявом гуманізму. Однак такий гуманізм призводить до порушення принципу індивідуалізації покарання і призначення уже занадто м'яких покарань, які не відповідають обставинам справи. Виходом із даної ситуації вбачається внесення доповнень до КК України статтею 671 «Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання», які слід викласти у наступній редакції:

«1. За наявності хоча б однієї обставини, що пом'якшує покарання, строк або розмір покарання не може становити максимального строку або розміру відповідного виду (якщо санкція передбачає декілька покарань, то найбільш суворого) основного чи додаткового (якщо таке є більш суворе ніж основне) покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

2. За наявності хоча б однієї обставини, що обтяжує покарання, строк або розмір покарання не може становити мінімального строку або розміру відповідного виду (якщо

санкція передбачає декілька покарань, то найм'якшого) основного покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу.

3. За наявності як пом'якшуючих, так і обтяжуючих покарання обставин, покарання призначається у межах санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ст. 69, ч. 2 ст. 70, ч. 2 ст. 71 цього Кодексу».

Список використаних джерел

1. Архів Володарськ-Волинського районного суду Житомирської області. Справа № 1-102/2010 р.
2. Архів Корольовського районного суду м. Житомира. Справа № 1-107/2011 р.
3. Архів Ржищівського міського суду Київської області. Справа № 1-48/2010 р.
4. Иванова А. Т. Смягчающие ответственность обстоятельства в советском уголовном праве : автореф. дисс... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 уголовное право, криминология; исправительно-трудовое право / А. Т. Иванова. – М., 1972. – 24 с.
5. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Іванюк Тетяна Іванівна. – Львів, 2006. – 203 с.
6. Федорчук І. М. Врахування обставин, які обтяжують покарання, при диференціації кримінальної відповідальності / І. М. Федорчук // «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Диференціація кримінальної відповідальності» [Міжнародний симпозіум], (11-12 вересня 2009 року). – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.
7. Флоря К. Н. Назначение наказания с учетом причин совершенного преступления / К. Н. Флоря. – Кишинев : Штиинца, 1980. – 136 с.

Федорак Л. Н. Конкуренция смягчающих и отягчающих наказание обстоятельств при его назначении

Статья посвящена вопросу назначения наказания при наличии по делу как смягчающих, так и отягчающих наказание обстоятельств. В статье изложена судебная практика по указанному вопросу, определены основные ее тенденции по определенному вопросу, предложены пути устранения существующих недостатков, в том числе за счет внесения изменений в Уголовный кодекс Украины.

Ключевые слова: *назначение наказания; смягчающие обстоятельства; отягчающие обстоятельства.*

Fedorak L. M. A Competition of extenuating and aggravating circumstances of punishment with its assignment

The article is devoted to the question of assigning punishment at the presence both extenuating and aggravating punishment circumstances in the case. In the article judicial practice is stated on the indicated question, its basic tendencies on a certain question are defined, the ways of removal of the existent failings are offered, including due to making alteration in the Criminal code of Ukraine.

Key words: *assigning punishment; extenuating circumstances; aggravating circumstances.*

УДК 343.238

Созанський Тарас Іванович,
кандидат юридичних наук,
начальник кафедри кримінального
права та кримінології
Львівського державного університету
внутрішніх справ

КВАЛІФІКАЦІЯ ДВОХ АБО БІЛЬШЕ ЗЛОЧИНІВ ПЕРЕДБАЧЕНИХ РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ ОДНІЄЇ СТАТТІ КК УКРАЇНИ

У цій статті викладено позицію щодо кваліфікації таких випадків коли однією особою вчинено два або більше злочинів передбачених різними частинами однієї статті. Викладена позиція стосується випадків коли вчинене діяння підпадає під ознаки різних частин однієї статті заподіюючи шкоду декільком особам.

Ключові слова: сукупність злочинів, кваліфікація злочинів, правила кваліфікації злочинів.

Постановка проблеми. Питання кваліфікації випадків вчинення однією особою двох або більше злочинів передбачених різними частинами однієї статті КК України не отримало однозначного вирішення ні серед науковців, ні серед практиків. Дискусія розвивається навколо кримінально-правової оцінки вчиненого, як один злочин (відповідно формула кваліфікації передбачає посилання на одну статтю (частину статті) КК України), чи як декілька злочинів (відповідно формула кваліфікації передбачає посилання на декілька статей (частин статей) КК України).

Оскільки, у кримінальному праві немає однозначного розуміння щодо кваліфікації двох і більше злочинів передбачених різними частинами однієї статті КК України, то дослідженню піддано випадки коли особою вчинено декілька діянь, кожне з яких є самостійним злочином і передбачене різними частинами однієї статті та випадки вчинення діяння, що підпадає під ознаки різних частин однієї статті заподіюючи шкоду декільком особам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо наукової розробки даного питання, то його розглядали частково, у своїх працях такі науковці як В. Г. Беляєв, В. О. Навроцький, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс. Питання кваліфікації двох або більше злочинів передбачених різними частинами однієї статті КК України досліджувалось цими науковцями, з поміж інших питань інституту множинності злочинів або конкуренції кримінально-правових норм і носило фрагментарний характер. Жодного спеціального дослідження щодо поставленого питання у науці кримінального права не проводилось.

Постановка завдання. Метою цієї статті є показати можливість вирішення питання кваліфікації двох і більше злочинів передбачених різними частинами однієї статті КК України виходячи з позиції можливості самостійної оцінки кожного з передбачених злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія кримінального права розглядає це питання кваліфікації злочинів, передбачених різними частинами однієї статті з позиції розмежування повторності та сукупності злочинів вказуючи на правила притаманні кожному з цих видів множинності злочинів. І якщо стосовно кваліфікації сукупності злочинів у теорії кримінального права позиція науковців єдина, тобто практично всі погоджуються з тим, що кожен злочин, який утворює сукупність повинен бути самостійно відображений у формулі кваліфікації, то з повторністю злочинів є дещо складніша ситуація. Хоча власне у випадку з кваліфікацією двох або більше злочинів передбачених різними частинами однієї статті КК України, питання зводиться до того чи можна вважати сукупністю злочинів випадки, коли вчинене потрібно кваліфікувати за різними частинами однієї статті? Відповідь теж повинна бути проста, якщо вчинене утворює два самостійних злочини, значить це сукупність злочинів. А відтак кожен злочин повинен отримати самостійну кримінально-правову оцінку, тобто скільки фактично вчинено злочинів – стільки ж і повинно бути зазначено статей (частин статей) у формулі кваліфікації [6, с. 362; 8, с. 217].

Судова практика, на жаль не дотримувалась єдиної позиції щодо вирішення цього питання. Незважаючи на те що суди першої інстанції доволі часто пропонували кваліфікувати два і більше злочинів, що передбачені різними частинами однієї статті, як реальну сукупність злочинів (тобто кожен злочин самостійно), суди наглядової інстанції вважають таку кваліфікацію помилковою. Так, 12 квітня 2006 року Комунарським районним судом м. Запоріжжя був засуджений К. за ч. 1 ст. 187 та ч. 2 ст. 187 КК України. Ухвалою Апеляційного суду Запорізької області 3 липня 2006 року вирок було змінено, з нього виключена вказівка про визнання К. винним за ч. 1 ст. 187 КК України як зайва, оскільки він засуджений за ч. 2 ст. 187 КК України, де кваліфікуючою ознакою є повторність [2].

Проте у судовій практиці були випадки, коли суди вищої інстанції приймають й інші рішення, у яких зазначають, що злочини, передбачені різними частинами однієї статті, утворюють реальну сукупність злочинів. Так, Волноваським районним судом 13 вересня 2005 року було засуджено Н. за ч. 1, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 296, ч. 1 ст. 122 КК України. Н. було визнано винним у тому, що він протягом короткого часу відкрито викрадав майно Д., вчинив хуліганство стосовно Б., заподіявши тому під час хуліганських дій тілесні ушкодження середньої тяжкості, та повторно вчинив відкрите викрадення майна, належного Б. У касаційному поданні прокурор вимагав виключити з судового рішення кваліфікацію дій Н. за ч. 1 ст. 186 КК України.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України не погодилася з наведеними у касаційному поданні доводами і відмовила в його задоволенні, зазначивши в ухвалі, що, відповідно до ст. 33 КК України, сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден з яких її не було засуджено, при сукупності злочинів, кожен з яких підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Злочини, вчинені засудженим, не були охоплені єдиним умислом, тому його дії за епізодом викрадення майна, належного Д., правильно кваліфіковано як злочин з окремим від інших епізодів складом за ч. 1 ст. 186 КК України [1].

Випадки, коли вчинено два або більше злочинів, кожен з яких передбачено окремою частиною однієї статті, не викликають особливих складнощів щодо кваліфікації.

Кожен зі злочинів відокремлений у часі і передбачений окремою частиною одної і тої ж статті, у якій зазначено відповідне покарання за вчинене.

Таку ж позицію займає і судово-слідча практика. Зокрема Білопільським районним судом Сумської області П. було засуджено за ч. 1 ст. 296, ч. 2 ст. 296 КК України за те, що П. разом з Д. та Ч. 16 лютого 2008 року, знаходячись біля залізничного переїзду ст. Віри Білопільського району Південної залізниці, маючи злочинні наміри, направлені на грубе порушення громадського порядку, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій та передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків, вчинили хуліганські дії, в ході яких камінням з насипу залізничної колії обкидали приміський потяг сполученням Ворожба-Суми, що проїжджав повз них, внаслідок чого вчинили пошкодження п'яти вагонних вікон цього потяга. Вказаними вище діями неповнолітніх П., Д. та Ч., Сумській вагонній дільниці були спричинені матеріальні збитки на загальну суму 236 грн. 30 коп.

Крім цього 16 лютого 2008 року близько 18.00 години поблизу переїзду ст. Вири Білопільського району Південної залізниці неповнолітній П., маючи злочинні наміри, спрямовані на грубе порушення громадського порядку, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій та передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків, вийшов на залізничну колію поблизу ст. Вири Південної залізниці, де вчинив хуліганські дії, в ході яких з особливою зухвалістю збив два козири маневрового світлофора «М – 3», чим спричинив Сумській дистанції сигналізації та зв'язку Південної залізниці матеріальні збитки на суму 500 грн. [5].

Отже, кваліфікація сукупності злочинів, передбачених різними частинами однієї статті, полягає у визначенні фактичної кількості вчинених злочинів, необхідності отримання кримінально-правової оцінки кожним з них і викладенні остаточної формули кваліфікації злочинів, вчинених у сукупності. Наведений приклад лише підтверджує правило, як закріплене у п.7 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» [7] і вказує на те, що і законодавство, і керівні роз'яснення суду не завжди встигають реагувати на зміни що відбуваються у суспільстві. Отже з кваліфікацією випадків, коли вчинено декілька діянь кожне з яких є окремим самостійним злочином передбаченим різними частинами однієї статті КК України особливих труднощів немає. Однак, дещо складнішим є питання коли вчинено одне діяння, а наслідки підпадають під ознаки різних частин однієї статті КК України.

Для кваліфікації злочинів, передбачених різними частинами однієї статті, загалом не має значення, скількома діяннями було вчинено два або більше злочинів, важливим у цьому випадку є те, що вчинене повинно відповідати ознакам сукупності злочинів. Наприклад, Вишгородським районним судом Київської області П. засуджено за ч. 2 ст. 121 та ч. 1 ст. 121 КК України за те, що він, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, у квартирі В. наніс умисне тяжке тілесне ушкодження В. та М., внаслідок якого М. помер [4].

Проте, враховуючи поділ реальної сукупності на сукупність різнорідних, однорідних і тотожних злочинів, у науці кримінального права та практиці його застосування виникає неузгодженість щодо застосування статей Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за вчинене, з положеннями Загальної частини КК України, що визначають поняття повторності та сукупності злочинів.

Кваліфікація сукупності злочинів передбачає самостійну кримінально-правову оцінку кожного зі злочинів, які її утворюють. Проте у науці кримінального права та

практиці не вироблено єдиного підходу щодо відображення цієї кримінально-правової оцінки у формулі кваліфікації.

Розкриваючи питання кваліфікації злочинів передбачених різними частинами однієї статті, слід звернути увагу на те, що ситуація коли одним діянням вчинено два або більше злочини передбачених різними частинами однієї статті КК України є сукупністю злочинів не залежно від фактичної кількості вчинених діянь.

Вчинення особою одним діянням двох або більше злочинів, передбачених різними частинами однієї статті, має місце тоді, коли у диспозиціях різних частин однієї статті передбачено різні наслідки. Проте судова практика дотримується іншої позиції. Так, Ковельським міськрайонним судом Волинської області П. було засуджено за ч. 2 ст. 286 КК України. П., перебуваючи у трудових відносинах з ТзОВ «Аміла», керував належним товариству автомобілем марки «ЗІЛ-133» ГЯ, типу вантажний автокран. Рухаючись у темну пору доби автошляхом Київ-Ковель-Ягодин, на регульованому перехресті в м. Ковелі виконував маневр (поворот ліворуч) при зеленому сигналі світлофора, проявивши неухважність, не прослідкував за безпекою дорожнього руху, завчасно не виявив на проїзній частині дороги автомобіль швидкої допомоги марки «Рено-Мастер», який рухався прямо в зустрічному напрямку, при цьому не надав переваги в русі автомобілю швидкої допомоги, що стало причиною зіткнення вказаних транспортних засобів, під час якого пасажирів автомобіля марки «Рено-Мастер» отримали такі тілесні ушкодження:

- К. отримала тілесні ушкодження у вигляді закритої черепно-мозкової травми, забою головного мозку, забою шийного відділу хребта з больовим симптомом, забою правого плечового суглоба, забою попереко-крижової ділянки справа, забою і саден лобної ділянки, які в подальшому перебігу ускладнились віддаленими наслідками у вигляді посттравматичної церебралгії, арахноїдиту з вираженим синдромом лікворної ліптертензії та астано-невротичним синдромом, помірно вираженими статико-координаторними порушеннями, стійкою цервікалгією з вестибулярним синдромом. За вищезазначеними наслідками вона визнана інвалідом II групи зі стійкою втратою працездатності в межах 80 %. За такими наслідками тілесні ушкодження належать до категорії тяжких;

- Р. отримав тілесні ушкодження у вигляді травматичного розриву лівого акроміально-ключичного зчленування з вивихом акроміального кінця ключиці, закритої черепно-мозкової травми зі струсом головного мозку, забою грудної клітки, які належать до тілесних ушкоджень середньої тяжкості за ознакою тривалого розладу здоров'я;

- М. отримав тілесні ушкодження у вигляді закритої черепно-мозкової травми зі струсом головного мозку, забою, саден, підшкірної гематоми лобно-тім'яних ділянок, які належать до легких тілесних ушкоджень, що спричинили короточасний розлад здоров'я [3].

З таким рішенням суду слід не погодитись, адже вчинене П. діяння призвело до вчинення двох окремих злочинів, передбачених різними частинами однієї статті. Зважаючи на те, що:

- по перше – шкода (у вигляді тілесних ушкоджень) була заподіяна різним потерпілим (а не одному і тому ж потерпілому);

- по друге – сама заподіяна шкода спричинила різні наслідки (тяжкі, середньої тяжкості та легкі, що спричинили короточасний розлад здоров'я, тілесні ушкодження);

- по третє – ці суспільно небезпечні наслідки передбачені у різних частинах однієї статті Особливої частини КК України, діяння П. слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 286 та ч. 2 ст. 286 КК України. Така кваліфікація вчиненого

забезпечує дотримання принципів кваліфікації злочинів, а саме, точності та повноти кваліфікації.

Висновки. Таким чином кваліфікація двох і більше злочинів передбачених різними частинами однієї статті КК України повинна проводитись з урахуванням наступних особливостей. Вчинення однією особою декількох діянь, кожне з яких є самостійним злочином потребує самостійної кримінально-правової оцінки. Вчинення однією особою діяння, що заподіює різну шкоду (за спричинення якої передбачена кримінальна відповідальність різними частинами однієї статті КК України) різним особам, повинно кваліфікуватись за правилами сукупності злочинів.

Список використаних джерел

1. Кримінальна справа № 05-1191 / Петровський районний суд м. Донецьк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?p=301:1:2714112792739021>
2. Кримінальна справа № 1-125/ 2006 р. / Апеляційний суд Запорізької обл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?p=301:1:2714112792739021>
3. Кримінальна справа №1-115/ 2008 / архів Ковельського міськрайонного суд Волинської обл.
4. Кримінальна справа №1-30 / 2007 р. / архів Вишгородського районного суду Київської обл.
5. Кримінальна справа № 05-1191 / Білопільський районний суд Сумської області. Режим доступу до вироку <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2704558>.
6. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
7. Про практику застосування судами законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України №7 від 4 червня 2010р. // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 7 (119).
8. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / П. Л. Фріс. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 362 с.

Созанский Т.И. Квалификация двух или более преступлений, предусмотренных различными частями одной статьи УК Украины

В этой статье изложена позиция относительно квалификации таких случаев когда одним лицом совершено два или больше преступлений предусмотренных разными частями одной статьи. Изложенная позиция касается случаев когда совершенное деяние подпадает под признаки разных частей одной статьи, причиняя вред нескольким лицам.

Ключевые слова: совокупность преступлений, квалификация преступлений, правила квалификации преступлений.

Sozanskyi T.I. The qualification of two or more offenses under the various parts of one article of CC of Ukraine

This article position is expounded in relation to qualification of such cases when quite one person two or more crimes of foreseen by different parts of one article. The expounded position touches cases when a perfect act falls under the signs of different parts of one article, causing harm a few persons.

Key words: crimes' totality, qualifying of the crimes, rules of crimes' qualifying.

УДК 343.241(477)

Марисюк Костянтин Богданович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МАЙНОВИХ ПОКАРАНЬ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРШІ РОКИ ПРОГОЛОШЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (1917-1922 РР.)

Стаття висвітлює питання кримінально-правової політики у сфері майнових покарань на українських землях у перші роки проголошення радянської влади в період 1917-1922 рр. Досліджено їх види та підстави застосування. Звернено особливу увагу на проблеми, які мали місце при стягненні майнових покарань того часу.

Ключові слова: покарання, конфіскація, штраф.

Постановка проблеми. Перед історико-теоретичними дисциплінами у системі юридичних наук сьогодні постає важливе завдання з оновлення свого змісту, переорієнтації на дослідження державно-правової реальності під кутом загальновизнаних еталонів демократії, функціонування соціальної і правової систем, механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини.

Для цього теоретики та історики держави і права повинні критично переосмислити ті напрацювання, що були зроблені в попередній період, запропонувати нові підходи до розв'язання актуальних проблем та шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями зазначеного періоду займалися доволі багато науковців, наприклад, А. Герцензон, М. Ісаєв, П. Михайленко, М. Могилук, З. Тадевосян та ін., однак вони акцентували свою увагу або на основних інститутах кримінального права того часу загалом або на його окремих питаннях, приділяючи доволі мало уваги проблемі покарань. Спеціальних досліджень питання кримінально-правової політики у сфері кримінальних покарань, закріплених у нормативно-правових актах 1917-1919 рр. загалом, а тим більше – майнових покарань, уже протягом тривалого часу не проводилось.

Постановка завдання. Вирішення зазначених вище завдань і переосмислення суті кримінально-правової політики у сфері майнових покарань, передбачених у законодавстві перших років після проголошення радянської влади на українських землях, є основними завданнями цього наукового дослідження.

Автор усвідомлює, що в межах однієї короткої публікації неможливо повною мірою висвітлити всі проблемні аспекти задекларованої теми, тому зосередить свою увагу на найбільш важливих, з його точки зору, питаннях, залишивши всі інші для наступних публікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система кримінальних покарань в радянському кримінальному праві зазнала з жовтня 1917 р. значних змін. Радянська влада

повністю відмовилась від існуючої раніше досить стрункої системи покарань; ієрархічність побудови каральних заходів, базовану на розрядах, родах і ступенях, було скасовано [11, с. 7].

За вірним твердженням Г. Тоскіної, у згаданий період виникла парадоксальна ситуація, коли держава відмовилась від колишньої системи покарань, не створивши при цьому нової [11, с. 13]. Використання старих законів було категорично заборонено. У зв'язку з цим чи не найбільш легітимною підставою обрання конкретного виду покарання стає «революційна правосвідомість» конкретного судді, який часто не був взагалі обмежений певним колом покарань, а просто «мав призначити покарання з усією суворістю революційного закону». На практиці усе це виливалось в ескалацію карального свавілля [11, с. 13].

Згадані вище перетворення не могли не відбитись і на системі майнових покарань, існуючих у той час.

Серед найбільш значимих змін у сфері майнових покарань було відновлення конфіскації майна. За словами М. Ісаєва, це трапилось тому, що «Жовтнева революція, яка поставила на порядок дня експропріацію експлуататорів, не могла не здійснити у найбільш широких розмірах конфіскацію майна колишніх привілейованих класів: націоналізація, муніципалізація, конфіскація рухомого майна в революційному порядку здійснювалась місцевою владою» [4, с. 73]. Загалом розділяє наведену вище думку і А. Степаніщев, зазначаючи, що «... в перші роки, а ще більше у перші місяці після революції, конфіскація застосовувалась дуже широко...» [8, с. 17].

Щодо правового статусу конфіскації майна у досліджуваний період, то Д. Шаблинська характеризує його, пишучи, що «з початком нового етапу розвитку суспільства з жовтня 1917 р. конфіскація як вид покарання в законодавстві і судовій практиці почала мати особливе значення. Вона застосовувалась у якості основного і додаткового покарання за різні злочини і різними правозастосовними органами» [12, с. 46].

Ще більш категорично характеризує правовий статус покарання у виді конфіскації майна Д. Борченко. З цього приводу він зазначає наступне: «Якщо до ХХ ст. вітчизняний законодавець досить стримано відносився до конфіскації майна з точки зору її фіскальної функції, то у радянський період вона стала розглядатись в якості знаряддя, однієї з гострих форм репресії щодо представників «експлуаторських» класів. В період становлення радянської влади конфіскація по суті була формою експропріації приватної власності. Вона допомагала скеровувати основні знаряддя і засоби виробництва в загальну власність, докорінно підриваючи матеріальну основу існування «буржуазних елементів», які не визнали нову владу і чинили їй стійкий опір» [1, с. 54].

Варто зазначити й те, що саме у згаданий період конфіскація майна набуває того змісту, який ми вкладаємо у це покарання й у наш час, а саме позбавлення власності на майно за вчинення корисливого злочину. На це звертає увагу, наприклад, Д. Шаблинська [12, с. 50].

Досить часто застосовувався на практиці й такий вид покарань, як штраф. Визначаючи роль і мету цього покарання, З. Тадевосян з традиційною риторикою свого часу зазначав, що «основна сутність цього виду покарання була спрямована проти представників скинутих експлуаторських класів, які опирались створенню нового суспільства» [9, с. 5]. За твердженням цього ж дослідника, «з перших днів становлення радянської влади народні суди широко застосовували штраф у якості виду покарання» [9, с. 6].

Відтак, після встановлення радянської влади в Україні в 1919 р. на території Республіки діяли кримінальні закони уряду Радянської України, видані в 1917 і 1918 рр., тобто до німецької окупації, законодавчі акти Російської Федерації, в більшості декретовані українським урядом (наприклад, згаданий вище декрет РНК РСФСР від 22 липня 1918 р. «Про спекуляції» було поширено на територію УСРР включно до прийняття Кримінального кодексу УСРР 1922 р. [7, с. 49]) і поточне кримінальне законодавство Української Радянської республіки [6, с. 11].

Декрет «Про конфіскацію кинутого майна», введений в дію в січні 1919 р., оголошував осіб, які втекли з місць, у яких було відновлено радянську владу, ворогами трудящих і вказував, що всі вони підлягали суду військового трибуналу, а їх майно мало бути передане у власність Української Радянської Республіки.

Введений у дію у цьому ж місяці декрет «Про конфіскацію акціонерних капіталів колишніх приватних банків», у п. 5 встановлював правило, згідно якого «власники банківських акцій, які не надали останніх і не повідомили їх реєстрового списку у двохмісячний строк з дня публікації цього декрету, караються конфіскацією всього майна».

Ще один декрет, датований січнем 1919 р., а саме «Про біржі праці», за порушення порядку прийому, звільнення і розподілу робочої сили в народному господарстві встановлював санкцію у виді «позбавлення волі на строк до 6 місяців або грошового штрафу до 10000 карбованців».

Того ж 1919 р. побачив світ і декрет РНК УСРР «Про відповідальність за порушення постанов продовольчих органів», який передбачав покарання у виді грошового стягнення до 50000 карбованців чи позбавлення волі на строк до одного року і шести місяців за порушення виданих уповноваженими на це продовольчими органами обов'язкових постанов чи невиконання законних розпоряджень або вимог цих органів, які стосувались: а) обліку товарів; б) передачі взятих під облік товарів в термін на вимогу компетентних установ; в) ввезення, вивезення, перевезення і продажу товарів. Окрім того, суд мав право на власний розсуд приймати рішення про конфіскацію товарів, прихованих від обліків, не переданих у строк, а також тих, що ввозились, вивозились, перевозили або продавались з порушенням вказаних в цій статті постанов, вимог і розпоряджень.

Декрет РНК УСРР «Про хабарництво і незаконні побори» (1919 р.) передбачав покарання не нижче 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна і позбавлення права займати відповідальні посади в радянських і громадських установах на строк не менше 20 років для посадових осіб, які вимагали хабар «у зв'язку або з метою вчинення дій, які входять в коло їх обов'язків»; не нижче як п'ятьма роками позбавлення волі, штрафом у потрібному розмірі хабара і позбавленням права займати відповідальні посади в радянських і громадських установах на строк не менше 10 років карались посадові особи, які прийняли або лише здійснили спробу прийняти хабар; не менш як 10 роками позбавлення волі з конфіскацією майна і позбавленням права займати відповідальні посади в радянських і громадських установах на строк не менше 20 років або смертною карою карались посадові особи, винні у прийнятті хабара у зв'язку або з метою вчинення в колі їх обов'язків злочину або службового проступку, а у випадку ознак вимагання при вчиненні вказаних діянь – позбавленням волі на строк не менше 15 років, конфіскацією майна і позбавленням права займати відповідальні посади в радянських і громадських установах назавжди або смертною карою.

Постанова РНК УСРР «Про відповідальність за продаж, розкрадання і недбале зберігання солі» передбачала кримінальну відповідальність за порушення норм перевезення солі, а надлишки останньої підлягали конфіскації.

Постанова РНК УСРР «Про митну охорону», прийнята в кінці 1922 р., встановлюючи кримінальну відповідальність за контрабанду, передбачала за такого роду діяння покарання у виді вилучення контрабандного вантажу та стягнення штрафу: а) у розмірі п'ятикратного мита за товари, обкладені за тарифом митом; б) у розмірі подвійної вартості за середніми цінами за товари, заборонені до перевезення; в) у розмірі 25 % вартості товарів, які не обкладались митом [7, с. 57]. Вона ж передбачала відібрання предметів контрабанди, штраф у подвійному розмірі та примусові роботи на строк до трьох місяців за вчинення контрабанди при обтяжуючих обставинах.

Значення майнових покарань в системі кримінальних покарань досліджуваного часу можна прослідкувати хоча б із того, що Інструкція Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) «Про порядок провадження справ про дезертирів, їх приховувачів, пособників і потуральників» передбачала перенесення центру тяжкості покарань навіть за такого роду діяння на «майнові стягнення». У зв'язку з цим, за дезертирство з Червоної Армії рекомендовалось застосовувати майнові стягнення у вигляді грошового штрафу і часткової або повної конфіскації майна (будівель, худоби, знарядь), а також позбавлення земельного наділу чи його частини – покосу, городу, саду та ін. І лише у випадку неможливості застосування перелічених покарань можливим було призначення винному примусових громадських робіт без позбавлення волі, направлення до штрафної частини на строк до 6 місяців та позбавлення волі [7, с. 65-66]. Цікавим є і той факт, що прямо встановлювалось призначення вилученого у зазначеному порядку майна та земельних наділів, які, як правило, мали передаватись у користування потребуючим сім'ям червоноармійців та трудармійців [7, с. 65-66].

З багатьох докодифікаційних законів, спрямованих на боротьбу з податковою злочинністю, варто виокремити постанову РНК УСРР від 15 листопада 1921 р., яка передбачала покарання у виді громадських примусових робіт або позбавлення волі з конфіскацією майна, або без такої за несплату продовольчого або сировинного податку, якщо було доведено відчуження, приховування або пряму відмову від здачі сільськогосподарських продуктів, або інші злісні діяння платника, а також злісне і вперте пред'явлення і здачу явно недоброякісних продуктів.

Звертає на себе увагу той факт, що молода радянська держава не успадкувала існуючу при царському режимі тенденцію до скорочення застосування конфіскації майна. Навпаки, в перші роки (точніше, навіть у перші місяці) встановлення нової влади конфіскація застосовувалась досить широко, у багатьох випадках – навіть не як кримінальне покарання за вчинення якогось певного злочину [2, с. 12].

За даними, які наводив А. Степаніщев, у зазначений період було конфісковано майно 1,1 % осіб, які вчинили контрреволюційні злочини, а також майно 1,7 % хабарників, 9,8 % спекулянтів [8, с. 20].

Ще ширше на практиці застосовувалось покарання у виді штрафу. Як вірно твердив А. Герцензон, в законодавстві і практиці народних судів 1917-1918 рр. штраф також був покаранням, яке зустрічалося чи не найбільш часто [3, с. 131].

З даних, оприлюднених М. Шаргородським, у 1918 р. губернські революційні трибунали призначали покарання у виді штрафу у 33,2 % випадках, що було другим за чисельністю показником після позбавлення волі (38, 3 %). Конфіскація майна не набула у той час значної поширеності, про що свідчать показники її застосування (2,1 %), хоч і

вона значно випередила такі покарання, як розстріл (0,3 %), оголошення ворогом народу (0,2 %) та вислання (0,4 %) [13, с. 57].

Вторив йому і З. Тадевосян, який зазначав, що питома вага штрафу серед інших видів кримінальних покарань у 1919 р. складала близько 44 % [9, с. 6].

Чи не найбільш повним аналізом у згаданому напрямку можна вважати публікацію Є. Тарновського, оприлюднену ним ще у 1922 р. Названий автор загалом подає той же порядок цифр, що й перелічені вище дослідники, зазначаючи, що народні суди протягом 1919 р. призначали майнові покарання у 46 % випадків, протягом 1920 р. – у 30 % випадків [10, Б/с].

Настільки широке застосування штрафу (особливо у 1919 р.) на думку А. Герцензона, можна пояснити, виключно аналізуючи загальнополітичну лінію радянської влади того часу [3, с. 132]. З цього приводу варто згадати хоча б про знану записку В. Леніна щодо заходів боротьби з саботажниками та контрреволюціонерами, адресовану Ф. Дзержинському, автор якої рекомендував застосовувати штраф як захід покарання щодо осіб, які належали «до багатих класів».

У одній зі статей, аналізуючи процеси, що проходили того часу у революційних трибуналах, газета «Правда», описуючи покарання, які застосовувались цими трибуналами, писала: «Штраф має бути такого розміру, щоб він виконував одночасно роль експропріації капіталу і позбавляв би наших активних ворогів їх головної зброї боротьби з нами – капіталу».

Значне підняття ролі майнових покарань у згаданий період пояснюється не стільки фактичними перетворенням у системі кримінальних покарань чи іншими подібними причинами, а в першу чергу тим, що саме штраф та конфіскація майна, за словами А. Курца, «виступили дієвою зброєю в руках суду Радянської влади в боротьбі з багатими та злочинцями всіх мастей» [5, с. 70].

Характерно, що якщо спочатку майнові покарання застосовувались каральними органами, в першу чергу, як важливий спосіб позбавлення поміщиків і буржуазії головного джерела їх сил – капіталу, то в подальшому ці покарання починають спрямовуватись в основному проти хабарників і спекулянтів, осіб, які приховували хлібні запаси та ін. [5, с. 70].

Висновки. Підсумовуючи досліджуваний період, можна констатувати, що, незважаючи на широке коло кримінальних покарань, існуючих у тогочасному законодавстві і практиці, майновим покаранням відводилось одне з чільних місць, оскільки саме вони слугували дієвим засобом як боротьби зі злочинністю, так і способом перерозподілу капіталу на користь молоді Радянської держави.

Список використаних джерел

1. Борченко Д. Ю. Конфискация имущества как мера уголовно-правового характера: понятие, природа, социальное предназначение и порядок применения : дисс. ... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Борченко Денис Юриевич. – Тольятти, 2007. – 199 с.
2. Веселова В. Н. Конфискация в советском уголовном праве : дисс. ... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Веселова Валентина Николаевна. – М., 1990. – 202 с.
3. Герцензон А. А. Уголовное право. Часть общая / А. А. Герцензон. – М. : Издание РИО ВЮА, 1948. – 496 с.

4. Исаев М. М. Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик / М. М. Исаев. – М.-Ленинград : Государственное издательство, 1927. – 140 с.
5. Курц А. В. Штраф как вид уголовного наказания по законодательству России и зарубежных стран : дисс. ... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Курц Алексей Викторович – Йошкар-Ола : Марийский государственный университет, 2001. – 203 с.
6. Михайленко П. П. Уголовное право УССР периода иностранной интервенции и гражданской войны: стенограмма лекций / П. П. Михайленко. – Львов : Издание Львовского университета, 1961. – 37 с.
7. Михайленко П. П. Уголовное право УССР периода перехода на мирную работу по восстановлению народного хозяйства (1921-1925) / П. П. Михайленко. – Львов : Издательство Львовского университета, 1956. – 128 с.
8. Степанищев А. В. Проблемы правового регулирования применения конфискации имущества : дисс. ... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Степанищев Алексей Владимирович. – М. : Государственное учреждение «Всероссийский научно-исследовательский институт», 2000. – 172с.
9. Тадевосян З. А. Штраф как мера наказания по советскому уголовному праву : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 криминальное право та кримінологія; кримінально-виконавче право / З. А. Тадевосян. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1978. – 27 с.
10. Тарновский Е. Судебная репрессия в цифрах за 1919-1922 гг. / Е. Тарновский. // Еженедельник Советской юстиции. – 7 декабря 1922 г. – № 44 – 45. – Б/с.
11. Тоскина Г. Н. Становление и развитие системы наказаний в уголовном праве России и СССР в 1917-1926 гг. : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. / Г. Н. Тоскина. – М. : Московская государственная юридическая академия, 2005. – 26 с.
12. Шаблинская Д. В. Конфискация имущества в уголовном праве: совершенствование законодательства и практики применения : дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шаблинская Диана Викторовна. – Минск : Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь, 2010. – 197 с.
13. Шаргородский М. Д. Наказание по советскому уголовному праву. Часть вторая / М. Д. Шаргородский. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1958. – 239 с.

**Марисюк К. Б. К вопросу о реформировании системы
имущественных наказаний на украинских землях в первые годы
провозглашения советской власти (1917-1922 гг.)**

Статья освещает вопросы уголовно-правовой политики в сфере имущественных наказаний на украинских землях в первые годы провозглашения советской власти в период 1917-1922 гг. Исследовано их виды и основания применения. Обращено особое внимание на проблемы, которые имели место при взыскании имущественных наказаний того времени.

Ключевые слова: наказание, конфискация, штраф.

Marysyuk K. B. To a question about reforming of system of property punishments in the Ukrainian lands in the first years of declaration of the Soviet power (1917-1922)

The article lights the issue of criminal policy on property punishments in the Ukrainian lands in the first years of declaration of the Soviet power in the period of 1917-1922. It is investigated their kinds and the bases of using. It is paid special attention to problems, which took place at collecting of property punishments of that time.

Key words: *punishment, confiscation, penalty.*

УДК 343.241

Ременяк Святослав Юрійович,
курсант факультету громадської безпеки
Львівського державного
університету внутрішніх справ

Гуцуляк Микола Ярославович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології Львівського державного
університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РОЗБЕЩЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті розглядаються питання кримінально-правової характеристики та кваліфікації злочинних діянь у формі розбещення неповнолітніх. Акцентовується увага на нормативних розбіжностях положень кримінального та сімейного законодавства України, в частині визначення віку статевої свободи особи, якій в судовому порядку надано дозвіл на укладання шлюбу, до досягнення нею повноліття. Проводиться порівняльний аналіз практики застосування положень кримінального законодавства Російської Федерації стосовно врегулювання даної проблематики.

Ключові слова: статевая свобода, статевая недоторканість, розбещення, розпусні дії, добровільна згода, кваліфікуючі ознаки, вік статевої згоди, мінімальний шлюбний вік.

Постановка проблеми. Кожне цивілізоване суспільство повинно забезпечити безпеку своїм громадянам. А також визначити як першочергове завдання захист дітей і підлітків від різних негативних проявів сучасного життя, тому що неповнолітні завжди є найменш захищеними. Соціально-правовий захист дитинства є одним з основних показників рівня розвитку суспільства, його цивілізованості і перспективності. Суспільна небезпека розбещення неповнолітніх полягає в тому, що вони посягають на їх статеву недоторканність та нормальний статевий розвиток. Такі злочини часто призводять до глибоких душевних травм у потерпілих осіб, штовхають їх до аморального способу життя, порушують нормальний фізіологічний розвиток неповнолітніх, сприяють моральному розбещенню та пробудження у них ранньої статевої схильності, в у розвитку у них неправильного з моральної точки зору уявлення щодо статевих відносин, а інколи й відхиленя від природних норм статевого життя (гомосексуальні та інші тенденції)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Статеві злочини, у тому числі і розбещення неповнолітніх, досліджувалися вітчизняними та зарубіжними правниками, серед яких: Ю. Александров, Ю. Антонян, М. Бажанов, В. Борисов, Л. Брич, С. Діденко, Л. Дорош, О. Дудоров, Р. Затона, Г. Єгошина, Н. Іванов, О. Ігнатов, Л. Козлюк, С. Косенко, Г. Краснюк, Л. Мороз, В. Навроцький, О. Синєокий, О. Сльота, М. Хавронюк, П. Хряпінський, С. Чмут та ін. На теоретичних та прикладних положеннях досліджень цих

правників ми формуємо своє бачення суспільно небезпечного діяння при розбещенні неповнолітніх.

Постановка завдання. Метою статті є кримінально-правова характеристика та кваліфікація злочинних діянь у формі розбещення неповнолітніх на основі порівняльного аналізу кримінального та сімейного законодавства України із практикою застосування відповідних положень кримінального законодавства Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканності, що передбачені у розділі IV Особливої частини КК, ст. 156 КК займає останнє місце. Проте це зовсім не означає, що розбещення неповнолітніх є найменш небезпечним серед статевих злочинів. Суспільна небезпечність розбещення неповнолітніх значною мірою обумовлена об'єктивними ознаками, серед яких центральне місце займає суспільно небезпечне діяння. Зміст суспільно небезпечного діяння у цьому злочині позначено подвійно: 1) у назві злочину йдеться про «розбещення неповнолітніх»; 2) у ч. 1 ст. 156 КК використовується поняття «вчинення розпусних дій». У розділі IV Особливої частини КК такий підхід не використовується у жодному зі складів статевих злочинів. З метою досягнення термінологічної узгодженості доцільним є проведення змістовного аналізу наведених визначень. Тлумачні словники сучасної української мови дають такі дефініції. Розбещення – «дія за значенням розбестити. 1. Привчати кого-небудь до поганих, аморальних звичок, робити аморальним; псувати. Робити нестійким у поглядах, збивати з правильного шляху. 2. Потураючи кому-небудь, робити його недисциплінованим, свавільним; розпускати. Надмірною увагою псувати кого-небудь, робити неслухняним, вередливим. Розбещувач, той, хто розбещує кого-небудь» [3]. Розбещений: 1. Неслухняний, невтриманий, свавільний. 2. Морально зіпсований [7, с. 471]. Розпусні дії – «дії стосовно малолітнього або неповнолітнього, які являють собою задоволення статевого потягу в ненормальній формі, тобто без статевого акту. Розпусний, – який зневажає норми моралі, веде аморальний спосіб життя. Сповнений розпусти; непристойний» [3]. У постанові Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ) № 5 від 30 травня 2008 р. «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи» роз'яснюється зміст розбещення через поняття «розпусні дії щодо малолітньої особи та особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку» [15]. В узагальненні ВСУ судової практики у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи знову ж таки використовується термін «розпусні дії» [17].

Хотілося б звернути увагу, що у російськомовних виданнях КК подвійної термінології взагалі не існує і вживаються поняття «развращение» та «развратные действия», які за змістом є тотожними. В літературі більшість науковців, які досліджували даний склад злочину, використовують наведені поняття як рівнозначні [9, с. 445].

Отже, аналізуючи зміст категорій «розбещення» і «розпусні дії», робимо висновок про таке:

а) термін «розпусні дії» за своїм змістовним навантаженням більш точно і вдало відбиває зміст суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 1 ст. 156 КК, оскільки означає вчинення дій стосовно малолітнього або неповнолітнього, що полягають у задоволенні статевого потягу в збоченій формі, тобто без статевого акту;

б) у назві злочину, передбаченого ст. 156 КК, має вказуватися його основна соціальна спрямованість – «розпусні дії щодо неповнолітніх».

Диспозицію ч. 1 ст. 156 КК побудовано за ознаками формального складу злочину, тобто для підтвердження наявності об'єктивної сторони розбещення неповнолітніх закон

вимагає встановлення лише суспільно небезпечного діяння (дії). Цей злочин вважається закінченим з моменту вчинення розпусних дій. Очевидним також є те, що мова може йти лише про активні суспільно небезпечні дії. Законодавець повністю виключив бездіяльність як форму діяння при розбещенні неповнолітніх.

В доктрині кримінального права щодо змісту дій при розбещенні неповнолітніх єдності поглядів немає. З об'єктивної сторони розпусні дії мають сексуальний характер і можуть полягати у фізичному або інтелектуальному розбещенні. В правовій літературі та судовій практиці майже не виникає питань щодо змісту інтелектуальних розпусних дій, які можуть полягати в ознайомленні особи з порнографічними зображеннями, відеофільмами, у цинічних розмовах з неповнолітньою особою на сексуальні теми тощо [15]. Проте щодо змісту фізичних розпусних дій точаться суперечки.

Сьогодні серед науковців і практиків досить поширеною є думка про можливість кваліфікації за ч. 1 ст. 156 КК розбещення неповнолітніх у двох найбільш небезпечних, збочених формах неприродної пристрасті. Досить велика група правників розглядають «акти орального або анального сексу за добровільною згодою неповнолітньої особи» як форми розбещення неповнолітніх. Так, О. О. Дудоров, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк та ін. стверджують, що «фізичне розбещення – це задоволення статевої пристрасті неприродним способом, схилення або примушення потерпілих до вчинення сексуальних дій між собою, або щодо винного тощо» [1, с. 103-104]. «Диспозицією ст. 156 охоплюється також задоволення статевої пристрасті винного неприродним способом (наприклад, оральний або анальний секс), якщо при цьому щодо особи, яка не досягла 16-річного віку, не застосовується фізичне чи психічне насильство та не використовується безпорадний стан потерпілої особи. Механізм виникнення специфічних ушкоджень і змін, які стали результатом розпусних дій фізичного характеру, встановлюється судово-медичною експертизою» [12, с. 370].

Правоохоронна та судова практика також певною мірою сприймають цю позицію. Непоодинокими є випадки притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 1 і ч. 2 ст. 156 КК за вчинення розпусних дій щодо неповнолітніх, зміст яких полягає у статевих зносинах з неповнолітньою (малолітньою) особою у формах анального чи орального сексу. Так, у Керчі за розбещення малолітніх дівчат (від 7 до 13 років) на 6 років позбавлення волі було засуджено 71-річного М. та на 8 років – 61-річного Л. Вони задовольняли свої статеві потреби неприродним способом з малолітніми дівчатами, які через свій фізичний та психічний стан, а також через малолітство не могли розуміти значення того, що з ними роблять, і тим більше не могли чинити опір педофілам. Потерпілі були з нормальних сімей. Їхні батьки зі спокоєм у душі відправляли їх до школи. Злочинці, маючи іномарки, під'їжджали до школи і там виглядали своїх жертв. Ці вояжі було помічено вчителями, які й забили на сполох [4]. У Дарницькому РУ ГУ УМВС м. Києва порушено кримінальну справу за ч. 1 ст. 156 КК («розбещення неповнолітніх») проти 54-річного мешканця столиці К., потерпілими від дій якого були малолітні хлопчики 10-11 років, котрих чоловік підшукував у с. Бортничі. Для того, аби зацікавити, він просив дитину допомогти йому розвантажити фрукти або овочі за 50 грн. Діти з задоволенням йшли на таку пропозицію. Після цього чоловік примушував хлопчиків до збоченого статевих акту [5]. З таким розумінням змісту розбещення неповнолітніх складно погодитися.

Пленум ВСУ у п. 18 зазначеної вище постанови роз'яснює: «Розпусні дії з потерпілою особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені безпосередньо перед її зґвалтуванням, насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним

способом або статевими зносінами з особою, яка не досягла статевої зрілості, з урахуванням спрямованості умислу винної особи повністю охоплюються диспозиціями відповідних частин ст. 152, 153, 155 КК і додаткової кваліфікації за ст. 156 КК не потребують», оскільки в подібних випадках розбещення неповнолітніх із урахуванням спрямованості умислу винного розглядається лише як етап у вчиненні інших статевих злочинів.

Інші правники зауважують, що розпусні дії «не можуть полягати в природних статевих зносінах, відповідальність за які передбачена в статтях 152 та 155» [8, с. 106], розпусними «діями не є протиправні природні або неприродні статеві зносини із особою, що не досягла 16-ти років. Відповідальність за такі дії передбачена статтями 152, 153, 155 КК» [9, с. 445]. Цієї думки дотримуються В.І Борисов та Л.В. Дорош, які підкреслюють, що такими діями не є протиправні природні або неприродні статеві зносини із особою, що не досягла 16-ти років. Відповідальність за такі дії передбачена ст. 152, 153, 155 КК [2]. У згаданому вище узагальненні ВСУ наводиться така справа: «Тростянецький районний суд Сумської області вироком від 25 жовтня 2005 р. засудив Д. за ч. 2 ст. 15, ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 156 КК та призначив йому покарання із застосуванням ст. 69 КК у виді п'яти років позбавлення волі. Із матеріалів справи видно, що Д. заманив до підвального приміщення жилого будинку малолітню Б., 2000 р.н., де, скориставшись її безпорадним станом, оскільки вона через свій малолітній вік не могла усвідомлювати характеру вчинюваних із нею дій та чинити йому опір, намагався задовольнити з останньою статеву пристрасть неприродним способом. Однак Д. не довів злочин до кінця з причин, що не залежали від його волі, оскільки його дії були припинені мешканцями цього будинку. Суд правильно кваліфікував дії Д. як замах на задоволення статевої пристрасті неприродним способом з використанням безпорадного стану потерпілої, вчинений щодо малолітньої особи. Але кваліфікація за ч. 2 ст. 156 КК є зайвою» [17].

У кримінальному законодавстві подібних правових систем, зокрема в ст. 134 (статеві зносини та інші дії сексуального характеру з особою, яка не досягла 16-річного віку) та ст. 135 (розпусні дії) Кримінального кодексу Російської Федерації 1996 р. та ст. 168, 169 Кримінального кодексу Республіки Білорусь 1999 р., питання щодо відмежування розбещення неповнолітніх від учинення з такими особами статевих актів (у тому числі актів анального чи орального сексу) вирішено більш чітко. Так, відповідно до ст. 169 КК РБ: «Розпусні дії, які вчинені особою, що досягла 18-річного віку, щодо особи, яка завідомо не досягла 16-ти років, за відсутності ознак злочинів, передбачених статтями 166 (згвалтування), 167 (насильницькі дії сексуального характеру) і 168 (статеві зносини та інші дії сексуального характеру з особою, яка не досягла 16-річного віку) цього Кодексу, – караються арештом на строк до 6 місяців або позбавленням волі на строк від одного до трьох років». Як бачимо, ст. 168 КК РБ чітко описує суспільно небезпечні дії, а саме: «статеві зносини, мужолозтво, лесбійство або інші дії сексуального характеру». Таким чином, в КК РБ та КК РФ розбещенням неповнолітніх не охоплюються статеві зносини у формі анального чи орального сексу за добровільною згодою неповнолітньої особи.

Дискусійним в юриспруденції є питання, з якого віку можна вважати допустимим вчинення статевих зносин за добровільної згоди партнера, тобто з якого віку добровільна згода особи на статевий акт є юридично дійсною і не може розглядатися як розбещення неповнолітніх, що звичайно і виключатиме кримінальну відповідальність. Зрозуміло, цей вік не може бути більше віку повної дієздатності (повноліття), але в більшості випадків він встановлюється на більш низькому рівні. У багатьох державах світу вік згоди менше

16 років. У Німеччині, Китаї, Угорщині, Естонії, Болгарії, Словенії, Сербії, Австрії, Італії, Чилі – 14 років; в Аргентині, Іспанії, Японії [18].

У більшості законодавств шлюбний вік вищий віку сексуальної згоди. В Україні, відповідно до ч. 1 ст. 22 Сімейного кодексу, шлюбний вік для жінки встановлюється у сімнадцять років, а для чоловіків – у вісімнадцять років (а вік сексуального згоди – в шістнадцять років). Крім того, Сімейний кодекс в ч. 2 ст. 23 передбачає можливість зниження шлюбного віку до 14 років на прохання осіб що досягли 14 річного віку, і які бажають вступити в шлюб, при наявності поважних причин право на шлюб може бути їм надане судом, якщо буде встановлено, що надання права на шлюб відповідає їхнім інтересам. Звертає на себе увагу той факт, що закон не встановлює переліку підстав для надання особі права на шлюб. Такий підхід вбачається цілком правильним, оскільки надає можливість суду врахувати усі обставини, що мають істотне значення для вирішення такого питання. До життєвих обставин, які можуть слугувати підставами для надання особі права на шлюб, в першу чергу можна віднести вагітність жінки або народження нею дитини та наявність між сторонами фактичних шлюбних відносин [16].

З метою удосконалення чинного законодавства та унеможливлення правової колізії норм кримінального та сімейного законодавств України, ми пропонуємо взяти за основу зарубіжний досвід врегулювання даної проблеми, а саме досвід Російської Федерації, щодо цього питання, тому що, правова система в даній державі найбільш споріднена до правової системи України в силу історичних обставин.

Згідно з російським кримінальним законодавством, статеві зносини особи, яка досягла 18-річного віку з особою, яка завідомо для особи не досягла віку 16 років, карається позбавленням волі на строк до 4 років, з особою, яка не досягла віку 14 років – на термін від 3 до 7 років, 12 років – на термін від 7 до 15 років; якщо будь – яка з цих дій була скоєна в співучасті, покарання може скласти від 12 до 20 років позбавлення волі; передбачається також додаткове покарання у вигляді заборони займати певні посади або займатися певною діяльністю, його максимальний термін складає 20 років (стаття 134 Кримінального кодексу Російської Федерації) [6].

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Сімейного кодексу РФ, шлюбний вік встановлюється у вісімнадцять років (а вік сексуального згоди – в шістнадцять років). Крім того, Сімейний кодекс РФ в ч. 2 і 3 ст. 13 передбачає можливість зниження шлюбного віку до 16 років на прохання осіб, що бажають вступити в шлюб, при наявності поважних причин за рішенням органу місцевого самоврядування за місцем проживання осіб, а за наявності виняткових обставин і у випадках, передбачених законами суб'єкта РФ, вступ в шлюб може бути дозволено після досягнення віку 14 років. Обставинами, якими може бути зумовлене таке зниження, є вагітність неповнолітньої, народження нею дитини, загроза життю однієї зі сторін, відсутність обох батьків (осіб, які їх замінюють) та інші виняткові обставини [14].

У випадку, якщо в шлюбних відносинах складаються особи, одна з яких досягла віку 18 років, а інше не досягла віку сексуального згоди, то статеві зносини між ними не є злочином, однак ця норма поширюється лише на статеві контакти після укладення шлюбу, тобто навіть після реєстрації шлюбу старший партнер може бути притягнутий до відповідальності за статеві зносини, вчинені до цього моменту [13].

27 липня 2009 до Кримінального кодексу РФ були внесені зміни, згідно з якими особа, яка вперше притягується до відповідальності за статеві зносини з потерпілим (або потерпілою), які досягли 14-річного віку, але не досягли 16-річного віку, може бути звільнено від покарання у зв'язку зі вступом у шлюб з потерпілим або потерпілою.

Висновки: В нашій державі нормативно-правової підстави звільнення від кримінальної відповідальності у випадках прийняття шлюбу з особою, по відношенню до якої вчинялись розпусні дії не передбачено. Однак ми вважаємо, що для справедливого врегулювання та вирішення розбіжностей, з приводу обов'язку притягувати до відповідальності за ст.156 КК України у всіх випадках розбещення неповнолітніх (в тому числі і після отриманої згоди в судовому порядку на укладання шлюбу) можна вирішити шляхом застосування ч. 3 ст. 7 КПК, в якій передбачено порядок звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання внаслідок зміни обстановки, за наявності підстав, зазначених у статті 48 Кримінального кодексу України [11, с. 9], а саме особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнена від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною, у справах, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, суд, у судовому засіданні виносить постанову про закриття справи. [10, с. 17].

Таким чином звільнення від кримінальної відповідальності за злочинні дії у формі розбещення неповнолітніх, саме з використанням вищевказаної підстави, на нашу думку буде найбільш обґрунтованим, в частині законодавчих основ та соціальної справедливості. Адже факт прийняття шлюбу на нашу думку є свідченням саме зміни обстановки, яка в минулому хоча і визнавалась, як протиправною але за наявності особливих умов (бажання створити сім'ю, виховувати дітей) є позитивним юридичним фактом. Окрім цього звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки дозволить виділяти випадки аморальної протиправної поведінки від суспільно-корисної, яка на певному етапі розвитку є тільки відображенням сексуальної розкнутості партнерів і їх особистих відносин, які вони вправі налаштовувати на власний розсуд. Також слід пам'ятати про те, що з моменту укладання шлюбу будь які втручання в життя подружжя можна розцінювати, як порушення недоторканості приватного життя.

Список використаних джерел

1. Александров Ю. В. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін. – [вид. 2-е, перероб. та доп.] / [за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка]. – К. : Атіка, 2008. – 712 с.
2. Борисов В. І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (коментар до законодавства) / Борисов В. І., Дорош Л. В. // Форум права. – 2006. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journal/FP/2006-1/06bvicno.pdf>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь, 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovnyk.net/index.php?swrd=%F0%>.
4. Інтернет видання Stop-orange, «Украина – рай для педофилов». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stop-orange.ucoz.ru/news/2009-04-27-1224>.
5. Інтернет портал Комсомольської правди в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kp.ua/daily/190909/195035>.
6. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (постатейный) / отв. ред. В. М. Лебедев. – М. : Юрайт-Издат, 2007. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://novoart7.narod.ru/simple.html>

7. Короткий тлумачний словник української мови: близько 7000 слів / [за ред. Д. Г. Гринчишина]. – К. : Просвіта, 2004. – 608 с.
8. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. / [за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – [вид. 3-є, перероб. та доп.] – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 622 с.
9. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [вид. 3-є, переробл. та доповн.]. – Х. : ТОВ «Одісей», 2006. – 1184 с.
10. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 16 вересня 2011 року. : (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К. : Правова Єдність, 2011. – 184 с. – (Кодекси України).
11. Кримінально-процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 2 серпня 2011р. : (ОФІЦ. ТЕКСТ). – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 264 с. – (Кодекси України).
12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – [5-е вид., перероб. та доп.] / [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – К. : Юридична думка, 2007. – 1184 с.
13. Определение Конституционного Суда РФ от 21.10.2008 № 568-О-О – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://lawsector.ru/data2009/dok02/txt002119.htm>.
14. Постатейный комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / под ред. П. В. Крашенинникова. – М. : Статут, 2006. – 557 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vipstudent.ru/index.php?q=lib&r=15&id=1192204655&p=31>.
15. Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканності особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.
16. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / [Жилінкова І.В., Антошкіна В.К., Д'ячкова Н.А., Москалюк В.Ю. та ін.] ; за ред. Жилінкової І.В. – Х. : Ксилон, 2008. – 855 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studrada.com.ua>.
17. Судова практика у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканності особи: Узагальнення Верховного Суду України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.
18. Boy Prostitute Photos Staged; Russian Paid 'Pimp' to Pose In Pictures Used by Time – The Washington Post / HighBeam Research – FREE trial. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.highbeam.com/doc/1P2-964489.html>.

**Гуцуляк Н. Я., Ременяк С. Ю. Кримінально-правовые аспекты
Ответственности за развращение несовершеннолетних**

В статье рассматриваются вопросы криминально-правовой характеристики и квалификации преступных деяний в форме развращения несовершеннолетних. Акцентируется внимание на нормативных расхождениях положений криминального и семейного законодательства Украины, в части определения возраста половой свободы лица, которой в судебном порядке предоставлено разрешение на заключение брака, до достижения ею совершеннолетия. Проводится сравнительный анализ практики применения положений криминального законодательства Российской Федерации относительно урегулирования данной проблематики.

Ключевые слова: половая свобода, половая неприкосновенность, развращение, распутные действия, добровольное согласие, квалифицирующие признаки, возраст полового согласия, минимальный брачный возраст.

Guzulyak M. Ya., Remenyak S.U. CRIMINAL-LAW ASPECTS of RESPONSIBILITY FOR DEPRAVATION of MINOR

In the article the questions of criminal-law description and qualification of criminal acts are examined in form depravation of minor. Attention is accented on normative divergences of positions of criminal and domestic legislation of Ukraine, in part of determination of age of sexual freedom of person, to which in a judicial order granted permission on celebration of marriage, before the achievement of majority. The comparative analysis of practice of application of positions of criminal legislation of Russian Federation is conducted in relation to the settlement of these problems.

Key words: sexual freedom, sexual inviolability, depravation, dissolute actions, voluntarily consent, characterizing signs, age of sexual consent, minimal marriage age.

УДК 347.0

Турчак Ірина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент університету,
завідувач кафедри цивільного права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

У статті досліджується юридична природа підстав припинення цивільно-правового договору. Зроблено спробу узагальнення класифікації таких підстав з огляду на існуючі науково-теоретичні підходи у вивченні даного питання.

Ключові слова: підстави припинення договірних зобов'язань, юридичні факти, зміна і розірвання договору, одностороння відмова від договору.

Постановка проблеми. Для цивільних, зокрема договірних, правовідносин, властивою є їх динаміка, складовий елемент якої – припинення правовідносин. У теорії цивільного права постає проблема визначення поняття підстав припинення договору, видів підстав, здійснення їх класифікацій та визначення критеріїв таких класифікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії права взагалі та цивільного, зокрема, неоднозначно визначена кількість елементів, які входять до складу підстав виникнення та руху, в тому числі припинення, правовідносин, наведено декілька класифікацій таких підстав за певними критеріями. В тому числі, досліджується питання тотожності понять припинення зобов'язання і припинення договору. Науково-теоретичні дослідження особливостей підстав припинення договорів здійснили російські цивілісти М. Агарков, Е. Грамацький, О. Йоффе, І. Жилінкова, О. Красавчиков, В. Синайський, вітчизняні вчені С. М. Бервено, Н. Ю. Голубева, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, О. І. Харитонов, Є. О. Харитонов. У працях А. М. Блащука, О. І. Міхно, З. Р. Бахрієвої, О. К. Корчемного, О. М. Кравець та інших продовжено дослідження проблеми припинення договірних зобов'язань.

Постановка завдання. Проаналізувати існуючі науково-теоретичні позиції щодо проблеми припинення цивільно-правових договорів з метою узагальнення класифікації підстав їх припинення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У цивілістичній літературі можна виділити дві точки зору щодо елементів, які є складовими підстав виникнення, зміни чи припинення правовідносин.

До першої слід віднести погляди О. Красавчикова [9, с. 385]. Підставами виникнення, зміни чи припинення правовідносин він вважав «норми права, юридичні факти та правосуб'єктність». О. Красавчиков виділив окремі елементи підстав виникнення та руху (динаміки) цивільних правовідносин в певному розумінні цих категорій. А саме: по-перше, норми права як нормативні передумови, у яких закріплюється загальна міра відомої (можливої чи необхідної) поведінки осіб у визначених умовах, за наявності відповідних обставин, по-друге, правосуб'єктність учасників цивільних правовідносин як

правосуб'єктні передумови і по-третє, фактичну основу виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин – юридичні факти, як факти реальної дійсності, з наявністю чи відсутністю яких норми цивільного права пов'язують юридичні наслідки, тобто виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків (цивільних правовідносин) у правосуб'єктних осіб.

До другої точки зору можемо віднести погляди російських цивілістів: М. Агаркова, Е. Грамацького, І. Жилінкової, О. Йоффе, В. Синайського та інших. До підстав виникнення (зміни чи припинення) названих правовідносин вказана група вчених віднесли лише юридичні факти [1, с. 53].

Свого часу, у дослідженні вказаного питання, М. Агарков підставами виникнення зобов'язань назвав «факти, з настанням яких право (у об'єктивному розумінні, тобто насамперед і, врешті-решт, закон) пов'язує виникнення зобов'язального відношення». Поняття «підстави виникнення зобов'язання» він визначив похідним від поняття юридичного факту. Останнім він назвав «факт, з настанням якого виникає, змінюється чи припиняється правовідношення» [1, с. 67].

На нашу думку, більш логічною та теоретично обґрунтованою видається позиція М. Агаркова, В. Синайського, О. Йоффе, І. Жилінкової, Е. Грамацького, за якою підставами припинення цивільних (зокрема, договірних) правовідносин можуть бути лише юридичні факти. Норму права виділяти окремим елементом підстави припинення вказаних правовідносин, вважається, недоречним. Цей елемент є нічим іншим як складовою частиною юридичного факту. Поняття юридичного факту розкривають як конкретну життєву обставину чи їх сукупність, з якими норми права пов'язують припинення цивільних (зокрема, договірних) правовідносин. Подане визначення свідчить: ті обставини, які спричиняють припинення цивільних правовідносин, повинні бути передбачені нормою права. Ті з них, що не передбачені нормою права, не викликають правових наслідків у вигляді припинення вказаних правовідносин. Така обмеженість обставин нормою права передбачає існування норми права не окремим елементом підстави припинення правовідносин, а її існуванням у межах поняття юридичного факту.

Правосуб'єктність осіб самостійним елементом підстави припинення цивільних, зокрема договірних правовідносин, на нашу думку, також виділяти недоречно. Її необхідно відносити до такого елемента складу правовідносин (зокрема, цивільних), як суб'єкт правовідносин, і визначати поняття правосуб'єктності у зазначеному саме через зміст поняття суб'єкта цивільних правовідносин.

Таким чином, підставою припинення цивільно-правового договору слід вважати юридичний факт чи їх сукупність, тобто життєву обставину або сукупність обставин, з якими норми цивільного права пов'язують припинення договору. Такі обставини мають юридичну силу лише для тих суб'єктів правовідносин, які знаходяться у договірних відносинах, а не будь-яких суб'єктів цивільних правовідносин. Дані обставини, по-перше, можуть бути об'єктивними та суб'єктивними, тобто залежними від волі осіб – сторін договору чи ні. По-друге, вони можуть мати як тимчасовий, так і постійний характер. По-третє, можуть встановлюватися судом або, зокрема, сторонами договору. Перелік ознак таких обставин не є вичерпним. Він дає можливість, виходячи з характеристики останніх, виділити різноманітність юридичних фактів, які є підставами припинення цивільно-правового договору, та класифікувати їх за певними критеріями.

Зокрема, цивілісти О. Красавчиков, В. Синайський, Г. Шершеневич та інші виділяли такий критерій як наявність чи відсутність у діях учасників цивільних правовідносин їх волі, тобто класифікували юридичні факти на дії та події. Дія, як

підстава припинення цивільно-правового договору – це юридичний факт чи їх сукупність, така життєва обставина або сукупність обставин, що виникають за волею сторони, сторін договору чи інших учасників цивільних правовідносин, які уповноважені законодавством вимагати припинення договору, і спрямовані на припинення договору між його сторонами під час строку дії останнього або після закінчення дії договору в разі, коли його умови не виконані зобов'язаною стороною, а строк позовної давності ще не сплинув. Така воля може бути вираженою однією чи двома сторонами договору відразу [9, с. 327].

До дій можна віднести угоду сторін щодо припинення договору, виконання сторонами його умов, невиконання чи неналежне виконання умов договору, зарахування зустрічних вимог між сторонами останнього, прощення боргу, новацію, відступне тощо. Дії, у свою чергу, можна класифікувати залежно від того, відповідають чи ні вони нормам права, на правомірні та неправомірні. Правомірні – це такі юридичні факти, які виникають за волею осіб, спрямовані на припинення договору та відповідають нормам права. До правомірних дій слід віднести зарахування зустрічних однорідних вимог між сторонами договору, угоду сторін про його припинення та інші.

Правомірні дії як юридичні факти за моментом спрямованості волі на юридичні наслідки О. І. Міхно поділяє на юридичні акти та юридичні вчинки. Юридичні акти – такі правомірні дії, які здійснюються суб'єктами договірних правовідносин саме з метою припинити договір. До них слід віднести виконання умов договору сторонами, укладення угоди про його припинення, зарахування сторонами зустрічних однорідних вимог та інші. [7, с. 32-35] В дослідженнях О. І. Міхно зміст припинення договірних зобов'язань розкривається як добровільна чи примусова ліквідація (погашення) у сторін прав та обов'язків за договірними чи законодавчими підставами та припинення між ними правового зв'язку, за винятком правозахисних відносин, пов'язаних з невиконанням на момент припинення зобов'язання окремих обов'язків, вимогами про якість продукції, товарів в межах гарантійних термінів та строків позовної давності, а під припиненням договору необхідно розуміти у широкому доктринальному значенні припинення (ліквідацію) його чинності за суб'єктивними чи об'єктивними підставами та припинення договірних прав та обов'язків на майбутній період [8, с. 185].

На думку О. К. Корчемного, зміна і припинення правовідносин є способом захисту цивільних прав, мета та спрямованість яких, є важливою характеристикою та розкривається через механізм їх захисної дії. Вчений пропонує розглядати поняття захисту цивільного права як реалізації встановленого законом суб'єктивного права особи на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорування шляхом застосування обраних самою особою чи встановлених договором або актами цивільного законодавства правоохоронних заходів – способів захисту цивільних прав [5, с. 251].

У свою чергу, О. Красавчиков поділив юридичні акти на чотири групи: адміністративні, цивільно-правові, сімейно-правові та судові акти [9, с. 82]. Цивільно-правові – це юридичні акти, що спрямовані на припинення договору за домовленістю сторін. Судові – такі юридичні акти, які спрямовані на припинення договірних відносин за ініціативою однієї сторони у разі недосягнення домовленості між сторонами через судові органи. Адміністративні – це юридичні акти, що спрямовані на припинення договору за волевиявленням інших учасників цивільних правовідносин, які не є сторонами договору, але уповноважені спеціальним законодавством вимагати його припинення (як приклад, до таких можна віднести Антимонопольний комітет України).

Другим видом правомірних дій є юридичні вчинки. Юридичні вчинки – це дії сторін договору, які спеціально здійснюються без мети припинити договір, але їх наслідком є припинення останнього. До прикладу можна навести невиконання боржником своїх зобов'язань своєчасно. У разі, коли боржник не виконує умови договору і при цьому не має на меті його припинити, а кредитор втрачає зацікавленість у виконанні договору боржником, договір можна припинити через невиконання стороною його умов. Таке невиконання буде вважатися саме юридичним вчинком.

Другою групою дій є неправомірні дії – такі юридичні факти, які виникають за волею сторони чи сторін договору, спрямовані на його припинення та суперечать нормам права. До неправомірних дій можна віднести невиконання умов договору боржником за умови, що така бездіяльність є елементом складу правопорушення.

До юридичних фактів як підстав припинення договору належать події. Подія як юридичний факт є життєвою обставиною чи їх сукупністю, які виникають поза волею осіб – сторони чи сторін цивільно-правового договору та припиняють договір в силу настання таких обставин під час дії договору. Після закінчення дії договору, в разі невиконання зобов'язаною стороною його умов до часу спливу позовної давності, ця сторона відповідатиме за прострочення виконання умов договору та не буде звільнятися від відповідальності через настання події. До подій можна віднести: смерть боржника чи кредитора – фізичної особи, збіг боржника та кредитора у одній особі, неможливість виконання умов договору. Події, у свою чергу, можна поділити на дві групи залежно від того, у разі настання яких стає відсутнім суб'єкт чи об'єкт договору. До першої групи слід віднести смерть фізичної особи – сторони договору, до другої – неможливість виконання через знищення речі, яка є предметом договору [7, с. 33].

Окрема група підстав припинення договору пов'язана з його достроковим припиненням внаслідок недотримання сторонами умов договору та чинного законодавства.

Так, статтею 653 Цивільного кодексу України прямо передбачено, що у разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються. Але припинення зобов'язання не завжди пов'язано з розірванням договору. Наприклад, згідно ст. 607 ЦК, зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна сторона не відповідає, тобто припинення зобов'язання не залежить від волі сторін. Таким чином, розірвання договору – ця вольова дія, на відміну від припинення зобов'язання, де можливі як воля сторін, так і об'єктивні обставини.

Розірвання договору неможливе при повному його виконанні. Іншими словами, належне виконання договору зупиняє договірною процес і усуває зобов'язання, що існували за домовленістю сторін. Також розірвання договору можливо тільки дострокове, оскільки після закінчення терміну договір припиняє дію, і якщо одна сторона не виконала договір повністю або частково, то набувають чинності норми, регулюючі наслідки невиконання зобов'язань.

Відповідно до чинного законодавства розірвання договору може бути здійснено декількома способами: за угодою сторін; за ініціативою однієї із сторін; на вимогу третіх осіб згідно із законодавством; одностороння відмова від виконання договору повністю або частково.

За загальним правилом зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін. Розірвання договору за ініціативою сторін це найадекватніший спосіб розірвання договору. Через принцип свободи договору можлива зміна і розірвання договору за угодою сторін, якщо інше не передбачене самим договором або Законом (ст. 651 ЦК).

Принцип свободи договору має істотне значення не тільки при виникненні договірних зобов'язань, але і при їх припиненні.

На окремі недоліки правового регулювання процесу розірвання договору вказують вчені В. Карпенчук та О. Кравець. [4, с. 118] А саме, відсутнє законодавче визначення понять «зміна договору» та «розірвання договору». У ст. 651 ЦК міститься вказівка на однакові підстави і зміни і розірвання договору. Проте, на думку вчених, з якою ми погоджуємося, дані поняття ототожнювати недоцільно, оскільки і їх значення і наслідки відрізняються. Розірвання договору власне і є однією із підстав припинення зобов'язань, які виникли з договору, а отже припиненням самого договору (ч. 2 ст. 604, ч.1 ст. 626 ЦК). Крім того, нормами Цивільного кодексу не врегульовано загальний порядок розірвання договору, зокрема, порядок повідомлення про його розірвання.

Цивільне законодавство передбачає способи, за допомогою яких сторони договору за взаємною угодою можуть змінити або розірвати договори. Це може бути вчинено, наприклад, шляхом новації (заміна одного зобов'язання іншим, між тими ж сторонами), надання замість виконання відступного (ст. 600 ЦК). Але все-таки, на думку О. Шиловхоста, практична різниця між новацією і зміною договору (зміна предмету, способу виконання) полягає в тому, що при новації за загальним правилом припиняються додаткові зобов'язання (неустойка, завдаток, гарантія і т.д.). У разі використання сторонами новації, але при бажанні зберегти дію способів забезпечення виконання зобов'язання, вони повинні поставити ці заходи у відповідність з нормами цивільного законодавства в новому договорі [11, с. 17].

Угода про розірвання договору також може укладатись не тільки у письмовій формі, але і шляхом здійснення конклюдентних дій. Так, передача кредиту товарів (або їх частини), раніше одержаних від нього і неоплачених, і отримання їх кредитором без заперечень є розірванням (змінюю в частині кількості товарів) договору, якщо таке передбачене в самому договорі.

Від розірвання договору слід відрізняти відмову від договору. Згідно з ч. 3. ст. 653 ЦК України, ч. 4 ст. 188 ГК України договір може бути розірвано або за домовленістю сторін, або на вимогу однієї з сторін за рішенням суду. При цьому для односторонньої відмови від правочину достатньо заяви однієї сторони.

Одностороння відмова від виконання договору по суті є різновидом розірвання договору за ініціативою однієї із сторін. У разі односторонньої відмови від виконання договору повністю або частково, коли така відмова допускається законом або угодою сторін, договір вважається відповідно розірваним або зміненим (ч. 3 ст. 651 ЦК).

Норми щодо одностороннього розірвання договору класифікуються на дві групи. До першої відносяться норми відносно договорів, суть яких зумовлює надання сторонам (або одній стороні) права відмовитися від договору на їх розсуд. Наприклад, за договором позики користувач має право повернути річ у будь-який час до закінчення терміну договору (ст. 834 ЦК). До другої групи входять норми, що передбачають таке право сторони у випадках, коли інша сторона порушила свої зобов'язання. Наприклад, за договором купівлі-продажу (ч. 2 ст. 666 ЦК, ч. 2 ст. 671 ЦК). Таким чином, законодавець передбачає широкий перелік підстав для одностороннього розірвання договору [6, с. 8].

Висновки. Таким чином, підставами припинення цивільних (зокрема, договірних) правовідносин можуть бути лише юридичні факти. Поняття юридичного факту розкривають як конкретну життєву обставину чи їх сукупність, з якими норми права пов'язують припинення цивільних, а отже в тому числі договірних, правовідносин. Такі обставини мають юридичну силу лише для тих суб'єктів правовідносин, які знаходяться у

договірних відносинах, а не будь-яких суб'єктів цивільних правовідносин. Дані обставини, по-перше, можуть бути об'єктивними та суб'єктивними, тобто залежними від волі осіб – сторін договору чи ні. По-друге, вони можуть мати як тимчасовий, так і постійний характер. По-третє, можуть встановлюватися судом або, зокрема, сторонами договору. Перелік ознак таких обставин не є вичерпним. Він дає можливість, виходячи з характеристики останніх, виділити різноманітність юридичних фактів, які є підставами припинення цивільно-правового договору, та класифікувати їх за певними критеріями. Так, за критерієм наявності волі учасників правовідносин, юридичні факти поділяють на дії та події. Дії, у свою чергу, можна класифікувати залежно від того, відповідають чи ні вони нормам права, на правомірні та неправомірні. Правомірні дії як юридичні факти за моментом спрямованості волі на юридичні наслідки є юридичними актами та юридичними вчинками. Другою групою дій є неправомірні дії – такі юридичні факти, які виникають за волею сторони чи сторін договору, спрямовані на його припинення та суперечать нормам права.

До юридичних фактів як підстав припинення договору належать події. Подія як юридичний факт є життєвою обставиною чи їх сукупністю, які виникають поза волею осіб – сторони чи сторін цивільно-правового договору та припиняють договір в силу настання таких обставин під час дії договору. Події, у свою чергу, можна поділити на дві групи залежно від того, у разі настання яких стає відсутнім суб'єкт чи об'єкт договору.

Окрема група підстав припинення договору пов'язана з його достроковим припиненням внаслідок недотримання сторонами умов договору чи закону. Чинним законодавством передбачено можливість розірвання договору, яке за загальним правилом допускається лише за згодою сторін, та односторонню відмову від виконання договору, що за змістом є різновидом розірвання договору за ініціативою однієї із сторін. Норми щодо одностороннього розірвання договору класифікуються на дві групи: право сторін відмовитися від договору на їх розсуд та право сторони на відмову від договору у випадках, коли інша сторона порушила свої зобов'язання.

При цьому, існування окремих спірних та не врегульованих чинним законодавством положень щодо підстав та порядку припинення договірних зобов'язань, є матеріалом для продовження досліджень окресленого кола питань.

Список використаних джерел

1. Агарков М. М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков // Советское государство и право. – 1946. – № 3-4. – С. 46-83.
2. Бахрієва З. Р. До проблеми правового регулювання припинення цивільних договорів / З. Р. Бахрієва // Юридична наука. – 2011. – №2. – С. 50-54.
3. Богуцький О. Підстави та порядок припинення договору про надання телекомунікаційних послуг / О. Богуцький // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №11. – С. 99-104.
4. Карпенчук В. Зміна або розірвання договору за Цивільним кодексом України / В. Карпенчук // Право України. – 2003. – №8. – С. 118-119.
5. Корчемний О. К. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях / О. К. Корчемний // Наукові праці МАУП. – 2010. – № 3(26). – С. 248-253.
6. Майоров В. Расторжение договора. Анализ одного из аспектов института прекращения обязательств / В. Майоров // Юридическая практика. – 2006. – № 52 (470). – С. 8-11.

7. Міхно О. І. Поняття та види підстав припинення цивільно-правового договору / О. І. Міхно // Право України. – 2004. – № 5. – С. 32-35.
8. Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України : дис... на здобуття ступеня канд. юрид. наук / О. І. Міхно. – К., – 2007. – 246 с.
9. Советское гражданское право : учеб. [для ВУЗов] / под ред. О. А. Красавчикова. – М. : Высшая школа. – 1985. – 467 с.
10. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. – С. 356.
11. Шиловост О. Припинення зобов'язання новацією / О. Шиловост // Російська юстиція. – 1996. – № 8. – С. 17-21.

Турчак И. А. Основания прекращения гражданско-правовых договоров

В статье исследуется юридическая природа оснований прекращения гражданско-правовых договоров. Сделано попытку обобщения классификации таких оснований с точки зрения существующих научно-теоретических подходов в изучении данного вопроса.

Ключевые слова: основания прекращения договорных обязательств, юридические факты, изменение и разрыв договора, односторонний отказ от договора.

Turchak I. O. Reasons for terminating a civil law contract

The legal nature of the reasons for terminating a civil law contract is analyzed. The effort to generalize the classification of such reasons is made taking into consideration the existing scientific and theoretical approaches to the research of the given issue.

Key words: reasons for terminating contract obligations, legal facts, amending and dissolving of a contract, unilateral denunciation of a contract.

Вітовська Ірина Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

В даній статті розкривається поняття і значення міжнародної еколого-правової відповідальності в галузі охорони навколишнього середовища та деякі особливості застосування міжнародно-правових санкцій за екологічні правопорушення.

Ключові слова: екологічне правопорушення, міжнародна відповідальність, міжнародно-правові санкції.

Постановка проблеми. Проблеми охорони навколишнього середовища не обмежуються рамками окремих країн або регіонів – вони набули глобального характеру. Необхідність їх вирішення передбачає об'єднання зусиль міжнародного співтовариства, розвиток міжнародної співпраці в цілях охорони навколишнього природного середовища.

Сьогодні загально визнано, що подальше поглиблення екологічної кризи здатне призвести до глобальної катастрофи, яка становитиме загрозу для самого існування людства. Однак заходи, що вживаються для протидії цій небезпеці, залишаються недостатньо ефективними і нескордированими у міждержавних відносинах, загалом неадекватними.

Суттєвими засобами у зв'язку з цим є міжнародні санкції до суб'єктів міжнародних правовідносин, які вчинили екологічні правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вказані проблеми частково досліджували такі вчені, як В. І. Андрейцев, В. П. Балезін, Г. С. Башмаков, А. І. Бобильов, Р. Д. Боголепов, С. А. Боголюбов, В. П. Виноградов, А. К. Голіченков, О. Л. Дубовик, В. Г. Ємельянова, Б. В. Єрофєєв, Н. Г. Жаворонкова, Ю. Г. Жаріков, І. Ф. Панкратов, В. В. Петров, Г. Н. Полянська, Б. Г. Розовський, Р. Б. Рюміна, Ю. С. Шемшученко та ін.

Постановка завдання. Однак додаткового наукового дослідження потребують окремі питання міжнародної еколого-правової відповідальності, особливо у частині юридичного закріплення міжнародно-правових санкцій та їх застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародно-правова відповідальність – це юридичні наслідки, які настають для суб'єкта міжнародного права, що порушив діючі норми міжнародного права і свої міжнародні зобов'язання. Одночасно це і один з юридичних засобів забезпечення дотримання цих норм і відшкодування спричинених збитків. Практично всі правові системи світу визнають міжнародно-правову

відповідальність держав, що порушують норми міжнародного права і свої зобов'язання по міжнародних договорах [2, с. 271].

Юридичні наслідки порушення договірних або звичайних норм міжнародного права можуть стосуватись держави-правопорушниці, держави, що потерпіла, або групи держав, або всього міжнародного співтовариства в цілому, а також міжнародних урядових і неурядових організацій.

Підставою міжнародно-правової відповідальності суб'єкта міжнародного права є вчинення ним міжнародного правопорушення.

Міжнародне правопорушення – це дія або бездіяльність суб'єкта міжнародного права, внаслідок чого порушуються норми міжнародного права і міжнародні зобов'язання цього суб'єкта, що допустив неправомірні дії або бездіяльність, що спричиняють іншому суб'єктові або групі суб'єктів міжнародного права, або всьому міжнародному співтовариству в цілому збитки матеріального чи нематеріального характеру [1, с. 683]. При цьому відповідальність виникає, як правило, тільки за наявності причинного зв'язку між протиправною поведінкою (дією) суб'єкта міжнародного права і заподіяними збитками.

Ніякі посилання держави на національні закони і правила у виправдання своєї поведінки, що привела до порушення норм міжнародного права і спричиненню шкоди, недопустимі. Також недопустимі посилання і на незнання норм міжнародного права або на неправильне їх тлумачення, або застосування посадовими особами держави. Практично всі міжнародні правопорушення суб'єктами міжнародного права здійснюються свідомо, навмисно, винно.

Відповідно до положень сучасного міжнародного права, міжнародні правопорушення поділяються на злочини і делікти. Міжнародний злочин – це міжнародно-правове діяння, яке виникає в результаті порушення державою міжнародного зобов'язання, що є основою для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, а його порушення розглядається як злочин перед міжнародним співтовариством в цілому. Відповідно до норм міжнародного права, міжнародні екологічні злочини можуть, зокрема, бути результатом порушення міжнародного зобов'язання, що має важливе значення для захисту навколишнього середовища, – такого, як зобов'язання, що забороняє масове забруднення атмосфери або Морів [5, с. 74].

Оскільки такі злочини мають відношення практично до всього міжнародного співтовариства, держави відповідно до Статуту ООН мають право вживати колективних заходів по їх припиненню.

Отже, злочин міжнародного характеру – це діяння, що має міжнародно-суспільну небезпеку, посягає на інтереси декількох, багатьох або всіх держав. Цілком зрозуміло, що такі дії здійснюються не від імені держави і не посадовими особами держави, проте держава в багатьох подібних випадках могла і повинна була присікти такі злочинні дії, не допустити заподіяння шкоди належному правопорядку і ефективній діяльності державних органів. От чому за деякі злочини міжнародного характеру, вчинені фізичними особами, держава може нести матеріальну або політичну відповідальність (відшкодувати збиток, принести вибачення і ін.).

Інші міжнародні правопорушення (міжнародні делікти) – це протиправні дії, що завдають збитків окремій державі або обмеженому колу суб'єктів міжнародного права. В цьому випадку відносини відповідальності виникають між державою-правопорушником і державою, яка безпосередньо потерпіла, а саме правопорушення досить малозначиме і не зачіпає основ існування держав і націй [4, с. 29].

Існують два види міжнародно-правової відповідальності держав – політична і матеріальна.

Політична відповідальність, як правило, супроводжується застосуванням примусових заходів відносно держави-правопорушника і поєднується з матеріальною відповідальністю. Найбільш поширеною формою політичної відповідальності є реторсії, репресалії, сатисфакція, ресторація, припинення членства або виключення з міжнародної організації, придушення агресора силою, які реалізуються за допомогою застосування санкцій.

Санкції можуть бути застосовані міжнародними організаціями (універсальними і регіональними), групою держав або окремими організаціями. Об'єм і види санкцій залежать від ступеня тяжкості правопорушення і спричиненого збитку.

Наприклад, санкції за посягання на міжнародний мир і безпеку передбачені ст.ст. 39, 41 і 42 Статуту ООН, статутами деяких регіональних організацій.

Санкції, як форма примусу, застосовуються тільки у разі здійснення тяжкого міжнародного злочину. Застосування таких санкцій в інших випадках не можна вважати правомірним, бо, по суті, санкції є реакцією держав (міжнародного співтовариства) на умисне здійснення протиправних дій або умисне спричинення значного збитку. Наприклад, в 90-х роках були введені санкції по відношенню до Іраку після розгрому його збройних сил: Ірак зобов'язаний був відвести свої війська з території Кувейту, йому заборонялося мати ракетну і хімічну зброю; на території Іраку міжнародні інспекції спостерігали за ліквідацією ракетної зброї Іраку, за пересуванням його військ і зброї, і так далі. Цілком зрозуміло, що такі санкції можуть вводитися і здійснюватись за рішенням Ради Безпеки ООН в рамках ст.ст. 41 і 42 Статуту ООН, включаючи економічні і інші санкції, аж до повної економічної блокади, розриву економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо- або інших засобів повідомлення, а також розрив дипломатичних відносин [4, с. 186].

Реторсіями вважаються примусові дії однієї держави спрямовані проти іншої держави, що порушила інтереси першої.

Реторсія може бути тільки відповіддю однієї держави на конкретні ворожі дії іншої держави з метою відновлення порушених прав. До реторсій відносяться: відкликання посла з держави, яка зробила недружній акт; видворення з країни рівного числа дипломатів держави, яка раніше вислала з країни дипломатів першої держави; заборона в'їзду до країни або відміна візитів делегацій тощо.

Репресалії (неозброєні) – це правомірні примусові дії однієї держави проти іншої держави. Репресалії застосовуються в відповідь на неправомірні дії іншої держави з метою відновлення порушеного права. Вони повинні відповідати заподіяному збитку.

Репресалії можуть виражатися в призупиненні або розриві дипломатичних відносин, введення ембарго (заборони) на ввезення товарів і сировини з території держави-порушника та ін.

Сучасне міжнародне право забороняє озброєні репресалії як засіб вирішення суперечок та розбіжностей. Проте, це жодним чином не зачіпає право держави (групи держав) на індивідуальну або колективну самооборону від агресії відповідно до ст. 51 Статуту ООН, на звернення до Міжнародного суду ООН або арбітражу [6, с. 42].

Сатисфакція – це відшкодування державою-порушником постраждалий державі збитків, заподіяних його честі і гідності. Сатисфакція може бути виражена у вигляді офіційного принесення вибачення, висловлювання співчуття, завірення в тому, що подібні неправомірні акції не матимуть місця в майбутньому.

Ресторація, як форма відповідальності, припускає відновлення державою-порушницею колишнього стану якого-небудь матеріального об'єкта (наприклад, відновлення якості і чистоти води, забрудненої з її вини).

Матеріальна відповідальність настає у разі порушення державою своїх міжнародних зобов'язань, пов'язаних із спричиненням матеріального збитку. Вона може бути виражена у формі репарації, реституції і субституції.

Репарації є відшкодуванням матеріального збитку в грошовому виразі, товарами, послугами. Об'єм і вид репарацій, як правило, застосовуються на основі міжнародних договорів. Сума репарацій, в основному є значно меншою від розміру заподіяних збитків.

Реституції – це повернення в натурі майна, неправомірно вилученого і вивезеного воюючою державою з території супротивника.

Субституція – це різновид реституції. Вона є заміною неправомірно знищеного або пошкодженого майна, будівель, транспортних засобів, художніх цінностей, особистого майна і т. ін. [7, с. 23].

Особливою формою політичної відповідальності держав є припинення прав і привілеїв, що випливають з членства в міжнародній організації (позбавлення права голосу, права на представництво, права на отримання допомоги і обслуговування та ін.), і, як крайній захід, – виключення з міжнародної організації.

Висновки. Отже, на сучасному етапі головними і сталими можна вважати: запобігання, скорочення і усунення завданої навколишньому середовищу шкоди різними джерелами; забезпечення екологічно обґрунтованого режиму раціонального використання природних ресурсів; забезпечення комплексного режиму охорони історичних пам'яток і природних резерватів; науково-технічну співпрацю держав у сфері захисту навколишнього природного середовища.

Список використаних джерел

1. Действующее международное право: в 3 т: учеб. пособие / МИД РФ, МГИМО (Университет) // [сост. Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова]. – М. : Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права. – 1997. – Т. 3. – 832 с.
2. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: учебник / И. И. Лукашук – М. : БЕК, 1996. – 368 с.
3. Мазов В. А. Ответственность в международном праве. Проблемы кодификации и прогрессивного развития норм и принципов международно-правовой ответственности / Мазов В. А. – М. : Юрид. лит., 1979. – 152 с.
4. Международное право в документах / [сост. Н.Т. Блатова]. – М. : Юрид. лит., 1982. – 648 с.
5. Проблема окружающей среды в мировой экономике и международных отношениях / [отв. ред. Р. А. Новиков]. – М. : Мысль, 1976. – 152с.
6. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / Переклад з англійської: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
7. Саидов А. Х. Международное право прав человека: учебное пособие / [отв. ред. Б. Н. Топорнин]. – М.: Академический правовой университет при Ин-те гос-ва и права Российской академии наук, 2002. – 197 с.

***Витовская И. В. Особенности международной эколого-правовой
ответственности субъектов международного права
за правонарушение в отрасли охраны окружающей среды***

В данной статье раскрывается понятие и значение международной эколого-правовой ответственности в отрасли охраны окружающей среды и некоторые особенности применения международно-правовых санкций за экологические правонарушения.

Ключевые слова: экологическое правонарушение, международная ответственность, международно-правовые санкции.

***Vitovskaya I. V. Features of international ecological responsibility
of international legal subjects for offence in industry
of guard of natural environment***

In this article a concept and value of international ecological law responsibility opens up in industries of guard of environment and some features of application of international law approvals for ecological offences.

Key words: ecological offence, international responsibility, international and law approvals.

Грицан Ольга Анатоліївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного та адміністративного права
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

ЗМІСТ ОХОРОНИ ТА РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ НАДР

У статті проаналізовано зміст та співвідношення охорони та раціонального використання надр. З цією метою досліджено наукові розробки представників радянської та сучасної української доктрини надрового права.

Ключові слова: надра, охорона надр, раціональне використання надр.

Постановка проблеми. Важливою складовою національної безпеки будь-якої держави із ресурсозалежною економікою є максимальна забезпеченість власними мінерально-сировинними ресурсами. Згідно з інформацією Державної служби геології та надр України, на сьогодні в надрах України виявлено майже 20 тисяч родовищ і проявів 117-и видів корисних копалин, з яких 8172 родовища по 94-х видах мінеральної сировини мають промислове значення. Наявність в Україні покладів різноманітних корисних копалин, а також високий рекреаційно-оздоровчий потенціал надр на перше місце виводить питання правового забезпечення їх раціонального використання та охорони. Чинний Кодекс України про надра, прийнятий у 1994 р. (далі – КУпН) [5], в основному перейняв норми радянського законодавства у цій сфері, а тому потребує оновлення та приведення у відповідність до вимог сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам змісту і співвідношення охорони надр та їх раціонального використання присвятили чимало уваги представники радянської доктрини гірничого права – Г. С. Башмаков, Є. М. Колотинська, Н. Б. Мухітдінов, В. Г. Плахута, Н. А. Сиродоев. Сучасні наукові дослідження цієї проблематики належать Р. С. Кіріну, І. М. Козьякову, О. М. Олійнику, О. П. Шем'якову. Проте, виходячи із необхідності однозначного трактування ключової юридичної термінології у процесі вдосконалення законодавства, сутність охорони та раціонального використання надр потребує додаткового наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту понять «охорона надр» і «раціональне використання надр», а також їх співвідношення, формування нового підходу до розуміння цих понять, формулювання окремих пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства про надра.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст термінів «охорона надр» та «раціональне використання надр», як і загальних «раціональне використання природних ресурсів» та «охорона природи», за останні п'ятдесят років зазнав суттєвих змін у трактуванні.

Для досліджень середини минулого століття було характерним розуміння охорони надр як охорони та раціонального використання родовищ корисних копалин. Як

зазначається в літературі, тривале ототожнення надр і корисних копалин було пов'язане з тим, що використання інших, крім копалин, корисних властивостей надр, було рідкісним і мало значно менше, ніж видобуток, народногосподарське значення [4, с. 5].

Таке ототожнення накладало відповідний відбиток на розуміння охорони та раціонального використання надр. Зокрема, Г. С. Башмаков зазначав, що охорона надр – це, перш за все, бережливе ставлення до запасів корисних копалин, найбільш повне виявлення і видобуток запасів кожного родовища, попередження випадків псування корисних копалин. Дослідник зауважував, що комплексне використання надр сприяє бережливому ставленню до запасів корисних копалин, найбільш доцільному залученню окремих ділянок надр до господарського використання [2, с. 101-102]. Схожої думки дотримувалась Є. М. Колотинська, вказуючи, що правова охорона надр – це дотримання встановлених законодавством правил проведення пошукових та розвідувальних робіт по виявленню покладів корисних копалин і визначення кількості та якості корисних копалин, які знаходяться в родовищі [6, с. 56].

Таким чином, в 50-70-х рр. охорона надр найчастіше означала охорону наявних у них корисних копалин і передбачала обов'язкову експлуатацію родовищ, їх залучення до господарської діяльності держави.

Так, Н. Б. Мухітдінов вважав, що поняття «охорона надр» і «користування надрами» настільки тісно зв'язані одне з одним, що існування одного неможливе без іншого: «Охороняти, якщо розуміти діалектично, – означає раціонально, комплексно і науково обґрунтовано використовувати» [9, с. 137]. Науковець пропонував вузьке і широке розуміння раціонального використання надр. В першому випадку, на його думку, використовувати надра раціонально означало не допускати втрат при добуванні корисних копалин. В другому – раціональне використання надр передбачало таку організацію користування ними, при якій би враховувалася взаємодія різних видів природних багатств одне з одним і розробка родовищ не призводила би до погіршення стану землі, вод і лісів [9, с. 221]. Важливо зауважити, що такий підхід вдало відображав дуалістичний зміст охорони надр: природоресурсний, що означав охорону надр як джерела мінеральної сировини, та екологічний, що передбачав охорону довкілля у процесі надрокористування і одночасно охорону надр як невід'ємного елемента цього довкілля.

Поряд з цим, у наукових джерелах кінця 60-х рр. зустрічаємо інші думки щодо змісту охорони та раціонального використання надр. Зокрема, Н. А. Сиродоев, аналізуючи чинне на той час законодавство, робив висновок про необхідність відрізнити правила охорони надр, що відносяться до забезпечення їх збереження в недоторканому вигляді, і правила, які покликані забезпечити раціональне використання і збереження надр при розробці родовищ корисних копалин [13, с. 160]. Г. С. Башмаков, в свою чергу, пропонував розрізнити два види охорони надр. Перший – так звану консервативну охорону. Другий – охорону надр як об'єктів теперішнього або майбутнього використання. Метою такої охорони надр, як зазначав дослідник, було забезпечення їх раціонального використання [1, с. 17].

На сьогодні характерним для визначення охорони надр є комплексний підхід, відповідно до якого охоронні заходи стосуються не лише безпосереднього надрокористування, але й інших видів діяльності, пов'язаних з ним. Як вказує Н. В. Маєвська, охорона надр – це комплекс правових, організаційних, економічних та екологічних засобів забезпечення попередження порушень надрокористувачами встановленого чинного законодавства, норм, вимог та правил використання, зберігання та поновлення сформованих геосистем від впливу екологічних аспектів антропогенної

діяльності [7, с. 280]. Отримуючи правову регламентацію, охорона надр стає окремим інститутом надрового права. Так, на думку О. М. Шем'якова, правова охорона надр є сукупністю юридичних норм, які встановлюють різнобічні вимоги та засоби охорони надр, спрямовані на зберігання та підтримання екологічного стану надр як складової частини природного середовища [14, с. 114].

Водночас, питання співвідношення понять «раціональне використання» та «охорона» надр в сучасній науковій доктрині залишаються малодослідженими.

Так, на думку російського науковця А. І. Перчика, під терміном «раціональне використання і охорона надр» слід розуміти єдине, передбачене законодавством про надра поняття, яке визначає систему технічних, економічних і організаційно-правових заходів, що забезпечують ефективне, повне, комплексне використання надр [10, с. 393]. До такого визначення автор приходять у результаті висновку про недоцільність штучного поділу вимог щодо охорони надр та вимог до розробки родовищ корисних копалин.

На відміну від вказаного підходу, у Модельному кодексі про надра та надрокористування для держав-учасниць СНД [8] ці поняття розрізняються. Зокрема, під раціональним використанням надр розуміють «здійснення такого комплексу технічних, технологічних, правових, організаційних, фінансово-кредитних, податкових та інших заходів, які в процесі вивчення, освоєння та використання ресурсів надр при дотриманні встановлених лімітів, норм, стандартів і правил надрокористування дають державі і суспільству найбільший соціально-економічний ефект від використання природних ресурсів певної ділянки надр» (ст. 123). Охорона надр, відповідно до ст. 127 цього акта, визначається як «сукупність заходів, методів і засобів, які запобігають нераціональному використанню надр та їх псуванню, забезпечують дотримання прийнятого порядку ведення робіт із вивчення, освоєння та використання ресурсів надр і створюють сприятливі умови для забезпечення мінімізації втрат і пошкоджень природних ресурсів на ділянці надр, що використовується».

Частково погоджуючись із такими законодавчими визначеннями, доцільно констатувати, що охорона надр та їх раціональне використання тісно взаємопов'язані. Однак, на нашу думку, поняття охорони надр є ширшим за змістом. Видається, що раціональне використання надр – це їх охорона в процесі правомірного користування. За таких обставин, обов'язок щодо раціонального використання надр покладається безпосередньо на їх користувачів. Разом з тим, охороняти надра необхідно навіть у випадку відсутності користування ними. Зокрема, до заходів такої охорони надр можна віднести: додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування ними; запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку їх використання для інших цілей тощо. Найчастіше при цьому йде мова про охорону ділянок надр як об'єктів перспективного використання.

Окремим заходом охорони, що здійснюється поза процесом використання надр, є встановлення прямої заборони на користування ними в межах конкретної території. При цьому охорона надр здійснюється з метою збереження всього природного комплексу, компонентом якого вони є, від негативного впливу надрокористування.

У свій час Г. С. Башмаков звертав увагу, що Гірничим положенням Союзу ССР 1927 р. передбачалася можливість існування місцевостей, закритих для пошуків корисних копалин. Дослідник вказував: «Ймовірно, до таких місцевостей тепер можна віднести прикордонну смугу, деякі землі курортів і заповідників» [3, с. 81].

Підтримуючи таку позицію, можемо констатувати, що на сьогодні охорона надр, яка здійснюється шляхом встановлення заборони на користування ними, передбачена законами «Про природно-заповідний фонд України» [12] та «Про курорти» [11].

Відповідно до ст. 16 Закону «Про природно-заповідний фонд України», забороняються геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, руйнування геологічних відшарувань на території природних заповідників, як і будь-яка господарська чи інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідника. Перелічені види діяльності прямо заборонені також в межах санітарних зон біосферних заповідників (ст. 18), національних природних парків (ст. 21), регіональних ландшафтних парків (ст. 24), оскільки на такі території також поширюється режим природних заповідників. Варто зауважити, що мова йде виключно про охорону ділянок надр як елемента комплексного об'єкта природно-заповідного фонду (природного заповідника, біосферного заповідника тощо). Створення ж геологічних заповідників чи пам'яток природи вже визнається законодавцем видом користування надрами, тому не підпадає під категорію «охорона надр поза процесом користування ними».

Закон України «Про курорти» передбачає встановлення заборони на будь-які роботи, що можуть негативно впливати на лікувальні ресурси в межах округів санітарної та гірничо-санітарної охорони. Зокрема, відповідно до ст. 31 цього Закону, на території першої зони санітарної охорони курорту забороняється користування надрами, що не пов'язане з використанням природних лікувальних ресурсів, а також інші дії, які впливають або можуть вплинути на розвиток небезпечних геологічних процесів. У другій зоні санітарної охорони курортів забороняються будь-які гірничі роботи, не пов'язані з безпосереднім упорядкуванням території.

Водночас переважна більшість передбачених КУпН заходів охорони надр стосуються саме їх раціонального використання. До них слід віднести: забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр; раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів; недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд; запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод та ін.

В основі раціонального користування надрами закладено принцип гармонійного поєднання економічних та екологічних інтересів суспільства. За умов залежності економіки більшості держав від мінерально-сировинних ресурсів, експлуатація надр є необхідною складовою розвитку економіки держави. Окрім сировинного, надра мають також величезний лікувальний та рекреаційний потенціал, можуть ефективно використовуватися як просторовий базис для розміщення унікальних лікувально-оздоровчих закладів. Водночас необхідно враховувати, що користування надрами – це діяльність, яка впливає не лише на надра, але й на всі пов'язані з ними природні об'єкти. Тому метою раціонального використання надр є зведення негативного впливу людини на довкілля в процесі надрокористування до мінімуму та одночасне максимальне та ефективне залучення ресурсів надр (мінерально-сировинних, рекреаційних, лікувальних) у соціально-виробничу сферу.

Вимоги щодо раціонального надрокористування різняться залежно від конкретного його різновиду. На сьогодні КУпН встановлено спеціальні норми щодо геологічного вивчення надр (ст. 38), розробки родовищ корисних копалин та переробки мінеральної

сировини (ст. 53), користування надрами для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Разом з тим, законодавець мало уваги приділяє питанням раціонального користування надрами з метою створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне та санітарно-оздоровче значення. Так, відповідно до ст. 59 КУпН, рідкісні геологічні відшарування, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність, можуть бути оголошені об'єктами природно-заповідного фонду. У разі їх виявлення при користуванні надрами користувачі зобов'язані зупинити роботи на відповідній ділянці і повідомити про це державні органи. Тобто законодавством закріплено пріоритет збереження окремих ділянок надр над їх господарською експлуатацією.

Законом «Про природно-заповідний фонд України» виділяються такі різновиди заказників, як загальногеологічні, спалеологічні та карстово-спалеологічні. Також окремим різновидом пам'яток природи законом визначені геологічні пам'ятки природи. Поряд з цим, КУпН одним із підвидів користування надрами називає створення геологічних заповідників, про які у спеціальному законі не згадується.

Геологічні заказники та пам'ятки природи можуть використовуватися у природоохоронних, науково-дослідних, оздоровчих, рекреаційних, освітньо-виховних цілях, для потреб моніторингу навколишнього природного середовища. Варто зазначити, що раціональне користування надрами в такому випадку полягає, насамперед, у дотриманні визначеного законодавством заповідного режиму та збереженні геологічного об'єкта у незмінному стані у процесі користування ним.

На нашу думку, доцільно передбачити, що закон «Про природно-заповідний фонд України» має спеціальне значення стосовно КУпН. У зв'язку з цим, до КУпН необхідно внести норму такого змісту: «Користування надрами на територіях природно-заповідного фонду здійснюється відповідно до вимог спеціального законодавства».

Таким чином, поняття «охорона надр», на наш погляд, включає в себе три складових елементи: 1) вимоги щодо охорони ділянок надр у процесі їх експлуатації, тобто у процесі використання надр для задоволення економічних, екологічних, рекреаційних та інших інтересів (раціональне використання надр); 2) вимоги щодо охорони ділянок надр, які можуть бути залучені до господарської експлуатації в майбутньому; 3) вимоги щодо охорони ділянок надр, не залучених до експлуатації, щодо яких законодавством встановлена пряма заборона їх використання.

Висновки. На основі викладеного, можна зауважити, що охорона надр – це комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативного впливу природних факторів та антропогенної діяльності на їх стан як елемента навколишнього природного середовища, збереження окремих ділянок надр у недоторканому вигляді, а також раціональне використання їх ресурсів. При цьому раціональне використання надр слід розуміти як такий спосіб задоволення потреб в ресурсах надр, при якому забезпечується оптимальне задоволення соціально-економічних інтересів при мінімальному антропогенному навантаженні на надра.

Список використаних джерел

1. Башмаков Г. С. Законодательство о недрах / Г. С. Башмаков, А. М. Каверин, Н. И. Краснов. – М. : «Юрид. лит.», 1976. – 80 с.
2. Башмаков Г. С. Крупный шаг в развитии законодательства о недрах / Г. С. Башмаков // Правоведение. – 1975. – № 6. – С. 97-104.

3. Башмаков Г. С. Право пользования недрами в СССР / Г. С. Башмаков. – М. : Наука, 1974. – 156 с.
4. Башмаков Г. С. Правовое регулирование разведки и разработки общераспространенных полезных ископаемых / Г. С. Башмаков. – Москва, Изд-во «Наука», 1978. – 136 с.
5. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
6. Колотинская Е. Н. Правовая охрана природы в СССР / Е. Н. Колотинская. – М.: Изд-во МГУ, 1962. – 196 с.
7. Маєвська Н. В. Державне управління екологізацією надрокористування у вугільній промисловості України / Н. В. Маєвська // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1-2 (13-14). – С. 276-284.
8. Модельный кодекс о недрах и недропользовании для государств-участников СНГ: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых государств от 7 декабря 2002 года № 20-8 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
9. Мухитдинов Н. Б. Правовые проблемы пользования недрами / Н. Б. Мухитдинов. – Алма-Ата. : Наука, 1972. – 334 с.
10. Перчик А. И. Горное право: учебник. – [изд-во 2-е, перераб. и доп.] / А. И. Перчик. – М. : Издательский дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 525 с.
11. Про курорти: Закон України від 5 жовтня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 50. – Ст. 435.
12. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
13. Сыродоев Н. А. Правовой режим недр / Н. А. Сыродоев. – М. : Изд-во Юрид. литература, 1969. – 168 с.
14. Шем'яков О. П. Правова охорона надр: поняття та проблеми / О. П. Шем'яков // Право України. – 2002. – № 2. – С. 111-114.

Грицан О. А. Содержание охраны и рационального использования недр

В статье проанализировано содержание и соотношение охраны и рационального использования недр. С этой целью исследовано научные разработки представителей советской и современной украинской доктрины недренного права.

Ключевые слова: недра, охрана недр, рациональное использование недр.

Grytsan O. A. The content of subsoil protection and rational subsoil using

The article analyses the content and correlation of subsoil protection and rational subsoil using. The points of view of representatives of the soviet and modern Ukrainian doctrine of subsoil law are examined.

Key words: subsoil, subsoil protection, rational subsoil use.

УДК 351.745-057

Данчул Олександр Сергійович,
здобувач кафедри адміністративного
права та адміністративного процесу
Львівського державного університету
внутрішніх справ

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ОХОРОНИ ПРИ МВС УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОФІЛАКТИКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Стаття присвячена розкриттю діяльності ДСО при МВС України, як суб'єкта профілактики адміністративних правопорушень, що реалізується на базовому принципі законності та створює умови для реального забезпечення прав і свобод людини і громадянина у сфері захисту об'єктів усіх форм власності від протиправних посягань на договірних засадах та боротьби з іншими правопорушеннями в місцях несення служби.

Ключові слова: профілактика правопорушень, профілактична діяльність, Державна служба охорони при МВС України, запобігання правопорушень, власність, охоронні послуги.

Постановка проблеми. Результати державного і міжнародного моніторингу за дотриманням законності у сфері правоохоронної діяльності підтверджують, що одним із основних завдань, що ставлять перед органами внутрішніх справ загалом та окремими підрозділами, зокрема держава і суспільство є «профілактика» правопорушень. Натомість, в умовах соціально-економічної кризи, загострення криміногенної ситуації та зростання різних правопорушень підвищуються вимоги до діяльності ОВС, що викликає необхідність науково-обґрунтованого підходу до її організації.

У сфері профілактики правопорушень органами внутрішніх справ особливе місце відводиться Державній службі охорони при МВС України, яка, надає охоронні послуги підприємствам і населенню, одержуючи відповідні прибутки за умов існування конкуренції з боку приватних охоронних структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти, що тією чи іншою мірою торкають діяльності Державної служби охорони при МВС України, зокрема такого її напрямку як профілактика правопорушень, були предметом досліджень багатьох вчених, з-поміж яких: В. Б. Авер'янов, І. В. Арістова, М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. К. Безсмертний, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, В. А. Гуменюк, Р. А. Калюжний, Л. В. Коваль, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. І. Остапенко, В. П. Петков, О. П. Рябченко, В. К. Шкарупа, О. Н. Ярмиш та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні різноманітних наукових підходів до розуміння терміну «профілактика правопорушень» та ролі у профілактиці адміністративних правопорушень ДСО при МВС України, як одного із суб'єктів профілактичної діяльності.

Виклад основного матеріал дослідження. Насамперед, необхідно зазначити, що суспільство значно більше зацікавлене в недопущенні правопорушення, аніж у подальшому покаранні винних. Профілактика правопорушень повністю відповідає поняттям соціальної справедливості, тому що рівень розвитку системи її соціальних заходів визначає рівень гуманізації права, межі насичення його виховними елементами і межі застосування карних елементів. Світовий і вітчизняний досвід свідчать про те, що найперспективнішим заходом запобігання правопорушенням є профілактика, що передбачає не покарання, а, насамперед, удосконалення умов життєдіяльності людей та їх виховання. Більше того, профілактику правопорушень визнано одним з пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів України, зокрема й усіх структурних підрозділів органів внутрішніх справ.

Законом України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. закріплено, з-поміж інших, обов'язок міліції охороняти на основі договорів з фізичними або юридичними особами майно, що їм належить [2]. Тим самим МВС України на основі договірної інституції охорони надає послуги публічного характеру щодо захисту суб'єктивного права власності громадян і юридичних осіб. Такий обов'язок в системі Міністерства внутрішніх справ України покладаються на спеціальні підрозділи Державної служби охорони при МВС України.

З метою належного виконання своїх обов'язків з охорони власності підрозділами ДСО проводиться відповідна профілактична діяльність, яка сприяє запобіганню адміністративних правопорушень та злочинів у вказаній сфері. Адже нині роль підрозділів ДСО і їх діяльності на основі цивільно-правових договорів у профілактиці правопорушень і припиненні майнових злочинів як і раніше досить висока. Головними завданнями підрозділів Державної служби охорони при МВС України є надання широкого спектра охоронних послуг, а також попередження і припинення правопорушень. Виконання цих завдань залежить від багатьох чинників, зокрема, рівня організованості, упорядкування апарату, законодавчого визначення правового статусу Державної служби охорони при МВС України.

Науковці пропонують розглядати поняття профілактики у вузькому, і в широкому значенні слова. Так, у широкому значенні слова профілактика - це недопущення конкретних злочинів, упередження окремих членів суспільства від здійснення ними правопорушень та протиправних діянь, що є злочинами. Це діяльність щодо недопущення порушень норм права, зокрема, кримінального права (кримінального законодавства). У цьому значенні в зміст профілактики входить і правоохоронна діяльність. У вузькому значенні слова під профілактикою можна розуміти діяльність, по-перше, з виявлення причин правопорушень, умов і обставин, що сприяють їх здійсненню; по-друге, з виявлення осіб, здатних вчинити правопорушення (з огляду на їх антигромадську спрямованість), і проведення з ними необхідних заходів, що стримають їх від здійснення правопорушень. У сукупності ці два поняття утворюють єдине поняття «профілактика правопорушень» [8, с. 53].

Усі питання, пов'язані з профілактикою злочинів, достатньо широко висвітлені й розроблені в кримінологічній літературі. Що ж стосується профілактики правопорушень то, як справедливо відзначив В. М. Кудрявцев, теорія правопорушень розвинута у юридичній науці недостатньо. Немає навіть дисципліни, яка б вивчала сукупність цих явищ [3, с. 48].

В кримінології використовують різноманітні поняття: «соціальна профілактика», «боротьба зі злочинністю», «протидія злочинності», «тиск на злочинність», «соціальний

контроль злочинності», «профілактика злочинності», «попередження злочинності», «запобігання злочинності», «превенція злочинності», «припинення злочинів» тощо. Окрім того, кримінології відомі такі поняття, як «контроль», «регулювання», «стримання» та навіть «управління злочинністю». Одним з нових категоріальних понять, що з'явилося в сучасній українській кримінологічній теорії, є поняття «соціально-правовий контроль», запропоноване О.М. Литваком як базове, що визначає всі форми державного впливу, протидії злочинності [4, с. 61-62]. Проте, найбільш загальним поняттям є «соціальна профілактика правопорушень» як форма превенції правопорушень, що поєднує усі її елементи (загальносоціальну, спеціально-кримінологічну; загальну та індивідуальну; ранню та безпосередню профілактику, запобігання злочинам та адміністративним правопорушенням [5, с. 23].

Останнім часом у вітчизняній юридичній літературі почав широко вживатись закордонний термін «превенція» (prevention). Цей термін поєднує у собі всі поняття, пов'язані з «попередженням правопорушень», позначаючи діяльність щодо попередження, профілактики, запобігання правопорушенням [1, с. 272]. Введення цього універсального терміна дозволило закордонним вченим уникнути «боротьби» термінів «попередження» та «профілактика» правопорушень, яка існує у вітчизняній юридичній літературі дотепер.

Слід зазначити, що термін «профілактика» перейшов з медицини, під якою розумілися заходи, що запобігають виникненню і поширенню хвороб, сприяють охороні здоров'я населення [6, с. 1117]. Разом із тим, термін «профілактика» в словниках трактується через слово «попередження», зокрема під профілактикою розуміють – сукупність попереджувальних заходів, спрямованих на збереження і зміцнення нормального стану правопорядку [7, с. 556].

З огляду на викладене вище, на основі науково обґрунтованої концепції попередження адміністративних правопорушень, що реалізується в попереджувальній діяльності органів внутрішніх справ, зокрема ДСО при МВС України, можна сформулювати наступне його визначення. Попередження правопорушень органами внутрішніх справ - це здійснення їх підрозділами, службами і окремими працівниками в межах своєї компетенції заходів щодо запобігання і припинення адміністративних правопорушень, виявлення і усунення їх причин та умов, а також активній дії на особу із стійкою антигромадською, протиправною орієнтацією з метою недопущення здійснення нею правопорушень.

Як і будь-яка діяльність, профілактика правопорушень переслідує певну, чітко визначену мету. Метою профілактичної діяльності Державної служби охорони при МВС України є:

- обмеження дії негативних соціальних явищ та процесів;
- усунення або взагалі нейтралізація причин правопорушень та умов, що їм сприяють;
- нейтралізація негативного впливу мікросередовища особи (сім'ї, школи, вищого навчального закладу, друзів, співробітників тощо), які формують антисоціальну установку особи, та здійснюють негативний вплив на мотивацію її поведінки;
- вплив на особу, яка за своїми морально психологічними якостями здатна вчинити адміністративний проступок чи продовжувати протиправну діяльність.

Як і будь-яка профілактична діяльність, профілактична діяльність Державної служби охорони при МВС України ґрунтується на таких принципах:

1) законності – дотриманні вимог Конституції України та законів України усіма, без винятку, суб'єктами профілактики, здійснення тільки тих заходів, які передбачені законами або підзаконними нормативними актами;

2) гуманізму – всебічний захист прав та свобод громадян під час здійснення профілактичної діяльності;

3) гласності – систематичного висвітлення у статистиці та засобах масової інформації відомостей про профілактику правопорушень;

4) демократизму – участі у профілактиці правопорушень не тільки спеціалізованих суб'єктів, але й усіх інших державних органів та організацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, об'єднань громадян та окремих громадян;

5) науковості – використання форм, методів та засобів профілактичної діяльності, які розроблені та схвалені наукою;

6) диференційованого підходу – врахування як загальних, так і спеціальних особливостей правопорушників та груп правопорушень;

7) плановості та прогнозування – всебічне вивчення та аналіз стану правопорушень, складання та реалізація відповідних програм профілактики адміністративних проступків;

8) взаємодії та координації зусиль суб'єктів профілактики правопорушень;

9) громадського засудження протиправної поведінки;

10) переважання методів переконання – тобто застосування примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу;

11) адекватності методів та засобів профілактики вчиненим правопорушенням.

Безперервний розвиток діяльності Державної служби охорони щодо профілактики правопорушень вимагає високого рівня організації процесу правового регулювання службових відносин. Ефективність організаційно-правового забезпечення діяльності її підрозділів у напрямі попередження та припинення правопорушень має визначатися повнотою і внутрішньою узгодженістю правових норм в аспекті спрямованості на соціально-політичну та економічну обстановку в Україні [9, с. 1].

З огляду на викладене вище, основними об'єктами, на які, на нашу думку, повинна спрямовуватися діяльність ДСО при МВС України у сфері профілактики адміністративних правопорушень, виступають наступні:

1. Причини і умови, що сприяють здійсненню конкретних адміністративних правопорушень або полегшують їх здійснення. Для практики попередження правопорушень важливо визначити, які різновиди детермінант є їх причинами, а які служать умовами протиправних діянь, оскільки усунути причини самостійно органи внутрішніх справ можуть не завжди. Потрібні спільні зусилля багатьох суб'єктів попереджувальної діяльності, тоді як умови, обставини і ситуації, що сприяють здійсненню правопорушень, можуть виявити і усунути самі правоохоронні органи.

2. Юридичні особи і громадяни, стосовно яких органи внутрішніх справ відповідно до законодавства приймають заходи з метою забезпечення дотримання ними встановлених обмежень, правил, нормативів і стандартів. Йдеться, насамперед, про такі об'єкти діяльності, що можуть бути потенційними жертвами правопорушень (державні підприємства, установи і організації, а також приватні і комерційні структури, працівники, які у випадках визначених законодавством мають право на носіння вогнепальної зброї тощо).

3. Особи, які готують правопорушення або ті, які мають намір здійснити правопорушення або роблять спробу вчинення правопорушення. Стосовно цих об'єктів

запобіжні засоби реалізуються в умовах загрози здійснення правопорушення, тому співробітники ДСО повинні робити активні негайні дії, спрямовані на недопущення протиправного задуму.

4. Особи, стосовно яких органи внутрішніх справ здійснюють контроль та нагляд за дотриманням обмежень, встановлених для них законом. Це, насамперед, особи, які знаходяться під адміністративним наглядом, звільнені з місць позбавлення волі, засуджені з відтермінуванням виконання вироку, засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, обвинувачені, не взяті під варту на період слідства, неповнолітні, які перебувають на обліку в кримінальній міліції у справах дітей тощо.

5. Особи зі стійкою протиправною поведінкою, які притягаються до відповідальності за здійснення злочинів та адміністративних правопорушень. В даному випадку органами внутрішніх справ реалізуються заходи адміністративної дії стосовно, наприклад, батьків, які негативно впливають на своїх дітей, осіб, які схильні до крадіжок тощо. Після застосування вказаних заходів вони підлягають спеціальному обліку із занесенням у відповідну картотеку.

6. Особи, які є потенційними жертвами правопорушень, внаслідок своєї поведінки або способу життя. Вони поділяються на дві групи:

- маргінальні об'єкти (повії, наркомани, алкоголіки, бродяги тощо);
- об'єкти, що становлять окремі категорії законослухняних громадян (жінки, пенсіонери, неповнолітні, інваліди тощо).

Стосовно перших усі підрозділи органів внутрішніх справ застосовують достатньо широкий арсенал запобіжних засобів, використовуючи в основному примусові заходи. З другою категорією, як правило, проводиться роз'яснювальна робота, їм надаються необхідні рекомендації, поради, що сприяють зниженню потенційної небезпеки стати жертвою правопорушення або злочину.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що Державна служба охорони МВС України займає чільне місце в системі органів внутрішніх справ, що здійснюють профілактику правопорушень в державі шляхом охорони майна, грошових коштів, підприємств та особистої безпеки населення, сприяючи при цьому соціальній, економічній стабільності та розвитку економіки держави.

Натомість, під профілактикою адміністративних правопорушень ДСО при МВС України слід розуміти застосування заходів щодо запобігання і припинення адміністративних правопорушень у сфері захисту власності, виявлення і усунення їх причин та умов, а також здійснення впливу на особу із стійкою антигромадською, протиправною орієнтацією з метою недопущення здійснення нею правопорушень у вказаній сфері.

Список використаних джерел

1. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании / О. Н. Ведерникова. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2001. – 344 с.
2. Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
3. Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 286 с.
4. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження / О. М. Литвак. – К. : Вид-во Юрінком-Інтер, 2000. – 275 с.

5. Малков В. Д. О концептуальных основах развития государственной системы профилактики правонарушений / В. Д. Малков // Современные криминологические проблемы борьбы с преступностью. Труды Академии управления. – М. : Академия управления МВД России, 2000. – С. 23.
6. Новий словник української мови / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2001. – 910 с., с. 827; Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Перун, 2009. – 1719 с.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – [18-е изд.]. – М. : Русский язык, 1986. – 797 с. так як «запобігання» [Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977. – 774 с.
8. Предупреждение преступлений и административных правонарушений органами внутренних дел : учебник [для студентов вузов, обучающихся по специальностям «Юриспруденция» и «Правоохранительная деятельность»] / [под ред В. Я. Кикотя, С. Я. Лебедева, Н. В. Румянцев]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 487 с.
9. Шаповал В. І. Організаційно-правові основи діяльності Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України щодо попередження та припинення правопорушень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. І. Шаповал. - Київ, 2005. – 20 с.

Данчул О. С. Государственная служба охраны при МВД Украины как субъект профилактики административных правонарушений

Статья посвящена раскрытию деятельности ДСО при МВД Украины, как субъекта профилактики административных правонарушений, которая реализуется на базовом принципе законности и создает условия для реального обеспечения прав и свобод человека и гражданина в сфере защиты объектов всех форм собственности от противоправных посягательств на договорных принципах и борьбы с другими правонарушениями в местах несение службы.

Ключевые слова: профилактика правонарушений, профилактическая деятельность, Государственная служба охраны при МВД Украины, предотвращения правонарушений, собственность, охранительные услуги.

Danchul O. C. State Security Service MIA of Ukraine as a subject of preventing administrative violations

The article is dedicated to uncovering the activity of State Security Service MIA of Ukraine, as a subject of preventing administrative violations. This activity is realized on the basic principle of legality and created conditions for real providing of rights and freedoms human and citizen in sphere of protecting establishments of all forms of property against lawless encroachments, on contract basis and fighting against other violations on the protecting establishments.

Key words: prevention of violations, preventive activity, State Security Service MIA of Ukraine, preservation of offences, property, protective services.

Стеблинська Оксана Степанівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В КОНТЕКСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

У статті розглядаються міжнародні стандарти діяльності органів внутрішніх справ, які стосуються забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також окремі аспекти удосконалення такої діяльності.

Ключові слова: права людини, свободи людини, забезпечення прав і свобод, органи внутрішніх справ.

Постановка завдання. У сучасному світі рівень розвитку свободи та демократії у державі визначається не тільки формальним визнанням владою прав та свобод людини, включаючи офіційне приєднання до міжнародно-правових документів, що їх регламентують, але й наявністю діючого, ефективного механізму реалізації прав та свобод, що містить гарантії їх забезпечення і захисту. Реалізація прав і свобод людини неможлива без забезпечення цих прав організаційно-виконавчою діяльністю державних органів, посадових та службових осіб, тому що діяльність останніх є свідченням реальності свободи особи, необхідним фактором переходу правових можливостей користування благами, закріпленими в конституціях, у практику життєдіяльності кожної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження забезпечення прав людини і вирішення зазначених питань зробили О. Ф. Андрійко, М. В. Антонович, Є. О. Гіда, О. Б. Горова, С. Г. Грицкевич, М. М. Гуренко, С. Д. Гусарев, Л. Г. Гусейнов, Н. В. Ілларіонова, Н. І. Карпачова, А. М. Колодій, В. Т. Маляренко, О. І. Наливайко, О. В. Негодченко, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, Б. М. Пошва, М. П. Рабінович, О. Ф. Фрицький, П. Л. Фріс, С. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, В. К. Шкарупа, та ін. Роботи вказаних авторів мають суттєве наукове і практичне значення. Але праці більшості науковців не містять комплексного всеохоплюючого наукового аналізу проблем забезпечення прав людини в контексті удосконалення діяльності органів внутрішніх справ.

Постановка завдання. Незважаючи на наявність наукових праць, присвячених розгляду проблеми, практика яскраво свідчить про відсутність робіт, в яких би детально розглядалися питання забезпечення міжнародних стандартів прав людини і громадянина в діяльності органів внутрішніх справ. Тому, метою статті є з'ясування основних принципів

і положень міжнародних нормативно-правових актів, які повинні лягти в основу дотримання прав і свобод людини і громадянина органами внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права і свободи людини – великі завоювання сучасної цивілізації. Тільки проголосивши 24 серпня 1991 р. свою незалежність, Україна стала реальним суб'єктом міжнародного права. Діставши нарешті можливість самостійно визначати напрями побудови своєї державності та пріоритети в політиці, парламент нашої держави продекларував приєднання до загальнолюдських цінностей і загальновизнаних принципів міжнародного права, що дістало відображення у підписанні та ратифікації ряду схвалених Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй міжнародно-правових документів, особливо в галузі прав людини. Виходячи з свого європейського вибору, Україна започатковує процес змін, поділяючи основні ідеї і принципи Європейської Конвенції про захист прав і основних свобод людини та Європейської соціальної хартії, покладаючи в основу свого подальшого розвитку інтереси людини, її прагнення жити і творити в гармонії з своїми цінностями, з суспільством і природою. «Утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина є головним обов'язком держави», - зазначається у ч.2 ст. 3 Конституції України.

Повага до особи, охорона і захист її честі та гідності – обов'язок усіх державних органів, громадських організацій і службових осіб. Цей конституційний обов'язок рівною мірою стосується і діяльності міліції з забезпечення реалізації прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. Пріоритет загальнолюдських цінностей є загальновизнаним принципом міжнародного права. Працівники міліції в різних ситуаціях, пов'язаних з попередженням, припиненням та розкриттям злочинів та інших правопорушень, затримання правопорушників, їх тримання під вартою та виконання покарань (адміністративного стягнення), зобов'язані поважати гідність особи, гуманно до неї ставитись, не допускати будь-яких випадків катувань та ін. [3, с. 311-312].

Можемо погодитись з А. Ю. Олійником, що виконання міліцією своїх завдань по забезпеченню реалізації конституційних свобод людини і громадянина відповідно до закону залежить не тільки від високої професійної правосвідомості і правової культури працівника міліції, а ще й від рівня законодавчого, соціального та матеріально-технічного забезпечення її працівників [7, с. 333].

У міжнародно-правових документах стандарти поліцейської діяльності визначаються як бажані зразки поведінки поліції, її взаємовідносин із населенням. Найчастіше такі стандарти, що містяться в різних деклараціях, рекомендаціях, керівних принципах, є лише формальними і не мають обов'язкової сили для держав, оскільки в багатьох випадках впливають на міжнародну і національну поліцейську діяльність, підсилюючи договірні положення, або окреслюючи конкретні шляхи імплементації в національне законодавство концептуальних положень, що стосуються здійснення органами поліції покладених на них повноважень.

З огляду на специфіку діяльності поліції і для спрямування її в потрібному напрямку 17 грудня 1979 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Кодекс поведінки з підтримання правопорядку, який безпосередньо регламентує поліцейську діяльність у контексті захисту прав людини, недопущення зловживання силою, використання тортур, заборони актів корупції тощо, тобто встановлює основні вимоги до формування поліції в демократичному суспільстві [8, с. 207].

Діяльність міліції України має спиратися на міжнародно-правові та європейські стандарти поліцейської роботи, здобутки світового поліцейського співтовариства. Це такі принципово важливі документи, як Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи

«Декларація про поліцію» та «Європейський кодекс поліцейської етики» Комітету Міністрів Ради Європи. Обидва ці документи об'єднують виключно позитивне ставлення до прав і свобод людини в контексті саме поліцейської діяльності. У першому документі звертається увага на те, що для повного забезпечення прав людини та її основних свобод, гарантованих Європейською конвенцією про права людини, основною умовою є наявність мирного суспільства, що користується перевагами порядку та громадської безпеки. У Декларації про поліцію зазначено, що всезагальне прийняття правил професійної етики поліції з урахуванням прав людини і основних свобод сприятиме вдосконаленню європейської системи захисту прав і основних свобод людини. Вкрай важливе значення має положення, зазначене в Європейському кодексі поліцейської етики: «... поліція повинна дотримуватися суб'єктивного права, включаючи права і свободи людини, і не здійснювати довільних чи протиправних дій. Це є основоположним для правової держави і для предмета діяльності поліції в умовах демократії» [5, с. 59].

Аналізуючи міжнародно-правові акти, що стосуються діяльності поліції, а саме підготовки поліцейських кадрів, етичної поведінки поліцейських, співробітництва в правоохоронній сфері, слід звернути увагу і на вітчизняні законодавчі акти, що регулюють етичну поведінку міліції. У Законі України «Про міліцію» немає безпосередньої норми, яка б регламентувала етику поведінки міліції, але опосередковано така поведінка закріплюється в окремих статтях закону. Зокрема, етична поведінка працівників міліції виявляється в її завданнях і принципах діяльності. У вищезгаданому законі можна простежити етичну поведінку міліції, яка об'єктивується в забезпеченні особистої безпеки громадян, участі в наданні соціальної та правової допомоги громадянам, виявленні поваги до особи, взаємодії з населенням, громадськими організаціями. Натомість у Законі України «Про державну службу» етиці поведінки державних службовців приділяється значна увага. На це в даному законі відведено окрему норму, що міститься у ст. 5 («Етика поведінки державного службовця»). На відміну від Закону України «Про міліцію», спектр принципів діяльності державних службовців, передбачених у Законі України «Про державну службу», набагато ширший. Зокрема, відмінними принципами є служіння народу України, пріоритет прав людини і громадянина, професіоналізм, компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі, персональна відповідальність за виконання службових обов'язків і дисципліна [1].

Практика правового регулювання діяльності міліції України не використовує термін «стандарт», хоча низка положень Закону України «Про міліцію» тією чи іншою мірою відтворює міжнародно-правові стандарти її здійснення. Один із таких стандартів – це застосування сили. Він полягає в реалізації принципу, відповідно до якого застосувати силу можна тільки у випадку крайньої необхідності, причому вона має бути співмірною із законною метою, якої треба досягти. Правовою основою цього стандарту є Кодекс посадових осіб з підтримання правопорядку (ст. 3), Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку [6, с. 5]. Суть стандарту така: якщо поліція застосувала силу, то це означає, що інші засоби в тій обстановці виявилися неефективними і без застосування сили неможливо було виконати завдання. У всіх випадках, коли законне застосування сили є неминучим, поліцейські повинні застосовувати силу пропорційно серйозності порушення; зводити до мінімуму можливість завдання шкоди, нанесення поранень; поважати й зберігати людське життя; гарантувати невідкладну медичну допомогу; негайно повідомляти родичів потерпілих; у випадку заподіяння смерті людині відразу ж повідомити про інцидент вищестояще керівництво, яке, у свою чергу, повинно провести ретельну службову перевірку дій

поліцейських. Дуже схожі за змістом положення містить ст. 12 Закону України «Про міліцію», що встановлює умови і межі застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї й передбачає, зокрема, що в разі неможливості уникнути застосування сили остання не повинна перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на міліцію обов'язків, і має зводити до мінімуму можливості завдання шкоди здоров'ю правопорушників та інших громадян. При завданні шкоди міліція забезпечує надання необхідної допомоги потерпілим у найкоротший термін [2].

Виходячи з міжнародних стандартів юридичного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, головними принципами в діяльності працівників міліції слід вважати законність, недискримінацію, відповідність вимогам демократичного суспільства та гуманність. Працівники не повинні вдаватись до корупційних діянь, а навпаки, мають протидіяти будь-яким діям такого роду та суворо карати за них. Діяльність міліції щодо захисту прав і свобод людини і громадянина є багатоаспектною, результати її залежать не тільки від професіоналізму та самовідданості її працівників, а й від ступеня довіри до них з боку населення, налагодження співпраці з громадськістю.

На жаль, Закон України «Про міліцію» не врахував міжнародні стандарти при формулюванні принципів, відповідно до яких здійснюється її діяльність. Вважаємо за доцільне доповнити цей закон новими статтями: «Неупередженість у діяльності міліції», «Розумна достатність в обмеженні прав, свобод і законних інтересів громадян та організацій при виконанні органами міліції покладених на них обов'язків». Слід окреслити деякі напрями діяльності, які слід впроваджувати на сучасному етапі для забезпечення прав людини з боку працівників міліції:

- продовжувати прийняття та впровадження в національне законодавство міжнародно-правових норм, що закріплюють права і свободи людини;
- підвищити якість професійного добору кадрів; проводити підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників міліції, для оволодіння відповідними міжнародно-правовими інструментами та вивчення проблематики, присвяченої дотриманню прав людини на прикладі рішень Європейського суду з прав людини проти України щодо скарг громадян на незаконні дії або бездіяльність працівників ОВС, а також рішень стосовно інших держав про порушення прав громадян з боку працівників правоохоронних органів;
- вивчати матеріали інспектувань України Комітетом проти тортур Ради Європи, діяльність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини та виявлені ним факти порушень прав та свобод громадян працівниками міліції, зусилля громадських правозахисних організацій з моніторингу діяльності правоохоронних органів у сфері дотримання прав людини та запобігання тортурам, а також конкретні випадки зловживань працівниками міліції службовим становищем чи заподіяння катувань, причини та правові наслідки таких порушень;
- нехтування їх законними правами, приниження, фізичне побиття, залякування тощо;
- вдосконалювати компетенцію, форми та методи діяльності міліції у цій галузі;
- розробити та прийняти комплексний кодифікований правовий акт – Кодекс прав і свобод людини, в якому визначити принципи діяльності державних органів, у тому числі й міліції, щодо забезпечення прав і свобод людини, процедуру їх забезпечення та порядок відновлення;
- викоренити практику розгляду заяв на неправомірні дії працівників міліції тим самим підрозділом або працівником, на дії якого була подана скарга;

- розробити та затвердити Положення про проведення громадських розслідувань за фактами порушення прав людини з боку працівників міліції.

Робота міліції пов'язана з виявленням та припиненням правопорушень, конфліктів тощо, що потребує кваліфікованості, рішучості та водночас обережності, твердої принциповості, значного фізичного та інтелектуального напруження. Адже будь-які помилки здатні завдати серйозної моральної та матеріальної шкоди суспільству, дотримання ж норм прав людини створює основу формування у працівників міліції впевненості щодо справедливості своєї справи, спонукає їх до вдосконалення своєї майстерності.

Висновки. Щоб діяльність міліції була більш результативною та ефективною, потрібно детально регламентувати її за допомогою аналізу міжнародно-правових актів, в яких закріплена діяльність правоохоронних органів, шляхом імплементації відповідних норм в українське законодавство, переймати міжнародний досвід та застосовувати його на практиці. Отже, метою запровадження міжнародних стандартів має стати саме закріплення таких форм і напрямів діяльності органів міліції, їх посадових осіб, які забезпечували б функціонування суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності на засадах непорушності конституційних прав і свобод людини і громадянина. Такий правовий стандарт взаємовідносин органів міліції та громадян повинен виходити зі статусу людини як суб'єкта, перед яким міліція відповідальна за свою діяльність. Правильність і перспективність подібного підходу підтверджується, зокрема, практикою світового співтовариства, а саме положеннями міжнародно-правових актів.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
2. Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
3. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підруч. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.
4. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua.
5. Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку: Документально-джерелознавчий довідник / [упоряд. : Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, І. Г. Кириченко]. – К., 2002. – 340 с.
6. Негодченко О. В. Основи діяльності органів внутрішніх справ України щодо забезпечення прав і свобод людини : навч. посіб. / О. В. Негодченко – Д. : Юрид. акад. МВС, 2005. – 164 с.
7. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія / А. Ю. Олійник. – К. : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – 472 с.
8. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика / [відп. ред. Ю. І. Римаренко]. – К., 2006. – 260 с.

***Стеблинская О. С. Обеспечение международных стандартов
прав и свобод человека в контексте совершенствования
деятельности органов внутренних дел***

В статье рассматриваются международные стандарты деятельности органов внутренних дел, которые касаются обеспечения прав и свобод человека и гражданина, а также отдельные аспекты совершенствования такой деятельности.

Ключевые слова: права человека, свободы человека, обеспечения прав и свобод, органы внутренних дел.

***Steblynska O. S. Provision of international standards for human and citizen
rights in the context of improvement of internal affairs activity***

In the article analyzed international standards activity internal affairs, which touch provision human and citizen rights and some aspects improvement this activity.

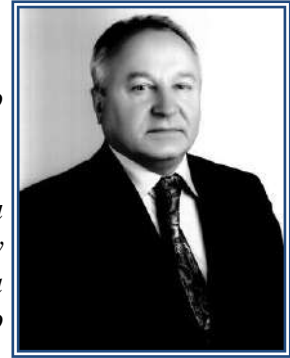
Key words: citizen rights, human rights, provision human and citizen, internal affairs.

УДК 343.0

Черепій Петро Миколайович,
голова Івано-Франківського окружного
адміністративного суду,
доктор права, заслужений юрист України,
старший викладач кафедри
кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ

У статті розкриваються основи здійснення судочинства, аналізується його сутність та теоретичні підходи щодо характеристики завдань, які перед ним ставляться.

Ключові слова: наука, судочинство, право, правосуддя.

Постановка проблеми. Для сьогоденного суспільства характерне зростання правопорушень і злочинів. Останні скоюються все частіше злочинними групами і окремими злочинцями. Право може і повинно впливати на стабільність суспільства, оскільки ним регулюються засоби боротьби зі злочинами і правопорушеннями та засоби впливу на злочинців і правопорушників.

Аналіз судочинства в Україні дасть змогу побачити «європейськість» українського права та судочинства, а також використати набутки західних сусідів для подальшого розвитку та вдосконалення правових основ здійснення правосуддя. Саме ці положення становлять актуальність піднятої проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою статті стали наукові дослідження, які здійснили С. Алексєєв, В. Бедь, В. Гончаренко, Я. Кондратьєв, М. Костицький, В. Марчук, О. Морозов, Ю. Шемшук, В. Шепітько, С. Яковенко, які сприяють осмисленню поточних процесів в сфері теоретичних основ здійснення судочинства та мають важливе значення для подальших наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття теоретичних основ здійснення правосуддя в Україні, а також потреби подальшого реформування системи судової гілки влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз концепцій правосуддя і судової практики завжди був у центрі уваги юридичної науки. Правосуддя оцінюють у сучасному суспільстві як одне з важливих завоювань цивілізації, що глибоко увійшло у побут і мораль народів. Тому питання, в якому напряму розвиватимуться судова влада, судові заклади і самі функції здійснення правосуддя, має для людства надзвичайно важливе значення.

Правосуддя в демократичному суспільстві розцінюється як життєво необхідна соціально-політична підсистема, бо з її допомогою реалізуються основні права і обов'язки громадян, підтримується їхня віра в утвердження соціальної справедливості. Функція судового вирішення суперечок – одна з найдавніших і життєво необхідних форм реалізації прерогатив влади. Але ця функція, перш ніж перейти в руки держави, мала різні відтінки і здійснювалася то в релігійній, то в магічній, то в арбітражній формі [3].

Вікові традиції в філософії і кримінальному законодавстві старих часів були пронизані авторитарним духом і забобонами різних верств населення, що ґрунтувалися на визнанні відомого існування соціальної нерівності: і держава, і її органи були наділені привілеями, процвітали корупція і підкуп серед привілейованих державних чиновників, не виключаючи і суддів. У ті часи не можна було й думати про справедливе і однаково рівне для всіх правосуддя, бо сама цивілізованість знаходилася на грані занепаду, що охопив сферу як права, так і моральності [6, с. 134].

Правосуддя сьогодні є функцією, і привілеєм держави. Але в сфері правосуддя взаємодіють і державно-правовий, і суспільний початки. У політично організованому суспільстві будь-яка державна установа зобов'язана забезпечувати загальний інтерес всіх громадян. Саме існування правової держави неможливе без сильної і незалежної судової влади: її престиж і авторитет в суспільстві є тим критерієм, за яким можна з впевненістю судити про рівень розвитку самої державності.

Довгий час у свідомості людей судовою владою і правосуддя асоціювалися з примусом. Класичне визначення судів як зброї правлячих класів, що тривалий час подавалося в юридичній літературі (особливо радянській), зводило всі види правовідносин в області юстиції, особливо кримінальної, до відносин панування і підкорення, до нерівноправної тяганини сильного зі слабким, до корупції, підкупу й обману. Ця характеристика в цілому була справедливою і зберігає своє значення для тих випадків, коли правосуддя не відповідає своєму покликанню, помиляється, зловживає владою і перетворюється на свою протилежність, тобто на судову беззаконня.

Слід зазначити, що сучасна держава перш за все має дуже високий ступінь самодостатності по відношенню до соціальної та економічної сфери, а по-друге, характеризується такою складністю, навіть протилежністю внутрішніх зв'язків, що погляд на неї як на міцну організацію і тим більше як на слухняну зброю завжди буде однобічним.

Зараз як ніколи гостро відчувається потреба в демократизації двох взаємопов'язаних структур - громадянського суспільства як глобальної системи і державної влади, що її представляє. Але цілі державної влади є виразниками цілей громадянського суспільства лише настільки, наскільки суспільству вдається здійснювати ефективний контроль за реалізацією політико-правових процесів.

Тією мірою, якою економічна система суспільства повинна відповідати волі споживача, що диктується ринком, тією ж мірою його політична система повинна відповідати волі людини як громадянина, вираженій в ідеї народовладдя. Ця ідея міцно укорінилася в свідомості народів, і сьогодні немає іншої альтернативи для надійного забезпечення потреб і окремого індивіда, і загальнонародних інтересів, крім створення перевірених на історичному досвіді стабільних правових гарантій для її реалізації.

Тобто в основі правосуддя - одночасно і соціальні, і політичні цілі. Однак ще довго й вперто відбувалися дебати стосовно форм, в яких повинно реалізовуватися правосуддя, а також щодо гарантій, які забезпечували б незалежність судової влади від виконавчої і законодавчої. Широко розповсюджене уявлення про суто каральне призначення кримінальної юстиції, ніби її основною метою є боротьба із злочинами і призупинення зловживань, є спрощеним і неповним. Суттю системи кримінальної юстиції є не боротьба із злочинністю, а захист суспільства від злочинів шляхом реалізації кримінального закону. Ця першочергова мета кримінальної юстиції органічно витікає із цілей всієї системи правосуддя, покликаною забезпечувати відновлення порушеного права і справедливості,

але не будь-якою ціною і не в довільній формі, а на основі закону і з дотриманням всіх приписаних законом процедурних формальностей [1, с. 172-173].

Конституція декларує захист та дотримання основних прав громадян, які мають пріоритет перед іншими цілями правосуддя [4, с. 49]. Крім того, правосуддя виконує регулятивні і виховні функції.

Законодавство ж визначає правосуддя як одну із владних прерогатив держави, що набуває сьогодні значення публічної служби [2]. Оскільки розв'язання конфліктів і суперечок стало життєво необхідним для налагодження ефективної соціальної взаємодії людей. Процесуальна регламентація колективної взаємодії необхідна всюди, адже більшість протиправних дій зумовлена різними формами порушень цієї взаємодії.

В сучасних умовах правосуддя України поки що не достатньо ефективно виконує установки законодавчого органу, оскільки не виправдовує надії громадян на здійснення належних йому трьох основних функцій - регулятивної, виховної і контролюючої [5, с. 49]. В цьому відношенні неефективність всієї системи кримінальної юстиції характеризується з двох позицій - з погляду невідповідності правових норм суспільним відносинам і з погляду зусиль правових закладів забезпечити цілі законодавчої політики на рівні реальної поведінки громадян. І в цьому, і в іншому випадках проблема стосується правових структур як і в загальному вигляді, так і їх окремих ланок.

Сьогоднішні проблеми законності в правосудді – явище багатогранне: вони не тільки виявляються в концептуальному плані, але й торкаються однаковою мірою політичних, соціальних, організаційних і морально-естетичних аспектів здійснення правосуддя. Про це пишуть, хоча й з різних позицій, політологи, соціологи, журналісти, психологи та юристи. З одного боку, вони підкреслюють певне падіння юридичного світосприйняття, політичної і правової свідомості в Україні, а з іншого - суто утилітарний підхід до використання правових процедур, що знецінює правосуддя як найбільш розвинуту і стабільну форму вирішення конфліктів і суперечок.

Проблеми кримінального правосуддя виражаються перш за все в ресурсному перенапруженні всіх ланок кримінальної юстиції - органів слідства, суду і прокуратури. Значно збільшилась кількість справ, що поступають на судовий розгляд. Це викликано зростанням числа правопорушень, з одного боку, і недостатньою оперативністю правосуддя - з іншого. Але справа не тільки в перевантаженні, багато дефектів викликані низькою якістю судової і слідчої роботи, корупцією і підкупом, що здійснюються на всіх етапах кримінального процесу. Спроби втручання і натиску на суддів зі сторони виконавчої влади, впливових економічних організацій і близького оточення, безперечно, підривають довіру населення до правосуддя.

Аналіз свідчить, що позасудові форми розгляду конфліктів і суперечок, в тому числі господарські процедури та процедури примирення, мають стійку тенденцію до зростання. В кримінально-правовій сфері також зростає значення неформального врегулювання багатьох справ, включаючи і справи про злочини. Громадяни охоче йдуть на різні угоди, щоб уникнути громіздких, повільних і складних процедур, котрі вимагають багато часу і засобів та врешті-решт втомлюють громадян, пригнічують їх психічний стан.

Та обставина, що останнім часом правова наука в Європі широко використовує соціологічні дослідження і спирається на них у своїх висновках, свідчить про серйозність намірів вчених вирішити наболілі соціальні проблеми і, зокрема, підказати законодавцю шляхи вдосконалення правосуддя та правозахисних механізмів. Уряд теж не проти продемонструвати свою стурбованість з приводу забезпечення соціального прогресу і

захисту особистих прав і свобод. Іншої альтернативи для завоювання популярності зараз не існує, хоча це чистої води популізм і більш нічого.

Висновки. Отже, виходячи із вищенаведеного, хотілося б зробити висновок, що нині судова влада в сучасному суспільстві будучи інтегрованою в державний механізм, виконує функцію посередника у спорах між учасниками суспільного життя і є досить ефективним засобом примирення і розв'язання соціальних конфліктів. У цьому й полягає головна соціальна цінність правосуддя.

Список використаних джерел

1. Городовенко В.В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні : монографія / В. В. Городовенко – К. : Фенікс, 2007. – 375 с.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=567937.
3. Карпов Д. В. Социально-правовая природа судебной власти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uun.ru/rus/books.htm>.
4. Конституція України, ЗУ «Про внесення змін і доповнень до Конституції України» – К. : Юрінком. Інтер, 2010. – С. 48.
5. Маляренко В. Т. До питання про участь представників народу у здійсненні правосуддя / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 6. – С 49.
6. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення : [колективна монографія] / Відпов. ред. В.С. Бігун. – К., 2009. – 256 с.

Черепий П. Н. Теоретические принципы осуществления криминального правосудия

В статье раскрываются основы осуществления судопроизводства, анализируется его сущность и теоретические подходы относительно характеристики заданий, которые перед ним относятся.

Ключевые слова: наука, судопроизводство, право, правосудие.

Cherepiy P. M. Theoretical principles of realization criminal justice

In the article open up bases of realization of the legal proceeding, his essence and theoretical approaches is analysed in relation to description of tasks which belong before him.

Key words: science, legal proceeding, right, justice.

УДК 631.11

Щурик Михайло Васильович,
*доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів,
професор Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ДРІБНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ГОСПОДАРСТВ

Проаналізовано роль та участь господарств населення Карпатського макрорегіону в процесі відтворення земельних ресурсів. Досліджено причини та недоліки, що гальмують належну організацію земельного господарства селянами. Запропоновано заходи поліпшення використання, збереження та охорони земельних ділянок дрібними землевласниками.

Ключові слова: приватизація, фінансування, відтворення, дрібноземелля, стратегія, продуктивність, екологія.

Постановка проблеми. Нинішній стан розвитку господарств населення на селі не відповідає суспільним потребам. Абсолютна більшість з них не використовує земельні ділянки для організації товарного виробництва. Більше того, селяни, виходячи з нинішніх реалій не в змозі належним чином організовувати використання, збереження, покращення та охорону приватизованих земельних паїв, оскільки в Україні донині не вироблено механізм організації фінансового забезпечення потреб відтворювального процесу сільськогосподарських угідь у господарствах населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деструктивні процеси, що продовжують мати місце в зв'язку з організацією використання земель аграрного сектора все частіше привертають увагу науковців, провладних та бізнесових структур. Причому напрямки досліджень учених, прийняття рішень адекватними управлінськими структурами характеризуються надзвичайно широкою різноманітністю. В контексті проблем, які постають нині перед сільським господарством особлива увага відводиться земельним проблемам. Насамперед, це стосується приватного землеволодіння, організації земельних господарств, дотримання вимог екології, соціальних негараздів на селі тощо. Особлива увага при цьому відводиться використанню сільськогосподарських земель господарствами населення, їх можливостям самотужки забезпечувати фінансування процесу відтворення дрібних земельних паїв. Абсолютна більшість науковців доводять, що в умовах ринку господарства населення не в змозі належним чином організувати відтворення земель. За європейськими нормами, дрібні господарства (до 2 га) відіграють соціально-економічну роль амортизатора ринкових реформ. Надання громадянам землі для товарного

виробництва не може бути виправданим за економічними критеріями і ринковими вимогами [4, с. 61].

Однією з найбільш вагомих причин низького рівня організації використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ділянок домогосподарствами - слабкість ринкової інфраструктури. Рациональне використання земель вимагає відповідних матеріальних затрат, які не під силу особистим господарствам населення. Крім того, в сільській місцевості слабо розвинута ринкова інфраструктура, обмежений доступ сільського населення до ринків збуту продукції, матеріально-технічних ресурсів [8, с. 85].

Таким чином, нині гострою назріла потреба трансформувати земельне господарство України відповідно до досвіду країн з високим рівнем розвитку аграрного виробництва. Відсталим слід вважати те, що в нашій державі виробництво продуктів харчування складає 16 % загального продовольчого споживання і майже 40 % у мешканців сільської місцевості. У розвинутих країнах це чисто аматорський сектор і його питома вага не перевищує 1-2 % [7, с. 18].

Домінування особистих підсобних господарств на селі значно загострює розв'язання соціальних проблем. Розвиток вітчизняного сільськогосподарського виробництва відбувається у напрямі зростання особистих селянських господарств, зазначається Д. Богинею та К. Якубою, де превалює фізична важка, виснажлива праця (у тому числі дитяча та осіб похилого віку) в умовах ненормованого робочого дня [1, с. 58]. Таким чином, господарства населення в підпорядкуванні та власності яких знаходиться переважуюча частина сільськогосподарських земель не в змозі в умовах ринкової моделі господарювання забезпечити належне розв'язання економічних, соціальних та екологічних завдань. Однією з причин, яка безпосередньо впливає на належну організацію ними земельних угідь, як засвідчують наші дослідження – відсутність адекватного фінансового забезпечення. Нині фінансування відтворювального процесу земельних угідь домогосподарствами не є достатньо дослідженою проблемою.

Постановка завдання. Дослідити існуючі нині засади фінансового забезпечення дрібних земельних господарств в аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Запропонувати передумови та механізм фінансування процесу використання, збереження, покращення та охорони земельних ділянок сільських мешканців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Земельна та аграрна реформа, як засвідчують результати дослідження призвели до перерозподілу сільськогосподарських угідь колишніх аграрних підприємств у власність та користування господарств населення. Особливо це стосується Карпатського макрорегіону, в якому в результаті знищення колгоспів і радгоспів лєвова частина аграрного земельного фонду була передана в підпорядкування та власність селян. Щодо організованих сільськогосподарських підприємств, зокрема фермерських господарств, приватних агроформувань, виробничих кооперативів, господарських товариств, то вони одержали відносно невелику частину сільськогосподарських угідь. Незначний відсоток земель аграрного призначення знаходиться нині в підпорядкуванні окремих підприємств, операційна діяльність яких не пов'язана з сільськогосподарським виробництвом. Сільськогосподарські угіддя використовуються ними в основному для задоволення потреб продуктами харчування працівників власних підприємств.

Оцінювання нинішнього стану організації земельного господарства в аграрному секторі України засвідчує, що воно знаходиться в постійному перманентному стані занепаду, депресивності. Йдеться про те, що використання сільськогосподарських земель у результаті проведення трансформаційних заходів, проголошення ринкової моделі не

забезпечує очікуваних позитивних зрушень у процесі розв'язання економічних, екологічних, соціальних та інших важливих завдань у селах Карпатського макрорегіону.

Ретроспективний аналіз проведення аграрної та земельної реформ засвідчує, що теоретичними та методологічними засадами їх реалізації була монетаристсько-ліберальна модель, яка була запропонована міжнародними фінансовими інституціями: Міжнародним валютним фондом, Світовим банком, великими транснаціональними компаніями, діяльність яких безпосередньо пов'язана з виробництвом і реалізацією сільсько-господарської продукції, використанням земельних угідь аграрного сектора. В основу реалізації зазначеної моделі покладено домінування приватної форми власності на землі аграрного сектора, невтручання держави та місцевих органів влади в процеси, пов'язані з використанням, покращенням і охороною приватизованих земельних ділянок. Відносини власності на землю, її використання, на думку провідників земельної реформи регулюються та забезпечуються ринком самостійно без втручання громадськості, влади тощо. При цьому приватне землеволодіння розцінюється в якості панацеї, реалізація якої забезпечить успішне вирішення проблем наповнення ринку продукцією сільського господарства. Держава, при цьому, не повинна втручатися в процеси володіння та відтворення земельних угідь сільськогосподарського призначення. Саме так коротко можна описати модель трансформації земельних відносин, яку було запроваджено в аграрному секторі нашої держави.

Слід зазначити, що на початковому періоді трансформаційних заходів Україну масово відвідували консультанти, радники, проурядові особи з багатьох іноземних держав. З їх допомогою складаються проекти, програми, в яких емітувалась допомога, безкорисливість, спрямована на реформування аграрного сектора на засадах, визначених поза межами нашої країни, які, на наше тверде переконання, часто завдавали шкоду не лише процесу відтворення земельних ресурсів, а й значно загострили соціальні негаразди на селі, погіршували екологію.

Запровадження якісно нових засад трансформації земельних відносин потребувало адекватного фінансового забезпечення, яке, на той час «щедро» забезпечувалось ззовні. Низьковідсоткові кредити, безповоротна фінансова допомога в цей час забезпечувалась найбільш потужними фінансовими інституціями, транснаціональними корпораціями тощо. При цьому кошти іноземних інституцій спрямовувались, у першу чергу, на роздержавлення, паювання та приватизацію сільськогосподарських земель. У результаті реалізації чужої для наших умов економічної моделі – ліберально-монетаристської були зруйновані практично всі сільськогосподарські підприємства та земельні фонди, які знаходились у їхньому підпорядкуванні, а також було втрачено контроль держави, місцевих органів влади, громадськості за процесами використання, збереження, покращення та охорони аграрних угідь. Землі АПК було поділено на дрібні ділянки. На цьому практично фінансова допомога зовнішніх фінансових інституцій, включаючи МВФ, Світовий банк, ЄБРР, інших потужних транснаціональних компаній була призупинена. Аграрний сектор, особливо його найважливіша складова земельний фонд було зруйновано, а фінансування процесу завершення земельної реформи призупинено.

Проміжне оцінюване реформування аграрної сфери дає змогу стверджувати, що фінансування заходів роздержавлення, паювання та приватизації землі та майна колишніх сільськогосподарських підприємств носило, швидше всього руйнівний, а не конструктивний характер. Зосередження земель у власності господарств населення, відтворення яких не забезпечено фінансово не може виступати проривним напрямком на шляху до успішного розв'язання економічних, екологічних та соціальних завдань навіть в

умовах запровадження ринкової моделі господарювання. Селянин, отримавши в підпорядкування земельний пай без достатнього фінансового забезпечення не може організувати його відтворення відповідно до законів ринку. Більше того, при наданні паїв у власність не була сформована відповідна виробнича і ринкова інфраструктура, ніхто не подбав про підтримку господарювання сімейного типу, розвиток їх кооперації, інтеграції в агропродовольчому ланцюзі [6]. Зрозуміло, що розрізнені, недостатньо організовані, без фінансової підтримки, належних професійних знань, несформованої матеріально-технічної бази, деструктивності статеві-вікового складу власників земельних ділянок (часток) домогосподарства ніколи не зможуть належним чином організувати товарне земельне господарство, яке б конкурувало в середині країни та поза її межами. Саме тому, слушним, по цьому поводу, є твердження П. Т. Саблука, що організаційно-правова структура землекористування, в якій переважає дрібнотоварний сектор, ніколи не стане базовою основою для структурно-інноваційної перебудови вітчизняної аграрної економіки. За роки незалежності стратеги аграрної справи повинні були б усвідомити тенденції розвитку світового сільського господарства [9, с. 8].

Разом з тим, а ми в цьому глибоко переконані, успішне розв'язання завдань поліпшення відтворювального процесу земельних угідь АПК, не слід здійснювати шляхом сліпого копіювання організаційних засад використання, збереження, поліпшення та охорони в країнах, у яких аграрна сфера розвинута краще. Більше того без належного фінансового забезпечення не лише дрібнотоварні, а організаційно міцні сільсько-господарські підприємства не в змозі раціонально використовувати земельний фонд. Йдеться про необхідність втручання у відтворювальні процеси аграрного сектора держави, оскільки обсяги фінансового забезпечення в Україні донині залишаються низькими. За підрахунками вчених, з розрахунку на 1 га землі в обробітку загальний показник підтримки в Україні навіть у 2006-2007 роках був нижчим від підтримки у розвинутих країнах, яка за даними ОЕССР здійснювалась у 2001 році: США – у 7,7 раз, країнах ЄС – 17,3, у тому числі Німеччині – у 20,7 раз [3, с. 5].

Більше того, така допомога має надаватись роздільно: для сільськогосподарських підприємств та господарств населення. Саме тоді останні зможуть набувати статус суб'єктів підприємницької діяльності.

Систему сприяння господарствам населення доцільно формувати щонайменше за трьома напрямками: поліпшення інституціонального середовища розвитку малих форм господарювання в сільському господарстві (тут важливе місце має займати активізація кооперативних процесів); залучення господарств населення до програм державної підтримки аграрного сектора і сільського розвитку; заохочення особистих селянських господарств до трансформації у підприємницькі формування [5]. Таким чином, розцінювати роль і участь господарств населення в процесах, пов'язаних з використанням земель, виключно з негативної сторони, на нашу думку, є завчасним, поспішним кроком. Більше того офіційна статистика засвідчує, що господарствами населення виробляється більше як дві третини валової продукції сільського господарства (табл. 1). У таблиці 1 наведена інформація про обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в Івано-Франківській області. Зважаючи на те, що регіон є типовим, така ж ситуація властива всім областям Карпатського макрорегіону.

Забезпечення виробництва понад 80 % сільськогосподарської продукції домогосподарствами засвідчує про необхідність запровадження конструктивних засад їх дальнішого розвитку. До уваги слід прийняти і те, що майже 99 % земельних аграрних угідь приватизовано, а це означає, що повернути землю в державну або комунальну

власність, перерозподілити її на користь сільськогосподарських підприємств буде вкрай важко. В підпорядкуванні та власності господарств населення Карпатського макрорегіону знаходиться 1870,3 тис.га сільськогосподарських угідь. Натомість недержавні підприємства мають у користуванні 456 тис.га, державні – лише 50 тис.га.

Таблиця 1

**Валова продукція сільського господарства за основними групами товаровиробників
Івано-Франківської області у 2009 році *
(у порівняльних цінах 2005 року)**

	Валова продукція		У тому числі продукція			
	млн. грн.	відсотків до підсумку	рослинництва		тваринництва	
			млн. грн.	відсотків до підсумку	млн. грн.	відсотків до підсумку
Усі категорії господарств	2556,8	100,0	1068,8	100,0	1488,0	100,0
Сільськогосподарські підприємства	508,3	19,9	152,8	14,3	355,5	23,9
у тому числі державні сільськогосподарські підприємства	3,0	0,1	2,8	0,3	0,2	0,0
недержавні сільськогосподарські підприємства	505,3	19,8	150,0	14,0	355,3	23,9
з них фермерські господарства	37,4	1,5	29,5	2,8	7,9	0,5
господарства населення	2048,5	80,1	916,0	85,7	1132,5	76,1

*Розвиток села Івано-Франківщини. Статистичний збірник / За ред. Л. О. Зброй. – Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Івано-Франківськ, 2011. – с.236.

В цілому за всіма сільськогосподарськими підприємствами, включаючи фермерські господарства в Карпатському макрорегіоні станом на 01.01.2011р. було закріплено 506 тис.га сільськогосподарських угідь, що в 3,7 разу менше по відношенню до домогосподарств. Цілком зрозуміло, що адміністративними, силовими важелями вирішити проблему оптимізації землеволодіння та землекористування в досліджуваному макрорегіоні розв'язати неможливо, навіть незважаючи на те, що значна частина господарств населення не може організувати належне використання земельних паїв по причинах відсутності грошових коштів, фізичної немічності, відсталості матеріально-технічних засобів та належних професійних знань тощо. За підрахунками І. Гнибіденка, лише 2-3 % працездатного сільського населення можуть організувати свою справу, вони здатні до ведення бізнесу і до підприємництва у сільському господарстві [2, с. 19]. В Карпатському макрорегіоні приведена цифра є дещо більшою і складає за нашими підрахунками 5-7 %. Однак, це не дає приводу вилучати земельні частки в тієї частини селян, яка не ввійшла в групу тих, які не можуть належним чином організувати використання, збереження, покращення та охорону приватизованих угідь. Більш ніж очевидно, що виникає потреба запровадження індивідуального підходу до оцінювання можливостей належної організації відтворювального процесу кожним господарством селян зокрема. Реалізація

пропонованого потребує проведення генеральної інвентаризації фонду сільсько-господарських земель у кожному населеному пункті та поза ним у розрізі угідь, власників і користувачів.

Результати інвентаризації мають стати предметом широкого обговорення виконавчих органів місцевої влади, громадськості в кожному населеному пункті. Завдяки проведенню таких заходів вдасться отримати об'єктивну характеристику можливостей належної організації процесу використання, збереження, покращення та охорони земельних ділянок у розрізі кожного господарства селян та розробити стратегію їх розвитку.

Дослідження засвідчують, що з усієї кількості домогосподарств Карпатського макрорегіону зможуть належним чином організувати власне земельне господарство ще близько 13-15 % селян, помимо тих, які вже сьогодні зуміли його налагодити (5-7 %). Йдеться не лише про раціональне використання земельних ділянок, їх покращення, збереження та охорону, але й налагодження товарного виробництва сільськогосподарської продукції, тобто селянин вирощуватиме на приватизованій ним земельній площі продукцію для власних потреб і на ринок.

Реалізація зазначеного стане можливою за умови надання господарствам цієї групи адресної, цільової фінансової допомоги державою, а також формування відносин залучення коштів із інших джерел. Насамперед це стосується створення сприятливої та прийнятної для господарств населення кредитної політики. Ми більш ніж переконані, що комерційні банки України нині та на перспективу не будуть зацікавлені в наданні дрібним селянським господарствам кредитів, оскільки діяльність абсолютної більшості з них пов'язана з надмірними ризиками. Зважаючи на високу ризикованість організації відтворювального процесу в аграрному секторі комерційні банки створили і продовжують створювати штучні перепони на шляху формування кредитних відносин, які б забезпечували паритетність усіх учасників кредитного договору. Насамперед це стосується передумов кредитування, більшість яких є надуманим та неможливим для виконання господарствами населення, а також високих відсоткових ставок, які нині в Україні на порядок вищі в порівнянні із зарубіжними фінансово-кредитними установами. До уваги слід прийняти і те, що в нашій державі донині не розроблено механізм організації кредитування дрібних земельних господарств. Більше того, чиновники чомусь вперто продовжують ігнорувати важливість і значущість господарств населення в сільськогосподарській сфері діяльності.

Ретроспективний аналіз засвідчує, що ігнорування домогосподарств-вами, недооцінка їх ролі в сільському господарстві не є новим, тобто таким, яке спричинено трансформаційними процесами переходу до ринкової моделі господарювання. Негативне ставлення до перспективи розвитку селянських господарств було започатковано ще в умовах функціонування командно-адміністративної моделі господарювання. Уже в той час держава практично не звертала увагу на потребу надання фінансової допомоги селянським господарствам. Вони вважалися допоміжними, перехідними та такими, що з часом відімруть. При цьому першість була відведена організованим сільсько-господарським підприємствам – колгоспам і радгоспам. Зауважимо, що значна частина цих агроформувань зуміла забезпечити досить високу ефективність організації сільсько-господарського виробництва. Щодо земельного фонду, то він практично повністю знаходився в підпорядкуванні колективних і державних сільськогосподарських підприємств. Господарства населення мали у користуванні присадибні земельні ділянки, середній розмір яких становив у досліджуваному макрорегіоні близько 20-25 сотих. До уваги слід приймати і те, що часто сільськогосподарські підприємства надавали допомогу

селянам у організації земельного господарства. Крім того значна частина сільських жителів була зайнята в сільському господарстві та отримувала при цьому певні доходи. Таким чином покривалася частина витрат, пов'язаних із фінансовим забезпеченням потреб господарств населення.

Запровадження ринкової моделі в сільському господарстві повністю зруйнувало колишні теоретичні засади організації сільських домогосподарств. Земельні угіддя, як нами зазначалось вище, зосередились в основному в селян. Сільськогосподарські підприємства не отримали належного розвитку, про що засвідчують нинішні розміри землекористування (табл. 2).

Таблиця 2

**Розподіл сільськогосподарських угідь
між господарствами селян та сільськогосподарськими підприємствами
(включаючи фермерські господарства) станом на 01.01.2011р. (тис.га)**

	Сільськогосподарські угіддя											
	Всього		з них рілля		перелоги		багаторічні насадження		сіножаті		пасовища	
	господарства населення	с/г підприємства	господарства населення	с/г підприємства	господарства населення	с/г підприємства	господарства населення	с/г підприємства	господарства населення	с/г підприємства	господарства населення	с/г підприємства
Закарпатська	352,7	52,8	160,1	34,0	-	-	21,1	4,7	75,4	5,1	96,1	9,0
Івано-Франківська	381,9	108,1	265,9	100,7	14,7	0,2	14,3	1,0	63,1	3,0	23,9	3,2
Львівська	796,1	236,1	523,5	198,7	-	0,5	19,9	1,0	11,9	22,7	140,8	13,2
Чернівецька	340,2	109,0	223,5	101,8	-	-	23,9	3,2	32,7	2,0	60,1	2,0
Разом по макрорегіону	1870,9	506,0	1173,0	435,2	14,7	0,7	79,2	9,9	283,1	32,8	320,9	27,4

Судячи з даних таблиці 2 потрібно по-новому вирішувати завдання фінансового забезпечення розвитку господарств населення в Карпатському макрореґіоні.

Організація фінансування розвитку дрібних земельних господарств сільського населення потребує попереднього визначення: хто буде фінансувати та кого слід фінансувати. Як нами зазначалось вище комерційні банки не готові нині до кредитування дрібного господарства на селі. Тому ми пропонуємо створити в Україні Державний земельний банк. Досвід сусідньої Угорщини засвідчує, що завдяки створенню державного іпотечного банку вдалося розв'язати проблему фінансування земель громадян. В Угорщині державний земельний іпотечний банк фінансує тільки довгострокові кредити... У країні останніми роками створено земельний фонд, який викупує земельні ділянки в громадян, що одержали їх у держави в результаті роздержавлення (паї) і не бажають на них працювати, та заставлені сільськогосподарські угіддя іпотечного банку, бо він не займається сільськогосподарським виробництвом. Як правило, при викупі у банку земельний фонд уточнює їхню оцінку, в результаті чого кредити можуть бути збільшені або зменшені [11, с. 48-50].

Створення Державного земельного банку дасть можливість налагодити кредитні взаємовідносини не лише з сільськогосподарськими підприємствами, а й з господарствами населення. Аналіз засвідчує, що ні перші, ні другі не мають нині доступу до банківських кредитів, особливо довгострокових. За даними Міністерства аграрної політики України, довгострокових кредитів (терміном 5-10 років) потребують близько 64 % сільськогосподарських підприємств в Україні. Ще близько 16 % – середньострокових (до 5 років) і лише 10 % короткострокових кредитів [10, с. 125].

Наступним, не менш важливим завданням фінансового забезпечення є встановлення доцільності та критерію фінансування, оскільки йдеться про налагодження фінансової допомоги за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів, а також про організацію кредитування потреб відтворення земельних ресурсів домогосподарств. Зрозуміло, що не всі вони зможуть отримати доступ до фінансових ресурсів. По-перше, тотальне фінансування процесу, пов'язаного з використанням, збереженням та охороною земельних ділянок селян не забезпечить позитивних зрушень, оскільки не всі господарства населення вміють належним чином організовувати земельне господарство. По-друге, фінансування на загал призведе до нераціонального витрачання коштів. По-третє, державні фінансові інституції не мають достатньої кількості коштів щоби забезпечити фінансову допомогу та преференції всім господарствам населення. По-четверте, абсолютна більшість домогосподарств досліджуваного макрореґіону приватизувала земельні частки, використовуючи їх виключно для задоволення власних потреб. По-п'яте, виробництво сільськогосподарської продукції значною частиною господарств населення не носить товарний характер. Ці та інші передумови потребують запровадження критерію, який би слугував індикатором організації фінансового забезпечення домогосподарств.

Дослідження засвідчують, що в основу фінансування домогосподарств за рахунок бюджетних коштів та кредитів Державного земельного банку слід покласти показник товарності. При цьому селянин має реалізовувати не менше 25 % виробленої сільськогосподарської продукції за межами власного земельного господарства.

Виправданим, на нашу думку, в процесі налагодження фінансового забезпечення дрібних земельних господарств є поділ їх на три групи. Перші дві з них, як нами зазначається вище, в сукупності становлять 20-22 % їх загальної кількості. Зважаючи на існуючий достатньо високий рівень налагодженого ними відтворювального, а також

існування потенційних можливостей збільшити товарність, за умов надання їм фінансової допомоги, забезпечать не лише краще використання земельних часток, а й призведе до нарощування виробництва сільськогосподарської продукції.

Третя група нині є найбільш чисельною (майже 80 % селянських господарств). Земельний фонд цієї групи доцільно проінвентаризувати. При цьому особливу увагу слід приділити його нинішньому стану, можливостям використання, збереження, покращення та охорони земельних часток. Йдеться про те, що абсолютна більшість селян – власників приватизованих земельних ділянок ніколи не зможуть достатньою мірою організувати земельне господарство, навіть за умови повного фінансового забезпечення, оскільки вони: не мають належних організаційних здібностей, у них відсутні професійні знання, деструктивністю характеризується статеві-вікова структура тощо. Вони очікують можливості продати отримані безкоштовно земельні паї. Більш ніж очевидно, що продовжувати спокійно спостерігати недовикористання цією групою селян належних їм земельних ділянок, навіть зважаючи на те, що вони приватизовані є злочинно, аморально з боку суспільства. Саме тому, виходячи з критеріїв морально-етичних засад потрібно викупити або деприватизувати земельні ділянки в таких власників. Взагалі в третій групі господарств населення найбільш прийнятними, на нашу думку, є заходи по обмеженню розмірів землеволодіння в межах, що не перевищують 0,25 га. Цього буде достатньо для організації особистого підсобного господарства.

Висновки. Успішний розвиток аграрного сектора в Україні, включаючи процеси пов'язані з використанням, збереженням, покращенням та охороною земель сільськогосподарського призначення значною мірою залежить від їх фінансового забезпечення. Проміжний аналіз стану та обсягів фінансування сільського господарства за рахунок коштів держави, банківських та інших фінансових інституцій засвідчує, що в країні аграрний сектор завжди відчував нестачу грошових коштів. Йдеться про радянський та пострадянський період організації фінансового забезпечення сільськогосподарського сектора економіки.

Земельна та аграрна реформи, лейтмотивом проведення яких було запровадження в сільське господарство ринкової моделі господарювання не призвели до поліпшення фінансового забезпечення організації сільськогосподарського виробництва та покращення відтворювального процесу аграрних земель. Фінансова допомога, що на початковому періоді надавалась вітчизняному аграрному сектору іноземними фінансовими інституціями, спрямовувалась на реалізацію ліберально-монетаристської моделі, яка штучно була нав'язана Україні ззовні. Аграрний сектор на той час не був готовий до трансформаційних заходів, в основу яких була покладена шокова терапія, тотальна приватизація земель АПК, ліквідація колишніх сільськогосподарських підприємств, надмірне подрібнення земель, відсторонення держави та громадськості від процесів використання, збереження, покращення та охорони сільськогосподарських угідь. Ці та інші причини призвели до того, що запровадження економічної моделі реформування аграрного сектора було заблоковано, а фінансування заходів дальнішої трансформації призупинено. Практично селяни залишились наодинці з вирішенням завдань фінансування відтворювального процесу. Складність полягала, насамперед, у тому, що приватизація, особливо дрібна призвела до появи величезної кількості дрібних власників земельних ділянок. При цьому держава практично самоусунулась від розв'язання завдань дальнішого розвитку дрібних господарств, визначення перспективи їхнього існування. Більше того сільські домогосподарства було віднесено до категорії малоефективних, збиткових та безперспективних. Саме цим пояснюється низька фінансова забезпеченість

господарств населення коштами для потреб організації земельного господарства. В Україні донині не вироблено аграрної політики, яка б забезпечувала належне фінансування селянських господарств. Разом з тим, як засвідчують результати досліджень, недооцінювати роль і значущість господарств населення в сільському господарстві є помилкою. У Карпатському макрорегіоні ними виробляється зверх 80 % валової сільськогосподарської продукції, а розмір земель, які знаходяться в їхньому підпорядкуванні майже в чотири рази є більшим по відношенню до сільськогосподарських підприємств. Недооцінювати ці показники неможна. Розв'язання зазначеної дилеми можливе завдяки запровадження диференційованого підходу до оцінки організації земельного господарства кожним домогосподарством. За нашими розрахунками майже четверта частина з них, при отриманні адекватної фінансової допомоги, формування паритетних кредитних відносин, створення Державного земельного іпотечного банку – зможуть належним чином організувати виробництво сільськогосподарської продукції, збільшивши при цьому її товарність, а також забезпечити виконання заходів збереження, покращення та охорони земельних ділянок. Рациональне використання земель іншою частиною господарств населення можна забезпечити шляхом вилучення (викупу) їх у власників на користь держави, створивши на цих землях сучасні, високотоварні, ринково-орієнтовані сільськогосподарські підприємства. Слід повернутись також до обмеження розміру земельного фонду господарств населення (0,25). Такий розмір земельної ділянки, як засвідчує досвід країн з високим рівнем розвитку аграрного сектора, як правило, повністю забезпечує внутрішні потреби селянина та його сім'ї.

Список використаних джерел

1. Богиня Д. Українське село вмирає: національна небезпека/ Д. Богиня, К. Якуба // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 56-66.
2. Гнибіденко І. Маргіналізація сільського населення як фактор соціальної безпеки держави / І. Гнибіденко // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 2. – С. 19.
3. Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М. Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 3-9.
4. Лисецький А. Структурний розвиток сільського господарства України / А. Лисецький, М. Соломко// Економіка України. – 2006. – № 12. – С. 54-61.
5. Любов Молдован Аграрний сектор: час принципово змінити орієнтири розвитку / [Любов Молдован, Олена Бородіна, Володимир Юрчишин, Борис Пасхавер, Ігор Прокопа, Олена Шубравська, Тамара Осташко] // Дзеркало тижня. – 2010. – № 26.
6. Ольга Попова. Агроінвестиції та доступ до землі: загострення суперечностей / Ольга Попова // Дзеркало тижня. – 2011. – № 11.
7. Пасхавер Б. Й. Творческое наследие академика И. И. Лукинова в сфере аграрного ценообразования и современные аспекты проблемы / Б. Й. Пасхавер // Теоретичні надбання академіка І. І. Лукінова та їх значення у розвитку аграрного виробництва України (Лукіновські читання): зб. виступів 10 жовтня 2008 р. / Відп. за вип. Г. М. Підлісецький – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 140 с.
8. Рябоконт В. П. Використання земельних ресурсів господарств населення в кооперативних умовах / В. Рябоконт // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С.82-87.

9. Саблук П. Т. Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2004. – № 6. – С. 8.
10. Смолінська С. Д. Організаційно-економічні передумови запровадження іпотеки сільськогосподарських земель в Україні / С. Смолінська// Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 122-126.
11. Шимон В. І. Досвід створення та функціонування системи реєстрації земель і системи іпотечного кредитування в Угорщині / В. Шимон // Землевпорядний Вісник. – 2002. – № 1. – С. 48-50.

Щурик М. В. Финансовое обеспечение развития мелких земельных хозяйств

Проанализировано роль та участие хозяйств населения Карпатского макрорегиона в процессе воспроизводства земельных ресурсов. Исследовано причины, а также недостатки, которые удерживают соответствующую организацию земельного хозяйства крестьянами. Предложено мероприятия улучшения пользования, сохранения и охраны земельных участков мелкими землевладельцами.

Ключевые слова: приватизация, финансирование, воспроизведение, стратегия, производительность, экология.

Shchuryk M. V. Financial support of small land holdings

The article analyses the role and participation of farmings for population at the Carpathian macroregion in the process of reproducing landed resources. The author investigates the reasons and shortcomings that hinder proper organization of the landed farmings by peasants. He suggests some measures for improving the usage, preservation and safeguarding of landed shares by small landowners.

Key words: privatization, financing, reproduction, strategy, productivity and ecology.

Тимоць Мирослава Василівна,
*старший викладач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

КАДРИ ЯК ГОЛОВНА КОМПОНЕНТА ГЕНЕЗИСУ НОВАЦІЙ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Проаналізовано забезпеченість Карпатського макрорегіону науковими кадрами, які продукують новації для потреб розвитку АПК. Встановлено чинники, які обмежують притік кадрів у сферу науки. Досліджено фінансове забезпечення науково-дослідних установ. Побудовано модель залежності обсягу виконаних науково-технічних робіт від кількості наукових організацій, чисельності наукових працівників, рівня фінансування науково-дослідних робіт та обсягу інвестицій в основний капітал.

Ключові слова: інновації, потенціал, кадри, аграрний сектор, відтворення, фінансування.

Постановка проблеми. Процес відтворення земельних ресурсів аграрного сектора в Карпатському макрорегіоні продовжує здійснюватись на засадах екстенсивної моделі, без достатнього запровадження продуктів інноватики. Однією з причин відсталості організації земельного господарства є відсутність належного забезпечення та підготовки кадрів, які б генерували та імплементували новації в процеси використання, збереження, поліпшення та охорону земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перехід аграрного сектору на шлях інноваційного розвитку зумовлює передусім потребу формування адекватного людського капіталу як сукупності знань, вмінь і творчих здібностей індивідів, що дає змогу ефективно використовувати нові технології, реалізувати засвоєні та створювати нові знання. Саме людські знання і вміння є тим ресурсом, який здатний забезпечити зростання добробуту всього суспільства.

Невід'ємною складовою успіху кардинальних суспільних перетворень в усіх країнах світу є випереджувальний розвиток інтелектуального потенціалу. Світовий досвід свідчить, що життєвий рівень усіх прошарків суспільства і соціально-економічна ситуація в країні визначаються рівнем освіченості суспільства та його ставленням до інтелектуальних цінностей [2, с. 3]. Зважаючи на значущість інтелекту кадрів політика держави повинна бути спрямована на формування освітньо-наукового потенціалу, оскільки саме освіта та наука є тими визначальними елементами, які здатні забезпечити інноваційний розвиток національної економіки, у тому числі в аграрному секторі.

На особливу увагу заслуговує система державної підтримки інноваційної діяльності, що склалася у більшості розвинених країн. Один з її центральних елементів – механізм стимулювання інноваційної діяльності спрямований на забезпечення виробництва новими перспективними ідеями і технологіями, що фінансуються з

держбюджету. Стимулювання впровадження новітніх розробок в агропромислове виробництво в країнах з інноваційною моделлю розвитку здійснюється в межах державних програм, у яких задіяні різноманітні економіко-правові механізми, що забезпечують освоєння нових технологій і їх комерціалізацію.

Досягнення провідних країн світу в сфері регулювання інноваційної діяльності засвідчують про відносно недостатню організацію політики стимулювання інноваційних процесів в Україні. Як результат, в нашій країні надмірно повільно нарощується інноваційний потенціал. Означене стосується всієї економіки та підтверджується розрахунками, які свідчать про незадовільне співвідношення між обсягом витрат на науково-технічну діяльність в Україні та обсягом її результатів, трансформованих в інновації, яке становить 1:1,06, порівняно з аналогічним показником у зарубіжних країнах 1:10 [1, с. 82]. Досягнення рівня фінансування високорозвинених країн та забезпечення належного економічного розвитку потребує переорієнтації вітчизняної економіки на економіку знань.

Як свідчать результати аналізу прийнятного для України історичного й сучасного міжнародного досвіду перехідного періоду, досягнення стійкого економічного зростання можливе лише на основі розширеного відтворення науково-технологічного, природного, економічного і соціального потенціалів, концентрації інтелектуального потенціалу на ключових напрямках розвитку [6]. У зв'язку з переведенням аграрного сектору на інноваційний шлях розвитку найважливішим пріоритетом має бути інвестування у розвиток людини. Всі інші інвестиційні пріоритети (якими вони б не були) і ефективно інвестування в їх реалізацію залежатимуть від рівня розвитку людини, її професійності [3, с. 254]. Саме інтелект людини є основою забезпечення реальної віддачі вкладених фінансових ресурсів в інноваційний процес. Саме тому, на наше глибоке переконання успішне вирішення завдань, які постають перед аграрним сектором стане можливим завдяки належній організації та використанню кадрового потенціалу.

Постановка завдання. Проаналізувати рівень забезпеченості Карпатського макрорегіону науковими кадрами. Встановити чинники, що обмежують розвиток кадрового потенціалу. Дослідити взаємозв'язок між рівнем фінансового забезпечення інноваційної діяльності в сільському господарстві та результатами генезису інновацій науково-дослідними інституціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Генезис та диверсифікація інновацій в аграрній сфері потребують належної науково-технічної бази і, що найважливіше, людського потенціалу. Починаючи з 1990 року кількість науковців почала стрімко зменшуватись і ця тенденція посилювалася природним скороченням чисельності населення.

Чинником, який обмежує формування наукового потенціалу, є також міграція населення. За 2000 – 2010 рр. з України виїхало 6,27 млн. чол., майже 30% яких - це висококваліфіковані фахівці, що користуються найбільшим попитом у розвинених країнах.

У розрахунку на 1000 чоловік зайнятого населення в Україні налічується лише 4,8 працівників наукової сфери, серед яких лише 3,9 дослідників. У Німеччині ці показники становлять відповідно 12,5 і 6,7, Іспанії – 8,4 і 4,9, Польщі – 5,3 і 3,8, Угорщині – 6,1 і 3,7.

Зменшення числа науковців і наукових організацій, які виконували наукові та науково-технічні роботи, особливо негативно вплинуло на інноваційні розробки в аграрному секторі. Йдеться про те, що трансформація земельних відносин спричинила в

Карпатському макрорегіоні масове закриття науково-дослідних установ, скорочення наукових кадрів, які генерували інновації в земельні ресурси сільського господарства.

Зокрема, в Івано-Франківській області – типовий для досліджуваного макрорегіону, за останніх 15 років кількість працівників наукових організацій скоротилася майже в 2 рази (табл. 1) [5, с. 45].

Таблиця 1

**Чисельність працівників наукових організацій
в Івано-Франківській області (осіб)**

Рік	Працівники основної діяльності	У тому числі фахівці, що виконують наукові та науково- технічні роботи			Працівники, зайняті науковою та науково-технічною роботою за сумісництвом		
		усього	з них		усього	з них	
			доктори наук	кандидати наук		доктори наук	кандидати наук
1995	1 786	1 302	2	96	419	31	125
1997	1 636	1 198	2	115	479	45	198
1998	1 517	1 087	2	95	579	68	235
1999	1 383	917	4	98	514	51	264
2000	1 090	785	16	104	772	70	294
2005	1 177	771	8	90	1 047	93	392
2006	1 157	764	3	61	945	88	369
2007	1 131	790	4	66	1 310	98	495
2008	1 160	819	4	51	1 356	99	544
2009	1 094	781	3	56	852	72	376
2010	980	707	3	46	868	82	350

Генезис продукування інноваційної продукції для потреб сфери національної економіки, включаючи аграрний сектор деструктивна вікова структура осіб, які задіяні нині в наукових інституціях. Значна частина вчених є особами похилого віку. За даними Головного управління статистики в Івано-Франківській області, близько 70% докторів економічних наук – це громадяни пенсійного віку, а частка молодих науковців віком до 40 років становить лише 3%.

На противагу цьому, середній вік науковців вищих навчальних закладів європейських країн та Сполучених Штатів Америки дорівнює 40-50 років, що дає змогу максимально ефективно здійснювати науково-дослідні роботи всіма кандидатами та докторами наук [4, с. 10]. Зважаючи на неврегульованість в Україні питань, які стосуються підготовки наукових кадрів, вікової структури вчених, економічних та соціальних негараздів організувати належним чином інноваційний процес, спрямований на поліпшення, збереження та охорону земельних ресурсів АПК, у край складно.

Можливості оптимізації інноваційного процесу, залучення інноваційних продуктів для потреб відтворення земельних ресурсів значною мірою залежать також від забезпеченості та розподілу коштів на виконання науково-технічних робіт. За даними офіційної статистики в 2010 р. фінансування витрат на виконання науково-технічних робіт у сільському господарстві Івано-Франківської області здебільшого спрямовувалось на оплату праці та матеріальні потреби (98%), і лише 2 % – на капітальні вкладення. Останнє свідчить про обмежене фінансування можливостей генезису науковими інституціями продуктів інноватики. Таким чином, обсяг і структура витрат, які спрямовувались на

виконання науково-технічних робіт у сільському господарстві стримують генезис та імплементацію інновацій в аграрному секторі економіки, включаючи поліпшення, збереження та охорону земель АПК.

Оскільки можливості імплементації інновацій значною мірою забезпечуються кількістю наукових організацій та наукових кадрів, які, у свою чергу, залежать від обсягу фінансового забезпечення, важливою є оцінка взаємозв'язку між зазначеними показниками. Застосувавши кореляційно-регресійного метод проаналізуємо наявність такого зв'язку та його тісноту. Вихідними даними для дослідження взаємозв'язку є статистичні дані (табл. 2) [5].

Таблиця 2

Показники, необхідні для здійснення кореляційного аналізу

Рік	Обсяг науково-технічних робіт, млн.грн., (Y)	Кількість наукових організацій, (x)1	Чисельність працівників наукових організацій, (x)2	Обсяг фінансування науково-технічних робіт, млн грн. (x3)	Інвестиції в основний капітал на дослідження та розробки, млн.грн.(x4)
2006	31,1	21	1157	30,65	1,7
2007	36,0	21	1131	35,96	2,2
2008	44,7	23	1160	45,11	16,1
2009	50,9	27	1094	56,3	23,1
2010	53,0	22	980	55,23	1,4
Σ	218,7	114	5522	223,24	44,5

Визначення параметрів кореляційної залежності обсягу науково-технічних робіт від кількості наукових організацій і наукових працівників, обсягу фінансування науково-дослідних робіт та інвестицій в основний капітал на дослідження та розробки здійснюється шляхом складання і розв'язання системи нормальних рівнянь. Для встановлення зв'язку при багатофакторній кореляції застосовують багатофакторні рівняння, що приводять до лінійного виду [7, с. 168]. У нашому випадку рівняння матиме вигляд:

$$Y = a_0 + a_1 x_1 + a_2 x_2 + a_3 x_3 + a_4 x_4. \quad (1)$$

Для розрахунку параметрів a_0, a_1, a_2, a_3, a_4 розв'яжемо систему рівнянь:

$$\begin{cases} \sum y = na_0 + a_1 \sum x_1 + a_2 \sum x_2 + a_3 \sum x_3 + a_4 \sum x_4; \\ \sum x_1 y = a_0 \sum x_1 + a_1 \sum x_1^2 + a_2 \sum x_1 x_2 + a_3 \sum x_1 x_3 + a_4 \sum x_1 x_4; \\ \sum x_2 y = a_0 \sum x_2 + a_1 \sum x_1 x_2 + a_2 \sum x_2^2 + a_3 \sum x_2 x_3 + a_4 \sum x_2 x_4; \\ \sum x_3 y = a_0 \sum x_3 + a_1 \sum x_1 x_3 + a_2 \sum x_2 x_3 + a_3 \sum x_3^2 + a_4 \sum x_3 x_4; \\ \sum x_4 y = a_0 \sum x_4 + a_1 \sum x_1 x_4 + a_2 \sum x_2 x_4 + a_3 \sum x_3 x_4 + a_4 \sum x_4^2. \end{cases} \quad (2)$$

На основі здійснених за допомогою ЕОМ обчислень необхідних підсумків з урахуванням наведених даних (табл. 2) отримуємо наступні системи рівнянь для визначення впливу кожного досліджуваного чинника:

$$\left\{ \begin{array}{l} 5 a_0 + 114 a_1 + 5522 a_2 + 223,24 a_3 + 44,5 a_4 = 218; \\ 114 a_0 + 114 a_1 + 125826 a_2 + 5171,5 a_3 + 1106,7 a_4 = 4977,5; \\ 5522 a_0 + 125826 a_1 + 6120646 a_2 + 244178,01 a_3 + 49774,5 a_4 = 236175,3; \\ 224,24 a_0 + 489831,424 a_1 + 244178,01 a_2 + 10487,4991 a_3 + 2235,34 a_4 = 10057,052; \\ 44,5 a_0 + 1106,7 a_1 + 49774,5 a_2 + 2235,34 a_3 + 802,51 a_4 = 2101,73. \end{array} \right. \quad (3)$$

Розв'язавши систему рівнянь, отримаємо наступну модель залежності обсягу науково-технічних робіт від кількості наукових організацій, наукових працівників, обсягу фінансування науково-дослідних робіт та інвестицій в основний капітал:

$$Y = (-3549,55) + 0,06 x_1 + 2,53 x_2 + 21,21 x_3 - 16,48 x_4. \quad (4)$$

За побудованою моделлю розраховують вплив кожного фактору на результативний показник інноваційної діяльності. На основі результатів проведеного дослідження виявлено, що збільшення наукових організацій на 1 од. обумовить зростання обсягу науково-дослідних робіт на 0,06 млн. грн., чисельності працівників наукових організацій на 1 од. – на 2,53 млн. грн., обсягу фінансування науково-дослідних робіт на 1 од. – на 21,21 млн. гривень. Також встановлено, що існує зворотній зв'язок між обсягом інвестицій в основний капітал на дослідження та розробкою й обсягом виконаних НДДКР, про що засвідчує від'ємне значення відповідної оцінки параметрів моделі.

Разом з тим, на підставі розрахованих коефіцієнтів регресії не можна оцінювати, яка з факторних ознак найбільш суттєво впливає на результативну, оскільки вони мають різну розмірність. З метою виявлення ступеня впливу окремих факторів розраховуємо часткові коефіцієнти еластичності, а також бета – коефіцієнти (β_i). Часткові коефіцієнти еластичності (ϵ_i) показують, на скільки відсотків зміниться результативна ознака при зміні кожного фактора на 1% та незмінності інших чинників, які прийняті в розрахунок:

$$\begin{aligned} \epsilon_1 &= a_1 \frac{\overline{x_1}}{\overline{y}} = 0,06 \times \frac{22,8}{43,74} = 0,031; \\ \epsilon_2 &= a_2 \frac{\overline{x_2}}{\overline{y}} = 2,53 \times \frac{1104,4}{43,74} = 63,88; \\ \epsilon_3 &= a_3 \frac{\overline{x_3}}{\overline{y}} = 21,21 \times \frac{44,65}{43,74} = 21,65; \\ \epsilon_4 &= a_4 \frac{\overline{x_4}}{\overline{y}} = -16,48 \times \frac{8,9}{43,74} = -3,35. \end{aligned}$$

Як свідчать результати аналізу часткових коефіцієнтів еластичності, за абсолютним приростом найбільший вплив на обсяг науково-технічних робіт має кількість працівників наукових організацій.

Для обчислення бета-коефіцієнтів необхідно розрахувати відповідні середні квадратичні відхилення:

$$\begin{aligned}\sigma_{x1} &= \sqrt{\overline{x_1^2} - (\overline{x_1})^2} = \sqrt{2599,2 - 22,8^2} = \sqrt{2079,36} = 45,6; \\ \sigma_{x2} &= \sqrt{\overline{x_2^2} - (\overline{x_2})^2} = \sqrt{1224137,2 - 1104,4^2} = \sqrt{4437,84} = 66,6; \\ \sigma_{x3} &= \sqrt{\overline{x_3^2} - (\overline{x_3})^2} = \sqrt{2097,5 - 44,65^2} = \sqrt{103,88} = 10,19; \\ \sigma_{x4} &= \sqrt{\overline{x_4^2} - (\overline{x_4})^2} = \sqrt{160,5 - 8,9^2} = \sqrt{81,29} = 9,02; \\ \sigma_y &= \sqrt{\overline{y^2} - (\overline{y})^2} = \sqrt{1932,22 - 43,74^2} = \sqrt{19,03} = 4,36.\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\text{Звідси: } \beta_1 &= 0,06 \times \frac{45,6}{66,6} = 0,627; \\ \beta_2 &= 2,53 \times \frac{4,36}{66,6} = 38,65; \\ \beta_3 &= 21,21 \times \frac{10,19}{4,36} = 115,86; \\ \beta_4 &= -16,48 \times \frac{9,02}{4,36} = -18,55.\end{aligned}$$

Таким чином на обсяг виконаних науково-дослідних робіт найсуттєвіший вплив із чотирьох досліджуваних ознак з урахуванням їхньої варіації має фактор x_3 – кількість працівників наукових організацій, оскільки йому відповідає найбільше значення бета – коефіцієнта.

Висновки. Стратегічні можливості переходу аграрного сектору Карпатського макрорегіону на новітні засади господарювання визначаються передусім наявністю відповідного кадрового потенціалу як головного продуцента інновацій. Оцінка забезпечення аграрного сектору кадрами вищої кваліфікації свідчить про погіршення їх кількісного та якісного складу.

Низький рівень фінансування інноваційної діяльності в досліджуваному макрорегіоні призвів до втрати наукового потенціалу. Протягом 15 років чисельність працівників наукових організацій скоротилася із 1786 до 980 осіб. Крім того значна частина вчених є особами похилого віку. Зрозуміло, що за умов скорочення чисельності наукових кадрів, деструктивності вікового складу вчених, економічних та соціальних негараздів організувати належним чином інноваційний процес, спрямований на поліпшення, збереження та охорону земельних ресурсів АПК, украй складно.

Оскільки перспективні можливості імплементації інновацій залежать від кількості наукових організацій, чисельності працівників та обмежуються нестачею фінансових ресурсів, за допомогою методу кореляційно-регресійного аналізу встановлена залежність між зазначеними показниками. За результатами проведених розрахунків визначено домінуючий вплив кадрового потенціалу на результативні показники діяльності науково-дослідних установ.

Результати дослідження засвідчують, що найактуальнішим невирішеним завданням щодо переведення аграрного сектору Карпатського макрорегіону на інноваційну модель розвитку залишається фінансування потреб науки. Саме тому особливу увагу необхідно приділити формуванню фінансово-кредитної сфери інноваційної інфраструктури. До її складу повинні входити не окремі елементи, а мережа кредитно-фінансових установ, які в

своїй сукупності будуть формувати механізм забезпечення інноваційної діяльності в макрореґіоні необхідними ресурсами. Крім того, діяльність фінансово-кредитних установ має орієнтуватись не на разове фінансування окремих інноваційних проєктів, а на систематичне комплексне забезпечення фінансовими ресурсами інноваційної діяльності, спрямованої на запровадження новачій в процеси використання, збереження, поліпшення та охорони земельних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Захарич Г.М. Активізація інноваційних процесів підприємств машинобудування на основі фактора інноваційної культури/ Г.М.Захарич// Регіональна економіка.- 2009. - №4. - С. 80-86.
2. Зубець М. В. Інноваційно - випереджувальна модель якісно нового розвитку агропромислового виробництва/ М.В. Зубець, П.Т. Саблук, С.О. Тивончук // Економіка АПК.- 2008.-№12.- С.3-8.
3. Коденська М.Ю. Інвестиції в розвиток аграрно-промислового виробництва в умовах трансформації земельних відносин /М.Ю.Коденська // Трансформація земельних відносин до ринкових умов: збір. матер. XI річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. екон. – аграр., Київ, 26 - 27 лют. 2009. К., 2009. – 518 с.- С.250 - 254.
4. Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК.- 2010. - №10. - С.3-10.
5. Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність Івано-Франківщини за 2000–2010роки»/ Відп. за вип. Л.О. Зброй; Головне управління статистики в Івано-Франківській області.- Івано-Франківськ.-2010.- 221с.
6. Ульянченко О.В. Інвестиційний процес і його складові [Електронний ресурс]/О.В. Ульянченко// Ефективна економіка: Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php>.
7. Щурик М.В. Статистика: навч. посіб./ Щурик М.В. – [2-ге вид. онов. і доп.].- Львів: Магнолія -2006, 2009.-545с.

Тимоць М. В. Кадры как главная компонента генезиса новаций в аграрной сфере

Проанализирована обеспеченность Карпатского макрорегиона научными кадрами, которые продукут новации для потребностей развития. Определены факторы, которые ограничивают приток кадров у сферу науки. Исследовано финансовое обеспечение научно – исследовательских учреждений. Построено модель зависимости объема выполнения научно-технических работ от количества научных учреждений, численности научных работников, уровня финансирования научно - исследовательских работ, а также объема инвестиций в основной капитал.

Tymots M. V. The staff as the main component of a genesis of the novations in the agrarian sphere

The provision of the Carpathian macroregion by the scientific staff is analyzed, which produce the novations for the necessities of the development. It is determined the factors which limit the flow of the staff in the sphere of science. It is researched the financial ensuring of the scientific-research establishments. It is built up, the model of a dependence of the volume of a

scientific – technical works from the quantity of the scientific establishments, a number of the scientific workers, a level of a financing of a scientific – the research works and also the volume of the investments into the main capital.

Key words: *innovative, potential, staff, agrarian sector, recreation, financing.*

УДК 314.477

Ходан Михайло Михайлович,
народний архітектор України
професор, завідувач кафедри «Містобудування»
Івано-Франківського університету права
Імені Короля Данила Галицького

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ВИРІШЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ОСНОВ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В НАПРЯМКУ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПРИКАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Стаття має на меті висвітлити проблеми збереження та реставрації пам'яток архітектури, створення історико-культурного заповідника на базі унікальної пам'ятки архітектури XII ст. печерного комплексу «Бубнище», що дасть поштовх для розвитку туризму на Прикарпатті та інвестування розвитку регіону.

Ключові слова: *розвиток, реставрація, ринкові відносини, туризм, історія, Прикарпаття.*

Постановка проблеми. Ринкові відносини мають загальний характер, поширюються на всі господарські сфери й регіони країни, ринковий механізм має певні межі своєї дії. Більше того, його ефективне функціонування передбачає наявність певних умов. Однією з них є розвинутий туризм. Туризм, як бізнес, це можливість заробити, поповнити бюджет регіону... звісно не на порожньому місці, але у таких умовах, коли регіон має природних ресурс.

Українські Карпати відомі своїми багатими рекреаційними ресурсами, що сприяє розвитку санаторіїв, оздоровниць і туризму.

Окрім природних, Українські Карпати багаті також на історичні, культурні і рекреаційні ресурси – пам'ятки оригінальної культури гуцулів, бойків, лемків – гірських етнографічних груп українців. Все це сприяє розвитку як літнього, так і зимового гірсько-лижного туризму. Значні перспективи розвитку туризму пов'язані з сільським туризмом, який зараз активно розвивається.

Нам необхідно навчитися вміло репрезентувати те, що в Карпатах є цікавим для туристів. Рекламу у туристичному бізнесі – це половина успіху.

Територіальна організація комерційної діяльності туристичного бізнесу в Карпатському регіоні залежить від таких факторів, привабливість місця відпочинку, розміщення торгових закладів в місцях прокладання маршрутів, динаміка інвестицій; розвиток інфраструктури, будівництво відпочинкових комплексів, збереження та реставрація пам'яток архітектури з подальшим долученням їх до інфраструктури регіону для історико-культурного та пізнавального використання.

Вклавши інвестиції в розвиток туризму на даній території – побудувавши готельні та відпочинкові комплекси, розвинувши інфраструктуру: інженерні мережі, дороги та ін., Прикарпаття значно поповнило б бюджет регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню реставрації та відтворенню пам'яток архітектури приділено велику увагу у працях І.Могитича, М.Рожка, В.Рожка, В.Вечерського, А.Петрушевича Л.Лукомського та ін.

Постановка завдання. Метою написання даної статті є висвітлення проблем в збереженні пам'яток архітектури Прикарпаття та створення історико-культурного заповідника на території Печерного комплексу «Бубнище», що дасть поштовх до розвитку туристичного бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На території Прикарпаття розташовані надзвичайно дивні свідки давньої культури, існування яких сучасна людина з її теперішніми цивілізованими здобутками не може збагнути і остаточно пояснити. На мій погляд, до таких об'єктів, які називають «явищами», можна віднести:

- Скит «Манявський» з розташованим коло нього, вверху по течії річки Манявки, водоспадом.
- Обсерваторію на горі Піп Іван (Чорна гора) у Карпатах.
- Пам'ятки фортикаційного (оборонного) типу – Пнівський замок.
- Печерний комплекс «Бубнище» [1].

Саме про нього поведу мову. Одним із найпривабливіших куточків Карпат є унікальна пам'ятка архітектури XII ст. печерний комплекс «Бубнище», поблизу села Тисів біля містечка Болахів.

Рис. 1. Обсерваторія на г. Піп Іван

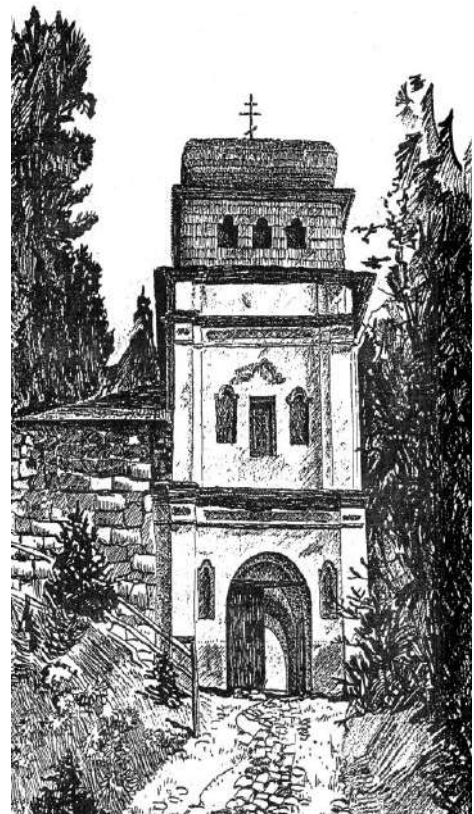

Рис. 2. Скит Манявський

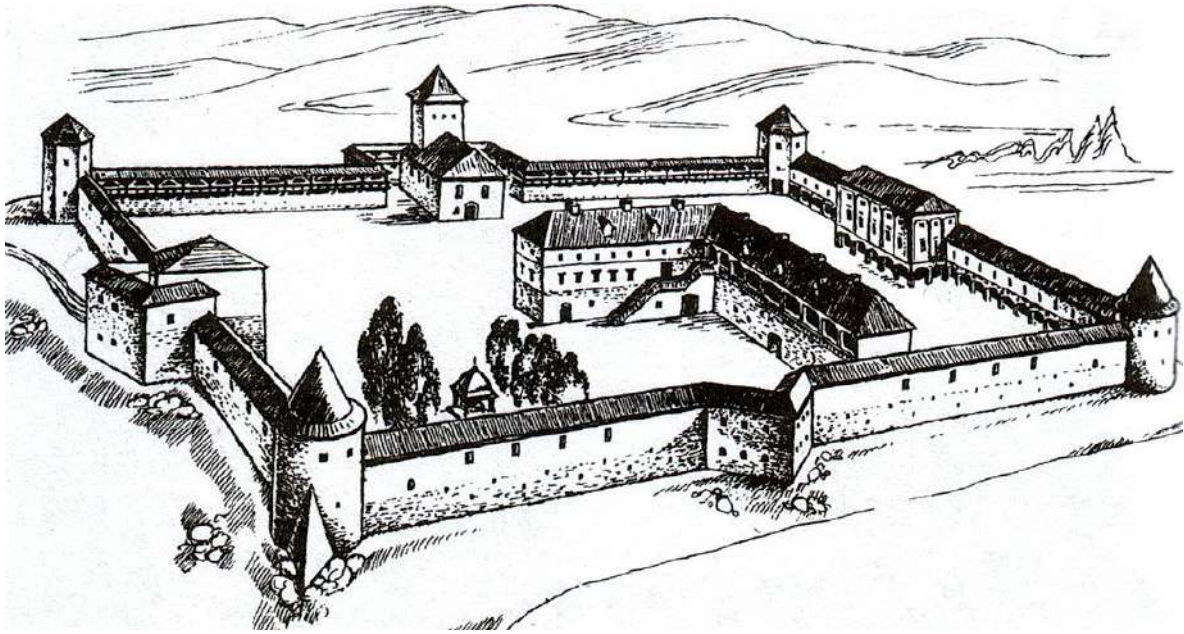

Рис. 3. Пнівський замок

Коли їхати з міста Болехова на південь вгору по річці Сукіль, правій притоці р.Дністра, то на захід за селом Тисів побачимо ґрунтовий шлях. Він перетинає ріку, звертає на південь і розгалужується на два рукави. Один з них веде у старовинне поселення Бубнище, а другий стрічкою в'ється все вище і вище у гори. Ось там і побачимо дива Карпатського ландшафту – так звані печери і скелі Довбуша [2]. Це неповторне за своїми формами і розташуванням безладне нагромадження гігантських скель, каменів, що нагадують дивовижні істоти та споруди, покряне глибокими, завжди темними ущелинами, ярами, потаємними ходами та стежками. Ущелини то розширюються, утворюючи печери, то звужуються до маленьких щілин. Їхнє дно завжди вологе, покрите занесеним сюди ґрунтом і листям. Коли стоїш на дні у негоду, вітер поривається у лабіринт скель, наповнюючи його загадковими звуками.

Кам'яний лабіринт ширший 200 метрів тягнеться із сходу на захід майже кілометр, над ним зникається буковий та смерековий ліс, якого не торкається людська рука. Тихий шелест, м'яка постіль з віковичних нашарувань листя і хвої... А навкруги переливається чиста синява, що закінчується на обрії жовтим колоссям збіжжя.

З півночі, мов сторож входу цей дивовижний лабіринт, стоїть одинокий кам'яний велетень висотою 50 метрів. Його основа має десь 6х8 метрів. Камінь незвичайний за формою, викраєний вертикальними тріщинами. Декілька печерних схованок, розташованих на долині та на висоті майже 20 метрів приваблюють допитливих туристів та скелелазів.

За півтори сотні метрів від нього розташована інша група кам'яних сторожів, а на схід вони видніються все далі і далі, мовби воїни, що підіймаються з долини на гору.

Таємничість збуджує уяву, думки. Тут віє давниною, історією. А історія промовляє з кожного каменя, з кожного куточка. Ось стрімка прямовисна скеля висотою 40 метрів. Тонесенькою, ледь помітною, ризкою тягнеться по ній все вище і вище стежечка, що іноді звужується до 20 см. Стежку явно проклали люди. Хто, коли і навіщо вирубував цю доріжку?

Літнє сонце щедро нагріває кам'яні тераси, створює глибокі тіні, зазирає у завжди сирі і холодні ущелини.

На самому південно-західному куті кам'яної гряди залишено невеликий (40 x 60 метрів) клаптик рівного, майже горизонтального майданчика. З півночі та півдня він притулився до крутих скель, із заходу та південного заходу його оточує штучний рів, який тепер шириною до шести і глибиною до трьох метрів. У давнину рів був, безумовно, глибший. Паралельно до рову територія Двору захищалася валом, який пізніше обмурували камінням. Декілька окремих скель північно-західного крила, які, прилягають до цього невеликого природного дворику, розділені між собою глибокими ущелинами, що були використані під забудову. Можна побачити багато пазів та зрубів. Система сходів та скельних «галерей» виводить відвідувачів на середню та верхню частину скель, де також збережені сліди забудови.

Отже, перед нами явна фортеця періоду X-го століття.

Для забезпечення гарнізону фортеці водою тут видовбали квадратну цистерну, яка наполовину зараз засипана, але має ще глибину чотири метри. Це вказує на можливість зберігання в ній значної кількості води. Цистерна видовбана у природній ущелині, яку розширили. Враховуючи нахил рельєфу ущелини, для вигідного переходу тут вирубано сходинок, а верх «тунелю» перекритий кам'яним склепінням.

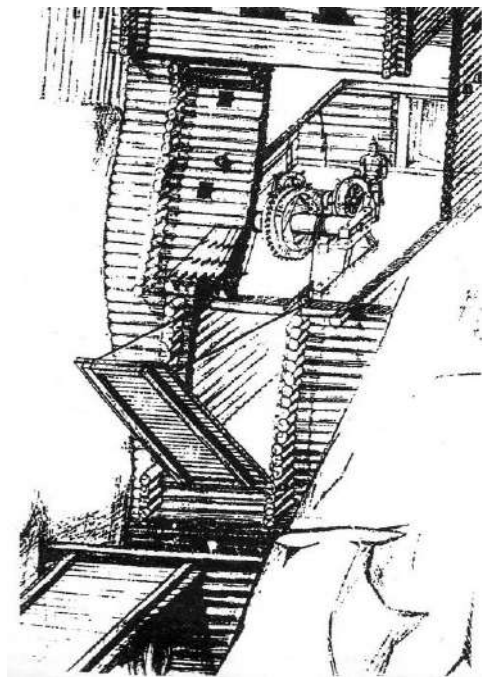
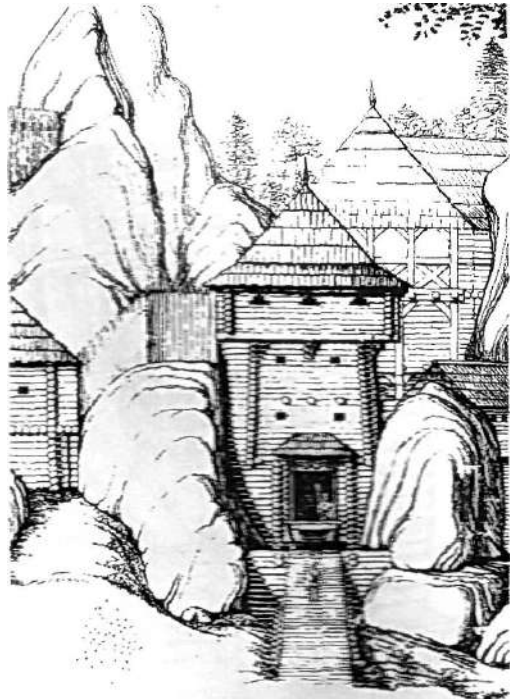
Відомий науковець Михайло Рожко, детально досліджуючи скелі, здійснив аналіз розчину кладки перекриття, і відніс його до другої половини XIII століття. У розчині, крім вапна, знайдені характерні для галицької архітектурної школи домішки деревного вугілля та подрібненої випаленої глини [4].

У скельних «стінах» вибито декілька печер. Вони вирубані у моноліті північно-західних піскових скель. Три печери штучного походження, а для четвертої (друга з ряду) використано природну ущелину.

Печерні приміщення мають чіткі геометричні форми, правильні пропорції, рівні поверхні вертикальних стін, досить точну прямокутність, чисту обробку стелі.

Фактура обробки каменю вказує на те, що печери вирубувалися або поверхні вирівнювалися малим, дуже твердим, інструментом, тому рельєф насічки не перевищує 1,5 см. Слідів шліфування у жодному приміщенні немає.

Перша ліва печера, розташована на сучасному рівні природного дворику, вирубана

у крайній скелі, яка межує з оборонним ровом. Печера має розміри у плані 2,9 x 6 м. Стеля її імітує форму склепіння. Вздовж північної та південної стін зроблені кам'яні широкі лави. Перед входом вирубана невелика ніша, над якою ще одна у вигляді неглибокої частини приміщення другого ярусу. З боків печери добре помітні сліди прилягання дерев'яної забудови.

Друга печера – приміщення, розташоване у неширокій, але високій природній ущелині. Це двоярусна споруда, вирубана у бокових скельних стінах. Чітко простежується система повздовжніх пазів для дерев'яних конструкцій перекриття.

Третя печера – тристінне приміщення, вирубане у суцільній скелі, трапецієвидної форми. З боку дворику перед приміщенням вирубана тераса-платформа, яка підходить до четвертого приміщення [3].

Відсутня тепер четверта стіна була вимурувана з каменю і стояла ще у XIX столітті. Третя та четверта печери об'єднані не лише штучною платформою, але й дашком (навісом).

До приміщення четвертої печери входить невеликим коридором, де добре простежуються сліди одвірків. Її інтер'єр вирубаний неохайно, стіни не прямолінійні, нерівна стеля і підлога.

Оборонні стіни завершувалися галереями, які відомі у пізнішій українській оборонній архітектурі (XV-XVI ст.) під назвою «машикулі».

Ворота та в'їзд на території укріплення проходили через рів вирубаний у скелі. Внутрішня частина мосту піднімалася. В'їзна вежа у верхній частині мала виносну галерею, від якої залишився профіль вирубаний у скелі.

Крім оборонних споруд по периметру двору та будівель, розміщених на скелях, комплекс Бубнища мав ще і додатковий захист.

З північно-західного боку знаходиться стрімка, неприступна, уже згадувана скеля у вигляді одинокого «пальця», що має висоту 27 метрів. На рівні вершини там була влаштована триярусна оборонна вежа. Тут могло проживати 27-50 воїнів. Подібні вежі – «донжони» височіли у XII-XIII ст. не лише на нашій території, але й по всій Європі. Вони призначалися для захисту підступів до укріплень, а у замках часто були останнім пунктом опору (замки у Пневі, Раківці). З південного боку цей скельний «донжон» був оточений водоймищем, від якого простежуються залишки греблі. Захист водою широко використовувався у Звенигороді, Галичі, Луцьку, Тустані.

Забудова наскельного комплексу Бубнища має добре організовану систему оборони, що вказує на її особливе призначення, яке, однак, не може бути пов'язане з його сакральним призначенням. Підтвердженням цього є той факт, що Бубнище навіть у XI ст. було значним опорним пунктом. А.Петрушевич вказує, що у той час тут стояв угорський гарнізон під керівництвом Емерика Бубола (від цього можлива назва села), який як і у Тустані, чинив опір польським військам під час захоплення ними території Галичини. В той час на кінних маршрутах зустрічались такі споруди, як вітряки, вежі.

Дерев'яна наскельна забудова Бубнища належить до рідкісних явищ, а її реконструкція має до 90% достовірності. Для порівняння скажу, що лише 10-15 відсотків такої достовірності має відбудова Успенського собору у Крилосі та ряд інших сакральних споруд, від яких залишилися тільки контури фундаментів, окремі рештки і фрагменти мощення підлоги. Бо відома така проста істина: де починається фантазія, там закінчується наука та реставрація.

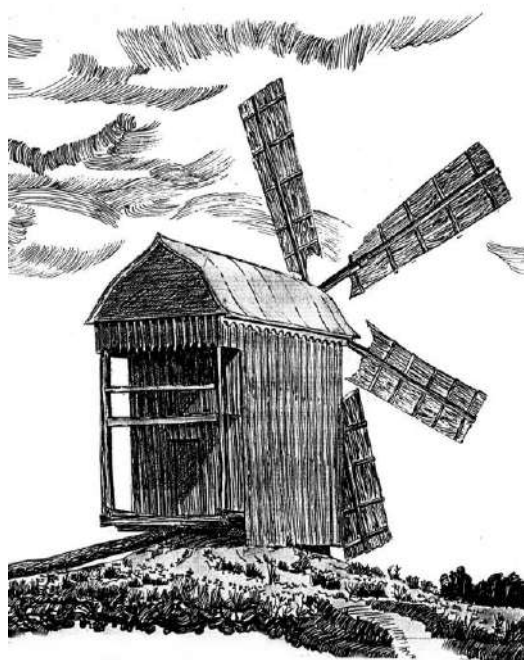
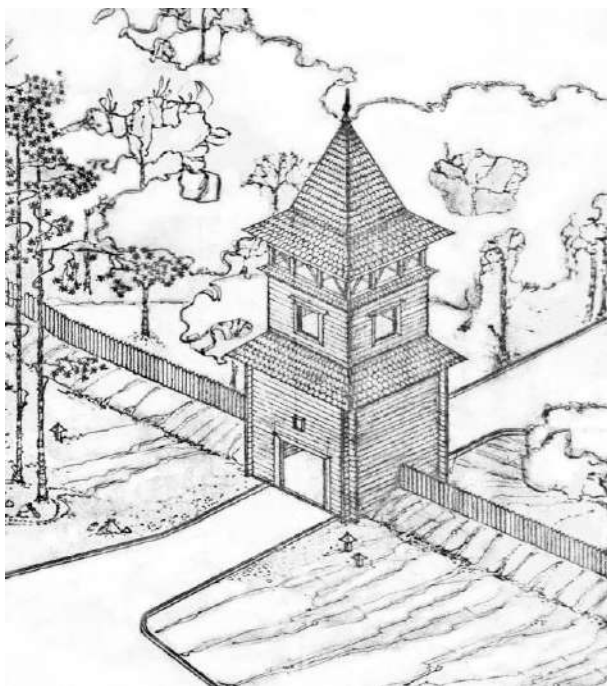
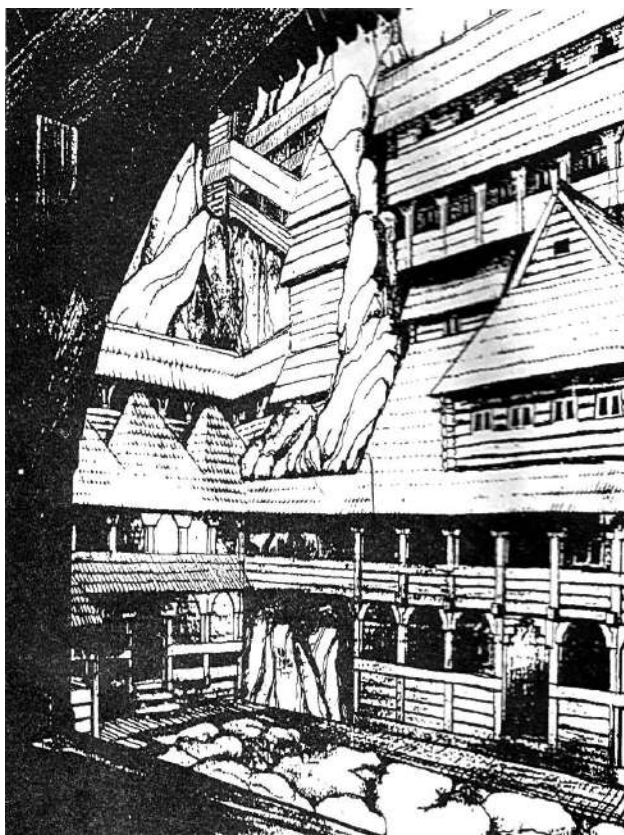

Рис. 4. В'їзна вежа, вітряк

Винятково вдале поєднання, а в окремих місцях і доповнення дерев'яної забудови природними скелями створювало цілий архітектурний образ. Цей образ надихав наших далеких предків, вселяв впевненість, що їх не переможуть. Не випадково так багато легенд та переказів пов'язано з цією пам'яткою, яка має велику популярність серед населення і давно притягує увагу науковців. Але, на жаль, інформація, яку отримують туристи від екскурсоводів, є надто примітивною та сумнівною, мовляв, «стіни фортеці збудовані з сиру, яєць та цементу». Тут вам покажуть «серце Довбуша» та його «конюшні», хоч добре відомо, що Довбуш не мав стаціонарних укріплень. Вам будуть твердити, що перша печера є не що інше, як опочивальня Довбуша. Але кам'яні призьби не могли бути ложем для сну, вони мали лише 80 сантиметрів ширини і спати на них було бважко. У народі печери називають Довбушевыми і нерідко приписують їх створення його побратимам. Але Довбуш був тут лише один раз, і короткочасно, у 1744 році. Побували тут й інші опришки (наприклад, Іван Бойчук). Але стояли тут не довго і не мали ні часу, ні необхідності створювати

такі значні укріплення у краю, де не гадали довго перебувати. Крім того, побудувати дерев'яні конюшні опришки могли значно швидше, ніж роками довбати печери, які при першому наступі було необхідно залишати.

Про Бубнище (Поляницю) у свій час писав Іван Вагилевич, Ярослав Головацький, Антон Петрушевич, Корнило Устиянович.

У 1900 році Михайло Грушевський, готуючи матеріали до 3-го тому «Історії України-Руси» відвідавши Бубнище, заперечив походження скельного комплексу, прирівнявши його до печерних монастирів Дністра та Криму. Скельно-печерний комплекс він однозначно відніс до оборонних. Михайло Грушевський звертає увагу на характер дерев'яної забудови, яка тут існувала, визначаючи її як триярусну.

Корнило Устиянович також відвідував Бубнище у різні часи та залишив свої спогади від поїздки. Він безпомилково зумів побачити «жолобини й дірки, які, очевидно, служили для запускання і притулений до каменя зрубу і сволока теремів». Проте квадратну ємкість – цистерну вважав за житницю або в'язницю. У своїх нотатках він писав: «Учений, свідомий археології архітектор міг би ще й нині відтворити тереми, що тут колись до скал приростали; а діло його розв'язало б може, загадку, що нам завдає цей підгірський сфінкс, залягаючи в півдорозі з Болехова до Синевідська. Тут мусила іти і престара найкоротша дорога з Княжого Галича на угорський гостинець в Бескиди».

Прийшов час збереження історико-культурної спадщини і необхідності у відтворенні даної пам'ятки для майбутніх поколінь. Весь комплекс пропоную відтворити у його аутентичному вигляді і на те є підстави – до 80% слідів забудови. І це буде реконструкція не гіпотетична, а така, що має збережені незаперечні факти. Перш за все необхідно відтворити бойову триярусну вежу з воротами. На верхньому, третьому, ярусі вежа мала по периметру криту галерею, яку підтримували стовпи. За характером розташування гнізд у протилежних збережених кам'яних стінах приходимо до висновку, що стіни були з горизонтально поставлених колод та протез. Торці колод рівно обрубані, все робилося тільки сокирою. А лісу у цій околиці і тепер цілком достатньо.

Втрата своєї державності, нищення впродовж століть української культури та історичної пам'яті сприяли появі певного нігілізму до свого минулого та його пам'яток. І нічого дивного нема у тому, що полчища «диких», та «організованих» туристів безжалісно нищать такі унікальні пам'ятки.

Проте, на це є надійний спосіб захисту. У Бубнищі вже виділена заповідна територія, а наявні сліди дають можливість відтворювати дерев'яну забудову послідовно окремими фрагментами. Чи потрібно це у наш час, коли держава і народ бідні? Відповідь однозначна: так, потрібно!

Якщо ми не змогли до 1100-річчя заснування Давнього Галича відбудувати цей наскельний комплекс чи Пнівський замок, чи обсерваторію на горі Піп Іван у Карпатах, чи унікальну романтичну садибу Рея у селі Псарах на Рогатинщині, то хоч потрібно на разі зібрати і належно впорядкувати проектну документацію цих унікальних пам'яток [5].

Потрібно проводити наукові конференції по цих унікальних пам'ятках, які повинні базуватися на архітектурно-археологічних роботах, виконання аеро- сателітарної геодезичної зйомки цілого комплексу, детальні обміри залишених гнізд та пазів у скелях. Після цього наступним етапом вважаю створення тут історико-культурного заповідника, який був би в комплексі «Давнього Галича», з наступною реконструкцією її дерев'яної забудови і органічно пов'язавши із забудовою існуючого села Бубнище надаючи йому при цьому статус історичного поселення. Чітке зонування заповідних територій дасть можливість створити нову транспортну схему: Мислівка – Мізунь – Тустань – Бубнище – Моршин – Трускавець. Новостворена агломерація міст дасть можливість розвитку навколишніх поселень, максимально відродивши традиції цього краю, водночас зміцнюючи спортивні та санаторно-оздоровчі комплекси цієї частини Карпат, адже цей край багатий на чисте повітря, мінеральні води і неповторну красу [6].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід відзначити, що переходячи у нову фазу економічних відносин необхідно приділити увагу реставрації пам'яток архітектури національного та місцевого значення, для збереження історико-культурної спадщини. Для здійснення цієї мети потрібно залучати окрім державних ресурсів, кошти інвесторів. Розвивати на належному рівні туристичний бізнес, який буде відповідати Європейським стандартам, що в свою чергу притягне потік туристів в Карпати, за рахунок чого поповниться бюджет регіону.

Список використаних джерел

1. Вечерський В. Пам'ятки архітектури та містобудування України : довідник Державного реєстру національного культурного надбання / В.Вечерський та ін. – К. : Техніка, 2000. – 318 с.
2. Записки наукового товариства імені Шевченка // Т. ССХІ. – Львів, 2001. – С. 299-316.
3. Перевал // журнал. – 1998. – № 2. – С.188-193.
4. Рожко М. Матеріали археологічної експедиції, 1980.
5. Тустань. Давньоруська карпатська твердиня. Жовтень. 1984. – № 6. – С. 93-103.
6. Тустань. Пам'ятки України. – 1900. – № 2. – 16 с.

Ходан М. М. Концептуальное решение экономических основ развития туризма в направлении сохранения историко-культурного наследия региона Прикарпатья

Статья освещает проблемы сохранения и реставрации памятков архитектуры, создания историко-культурного заповедника на базе уникальной памятков архитектуры XII ст. – пещерного комплекса «Бубнище», что даст толчок в развитии туризма на Прикарпатье и инвестировании развития региона.

Ключевые слова: *развитие, реставрация, рыночные отношения, туризм, история, Прикарпатье.*

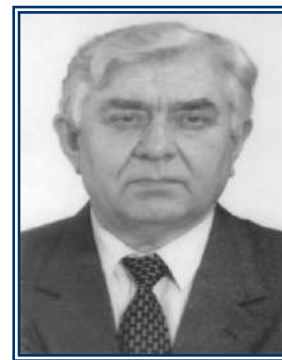
***Hodan M. M. Conceptual solution for Economic bases of tourism development
in the preservation of historical and cultural heritage Carpathian region***

The article aims to highlight the preservation and restoration of architectural monuments, the creation of historical and cultural reserve at the basis of the unique monument of architecture of XIIth century of cave complex «Bubnyshche», that gives a push to the development of tourism in the Pre-Carpathian region and to the investment in the development of the region.

Key words: *development, restoration, market relations, tourism, history, Pre-Carpathian region.*

Перович Дмитро Миколайович,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

РОЛЬ ТОРГІВЛІ В ПОКРАЩЕННІ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянута роль торгівлі у покращенні добробуту населення та запропоновано шляхи оптимізації економічних відносин у торгівлі, з метою підвищення якості життя громадян України.

Ключові слова: торгівля, добробут, динаміка, товарний асортимент, торгівельна структура.

Постановка проблеми. Виробник, поставляючи свою продукцію на ринок, намагається продати її відповідній групі покупців (конкретному сегменту ринку), задовольняючи при цьому всі його вимоги щодо якості товару, його раціонального використання, терміну і гарантій використання, цін, післяпродажного обслуговування і т. д. Але, з нарощуванням виробничих потужностей, підвищенням рівня доходів населення, ринок починає диктувати умови щодо покращення обслуговування, стимулювання продажу, культури обслуговування покупців і використання товарів. Виконання таких функцій і покладено на торгівлю.

Торгівля – це специфічна діяльність виробника або посередника, зв'язана з процесом переміщення товару і права власності від виробника до споживача. Торгівлю часто називають дзеркалом економічного життя держави тому, що сьогодні суттєво посилюється її роль в реалізації політики держави, зростає її значення у забезпеченні матеріальних та культурно-духовних потреб людей. Саме торгівля має безпосередній вплив на соціальну сферу і сприяє розвитку всіх економічних явищ, що функціонують в ній. Тому роль торгівлі як джерела покращення добробуту населення є актуальною в наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами торгівельної політики держави, роллю торгівлі у покращенні добробуту населення займалося велика кількість вітчизняних та закордонних вчених. Зокрема О. М. Михайленко розглядає взаємозв'язки між динамікою змін у роздрібному товарообороті та обсягом ВВП. Крім того, С. Я. Бугіль, Р. П. Дудик, В. В. Липчук визначають місце торгівлі у житті населення, а В. В. Апопій, І. П. Міщук, С. І. Руджицький, Ю. М. Хом'як визначають роль торгівельного сервісу у покращенні добробуту громадян.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у визначенні причин, які визначають належний рівень розвитку роздрібної торгівлі та запропоновані шляхи покращення ефективності використання торгівельного потенціалу Івано-Франківської області.

Завдання дослідження: розглянути та зробити аналіз торговельного ресурсного потенціалу роздрібної торгівлі області, передбачивши шляхи її ефективнішого використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим завданням сучасного торговельного бізнесу є задоволення потреб населення, їхнього добробуту. Торгівля відіграє суттєву роль як у формуванні економічного потенціалу, так і в забезпеченні потреб людини у високоякісних товарах і послугах.

Добробут – ступінь задоволення певних потреб людини. Добробут характеризує забезпеченість населення необхідними матеріальними і духовними благами; залежить від рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин; виражається системою показників, що характеризують рівень життя населення. Одним із таких показників є забезпечення населення товарами народного споживання через роздрібну торгову мережу.

В умовах товарно-грошових відносин потреби населення виносяться на ринок у вигляді платоспроможного попиту. Тому у їх задоволенні надзвичайно важлива роль належить роздрібній торгівлі.

Роздрібна торгівля – це діяльність з продажу товарів чи послуг безпосередньо кінцевим покупцям для їхнього особистого споживання або користування. Роздрібна торгівля відіграє вирішальну роль у забезпеченні особистого споживання.

На роздрібну торгівлю покладено важливе соціальне завдання – найбільш повне задоволення потреб усіх членів суспільства у товарах народного споживання. У після-воєнний період у 1945 році товарообіг роздрібної торгівлі в міській і сільській місцевостях складав майже порівну, відповідно 57 % і 43 %, в тому числі товарообіг роздрібних підприємств на селі – 75,8 %; товарооборот ресторанного господарства – 24, 4 %.

З 1950 по 1995 роки товарооборот у сільській місцевості знизився до 25-30 %. З 1995 року відбулося значне зменшення підприємств роздрібної торгівлі (магазинів).

Загалом роздрібний товарооборот характеризує результати діяльності не тільки торговельних підприємств. У ньому відображається стан економіки в цілому, а саме ефективність виробництва, ступінь розвитку ринку та його кон'юнктура.

Проблеми розвитку роздрібної торгівлі, її відповідності потребам покупців особливо актуальні в ринковій економіці. Роздрібна торгівля повинна забезпечити такий рівень і структуру споживання матеріальних благ, які б якнайбільше відповідали цілям формування гармонійно розвиненої, духовно багатой особистості. Вивчаючи процеси, що відбуваються у сфері споживання, вона покликана сприяти підвищенню культури споживання, формуванню розумних потреб шляхом виховання естетичних смаків населення, пропаганди і впровадження у споживання нових товарів, створення покупцям необхідних зручностей для придбання товарів з мінімальними затратами часу.

Від розвитку роздрібної торгівлі, її здатності своєчасно забезпечити реалізацію маси вироблених товарів, залежать темпи розвитку роздрібного товарообігу.

У роздрібному товарообороті відображаються сучасні відносини розподілу, що стосується не тільки грошових доходів населення, але й маси товарів яка направляється для обміну на грошові доходи. Близько 80 % матеріальних благ населенню надходить через торгівлю. В умовах товарно-грошових відносин вироблений продукт отримує суспільне визнання не в самому споживанні, а вже у ході його реалізації кінцевому споживачу.

Роздрібний товарооборот підприємств визначається як обсяг продажу споживчих товарів населенню через роздрібну торгову мережу, мережу ресторанного господарства усіма діючими підприємствами, незалежно від форм власності, а також промисловими,

транспортними та іншими неторговими підприємствами безпосередньо населенню через торгову мережу установам, організаціям і підприємствам продовольчих товарів для харчування обслуговуваних ними контингентів (у санаторіях, дитячих закладах, лікарнях та ін.)

Аналізуючи динаміку роздрібного товарообороту підприємств в Івано-Франківській області (таблиця 1), можна зробити висновок, що з 1995 по 2010 роки була закріплена стійка позитивна тенденція до реального збільшення розвитку споживчого ринку. Загальний обсяг роздрібного товарообороту в ці роки збільшився з 278,0 млн. грн. до 4859,0 млн. грн.

Таблиця 1

Роздрібний товарооборот підприємств в Івано-Франківській області

Роки	Оборот роздрібної торгівлі (млн. .грн.)
1995	278,0
2000	588,0
2002	719,9
2003	861,3
2004	1106,1
2005	1563,4
2006	2269,4
2007	3133,2
2008	4519,0
2009	4248,5
2010	4859,0

Однак, в умовах загострення фінансової кризи у 2008 році загальний обсяг продажу споживчих товарів у 2009 році склав 4248,5 млн. грн. І у порівнянні з 2008 роком зменшився на 6 %. Це свідчить про те, що економічна криза негативно вплинула на рівень купівельної спроможності населення області і, як, результат, допущено зниження роздрібного товарообороту. Проте з 2010 року відбувається різке збільшення розвитку споживчого ринку області.

Якісну характеристику роздрібного товарообороту складає його асортиментна структура товарів. Під якісною структурою роздрібного товарообороту мають на увазі співвідношення в його складі між продовольчими і непродовольчими групами товарів.

У розвинутих країнах, частка непродовольчих товарів займає близько 70 % від загального обсягу товарообороту.

Проте, за період трансформації економіки України до ринкових умов відбуваються позитивні зміни в структурі реалізації товарних груп. В результаті цих змін з року в рік збільшується питома вага непродовольчих товарів. Загалом в Україні продаж непродовольчих товарів в структурі роздрібного товарообороту вперше становив більше половини загального товарообороту в 2002 році (52 %) В Івано-Франківській області цей показник уже в 2000 році склав 54,2 %.

Характеризуючи структуру товарообороту в Івано-Франківській області варто зазначити, що в обсягах реалізації продовольчих товарів переважають такі високо-

калорійні товари як: кондитерські вироби, цукор, рослинна олія, яйця, масло вершкове тощо. З непродуктових товарів домінуючі темпи росту мають тканини, верхній та білизняний трикотаж, панчішно-шкарпеткові вироби, взуття, годинники, аудіо- та відео обладнання, ювелірні вироби.

Поряд з позитивною тенденцією розвитку продовольчих товарів, турбує різкий ріст продажу, через торгову мережу та підприємства ресторанного господарства, алкогольних напоїв і тютюнових виробів. Так за 2010 рік реалізовано алкогольних напоїв порівняно з 2000 роком в 2,44 рази більше, у тому числі горілки та лікero-горілочаних виробів більше – 1,87 рази (498 тис. декалітрів), пива – 3,03 рази (1649 тис. декалітрів), вина – 1,39 (141 тис. декалітрів). Дані наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Продаж алкогольних напоїв і тютюнових виробів через торгову мережу та мережу ресторанного господарства підприємств

Назва товару	2000р	2005р	2006р	2007р	2008р	2009р	2010р
Напої алкогольні у натуральному вимірі всього, тис. дал.	993	2305	2532	3014	3100	2817	2426
горілка та лікero-горілочані вироби	266	447	418	492	518	497	498
слабоалкогольні напої	23	70	73	89	79	56	45
вино	101	145	204	216	191	186	141
коньяк	18	27	40	52	56	44	37
шампанське	41	62	70	82	74	65	56
пиво	544	1554	1727	2083	2182	1969	1649
в абсолютному алкоголі на одну особу, л	1,0	1,9	2,0	2,3	2,4	2,3	2,1
Вироби тютюнові, млн. шт.	236	544	592	502	497	571	682

Співвідношення продовольчих і непродовольчих товарів у роздрібному товарообороті підприємств показано в таблиці 3.

Таблиця 3

Співвідношення продовольчих і непродовольчих товарів у роздрібному товарообороті підприємств

Назва показника	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007р	2008р	2009р	2010р
Усі товари в % в тому числі	100,0-	100,0	100,0	100,0	100,	100,0	100,0	100,0
Продовольчі	65,6	45,8	33,8	34,1	31,5	28,9	31,5	33,9
Непродовольчі	34,4	54,2	66,2	65,9	68,5	71,1	68,5	66,1

Звідси можна зробити висновок, що питома вага продовольчих товарів в структурі товарообороту з 1995 року по 2010 рік знизилась на 31,7 % або відповідно з 65,6 % до 33,9 %.

Таким чином, на початок 2010 року питома вага непродовольчих товарів склала 66,1 % і порівняно з 2008 роком продовольчих товарів знизилась на 5%. Цей показник характеризує те, що світова фінансова криза негативно вплинула на платоспроможність населення, зокрема і на його добробут.

Турбує стан розвитку матеріальної бази роздрібної торгівлі та ресторанного господарства. Кількість об'єктів роздрібної торгівлі та підприємств ресторанного господарства за десятиріччя різко зменшується (див. табл. 4).

Таблиця 4

Кількість об'єктів роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств

Об'єкти торгівлі	1995р	2000р	2005р	2006р	2007р	2008р	2009р	2010р
<i>Роздрібна торгівля</i>								
Усього одиниць, з них:	4461	3007	1879	1852	1897	1796	1719	1670
магазини:	3816	2386	1468	1442	1435	1371	1326	1293
у міських поселеннях	1878	1351	946	969	941	904	884	868
у сільській місцевості	1938	1035	522	473	494	467	442	425
кіоски та палатки:	645	621	411	410	462	425	393	377
у міських поселеннях	488	499	340	317	381	344	300	286
у сільській місцевості	157	122	71	93	81	81	93	91
<i>На 10 тис. населення</i>								
об'єктів роздрібної торгівлі, од.	30	21	14	13	14	13	12	12
торгової площі магазинів, м ²	1977	1089	890	1027	1226	1259	1193	1224
<i>Ресторанне господарство</i>								
Усього одиниць в т.ч.	1571	951	798	776	774	741	714	583
у міських поселеннях	909	633	464	467	430	411	388	366
у сільських місцевостях	662	318	334	309	344	330	326	217
<i>На 10 тис. населення</i>								
об'єктів ресторанного господарства, од	11	7	6	6	6	5	5	4
місць	692	341	300	296	298	290	284	238

Обсяг роздрібного товарообороту підприємств на одну особу в Івано-Франківській області є значно меншим ніж у середньому по Україні. Про це свідчать дані з таблиці 5.

Такий стан можна пояснити низьким соціально-економічним розвитком регіону і відповідно нерозвиненістю роздрібної торговельної мережі.

Таблиця 5

**Обсяг роздрібного товарообороту підприємств на одну особу
в Івано-Франківській області, грн.**

Роки	Роздрібний товарооборот	Відхилення від середнього роздрібного товарообороту по Україні
2000	413	– 172
2004	793	– 631
2008	3270	– 2068
2010	3520	– 2603

Викликає стурбованість з розвитком товарообороту по обслуговуванню сільського населення області (таблиця 6).

Таблиця 6

**Питома вага роздрібного товарообороту в сільській місцевості
Івано-Франківської області, (%)**

Роки	Роздрібний товарооборот усіх підприємств	Товарооборот роздрібної мережі	Товарооборот ресторанного господарства
1995	23,6	24	18,3
2000	23,4	14	17
2001	15	15	14,5
2002	16	16,2	13,9
2003	16	15,6	16
2004	16	16,3	15,5
2005	12	11,6	17,4
2006	11,3	11,3	17,3
2007	11	11,2	15,2
2008	11	11,2	16,7
2009	10	11	16,5
2010	10	11	16,8

Спостерігається тенденція до зменшення частки товарообігу споживчої кооперації в сільській місцевості за рахунок повсюдного скорочення мережі підприємств розташованих у селищах міського типу та селах.

Ці тенденції спричинені сповільненням темпів зростання товарів народного споживання власного виробництва процесом зниження загального життєвого рівня населення і особливо сільського.

Висновки. Торгівля, як одна із найважливіших галузей народногосподарського комплексу країни має великий вплив на соціальну сферу і служить індикатором всіх економічних явищ, що виникають у суспільстві. Вона являється джерелом економіки, а на основі належного аналізу можна оцінити зрушення в економіці і передбачити джерела задоволення потреб населення.

За 20 років незалежності в ринкових трансформаційних умовах склалися певні зміни в структурі товарообороту, що безумовно має позитивний вплив на забезпечення населення споживчими товарами.

Проте, різкий спад виробництва товарів народного споживання, зниження грошових доходів у більшості населення, розвиток інфляційних процесів призводять до значного загострення соціально-економічних процесів в Україні. Тому від чіткої організації торгівлі, удосконалення торговельного обслуговування населення, швидкого доведення товарів від виробників до споживачів, підвищення культури обслуговування покупців значною мірою залежить зниження соціально-економічного напруження в суспільстві.

За останні шість років була закріплена стійка позитивна тенденція до реального збільшення розвитку споживчого ринку Івано-Франківської області. Загальний обсяг товарообороту в ці роки збільшився з 508,3 млн. грн. в 2004 році до 5670,6 млн. грн. в 2010 році або в 11,1 рази. Відбулися позитивні зміни в розвитку матеріально-технічної бази торгівлі: впроваджуються сучасні торговельні технології, створюються роздрібні торговельні підприємства, які за рівнем культури обслуговування покупців відповідають вимогам європейських стандартів.

Для покращання добробуту пересічного населення, за рахунок малого і середнього підприємництва, необхідно забезпечити торгівлю споживчими товарами високої якості власного виробництва, довівши питому товарів продовольчої групи в 2012 році, порівняно з 2010 роком відповідно до 90 % проти 66,1 % і непродовольчих товарів до 80 % замість 53 % у 2010 році.

Через методи впорядкування торгівлі в роздрібній торговій мережі та ресторанних підприємствах обмежити продаж алкогольних та тютюнових виробів особам віком до 18 років.

Адміністративним владним органам області та місцевого самоврядування посилити вимогливість та надати всебічну допомогу діючим управлінським структурам системи споживчої кооперації для відновлення її функціональних обов'язків по торгівлі, заготівлі сільськогосподарської продукції її переробки та виробництва товарів народного споживання.

У зв'язку із звуженням функцій Держстандарту та санітарно-епідеміологічної служби щодо контролю за якістю виготовлених виробниками товарів, у відповідних державних установах необхідно передбачити заходи по недопущенню поступлення в торгівлю недоброякісної і особливо імпортованої продовольчої продукції.

Список використаних джерел

1. Апопій В. В. Теорія та практика торговельного обслуговування: навчальний посібник // [В. В. Апопій, І. П. Міщук, С. І. Руджицький С.І., Ю. М. Хом'як та ін.] – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 496 с.

2. Внутрішня торгівля України: економічні умови ефективного розвитку: монографія / [А. А. Мазаракі, І. О. Бланк, Л. О. Лігоненко та ін.] – К. : Київ нац. торг.-екон. ун-т., 2006. – 195 с.
3. Липчук В. В. Маркетинг: основи теорії та практики: навчальний посібник / [В. В. Липчук, Р. П. Дудик, С. Я. Бугіль та ін.] – [3-те вид., випр. і доп.] – Львів: «Магнолія 2006», 2007 – 228 с.
4. Михайленко О. М. Динаміка структурних зрушень в роздрібному товарообороті України в період трансформаційних перетворень / О. М. Михайленко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.rusnauka.com/ 6976.doc.htm](http://www.rusnauka.com/6976.doc.htm).
5. Оптова і роздрібна торгівля, ресторанне господарство/ Державний комітет статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Соціально-економічний розвиток України за 2009-2010 рр. / Державний комітет статистики України – Київ, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/druk/goc_ek/2009/arh_2009_u/html.

**Перович Д. Н. Роль торговли в улучшение благосостояния населения
Ивано-Франковской области**

В статье рассмотрена роль торговли в улучшении благосостояния населения и предложены пути оптимизации экономических отношений в торговле, в целях повышения качества жизни граждан Украины.

Ключевые слова: торговля, благосостояние, динамика, товарный ассортимент, торговая структура.

Perovych D. N. The role of the trade in improving the welfare of the Ivano-Frankivsk region
The paper considers the role of trade in improving welfare and suggests ways to optimize economic relations in trade, to improve the quality of citizens' life of Ukraine.

Key words: trade, welfare, dynamics, product portfolio, trade structure.

УДК 336.22

Солтан Наталія Ярославівна,
студентка магістратури
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Петрина Марія Юріївна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В УДОСКОНАЛЕННІ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

На сьогодні залишились недостатньо розробленими питання, пов'язані з оптимізацією податкового навантаження в Україні та формуванням податкової системи. Стаття присвячена вивченню світового досвіду проведення податкової політики з точки зору можливостей його застосування в Україні. Виділені головні практичні орієнтири підвищення економічної ефективності податкової політики в сучасних умовах.

Ключові слова: *податкова система, прямі податки, непрямі податки, світовий досвід, оптимізація податкового навантаження.*

Постановка проблеми. Формування ринкової системи господарювання в Україні потребує підвищення ефективності податкової системи на основі наукового обґрунтування її структури, принципів, побудови та впливу на соціально-економічну дійсність. При виконанні реалізації цієї державної задачі розробляють основні напрями розвитку системи оподаткування, обґрунтовуються бюджетні завдання податкових надходжень і основні показники діяльності податкових органів.

Проведення податкової реформи в Україні, у тому числі і прийняття податкового кодексу, неможливе без вивчення особливостей податкових систем інших країн та їх ретельного аналізу. Тому постає необхідність побудови такої податкової системи, яка була б максимально ефективною і пристосованою до особливостей вітчизняної економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальненню світового досвіду формування державної бюджетно-податкової політики та його застосування в умовах України присвячено багато праць науковців, зокрема Котіна Г. [2], Кузнецов О. [3], Лютий І. [4], Чуй І. [5, 6] та інших. Відзначаючи вагомість отриманих наукових результатів у сфері теорії та практики формування державної податкової політики та механізму її впровадження, слід зауважити, що на сьогодні залишились недостатньо розробленими питання, пов'язані з оптимізацією податкового навантаження в Україні та формуванням податкової системи, яка сприяла б стабільному економічному розвитку країни.

Постановка завдання. Тому, надзвичайно важливим є вивчення світового досвіду проведення податкової політики з точки зору можливостей його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід прибуткового оподаткування у США, де федеральний індивідуальний прибутковий податок з 1945 року складає близько 45 % в доходах федерального бюджету і 8 % у ВВП [1], тобто протягом останніх 65 років його фіскальне значення залишалося стабільним, визначає необхідність використання дискреційної фіскальної політики – обов’язкового аналізу руху доходів серед окремих груп населення і приведення податкового механізму у відповідність до реалій життя.

Щодо 27 країн-членів ЄС, то показник рівня централізації ВВП через податки в середньому складає 27,3 %, і за останні десять років він майже не змінюється. Якщо порівнювати структуру податкових надходжень у ВВП в країнах ЄС і в Україні, то вони також дещо різняться. Найбільша частка у ВВП в Україні припадає на ПДВ, податок на прибуток підприємств і податок з доходів фізичних осіб. Це пояснюється невисоким рівнем доходів громадян України. А в країнах ЄС такими податками є податок на доходи фізичних осіб, частка якого складала у 2008 році 9,5 % та ПДВ – 7,1 % [1]. Приблизно однакова частка ВВП централізується через прямі і непрямі податки.

Але в Україні існує дисбаланс між зростанням ВВП та зміною податкових надходжень у ВВП, на відміну від країн ЄС. З одного боку, це свідчить про суттєве недовикористання податкового потенціалу України, особливо зважуючи на рівень тінізації економіки України.

Основними заходами, що передбачені урядами країн ЄС в час економічної кризи, – це зниження податкового тиску на економіку цих країн. Наприклад, зниження навантаження по податку на доходи фізичних осіб для осіб з меншими доходами відслідковуються в таких країнах, як Австрія, Франція, Німеччина, Греція, Швеція, Великобританія. До речі, в Греції вводяться додаткові податки на особисті доходи з високим рівнем. В Україні, на жаль, система оподаткування доходів фізичних осіб є недосконалою, що, в першу чергу, пов’язано з існуванням спрощеної системи оподаткування і маніпулювання зазначеними інструментами неефективне.

В країнах-членах ЄС застосовувалися і інші важелі для зменшення обтяжливості фізичних осіб податками в умовах кризи: тимчасово продовжувалися відстрочки платежів з податкових відрахувань із заробітної плати (Бельгія, Італія, Швеція), вводилися податкові пільги для купівлі побутової техніки та меблів (Італія), пільги для працюючих батьків (Нідерланди), додаткові податкові пільги в розмірі 400 євро надавалися робітникам і самозайнятим платникам податків для підтримки потенціалу домашніх господарств (Іспанія), звільнялися від оподаткування платники податків у віці старше 65 років та багато інших [2].

Аналіз системи оподаткування фізичних осіб у США показує, що в цій країні є механізм особистого вивільнення (Personal Deduction), тобто пристосування податку до кожного окремого платника. Він дозволяє зменшити особам свій оподатковуваний дохід на певну суму специфічних витрат. Особисте зменшення доходу стимулює платників здійснювати певну діяльність, яку б вони не проводили, якби це їм не давало якоїсь вигоди у плані оподаткування. Існує три види особистого виключення із доходу, що зменшує базу оподаткування окремого платника. До першої групи витрат відносять витрати фізичної особи по медичному обслуговуванню та стоматологічним послугам (у межах до 7,5 % скоригованого валового доходу), втрати за нещасними випадками та крадіжками (біля 10 %), а також сплачені загальнодержавні та місцеві податки, зокрема податок на нерухомість. Друга група – деякі витрати дозволено віднести на зменшення доходу у силу того, що федеральний уряд прийняв рішення про те, що особисте витрачання у певних сферах має стимулювати суспільно корисну діяльність. Мається на

увазі здійснення благодійної діяльності, проведення якої є не обов'язковою, проте дає право отримати податкові переваги. Значна увага уряду США приділяється витратам по іпотечному кредитуванню, як одному із важелів впливу на приватне житлове будівництво. Витрати на будівництво чи купівлю житла становлять величезну частку сукупних витрат фізичних осіб, тому дають можливість отримати зменшення доходу на суму таких витрат. І до третьої групи витрат відносять витрати, пов'язані із працевлаштуванням (на освіту, підвищення кваліфікацію, участь у професійних спілках, наукові дослідження, інші). Останнім часом до цієї групи відносять витрати по підготовці та обчисленню податку, плату по визначенню інвестиційного доходу (якщо сума їх перевищує 2 % скоригованого сукупного доходу).

Поряд із механізмами особистого податкового вирахування із доходу та звільнення від оподаткування у США діє механізм податкового кредиту із податку на доходи фізичних осіб. Податковий кредит або ж пряме прощення частини нарахованого податку є потужним засобом, що стимулює підприємницьку діяльність. Він знижує податкове зобов'язання, не зменшуючи базу оподаткування, як це відбувається при особистому вирахуванні чи звільненні; вплив податкового кредиту носить прямий характер. Застосування податкового кредиту стимулює внутрідержавний перерозподіл, механізм енергозбереження, інвестиційну діяльність і активізацію операцій на ринку нерухомості [6].

На противагу системі індивідуального оподаткування доходів фізичних осіб у США з 1980 р. існує інша, так звана, система альтернативного мінімального оподаткування, введена для активізації сплати податків особами із високими доходами. Ідея запровадження цього податку – у запобіганні зменшення своїх податкових зобов'язань платниками із надвисокими доходами шляхом зловживання податковими пільгами, податковими знижками та кредитами. Ті, хто має право сплачувати податок на доходи по цій системі, повинні обчислювати свої податкові зобов'язання двічі – один раз при застосуванні традиційного, другий – альтернативного мінімального податку. Проте, до сьогодення часу механізм справляння альтернативного мінімального оподаткування й досі має багато зауважень фахівців та недоліків.

Назва податку «альтернативний» походить із самої суті категорій оподаткування доходу, тобто можливості застосування різних альтернативних прийомів обчислення прибуткового податку. У теорії оподаткування ці правила отримали назву «мінімальної» суми податку, яку необхідно сплатити особі із певним доходом. Якщо цю «мінімальну» суму податку платник уже сплачує згідно із традиційною системою сплати індивідуального податку на доходи фізичної особи, то йому не слід сплачувати ще й АМП. Якщо ж сума мінімально обчисленого податку з доходу особи є вищою від суми зобов'язань, нарахованої за традиційною системою, то різницю необхідно буде доплатити.

Говорячи про рівень податкового оподаткування у США та інших економічно розвинених країнах, можна назвати США країною із значним рівнем оподаткування доходу фізичних осіб, де податковий тиск на доходи фізичних осіб на близько 10 % перевищує аналогічний середній показник, розрахований по 28 країнах світу (табл. 1).

Таким чином, будучи центральною ланкою у федеральній податковій системі США, оподаткування доходів фізичних осіб має певні недоліки, що проявляються у його економічній неефективності та горизонтальній нерівності (завдяки прогресивності ставок), що зводить нанівець вимогу справедливості, та значному податковому тиску. Зменшення податкового тиску в країнах світу відображається і на рівні корпоративного оподаткування. Так, у таблиці 2 відображено зміни рівня корпоративного оподаткування прибутку 30 країн світу, які входять до Організації економічного співробітництва та

розвитку (OECD). Показник корпоративного оподаткування поєднує ставки загальнодержавного та місцевого податків на прибуток корпорацій.

Таблиця 1

Частка податків у ВВП та податків з фізичних осіб у розвинених країнах світу [7]

Країна	Частка всіх податків у ВВП, %	Частка податків з фізичних осіб у сумарному оподаткуванні, %	
		податку на доходи	утримань у Фонди соціального страхування
Данія	51,6	53,8	2,5
Голландія	45,9	20,3	27,3
США	27,6	35,7	10,8
Німеччина	39,3	26,5	17,1
Швеція	33,9	33,8	11,4
Японія	27,8	22,8	13,5
Австрія	42,8	19,6	15,2
Великобританія	34,1	27,6	7,3
Франція	44,1	14,0	13,3
Середній показник	38,4	27,5	8,1

Дані таблиці 2 демонструють те, що у США рівень корпоративного оподаткування знизився із 39,25 % до 39,1 %. Проте, США залишається на другому місці після Японії, у якої комбінована ставка оподаткування прибутку корпорацій є ще вищою – 39,54 %.

Критика американського податку на прибуток корпорацій, однак, повинна враховувати те, що у порівнянні з іншими національними податковими системами, США не мають податку на додану вартість, тоді, як усі індустріальні країни світу його справляють (ставки варіюються у межах 15-25 %; лише в Канаді і Японії ставка ПДВ – 5 %) [5].

Показовим є і те, що середнє значення показника усіх країн ОЕСР знизилося з 26,55 % до 26,29 % і є нижчим від показника США. У 2009 році рівень корпоративного оподаткування знизили 6 із 30 країн, зокрема Корея – на 3,3 %, Швеція – на 1,7 %, Люксембург – на 1,04 %, Чехія – на 1,0 %, Канада – на 0,4 %, США – на 0,15 %.

Зниження податкового тиску на суб'єктів господарювання демонструють і країни Європейського Союзу. За період 2000-2009 рр. середнє значення рівня оподаткування прибутку корпорацій знизилося із 31,9 % до 23,5 % або на 8,4 %. Найістотніше скорочення ставок оподаткування корпорацій порівняно із 2000 роком показали Бельгія – 22,5 %, Данія – 21,8 %, Кіпр – 19 %, Польща – 11 %, Чехія – 11 %, Латвія – 10 %. Серед країн ЄС – 27 найвищий рівень оподаткування прибутку корпорацій існує у Мальти – 35 %, Франції – 34,4 % і Бельгії – 34 %, а найнижчий у Кіпру та Болгарії – всього 10%, Латвії – 15 % та Румунії – 16 % [8]. Показово те, що найнижчий рівень корпоративного оподаткування демонструють країни – нові члени ЄС.

Для підтримки економічного відновлення в країнах ЄС надавались багаточисленні інвестиційні стимули. Так, в Болгарії введено податкові канікули на 5 років для інвестування в галузі сільського господарства, переробки, виробництва високих технологій і будівництва інфраструктури; в Литві, Польщі, Португалії – податкові пільги для інвестиційної діяльності; в Словаччині – пільги до податку на доходи корпорацій для

дослідницької діяльності; у Великобританії збільшено податкові пільги для нових інвестицій.

Щодо непрямих податків, то вони є важливим джерелом доходів урядів більшості розвинутих країн світу. Протягом тривалого часу як основним джерелом бюджетних доходів держави використовували прямі податки. Однак зростання мобільності капіталу і загострення міжнародної податкової конкуренції у сфері прямого оподаткування стали наслідком поступового підвищення фіскального значення непрямих податків.

Таблиця 2

Динаміка рівня корпоративного оподаткування країн ОЕСР [5]

Місце	Країна	Рівень корпоративного оподаткування прибутку, %		Відхилення 2009 р. До 2008 р.
		2008 р.	2009 р.	
1.	Японія	39,54	39,54	-
2.	США	39,25	39,10	-0,15
3.	Франція	34,43	34,43	-
4.	Бельгія	33,99	33,99	-
5.	Канада	31,72	31,32	-0,40
6.	Німеччина	30,18	30,18	-
7.	Австралія	30,00	30,00	-
8.	Нова Зеландія	30,00	30,00	-
9.	Іспанія	30,00	30,00	-
10.	Люксембург	29,63	28,59	-1,04
11.	Мексика	28,00	28,00	-
12.	Норвегія	28,00	28,00	-
13.	Великобританія	28,00	28,00	-
14.	Італія	27,50	27,50	-
15.	Португалія	26,50	26,50	-
16.	Швеція	28,00	26,30	-1,70
17.	Фінляндія	26,00	26,00	-
18.	Нідерланди	25,50	25,50	-
19.	Австрія	25,00	25,00	-
20.	Данія	25,00	25,00	-
21.	Греція	25,00	25,00	-
22.	Корея	27,50	24,20	-3,30
23.	Швейцарія	21,17	21,17	-
24.	Чехія	21,00	20,00	-1,00
25.	Угорщина	20,00	20,00	-
26.	Туреччина	20,00	20,00	-
27.	Польща	19,00	19,00	-
28.	Словаччина	19,00	19,00	-
29.	Ісландія	15,00	15,00	-
30.	Ірландія	12,50	12,50	-
Середнє по країнах ОЕСР		26,55	26,29	-0,26

Акцизні податки у тій чи іншій формі застосовують практично всі країни світу. Разом з тим, механізми їх стягнення, рівень ставок та склад підакцизних товарів

формувалися у кожній країні світу розрізнено, під впливом специфічних внутрідержавних економічних і соціальних чинників. Директивами ЄС було запроваджено мінімальний рівень ставок акцизних податків та структуру предметів оподаткування з таких категорій товарів, як алкогольні напої, тютюнові вироби і енергоносії. Тим не менш, повної гармонізації механізму стягнення акцизних податків досі досягти не вдалося.

Всі специфічні акцизи у США поділені на чотири групи:

1. Акцизи, що регулюють споживання. Мета їх справляння – обмежити споживання певних товарів, що становлять загрозу здоров'ю людини. Такими акцизами обкладаються алкогольні напої, тютюнові вироби, а також гральний бізнес, скачки та парі.

2. Транспортні акцизи як оплата додаткових посередницьких чи представницьких послуг за транспортне обслуговування.

3. Акцизи з охорони навколишнього середовища, призначені для підвищення ефективності використання природних ресурсів шляхом визначення ступеня шкоди, що завдається виробництвом певних товарів або здійснення певного виду діяльності.

4. Інші акцизи, призначені охопити виняткових платників із надзвичайно високою податковою здатністю. Це податки на товари розкоші, а також податки на нерезидентів.

Мито, на відміну від акцизних податків, зазнало більшої міжнародної гармонізації, переважно завдяки успішній діяльності Світової організації торгівлі. Основним видом мит, що стягуються у міжнародній торгівлі, а для багатьох країн є єдиним їх видом є ввізні (імпорتنі мита). Експортні мита є малопоширеними і застосовуються переважно країнами, що розвиваються. До основних цілей, для досягнення яких застосовуються експортні мита, слід віднести стабілізацію цін на внутрішньому ринку, здійснення впливу на міжгалузеве розміщення ресурсів, коригування рівня доходів окремих видів діяльності, збільшення фіскальних доходів.

Аналіз непрямих податків показав, що у більшості країн акценти збільшувались на збільшення ставок акцизів на алкоголь і тютюн, бензин і дизельне паливо (Фінляндія, Ірландія, Латвія, Литва, Румунія, Словенія, Великобританія) та зменшення загальної ставки ПДВ по окремих об'єктах. Так, наприклад, в Австрії, Румунії та Бельгії за зниженою ставкою ПДВ оподатковувалось будівництво соціального житла, на Кіпрі – перебування в готелі, у Фінляндії – продовольчі товари, Угорщині – молочні продукти, хлібобулочні вироби та центральне опалення. Антикризовим заходом в європейських країнах (Польщі, Португалії та Словаччині) було зменшення терміну бюджетного відшкодування по ПДВ.

Крім заходів фіскального спрямування уряди європейських країн використовують політику соціального напрямку, збільшуючи розмір виплат по соціальному захисту і забезпеченню: Австрія, Бельгія, Німеччина – допомоги по догляду за дитиною, пенсій та ін.; Греція – щодо спеціальної допомоги безробітним або пенсіонерам з низькими доходами; Латвія – допомоги на годувальника та по непрацездатності; Португалія – збільшення особистої допомоги для інвалідів.

На відміну від країн континентальної Європи, які проводять економічну політику на засадах соціальної ринкової держави, у Великобританії соціальні видатки відіграють мінімальну роль. Розмір і тривалість соціальних відшкодувань із тимчасової непрацездатності в цій країні є чи не найнижчими в Європі. Наприклад, допомога по безробіттю виплачується максимум протягом 6-ти місяців, тоді як у Німеччині й Іспанії – 18 місяців, Франції – до 4-х років [4]. Втім, податкова система Великобританії значно відрізняється від тієї, що діє в ЄС. На відміну від Євросоюзу для Великобританії

характерні переважання прямих податків над непрямими, неактивна система соціального страхування й фіскальна централізація. Тоді як у найбільших економіках ЄС – Німеччини і Франції – частка доходів центрального уряду становить 30 і 37,3 % відповідно, у Великобританії центральним урядом стягується 94,5 % від загальної суми податкових надходжень [3].

Еволюція структури податкових систем розвинутих країн та сучасна практика оподаткування свідчить про закономірну залежність співвідношення прямих і непрямих податків від таких чинників: життєвого рівня переважної частини населення; досконалості механізму стягнення податків, його здатності звести до мінімуму ухилення від оподаткування; рівня податкової культури, загальної орієнтації західних суспільств на соціальний компроміс, розв'язання найгостріших соціальних проблем; традицій оподаткування.

Важливою характеристикою сучасних податкових систем розвинутих країн є їхня структура, тобто співвідношення прямих та непрямих податків. Це співвідношення має певні особливості в різних країнах. Переважання на початку і в середині ХХ ст. непрямих податків було зумовлене низьким рівнем доходів більшості населення, що об'єктивно обмежувало масштаби прямих податкових надходжень, а також відносною простотою збирання непрямих податків, адже форма прямого оподаткування потребує складного механізму обліку платників, об'єкта оподаткування, механізму стягнення податків. Прогрес в організації оподаткування, пов'язаний насамперед із комп'ютеризацією, впровадженням автоматизованої системи оброку фіскальної інформації, підвищив ефективність прямого оподаткування і створив сприятливі умови для його розвитку.

На сьогоднішній день розвинені країни визначають співвідношення прямого і непрямих оподаткування зважаючи на національні особливості побудови податкових систем (див. табл. 3).

Таблиця 3

Питома вага прямих і непрямих податків у країнах OECD, % [5]

Країна	Прямі податки	Непрямі податки	Країна	Прямі податки	Непрямі податки
США	78,4	21,6	Австрія	57,2	42,8
Австралія	73,4	26,6	Корея	56,6	43,4
Канада	72,1	27,9	Ісландія	55,9	44,1
Японія	71,4	28,6	Італія	55,4	44,6
Швейцарія	70,5	29,5	Франція	55,3	44,7
Нова Зеландія	68,3	31,7	Німеччина	53,5	46,5
Данія	65,5	34,5	Нідерланди	51,6	48,4
Норвегія	64,2	35,8	Чехія	46,8	53,2
Великобританія	64,1	35,9	Греція	43,8	56,2
Швеція	63,7	36,3	Угорщина	42,9	57,1
Бельгія	62,9	37,1	Португалія	44,0	56,0
Люксембург	62,1	37,9	Польща	40,6	59,4
Іспанія	61,4	38,6	Мексика	36,3	63,7
Фінляндія	58,1	41,9	Словаччина	35,6	64,4
Ірландія	57,2	42,8	Туреччина	35,1	64,9
Країни OECD середнє значення	56,8	43,2			

Так, у США, Австралії, Канаді, Японії, Швейцарії переважають прямі податки. У Туреччині, Словаччині, Мексиці, Польщі – непрямі; Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди та Чехія мають досить урівноважену структуру податків.

Середнє значення по 30 країн світу, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) демонструє співвідношення прямих і непрямих податків у податкових надходженнях 57 % проти 43 %.

Для країн, що розвиваються, характерне переважання в оподаткуванні непрямих податків із високою питомою вагою мита й акцизів.

Висновки. Враховуючи досвід країн світу, головними практичними орієнтирами підвищення економічної ефективності податкової політики в сучасних умовах є застосування наступних заходів податкового регулювання:

- надання інвестиційних стимулів, наприклад, податкових пільг для інвестування в обладнання та нематеріальні активи;
- використання засобів прискореної амортизації;
- прискорення процесу податкового відшкодування для найбільш сумлінних платників податків;
- оптимізація системи авансової сплати податків з метою зменшення тиску на платників;
- спрощення умов розстрочення і відстрочення податкових зобов'язань шляхом перенесення термінів сплати податків;
- надання податкових кредитів по окремих видах податків, які мають цілу низку переваг, особливо для малого бізнесу.

З практичного боку податкові системи розвинених країн світу приваблюють більш досконалим, ніж в Україні, устроєм, більш ефективним фіскальним адмініструванням, продуманістю підготовки та ефективністю проведення податкових реформ, високим професіоналізмом персоналу податкових органів, відповідальністю та дисципліною платників. Теоретична розробка питань оподаткування, так і фіскальна практика в західних країнах перебувають на високому рівні наукової та професійної культури. Система корпоративного оподаткування розвинених країн світу надзвичайно гнучка, знання і досвід західних країн у цій сфері уже випробувані часом і довели свою ефективність. Тому адаптовані до вітчизняних умов запозичення зарубіжного досвіду відповідають національним інтересам України.

Список використаних джерел

1. Єсаулов Ю. В. Економічне обґрунтування податкового процесу / Ю. В. Єсаулов // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 8. – С. 69-71.
2. Котіна Г. Податкові важелі впливу на економіку в сучасних умовах: вітчизняний та світовий досвід / Г. Котіна, М. Степура // Економіст. – 2010. – № 5. – С. 31-35.
3. Кузнецов О. В. Особливості сучасної британської податкової системи / О. В. Кузнецов // Фінанси України. – 2010. – № 4. – С. 102-114.
4. Лютий І. О. Досвід індивідуального прибуткового оподаткування у США / І. О. Лютий, О. О. Кривцов // Фінанси України. – 2009. – № 9. – С. 12-25.
5. Чуй І. Р. Корпоративне оподаткування у США і розвинених країнах світу / І. Р. Чуй // Торгівля, комерція, підприємництво : зб. наук. праць. – Вип. 11. – Львів : вид-во ЛКА, 2010. – С. 141-146.

6. Чуй І. Р. Прямі і непрямі податки у податкових системах розвинутих країн / І. Р. Чуй // Вісник Львівського університету : [серія економічна]. – Вип. 43. – Львів : вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – С. 406-413.
7. Executive office of the president, budget of the US government Fiscal Year 2009, Historical tables [Електронний ресурс] – Режим доступу : // www.whitehouse.gov.
8. Taxation Trends in the European Union. Data for the EU Member States and Norway. 2009 Edition. European Commission. – Brussels, 2009. – P.49.

***Петрина М. Ю., Солтан Н. Я. Использование зарубежного опыта
в усовершенствовании налоговой системы Украины***

На сегодня остались недостаточно разработанными вопросы, связанные с оптимизацией налоговой нагрузки в Украине и формированием налоговой системы. Статья посвящена изучению мирового опыта проведения налоговой политики с точки зрения возможностей его использования в Украине. Выделены главные практические ориентиры повышения экономической эффективности налоговой политики в современных условиях.

Ключевые слова: *налоговая система, прямые налоги, непрямые налоги, мировой опыт, оптимизация налоговой нагрузки.*

***Petryna M. Yu., Soltan N. Ya. The use of the foreign experience
in the improvement of the tax system of Ukraine***

Nowadays the questions related to the optimization of the tax loading in Ukraine and the formation of the tax system have not been thoroughly worked out. The article covers the study of the world experience of tax policy realization from the point of view of possibilities of its realization in Ukraine. The main practical reference-points of the economic efficiency increase of tax policy have been marked out in modern terms.

Key words: *tax system, direct taxes, indirect taxes, world experience, optimization of the tax loading.*

Рижий Ігор Борисович,
кандидат економічних наук,
професор кафедри фінансів
і управління персоналом
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуті тенденції та особливості трансформації української економіки. Обґрунтовані основні причини, що призвели до затяжної кризи в більшості сфер господарських відносин. Висновки, зроблені в роботі, дозволяють оцінити сучасний стан національної економіки і напрями її подальшого реформування.

Ключові слова: ринок, трансформація, економіка, макроструктурні зміни, інститути, глобалізація.

Постановка проблеми. Особливої актуальності розгляду питань трансформації економіки нашої країни надає потреба інституціонального забезпечення політики реформ, завершення формування сучасної ринкової інфраструктури, утвердження ефективного господарського законодавства та стабільних правил, на які спирається економічна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми незавершеного реформування національної економіки, невідповідність між очікуваними та наявними результатами стали предметом багатьох аналітичних досліджень і публічних дискусій як в Україні, так і за її межами. Трансформації економіки України присвячено багато наукових досліджень вітчизняних вчених, зокрема О. М. Алімова, О. І. Амоші, П. П. Борщевського, А. С. Гальчинського, В. М. Геєця, Б. М. Данилишина, Л. М. Зайцева, В. Ф. Євдокимова, І. І. Лукінова [6], В. І. Пили, В. А. Поповкіна, А. А. Чухно та ін.

Наукові здобутки вчених мають велике теоретичне і практичне значення. Проте проблема ринкової трансформації і більш динамічного економічного розвитку потребує подальшого дослідження, оскільки докорінно змінились внутрішні і зовнішні умови функціонування економічних систем у напрямі забезпечення комплексності і економічної ефективності. І хоча ключове значення структурних чинників процесу ринкової трансформації економіки сьогодні стало загальноновизнаним, ґрунтовний системний аналіз макроекономічних структурних пропорцій у країні все ще не здійснений. Це не дозволяє точно визначити найбільш важливі структурні завдання, що підлягають пріоритетному вирішенню.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз комплексу стратегічних і тактичних задач, пов'язаних з ринковою трансформацією економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки незалежності в економіці України відбулися глибокі якісні перетворення. Вдалося розв'язати одне з ключових завдань державотворчого процесу – сформувати основні атрибути національної економіки

– грошову, фінансову, платіжну, податкову, митну, банківську та інші системи, що у своїй сукупності визначають економічну інфраструктуру державності. В Україні відбувся перехід до ринкової економіки, до її певної моделі. Визначальним аспектом при характеристиці типу економічної системи є власність на засоби виробництва. Для ринкової економіки та ринкової економічної системи основним, домінуючим типом власності є приватна.

Водночас, аналізуючи стан розвитку економічної системи України, слід підкреслити, що за ці роки не вдалося створити економічну систему, здатну забезпечити динамічний розвиток країни. Процес суверенізації було обмежено здобуттям зовнішніх політичних атрибутів (значна частина покриття дефіциту державного бюджету припадає на зовнішні джерела). Серйозну загрозу для безпеки держави становлять «тінізація» та криміналізація економіки (тіньовий сектор становить до 50 % економіки), до небувалих масштабів зростає корупція.

Серед причин економічної кризи в Україні є відсутність або нерозвиненість багатьох необхідних інститутів (інститут – це порядок, закріплений у формі закону або установи, це створені людьми норми, правила поведінки, які структурують політичні, економічні і соціальні взаємодії), які опосередковують зв'язки між ринком, державою і суспільством. В Україні не сформовано ефективних механізмів взаємодії держави і ринку. Держава неохоче підтримує бізнес, а бізнес здебільшого обходить інтереси держави. Політична боротьба часто заміщується боротьбою кланових груп. Ці групи отримують можливість прямо впливати на розробку законотворчих і урядових документів.

На думку деяких дослідників, найістотношою перешкодою на шляху ринкових перетворень є відсутність справжньої системи чітко визначених прав на власність, яка є одним із фундаментальних компонентів організаційної інфраструктури ринкової економіки і водночас життєво необхідною умовою виникнення і розвитку нового стабілізуючого сектора – класу малого та середнього підприємництва. Для швидкої й ефективної передачі державного майна у приватні руки розроблено нові методи та схеми приватизації. Одним із таких методів у країнах Центральної та Східної Європи, що передбачав передачу державного майна приватному сектору, став метод малої приватизації [4].

Головна мета нової моделі соціально-економічного устрою має бути спрямована на подолання істотних деформацій і суперечностей, що нагромадились у суспільстві на попередньому етапі, створення базових передумов для сталого економічного розвитку, поступової інтеграції в європейські та світові процеси і структури. У стислому вигляді йдеться, по-перше, про подолання глибокого розшарування суспільства, яке набуває загрозливого характеру, веде до маргіналізації населення, до втрати нацією її традиційних історичних та культурних переваг і цінностей. По-друге, мають бути створені насамперед законодавчі та інші важелі для подолання олігархізації економіки, що спричиняє формування так званої економіки влади одна з найодіозніших форм якої була в колишньому СРСР та інших країнах соціалістичного табору.

Економічна трансформація – це безперервний процес видозмін, серед яких розрізняють разові, дискретні та систематичні. Трансформація у вузькому сенсі (разові та дискретні зміни) – перехідний період (перехідна економіка, трансформаційна економіка «у вузькому розумінні») – обмежений в часі процес, який визначається поворотними подіями в суспільстві, полягає в переході від одного рівноважного стану до іншого. Тоді як трансформація в широкому сенсі (систематичні зміни) – це не обмежений в часі постійний процес перетворень системи, її елементів, зв'язків і відносин між ними [2].

Завдання трансформації на сучасному етапі розвитку України полягає в забезпеченні широкомасштабної, всеохоплюючої модернізації економіки і суспільства, надання їм сучасного, європейського вигляду, остаточного витіснення застарілих соціально-економічних форм та інституцій. В основі цієї моделі – здійснення глибоких структурних зрушень в економіці відповідно до світових тенденцій економічного та науково-технологічного процесу. Фундаментом такої моделі є інноваційна складова, на основі якої забезпечується, з одного боку, оновлення виробництва, його матеріальних активів та форм організації й управління, усіх суміжних сфер життєдіяльності. З іншого боку, інноваційний розвиток мав би стати каталізатором проривних технологій, які б гарантували випереджаюче економічне зростання порівняно з європейськими та середньосвітовими темпами.

В підсумку має бути сформована інтегральна модель економіки, суть якої не зводиться до механічного перенесення чужого досвіду на власний ґрунт або ж до орієнтації на капіталізм індустріального типу. Інтегральна модель соціально-економічного устрою має увібрати в себе все розмаїття сучасного цивілізаційного процесу, його найвищі економічні, соціальні та науково-технічні досягнення. Водночас вона повинна твердо спиратись на власну господарську структуру, її порівняльні і конкурентні переваги, враховувати національні історичні, економічні та соціальні особливості.

Базову основу сучасної моделі має складати змішана економіка. В сучасній змішаній економіці органічно поєднуються і доповнюють одне одного приватний, державний та муніципальний сектори, ринкові та державні регулятори, тобто грошово-фінансові та адміністративно-планові інструменти і важелі, внутрішні і зовнішні чинники соціально-економічного розвитку. Така модель дасть змогу уникнути однобічності, односторонності у постановці і вирішенні нагальних завдань, гіпертрофії одних складових на шкоду іншим, що, як засвідчує історичний досвід, веде до серйозної деформації системи.

У такій моделі домінуючими виступають дві складові – інноваційна та соціальна. Перша визначає головний зміст, базові структури та історичну спрямованість розвитку науково-технологічної і виробничої сфер. Друга є головним індикатором сфери розподілу і перерозподілу національного продукту.

Як показує світова практика, лише збалансований, динамічний розвиток цих двох чинників забезпечує необхідну рівновагу соціально-економічної системи, стійкість до внутрішніх і зовнішніх потрясінь та викликів, необхідний рівень гармонізації відносин у суспільстві. Інноваційна складова розвивається у надзвичайно сильному конкурентному середовищі капіталістичної глобалізації. Соціальна є передовсім продуктом історичного розвитку, національних особливостей і традицій. Питання надзвичайної ваги – знайти політичні та інституціональні рішення оптимального поєднання цих вихідних, базових елементів соціально-економічної системи.

Коротко про інші складові змішаної економіки і, насамперед, про власність. Вона завжди була і залишається досі основою соціально-економічної системи. Але вже в кінці минулого і на початку нинішнього століття відбулися істотні зміни в її змісті та функціях. Процеси дематеріалізації власності, її інтелектуального наповнення, зростання ролі нематеріальних активів, посилення значення власності на робочу силу, подальша соціалізація відносин власності – усе це надало їм більшого динамізму і гнучкості. Формуючи глибокі підвалини соціально-економічної системи, вона не справляє прямого впливу на зміст та пріоритети економічної політики, що є прерогативою різноманітних інституцій, які, як правило, не є безпосередніми носіями власності.

Крім того, відбуваються процеси диференціації та диверсифікації власності, урізноманітнення її форм. Так, у переважній більшості країн світу, особливо в найрозвинутіших його частинах, взаємодіють три головні форми власності: приватна (акціонерна, кооперативна, індивідуальна), державна та муніципальна. Україна в цьому сенсі не є винятком. Особливістю ж є те, що наші форми власності, передовсім приватна й муніципальна, поки що залишаються нерозвинутими, незрілими, інституціонально незахищеними, непрозорими.

В умовах поглиблення демократизації економічного життя, посилення ролі і відповідальності регіонів за стан місцевого соціально-економічного розвитку зростає значення муніципальної власності чи власності самоуправлінських територіальних громад. У міру нашого наближення до Європи дані процеси будуть посилюватись. Особливість муніципальної власності полягає, як відомо, в спрямованості на безпосереднє забезпечення інтересів і потреб громадян за місцем проживання незалежно від їхнього соціального статусу. Тому місцевим органам влади та органам місцевого самоврядування, їхнім численним громадським організаціям та об'єднанням треба рішучіше ініціювати прийняття Верховною Радою відповідного законодавства з тим, щоб покласти край дискусіям щодо муніципальної власності. Як і в Європі, вона повинна поліпшувати соціальне самопочуття громадян України.

Про співвідношення державного регулювання та ринкового саморегулювання продовжують точитись гострі дискусії. Для нас незаперечним є висновок про те, що в перехідних суспільствах має зміцнюватись роль держави, підвищуватись інституційна спроможність усіх структурних рівнів і ланок виконавчої влади. Водночас мають набирати силу і набувати структурної завершеності ринкові механізми та інституції, які в значній мірі є індикаторами реального стану та перспектив економіки.

Одним з головних завдань нової моделі є здійснення широкомасштабної модернізації економіки насамперед шляхом проведення глибоких структурних реформ як власне господарської системи, так і систем управління соціально-економічними процесами в державі. Без виконання даного історичного завдання про жодну реальну, ефективну, вигідну для України інтеграцію в Європу не може бути й мови. Власне, структурні реформи – це той чинник, який визначатиме наш подальший європейський поступ. Лише один перелік засвідчує масштабність і складність завдань, які стоять у цій площині.

Перш за все треба здійснити глибокі структурні зміни в економіці, профіль якої не відповідає не тільки власним інтересам і потребам, але й не вписується в європейські та світові інтеграційні процеси. Структура економіки України має базуватись, з одного боку, на галузях, що мають реальні та потенційні порівняльні і конкурентні переваги (машинобудування, ВПК, агрокомплекс, транспорт, туризм та ін.) та спиратись переважно на власний ресурсний та інтелектуальний потенціал. З іншого боку, вже зараз треба закладати підвалини і механізми, що визначатимуть спеціалізацію нашої економіки в рамках Європейського Союзу та міжнародного поділу праці.

Важливим завданням є проведення адміністративної реформи, яка має привести у відповідність з європейськими та світовими стандартами систему державного управління та місцевого самоврядування, зберігаючи національну та історичну специфіку держави. Таким чином, формування сучасної соціально-економічної моделі та європейська і євроатлантична інтеграція України є двома тісно взаємопов'язаними процесами, які мають органічно доповнювати і збагачувати один одного.

Соціально-економічні процеси в Україні, як і в інших державах, відбуваються в складному, суперечливому глобальному політико-економічному середовищі. Феномен

глобалізації неоднозначно сприймається в наукових і політичних колах світу. Спектр думок коливається від гіпертрофовано перебільшених його оцінок з боку прихильників глобалізації до повного заперечення цього зрештою об'єктивного процесу антиглобалістами. Принципова позиція полягає в тому, що глобалізація є об'єктивним, історично детермінованим процесом сучасного етапу цивілізаційного розвитку, її не можна відмінити жодними рішеннями чи навіть крайніми засобами, до яких вдаються антиглобалісти-революціонери. Однак глобалізацію не можна сприймати і як абсолютну фатальність, перед якою і окрема людина, і світова спільнота в цілому є безсилими і безпорадними. Суть проблеми полягає, очевидно, в тому, щоб на основі всебічного вивчення глобалізаційних процесів створити адекватні механізми управління і регулювання ними, з максимальною ефективністю використати їхні переваги переваги і звести до мінімуму негативний вплив, як на рівні світового співтовариства, так і на рівні окремих держав і регіонів.

У зв'язку з євроінтеграційним курсом України та з широким розгортанням глобалізаційних процесів набувають нового звучання, але залишаються не менш актуальними такі питання, як відкритість національної економіки, рівень її реальної глобалізації, економічний суверенітет, конкурентоспроможність, самодостатність та національна економічна безпека держави. Один лише перелік проблем вказує на те, що кожна з них, очевидно, вимагає окремого обговорення та відкритих публічних дискусій.

Висновки. На основі наведеного можна зробити висновки, що бажані позитивні зрушення залежатимуть не лише від заходів у сфері макроекономічної структурної політики, але й, насамперед, від системності дій у різних сферах економічної політики. У подальшому можна виокремити комплекс конкретних заходів щодо визначення обґрунтованих макроструктурних пріоритетів і більш ефективного регулювання структурних зрушень в економіці України.

Список використаних джерел

1. Білорус. О. І. Імперативи стратегії розвитку України в умовах глобалізації / О. І. Білорус // Політична думка [Political thought]: щокварт. укр. наук. журн. – 2001. – № 4. – С. 68-83.
2. Бочан І. О. Системна трансформація економіки України та шляхи подолання кризових явищ: інституціональний підхід / І. О. Бочан // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 25-30.
3. Дорогунцов С. І. Трансформація структури економіки: теорія і практика / С. І. Дорогунцов, О. С. Горська // Економіка України. – 1998. – № 1. – С. 4-11.
4. Зігалова О. А. Особливості розвитку трансформаційних економік / О. А. Зігалова // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18. – № 9. – С. 32-37.
5. Крючков Г. К. Інтеграція України до європейських і євроатлантичних структур передбачає розв'язання ряду проблем / Г. К. Крючков // Національна безпека і оборона / Український центр економічних і політичних досліджень. – 2002. – № 8. – С. 35-37.
6. Лукінов І. І. До питання про концепцію і модель сучасного економічного розвитку України / І. І. Лукінов // Економіка України. – 2001. – № 6. – С. 4-9.

**Рыжий И. Б. Преобразование украинской экономики:
тенденции и перспективы**

Рассмотрены тенденции и особенности трансформации украинской экономики. Обоснованы основные причины, которые привели к затяжному кризису в большинстве сфер хозяйственных отношений. Выводы, сделанные в работе, позволяют оценить современное состояние национальной экономики и направления дальнейшего реформирования.

Ключевые слова: рынок, трансформация, экономика, макроструктурные изменения, институты, глобализация.

Ryzhyj I. B. The transformation of Ukrainian economics: the trends and perspectives

The current trends and peculiarities of the Ukrainian economics transformation are presented in the article. The main reasons of long-term crisis in the major spheres of economic relations are marked out. The conclusions made in the work held to assess the present condition of national economics and the directions of its following reorganization.

Key words: market, transformation, economics, macrostructural changes, globalization.

Царук Оксана Олександрівна,
*аспірант Волинського національного
університету імені Лесі Українки*

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ВСТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗБУТОВИХ СИСТЕМ

У статті розглянуто загальні принципи встановлення та розвитку збутових систем, їх вплив на результати господарської діяльності підприємств. Проаналізовано зміни в діяльності підприємств, що обумовлені процесом становлення ринкової економіки, який суттєво підвищив роль торгівлі у сучасній національній економіці країни.

Ключові слова: система збуту, канали збуту, збутові посередники, маркетингові системи.

Постановка проблеми. Важливим завданням підприємства, при переході на нові умови господарювання, для забезпечення ефективної збутової діяльності є вибір структури каналів збуту продукції. Тому, доцільно розглянути процес встановлення та розвитку різних структур каналів збуту, оцінити їх переваги та окреслити недоліки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що деякі принципи встановлення та розвитку збутових систем вивчали як іноземні, так і вітчизняні науковці: І. А. Бланк, Е. Н. Голубков, Ф. Котлер, Л. Д. Льюїс, В. Д. Немцов, М. Е. Портер та інші.

Постановка завдання. Узагальнення теоретичних принципів нових структур каналів збутових систем із врахуванням їх особливостей функціонування в процесі доведення товарів від виробника до споживача.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття збут традиційно включає транспортування, складування, зберігання, доробку, просування до оптових і роздрібних торговельних пунктів, передпродажну підготовку і безпосередньо продаж товару, який завершує цю систему процесів.

Процес збуту є об'єктивно необхідним для будь-якої суспільно-економічної формації, бо жодне суспільство не може безперервно виробляти, не перетворюючи певної частини свого продукту знову в засоби виробництва [3, с. 793]. Переважна більшість виробників пропонує свої товари ринку, користуючись послугами посередників. Сукупність посередників, які сприяють рухові товару від виробника до споживача, переймають на себе право власності на товар або допомагають іншим учасникам процесу зробити це, утворюючи систему збуту [1, с. 206].

Ефективна робота системи збуту дозволяє не тільки прискорити обіговість капіталу виробника, але й отримати додаткові ресурси для фінансування нових проектів, збільшення обсягу продукції, розширення її асортименту для повнішого задоволення потреб споживачів.

Загальна тенденція розвитку ринкових відносин потребує від усіх учасників виробничо-збутового процесу здійснення заходів, що забезпечують не тільки їх максимальні прибутки, але й найбільш якісне та повне задоволення споживчих потреб.

Звичайно, виробник, що просуває на ринок свою продукцію за допомогою посередників, втрачає контроль над процесом продажу свого товару, проте отримує при цьому і певні вигоди.

Виробнику вигідно не самому продавати свій товар, а діяти через посередників за таких умов:

1. Коли у виробника не вистачає фінансових ресурсів на прямий маркетинг і він не має можливості створити свою достатньо розгалужену систему збуту продукції. У цьому випадку є сенс звертатись до посередників, які добре знають ринок, його кон'юнктуру і мають численні та налагоджені зв'язки із споживачами.
2. Коли, використовуючи прямий маркетинг, виробник для підвищення ефективності збуту своїх товарів змушений розповсюджувати супутні товари, тобто реалізовувати товари інших виробників. Тоді йому краще працювати із системою дистрибуторів (посередників).
3. Коли, навіть маючи можливість створити власну мережу збуту, виробник отримує більший прибуток від виробництва, ніж від роздрібної торгівлі.

Завдячуючи своїм контактам, досвіду, спеціалізації, масштабам діяльності, посередники сприяють повнішому й оперативнішому розповсюдженню товару на ринку, ніж це міг би зробити сам виробник. Роль посередницько-збутових підприємств полягає у тому, що вони забезпечують просування товарів та послуг від виробників до споживачів. Тим самим виконують такі функції:

1. Вивчають і досліджують ринковий попит на товар виробника.
2. Стимулюють збут продукції виробника, зокрема, беруть участь у рекламних заходах.
3. Встановлюють контакти і налагоджують зв'язки з потенційними споживачами товару.
4. Вивчають смаки та побажання споживачів і пристосовують товари до їх вимог.
5. Проводять переговори з посередниками різних рівнів і споживачами, намагаються погодити цінові та інші умови передачі прав власності на товар.
6. Реалізують просторове переміщення товару, його транспортування, складування, комплектацію та зберігання.
7. Забезпечують фінансову підтримку, пошук коштів для покриття витрат, які супроводжують функціонування каналів збуту.
8. Приймають повну або часткову відповідальність та розділяють ризик за функціонування каналів збуту.

Взагалі можна стверджувати, що посередники, вивчаючи та стимулюючи попит та пропозицію товару на ринку, виконуючи перші п'ять функцій, сприяють укладанню угод, тоді як останні три функції сприяють виконанню вже укладених угод. Зауважимо, що вказані вісім функцій можуть виконуватися різними учасниками каналу збуту і потребують для свого виконання певних ресурсів.

У маркетинзі розрізняють просту і складну системи збуту [5, с. 361].

Проста система складається з двох ланок: виробника і споживача. В останній час з боку промислових підприємств спостерігається стійке прагнення наблизитися до своїх

споживачів, для чого вони створюють мережі власних магазинів або створюють збутову контору на складі своєї готової продукції.

Складна збутова система утворюється із власних збутових філій та дочірніх підприємств виробника, незалежних збутових посередників, оптових і роздрібних підприємств.

Широке розповсюдження отримав такий вид складної системи, як подвійна система каналів, коли виробник на одному і тому ж ринку використовує два самостійні або взаємопов'язані збутові канали.

Канали збуту можна характеризувати довжиною і шириною. Довжина каналу руху товару визначається кількістю рівнів, де окремий рівень відповідає певному посереднику збутового процесу. Виробник і споживач як два крайні учасники виробничо-збутового процесу теж входять до складу каналу збуту, але не впливають на його рівень.

Канал нульового рівня (його часто називають також каналом прямого маркетингу або прямого збуту) складає лише виробник, що продає свій товар безпосередньо споживачеві. Прямий збут (домінує на ринку засобів виробництва і є характерним для нафтових, вугільних, верстатобудівних підприємств) дозволяє виробнику зберегти повний контроль за веденням торговельних операцій, краще вивчити ринок своїх товарів, налагодити довгострокові зв'язки з основними споживачами, проводити разом з ними наукові пошуки та дослідження для поліпшення якості продукції.

Однорівневий канал включає в себе крім виробника і споживача одного посередника. Ним найчастіше буває роздрібний продавець. У дворівневому каналі вже два посередники – оптовий та роздрібний продавці. У трирівневому каналі налічується три посередники. У ньому між оптовим і роздрібним продавцями з'являється дрібно-оптовий посередник. Він купує товари в оптовика і перепродає їх роздрібним продавцям (яких великі оптовики, як правило, не обслуговують).

Канали всіх рівнів, крім нульового, називають каналами непрямого маркетингу (непрямими каналами). Кожен з них утворює складну збутову систему. Їх обирають фірми, що готові відмовитись від багатьох збутових фінкцій та витрат і відповідно від частини контролю за збутовою мережею з метою збільшення обсягу збуту і своєї ринкової частки [3, с. 697].

Серед основних недоліків багаторівневої системи збуту можна назвати такі:

1. Суттєве зменшення її пропускної спроможності, яка буде тим менша, чим більше рівнів у системі, або навпаки.
2. Зменшення продуктивності праці та рівня організації торгівлі.
3. Збільшення загальних збутових витрат та оптових цін у пропорційній залежності від кількості рівнів збутової системи.
4. Значне обмеження ефективності розвитку виробництва.

Крім довжини (кількості рівнів) збутові канали характеризуються також шириною, яка визначається кількістю незалежних учасників на кожному рівні, тобто типом стратегії збуту.

Останнім часом спостерігається утворення потужних збутових систем, які ефективно поєднують функції оптової та роздрібної торгівлі. Це – великі супермаркети, гіпермаркети та мережі магазинів. Такі інтегровані торговельні мережі завдяки економії на масштабах реалізації товарів можуть знижувати відпускні ціни, мають великі переваги в конкурентній боротьбі, внаслідок чого помітно скорочується кількість незалежних роздрібних продавців.

Феноменом останніх десятиріч можна вважати появу вертикальних маркетингових систем (ВМС) як альтернативу традиційним каналам збуту.

Діяльність посередників у традиційних каналах розподілу, в основному, направлена на отримання максимального прибутку на кожному рівні каналу, що часто суперечить інтересам виробника. Вони можуть необґрунтовано завищувати ціни, зменшуючи цим попит, завдаючи шкоду виробнику, товарному ринку і економіці країни в цілому.

У ВМС виробник і його посередники (оптовий та роздрібний продавці) діють як єдина цілісна система, погоджуючи свої наміри та дії, спрямовані на досягнення максимального прибутку для всіх учасників збутової мережі, на покращення конкурентноспроможності товару шляхом його реалізації з мінімальними витратами, на вдосконалення цінової політики, прискорення товаропотоку і на оптимізацію товарних запасів.

Крім ВМС слід вказати на появу в останні роки горизонтальних маркетингових систем (ГМС), коли в каналах збуту два або більше підприємств об'єднують свої зусилля у спільному освоєнні маркетингових можливостей [1, с. 133]. Вони отримали ще назву стратегічних альянсів [4, с.188].

В окремого підприємства може не вистачати капіталу, технічних знань, виробничих площ і ресурсів для самостійних дій, або підприємство не хоче ризикувати. Тому дане підприємство вбачає в об'єднанні зусиль з іншим підприємством певні вигоди для себе. Такі підприємства можуть співпрацювати на постійній або тимчасовій основі чи створювати окремі спільні компанії.

Такий шлях не потребує значних капіталовкладень і виявляється досить ефективним у подоланні конкуренції, адже співпраця та співробітництво вчорашніх конкурентів обертається взаємною вигодою.

Для кращого і більш повного забезпечення ринку підприємства все частіше застосовують у збутовому процесі багатоканальні маркетингові системи (БКМС).

У БКМС один і той самий виробник може на одному регіональному ринку застосовувати однорівневий канал збуту, а на іншому – дворівневий, на одному і тому ж ринку одних споживачів забезпечувати своїм товаром ексклюзивно через канал нульового рівня, а інших – через дво- чи тривірневі канали.

Звичайно, виробнику доступні різноманітні канали збуту. Який чи які з них реалізовувати в збутовій системі, він повинен вирішувати залежно від мети і цілей, які хоче досягти в своїй діяльності. Тому кожен виробник на певному ринку повинен визначитися зі структурою і складом учасників каналу збуту (власна мережа чи існуюча ринкова, кількість рівнів у каналах збуту, їх традиційна організація чи створення ВМС або ГМС), з видом стратегії процесу збуту і щодо стосунків і взаємин між учасниками збутового каналу.

Висновки. Аналіз впливу збутових систем та їх характеристик на результати господарської діяльності підприємств -виробників продукції дозволяє зробити висновок, що посередницько-збутова ланка є важливим компонентом в налагодженні системи збуту. А правильне функціонування системи збуту є запорукою отримання вагомих фінансових результатів.

Список використаних джерел

1. Бланк И. А. Торговый менеджмент / И. А. Бланк. – К. : УФИМБ, 1997. – 408с.

2. Голубков Е. Н. Маркетинговые исследования: теория, методология, практика / Е. Н. Голубков – М. : Из-во «Финпресс», 1998. – 416с.
3. Котлер Ф. Маркетинг и менеджмент / Ф. Котлер – СПб. : Питер Ком, 1999. – 896с.
4. Маркс К. Капитал. Т.1 // К. Маркс, Ф. Энгельс. – [2-е изд.]. – т.23. – С. 188-209, 348-381, 578-591.
5. Немцов В. Д. Стратегічний менеджмент / В. Д. Немцов, Л. Є. Довгань – К. : ТОВ “УВПК “Екс Об”, 2001. – 560с.
6. Портер М. Е. Стратегія конкуренції. Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Е. Портер – К.: Основи, 1988. – 696 с.

Царук О.О. Общие принципы установления и развития сбытовых систем

В статье рассмотрены общие принципы установления и развития сбытовых систем, их влияние на результаты хозяйственной деятельности предприятий. Проанализированы изменения в деятельности предприятий, обусловленные процессом утверждения рыночной экономики, который существенно повысил роль торговли в современной национальной экономике страны.

Ключевые слова: система сбыта, каналы сбыта, сбытовые посредники, маркетинговые системы.

Tsaruk O. O. The general principles of establishing and developing marketing systems

The article deals with the general principles of establishing and developing marketing systems and their impact on the results of the economic activity of enterprises. The changes in enterprises resulting from the approval process for a market economy, which greatly increased the role of trade in the modern national economy.

Key words: marketing, sales channels, marketing intermediaries, marketing system.

УДК 657.47

Борович Оксана Василівна,
кандидат економічних наук,
доцент університету,
завідувач кафедри обліку та аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Івашків Тарас Степанович,
кандидат економічних наук,
доцент університету,
завідувач кафедри економічної теорії
імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ЗА ЦЕНТРАМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті представлено методику аналізу витрат переробних підприємств за центрами відповідальності та представлено методи управління ними у ринкових умовах господарювання.

Ключові слова: прибуток, собівартість, витрати, центри відповідальності, виручка, управління.

Постановка проблеми. Господарювання в ринковій економіці потребує побудови нової системи обліку та аналізу на всіх рівнях управління економікою. Адже, тільки за умов існування сучасного механізму обліково-аналітичного забезпечення, можливе успішне господарювання в постійно змінних умовах ринкової економіки.

Поруч із зростанням конкуренції та посиленням фінансової кризи фінансові труднощі, що виникли на переробних підприємствах, частково зумовлені станом організації процесу аналізу та управління, яка не відповідала вимогам сучасності, не давала змоги своєчасно та адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в економічному житті країни. Назріла необхідність пошуку нових, більш мобільних і ефективних систем аналізу, які могли б оперативнo впливати на прийняття рішень та зменшення витрат виробництва в нових умовах. Таким чином, вдосконалення аналітичної системи стало актуальним питанням для підприємств переробної промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем управління витратами приділили увагу у своїх працях провідні вітчизняні та зарубіжні вчені-економісти: Ф. Ф. Бутинець, С. Ф. Голов, К. Друри, В. П. Завгородний, М. В. Кужельний, В. Г. Лінник, В. Я. Савченко, В. В. Сопко, Дж. Фостер, Ч. Хорнгерн та інші.

Постановка завдання. Попри наявність численних публікацій на дану тему, ряд проблемних питань щодо аналізу витрат залишаються невирішеними. Однією з найбільш істотних проблем є аналіз витрат та доходів за центрами відповідальності. Тому метою даної статті є розробка пропозицій з удосконалення аналізу витрат і доходів за центрами відповідальності на прикладі Івано-Франківського міськмолкозаводу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою діяльності кожного підприємства є отримання якомога більшого обсягу доходу та, відповідно, більшого

обсягу прибутку. Одним з основних способів отримання більшого обсягу прибутку є зменшення витрат (собівартості). В свою чергу, для зменшення собівартості необхідний цілий ряд умов. На рівні підприємства це підвищення продуктивності праці, зменшення ресурсомісткості продукції у всіх структурних підрозділах.

На думку сучасних фахівців з управлінського обліку, сьогодні великого значення набуває групування витрат саме за місцем їх виникнення та контролю [1, с. 67]. Такий підхід у світовій практиці знайшов назву облік витрат за центрами відповідальності [4, с. 139].

Таким чином, потрібно більше уваги приділяти питанням розподілу витрат саме за центрами відповідальності, тобто, за центрами, які відповідають за виникнення тих чи інших витрат та можуть безпосередньо впливати на процес формування витрат.

Основною метою розподілу витрат за центрами відповідальності є здатність проведення систематичного аналізу отриманих результатів в розрізі місць їх виникнення (центрів відповідальності).

Питання аналізу прибутку є важливою складовою в структурі проведення аналізу фінансово-господарської діяльності ВАТ Івано-Франківський міськмолочозавод. На сьогодні підприємство не використовує уніфікованої методики аналізу прибутку, яку можна було б взяти за базу для проведення аналізу доходів та витрат центрів відповідальності. Тому, в результаті дослідження, нами взято за основу, що основну частину прибутку підприємство отримує від реалізації основної продукції. Для вивчення повної картини процесу, в результаті якого було сформовано певний обсяг прибутку окремого структурного підрозділу, необхідно вивчити фактори, що вплинули на цей процес.

В економічній літературі [2, с. 248, 3, с. 252] прийнято виділяти чотири основних фактори першого рівня підпорядкованості, від яких залежить розмір прибутку від реалізації продукції.

Першим фактором є обсяг реалізації продукції (УРП). Він може впливати як позитивно, так і негативно на загальну суму прибутку. У разі підвищення обсягу реалізації рентабельної продукції відбувається пропорційне підвищення обсягу прибутку, і навпаки, у разі, коли продукція нерентабельна, збільшення обсягу реалізації веде до зниження загального обсягу прибутку підприємства.

На обсяги прибутку може вплинути й структура реалізованої продукції (Уді). Якщо в структурі реалізованої продукції переважає частка продукції високої рентабельності і вона збільшується, це веде до збільшення обсягів прибутку. Якщо переважає частка продукції низької рентабельності і вона збільшується, то загальні обсяги прибутку знижуються.

Наступним фактором є собівартість реалізованої продукції (Сі). Собівартість продукції та величина прибутку знаходиться в оберненопропорційній залежності. При зниженні собівартості відбувається підвищення рівня прибутку і, навпаки, при збільшенні рівня собівартості відбувається зниження прибутку.

Ще одним фактором є рівень середньореалізаційних цін (Ці). Цей фактор прямо-пропорційно впливає на величину прибутку: при підвищенні ціни реалізації – підвищуються обсяги прибутку та, навпаки, при зниженні ціни – обсяг прибутку зменшується.

Спробуємо застосувати цю методику для аналізу факторів, що вплинули на прибуток ВАТ Івано-Франківського ММЗ у 2011 році. Дане підприємство випускає декілька видів основної продукції, а це дасть можливість вирахувати фактор структури

реалізованої продукції. Для проведення розрахунків будемо користуватися даними наданими в пояснювальних записках до річних звітів за 2011 рік, які оброблені та зосереджені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Базові дані для проведення факторного аналізу прибутку
від реалізації продукції Івано-Франківський міськмолоказавод**

за 2011 рік

Показник	План, грн.	План, перерахований на фактичний обсяг реалізації, грн.	Факт, грн.
Виручка (ВР)	18641800,00	18038443,56	18505886,46
Собівартість (С)	17133000,00	16651447,10	17264678,00
Прибуток (ПБ)	1508800,00	1386996,46	1231208,46

Виходячи з даних таблиці 3.9, маємо, що у 2011 році заводом план по сумі прибутку від реалізації продукції не виконано на 277,59 тис. гривень (1231208,46 – 1508800,00), або на 18,4 %.

Якщо ж порівняти суму планового прибутку та умовного, який вираховано, виходячи з фактичного обсягу та асортименту продукції (при планових обсягах цін та плановій собівартості продукції), можна визначити, наскільки вона змінилася за рахунок обсягу та структури продукції, що реалізовано:

$$\Delta P_{\text{мн}} = 1386996,46 - 1508800,00 = -121803,54 \text{ грн.}$$

Видно, що під впливом фактору обсягу реалізації продукції, сума прибутку зменшилася на 121,8 тис. грн.

Для виявлення величини впливу, який вчиняє на рівень прибутку тільки обсяг реалізації, необхідно застосовувати наступну методику розрахунку. Спочатку треба знайти відсоток перевиконання чи недовиконання плану по реалізації продукції в оцінці за плановою собівартістю, або в умовно-натуральному вирахуванні. Для цього поділимо плановий на фактичний розміри обсягу реалізації товарної продукції, які відповідно дорівнюють 18505,89 тис. грн. та 18641,80 тис. грн.:

$$\frac{18505886,46}{18641800,00} \times 100 - 100 = 0,76\%$$

На отриманий відсоток помножимо величину планового прибутку та результат поділимо на 100:

$$ДПУРП = 1508800,00 * 0,74 / 100 = 11165,12 \text{ грн.}$$

Маючи обидва результати, можна вирахувати вплив структурного фактора. Для цього з першого результату виличимо другий:

$$БП_{\text{во}} = 121803,54 - 11165,12 = 110638,42 \text{ грн.}$$

Наступним кроком аналізу є встановлення впливу зміни повної собівартості на суму прибутку. Для цього проводять порівняння фактичної суми витрат з плановою, яка перерахована на фактичний обсяг реалізації:

$$БП_C = 16651447,10 - 17264678,00 = - 613230,9 \text{ грн.}$$

Отже, бачимо, що зміна повної собівартості позитивно вплинула на обсяги отриманого прибутку і цей вплив склав: – 613,23 тис. грн.

Розрахунок останнього фактору, зміни суми прибутку за рахунок відпускних цін на продукцію, проводиться через співставлення фактичної виручки з умовною, яку підприємство могло б отримати за фактичний обсяг продукції при планових цінах:

$$БП_ц = 18505886,46 - 18038443,56 = + 467442,9 \text{ грн.}$$

Розрахунок показав, що вплив фактора середньореалізаційних цін був позитивним та склав + 467,44 тис. грн.

Висновки. При проведенні аналізу витрат та доходів за центрами відповідальності Івано-Франківського міськмолкозаводу, виходячи з положення, яке має місце сьогодні, пропонуємо застосовувати класичні методи аналізу, а саме, аналіз структури витрат та доходів центрів відповідальності, порівняльний аналіз результатів діяльності центрів відповідальності, факторний аналіз прибутку центрів відповідальності, тощо. Зазначені методи проведення аналізу витрат та доходів за центрами відповідальності Івано-Франківського міськмолкозаводу надають інформацію, необхідну для прийняття ефективних управлінських рішень.

Список використаних джерел

1. Нападівська Л. В. Управлінський облік: підручник [для студентів вищих навчальних закладів] / Л. В. Нападівська. – К. : Книга, 2004. – 544 с.
2. Прокопенко І. Ф. Методика і методологія економічного аналізу: навч. посіб. / І. Ф. Прокопенко, В. І. Ганін. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 430 с.
3. Тарасенко Н. В. Економічний аналіз діяльності промислового підприємства / Н. В. Тарасенко. – Львів : ЛБІ НБУ, 2000. – 485 с.
4. Ткач В. И. Управленческий учет: международный опыт / В. И. Ткач, В. М. Ткач. – М. : Финансы и статистика, 1994. – 140 с.

Ивашкив Т. С., Борович О. В. Аналитическое обеспечение управления расходами за центрами ответственности

В статье представлена методика анализа расходов перерабатывающих предприятий за центрами ответственности и представлены методы управления ими в рыночных условиях ведения хозяйства.

Ключевые слова: *прибыль, себестоимость, расходы, центры ответственности, выручка, управление.*

Ivashkiv T. S., Borovych O. V. Analytical providing of management charges is after centers of responsibility

In the article is presented the method of analysis of charges of processing enterprises after the centers of responsibility and management methods are presented by them in the market conditions of menage.

Key words: *income, prime price, charges, centers of responsibility, profit yield, management.*

Цюцяк Ігор Любомирович,
*старший викладач кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО РЕЗУЛЬТАТУ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЙОГО ОБЛІКОВО-ЗВІТНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ

У статті висвітлено взаємозв'язки між економічними категоріями «дохід», «чистий прибуток», «нерозподілений прибуток», а також сформульовано пропозиції щодо удосконалення порядку формування фінансових результатів та наведено рекомендації з відображення в системі рахунків бухгалтерського обліку і фінансовій звітності «ефективного результату діяльності».

Ключові слова: дохід, прибуток, чистий прибуток, нерозподілений прибуток, ефективний результат діяльності, фінансова звітність.

Постановка проблеми. Задля підвищення інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання менеджери повинні вживати дієві заходи щодо покращення майнового й фінансового стану підприємств. Адекватна система інформаційного забезпечення стосовно порядку формування та узагальнення доходів, витрат, складових власного капіталу, результатів діяльності, а також фундаментальний аналіз наведених об'єктів управління створює передумови для прийняття користувачами обґрунтованих рішень. Однак, порядок формування прибутку та відображення його у фінансових звітах не у повній мірі дозволяє оцінити ефективність здійснюваної підприємствами діяльності. Враховуючи зазначене, сучасні умови ведення бізнесу вимагають перегляду існуючої методики визначення фінансового результату і, як наслідок, удосконалення процесу обліково-звітного відображення власного капіталу в частині ефективної діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження сутності власного капіталу підприємств різних організаційно-правових форм власності та розгляд проблемних аспектів обліку його складових здійснили такі вчені, як М. Т. Білуха, Ф. Ф. Бутинець, Б. І. Валуєв, С. Ф. Голов, В. П. Завгородній, В. М. Костюченко, М. В. Кужельний, В. К. Орлова, В. М. Пархоменко, М. С. Пушкар, В. В. Сопко, І. Й. Яремко та інші науковці. Разом з тим, порядок формування та внутрішні взаємозв'язки між такими економічними категоріями як «дохід», «чистий прибуток», «нерозподілений прибуток (непокритий збиток)» та їх відображення у фінансовій звітності досі залишаються дискусійними. Крім того, потребують подальшого дослідження питання щодо розподілу та використання чистого і нерозподіленого прибутку з метою ефективного управління ними.

Постановка завдання. Основною метою статті є дослідити вплив кругообороту капіталу на «ефективний результат діяльності» підприємств, а також розробити

рекомендації стосовно удосконалення порядку визначення та обліково-звітнього відображення фінансового результату з метою об'єктивного й достовірного розкриття інформації щодо ефективної діяльності суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основним джерелом формування фінансових результатів підприємств є дохід, який може бути отриманий від звичайної (в розрізі операційної, інвестиційної й фінансової) та надзвичайної діяльності.

Під час здійснення виробничого процесу виникають прямі та непрямі витрати на виготовлення готової продукції, джерелом покриття яких є дохід. Останній згідно вимог національних стандартів бухгалтерського обліку та Податкового кодексу України, визнається із дотриманням принципів нарахування й відповідності доходів і витрат. Дохід від реалізації готової продукції, виконаних робіт та наданих послуг відображається одночасно із визнанням товарної дебіторської заборгованості, погашення якої призводить до надходження грошових засобів, які, в свою чергу, сприяють функціонуванню та безперебійності кругообороту капіталу підприємств. На рисунку 1 показано вплив доходів та витрат на значення чистого прибутку (збитку).

З одного боку, прибуток є економічною категорією як ефективний результат діяльності підприємств, а з іншого – чистий прибуток спрямовується у господарську діяльність підприємств та виступає джерелом їх виробничого й соціального розвитку.

Разом з тим, наявність збитків призводить до збільшення залежності від зовнішніх кредиторів та до погіршення фінансового становища підприємств. Негативний результат діяльності вказує на прорахунки і допущені помилкові рішення адміністративного персоналу щодо управління й використання капіталу, а також на слабкі сторони організації виробничо-збутової та іншої діяльності.

Важливою складовою власного капіталу є прибуток на розмір якого впливають отримані доходи та понесенні витрати. Основною метою обліку власного капіталу є надання користувачам публічної звітності повної, правдивої та достовірної інформації стосовно змін складових даного об'єкта управління. Публічна річна фінансова звітність висвітлює поточну інформацію щодо розміру складових власного капіталу та розкриває зміни, які вплинули на його стан. Відображення інформації стосовно прибутковості (збитковості) будь-яких суб'єктів підприємництва (за винятком тих, які складають свої фінансові звіти відповідно до вимог Положення (Стандарту) бухгалтерського 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва»), здійснюється з використанням наступних форм річної фінансової звітності.

Баланс (форма № 1). У вітчизняній обліковій практиці є основним джерелом звітної інформації, оскільки будь-яка з існуючих форм фінансової звітності може бути зведена до його даних. Прибуток та інші складові власного капіталу відображаються у першому розділі пасиву балансу, інформація про які надає можливість користувачам фінансової звітності оцінити фінансовий стан підприємств. Власний капітал визнається у балансі одночасно з відображенням активів або зобов'язань, які призводять до його зміни. Балансова інформація першого розділу пасиву надає можливість користувачам фінансової звітності оцінити динаміку змін складових власного капіталу.

Звіт про фінансові результати (форма № 2). Розкриває інформацію про доходи і витрати в розрізі видів діяльності та призначений для характеристики фінансових результатів підприємств.

Звіт про рух грошових коштів (форма № 3). Інформація щодо власного капіталу розкривається у третьому розділі Звіту «Рух коштів у результаті фінансової діяльності».

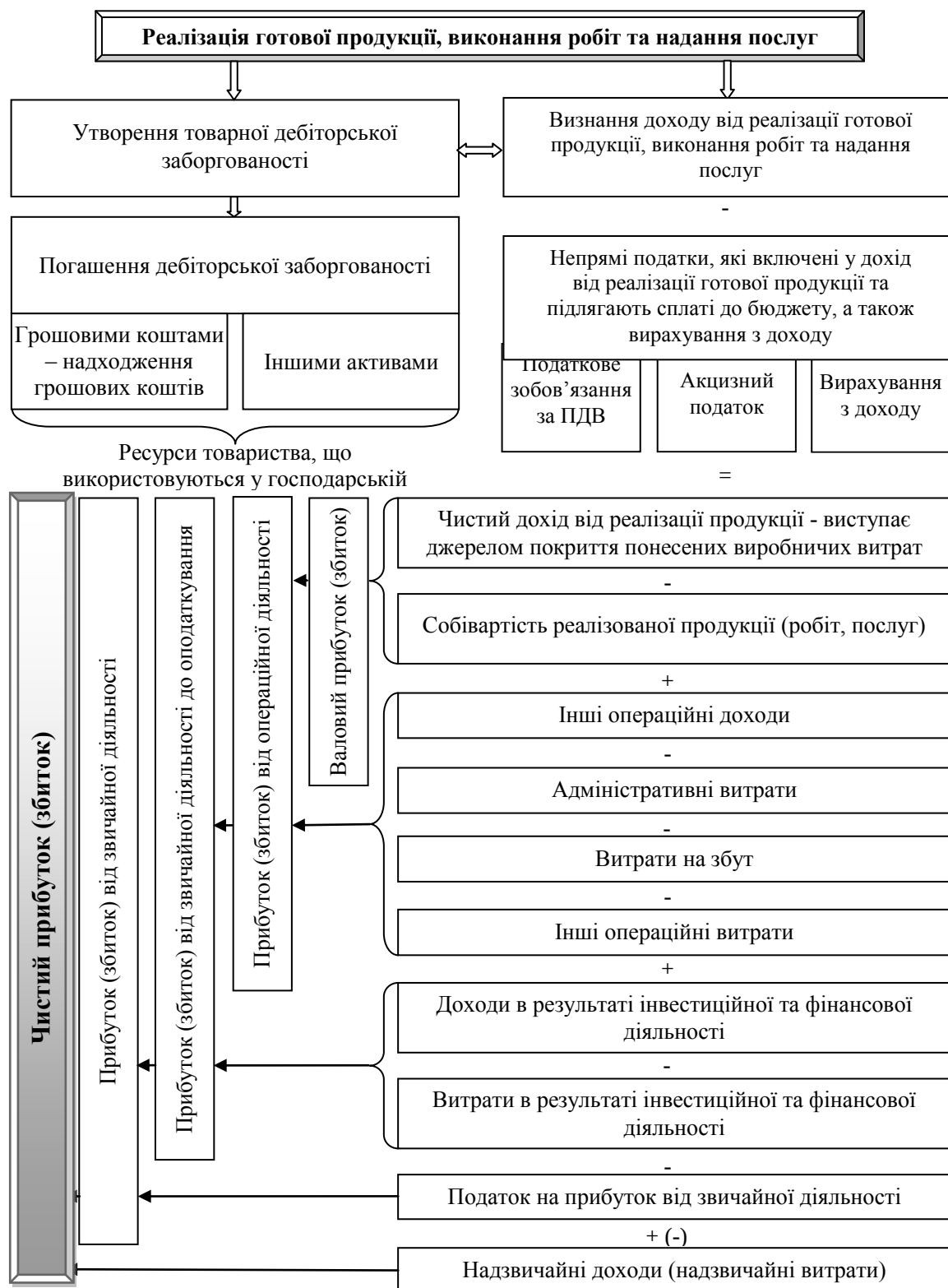

Рис. 1 Схема впливу доходів та витрат в розрізі видів діяльності на чистий прибуток (збиток)

Відповідно до вимог Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 4 [3] третій розділ Звіту про рух грошових коштів формується із застосуванням прямого методу – у графі 3 «Надходження» відображається отримання грошових коштів у результаті їх внесення:

- до статутного капіталу товариства – за номінальною вартістю випущених акцій (для товариств акціонерного типу); внесення учасниками своєї частки грошових коштів до капіталу (для інших видів товариств);

- до додатково вкладеного капіталу – у сумі емісійного доходу, який виникає у результаті реалізації акцій за ціною, що перевищує їх номінальну вартість (для товариств акціонерного типу), а також у випадку внесення засновниками додаткових вкладів у сумі перевищення статутного капіталу товариства без рішення зміни розміру такого капіталу (для інших видів товариств).

У графі 4 «Видаток» відображається виплата грошових коштів, яка пов'язана із викупом у акціонерів акцій власної емісії.

Звіт про власний капітал (форма № 4). Метою складання даної форми фінансової звітності є розкриття інформації про зміни у складі власного капіталу підприємства протягом звітного періоду [4]. Як зазначалося вище, пасив балансу відображає винятково узагальнену інформацію щодо власного капіталу на початок та кінець періоду, в свою чергу, Звіт про власний капітал розкриває причини збільшення (зменшення) розміру такого капіталу, виконуючи при цьому функцію деталізації балансових статей. Саме тому, форма № 4 є вхідною інформацією для цілей управління та в повній мірі характеризує як складові, так і величину власного капіталу (рисунок 2).

Примітки до річної фінансової звітності (форма № 5). У них відображаються показники, які не у повній мірі знайшли відображення в попередніх формах річної фінансової звітності, однак є суттєвими для прийняття рішень користувачами звітності.

Характеризуючи прибутковість суб'єктів господарювання, розглянемо існуючі зв'язки між економічними категоріями чистий та нерозподілений прибуток. Нерозподілений прибуток чи непокритий збиток відображається у складі власного капіталу підприємств і розраховується шляхом сумування нерозподіленого прибутку (непокритих збитків) минулих років та чистого прибутку (збитку) звітного періоду за вирахуванням частини розподіленого прибутку, направленої на збільшення статутного чи резервного капіталу й розподіленого між засновниками. В свою чергу, чистий прибуток у відповідності до Положення (Стандарту) бухгалтерського 3 «Звіт про фінансові результати» визначається у формі № 2 шляхом порівняння доходів в розрізі видів діяльності із відповідними витратами, які понесені для отримання зазначених доходів. На наш погляд, підсумковий показник, який відображається у Звіті про фінансові результати, не у повній мірі відповідає категорії «чистий прибуток». Адже, такий результат за рішенням зборів акціонерів чи засновників у майбутньому може бути зменшений на суму відрахувань до резервного капіталу та розподілений за іншими напрямками. Звідси виходить, що кількісно фінансовий результат, визначений за формою № 2, більший за умовний чистий прибуток, який залишається у розпорядженні підприємств після обов'язкових відрахувань у відповідні резерви та розподілу між засновниками.

Отже, на нашу думку у балансі доцільно відображати «чистий накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)», який повинен формуватися шляхом вирахування з його складу частини розподіленого прибутку.

Дослідивши сутність прибутку проаналізуємо економічну категорію «дохід», який є основним джерелом формування результатів діяльності.

Рис. 2 Мета складання Звіту про власний капітал та його взаємозв'язок з балансом

Як справедливо зазначає Г. В. Нашкерська «з урахуванням умови визнання, оцінки та відображення доходів і витрат у фінансовій звітності, яке здійснюється за чинною практикою та П(С)БО, у користувачів фінансової звітності виникають сумніви щодо достовірності бухгалтерського прибутку, визначеного у звіті про фінансові результати та можливості його використання для реальної оцінки результатів діяльності підприємства та його ринкової оцінки, що має важливе значення для наявних та потенційних інвесторів» [1]. Отож, задля підвищення інформаційного наповнення Звіту про фінансові результати вважаємо за необхідне включати до нього винятково ті доходи, які пов'язані з ефективною діяльністю суб'єкта господарювання, що забезпечить можливість визначення прибутку підприємства, який пропонуємо трактувати як «ефективний результат діяльності (прибуток, збиток)». Власне він і буде характеризувати прибутковість підприємства у звітному періоді. Інакше кажучи, так звані «незароблені доходи» (наприклад, одержані штрафи, пені чи неустойки; відшкодування раніше списаних активів; списання кредиторської заборгованості; одержані оборотні активи на безоплатній основі та визнання доходу в результаті нарахування амортизації на необоротні активи, які отримані безоплатно) за своїм економічним змістом не можуть збільшувати «ефективний результат діяльності (прибуток, збиток)», а від так відображатися у Звіті про фінансові результати.

Слід зазначити, що доходи, які ми пропонуємо відносити до категорії «незароблених», за своєю природою впливають на збільшення розміру власного капіталу, а тому їх доцільно в момент визнання включати до складу нерозподілених прибутків (непокритих збитків) минаючи рахунки доходів. Задля розкриття достовірної інформації стосовно прибутковості суб'єкта господарювання пропонуємо до рахунку 79 «Фінансові результати» відкрити додатковий субрахунок 796 «Результат від незароблених доходів». За кредитом субрахунку 796 доцільно формувати інформацію з приводу визнання

«незароблених доходів» з наступним його закриттям на рахунок «незароблений прибуток».

В. К. Орлова стверджує, що «розподілений прибуток» і «використаний прибуток» – це різні поняття. В бухгалтерському обліку відображається розподілений прибуток, а використаний не обліковується. З метою уникнення непорозумінь назву субрахунку 443 доцільно змінити з «Прибуток, використаний у звітному періоді» на «Прибуток, розподілений у звітному періоді» [2]. Погоджуючись із наведеним баченням пропонуємо у балансі окремим рядком розкривати інформацію про розподіл прибутку однойменною статтею. Слід зацентувати увагу на тому, що чинним законодавством не передбачено створення спеціальних фондів з приводу розподілу прибутку. На наш погляд, з метою підвищення як облікових, так і аналітичних параметрів у частині управління власним капіталом, в окремому розділі наказу про облікову політику товариства слід передбачити розподіл прибутку за такими напрямками: 1) на споживання (виплата дивідендних платежів); 2) на накопичення (збільшення складових власного капіталу і використання частини прибутку на розвиток товариства). Зазначені пропозиції нададуть можливість шляхом взаємозвірок здійснювати контроль щодо розподілу прибутку за цільовим призначенням.

З метою об'єктивного розкриття інформації стосовно власного капіталу у фінансовій звітності пропонуємо суму нерозподіленого прибутку відображати на рахунках бухгалтерського обліку в першому розділі пасиву балансу за методикою поданою у таблиці 1.

Таблиця 1

Рекомендації з приводу відображення інформації про прибуток і його розподіл на рахунках бухгалтерського обліку та у балансі

Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій				Статей балансу I розділу пасиву «Власний капітал»	
Синте-тичний рахунок	Суб-рахунок	Аналі-тичний рахунок	Найменування рахунку	Код рядка	Найменування статті
1	2	3	4		6
44	-	-	Накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)		Накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)
				50	Чистий накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток) <i>рядок 351 + 352 - 353</i>
44	441	-	Ефективний результат діяльності (прибуток, збиток)	51	Ефективний результат діяльності (прибуток, збиток)
44	441	4411	Ефективний результат діяльності (прибуток, збиток) звітного періоду		
44	441	4412	Ефективний нерозподілений (непокритий) результат діяльності минулих років		
44	442	-	Незароблений прибуток	52	Незароблений прибуток
44	443	-	Розподілений прибуток у звітному періоді	53	(Розподілений прибуток)
44	443	4431	Прибуток розподілений на споживання		
44	443	4432	Прибуток розподілений на накопичення		

За результатами проведеного дослідження на рисунку 3 наведено рекомендаційну схему визначення результатів діяльності та їх відображення у фінансових звітах.

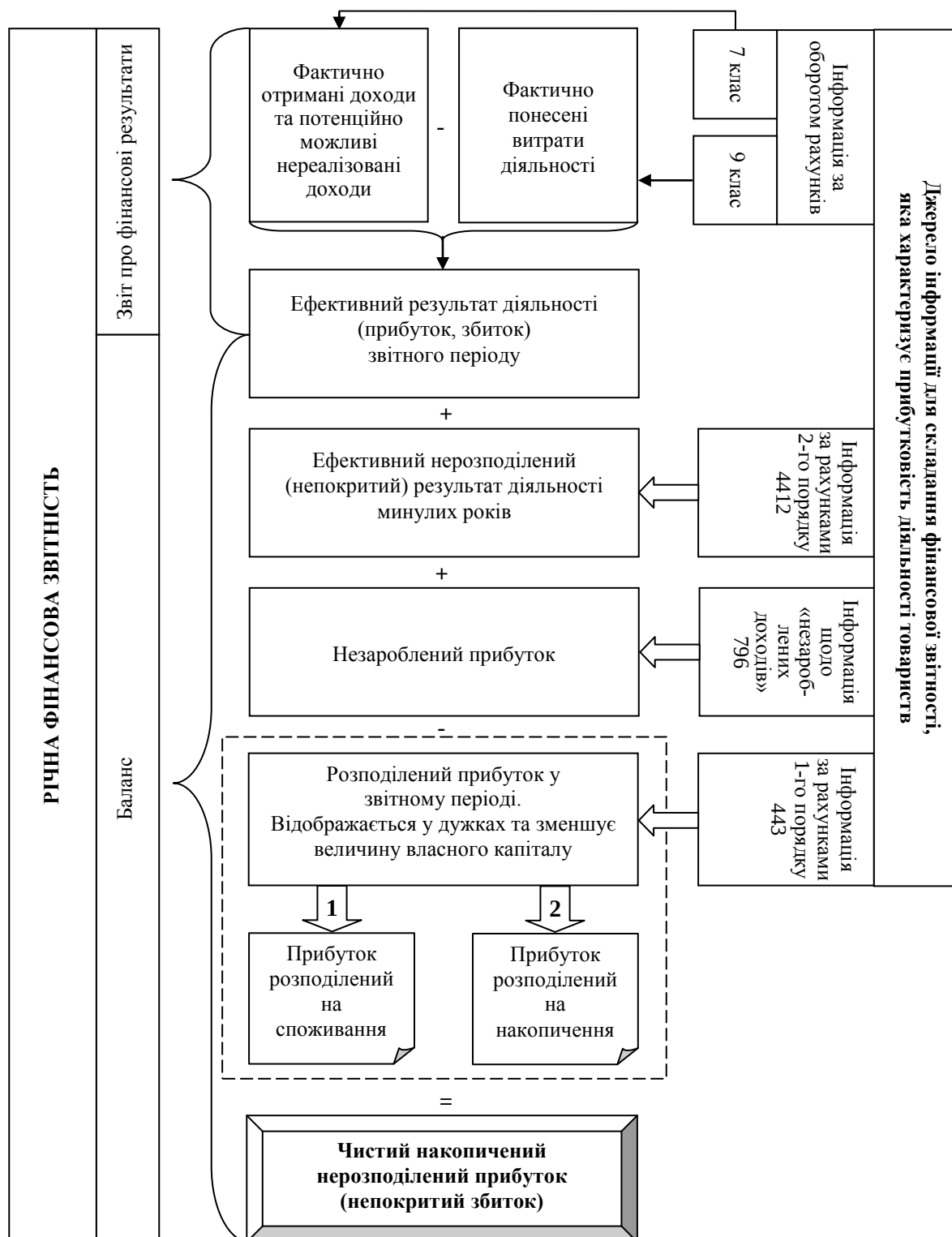

Рис. 3 Рекомендаційна схема визначення результатів діяльності та їх відображення у фінансових звітах

Висновки. В достовірності та якості інформації, яка відображається у фінансових звітах суб'єктів господарювання, зацікавлене широке коло користувачів. Саме тому, виникає об'єктивна необхідність в підсиленні якісного управління ресурсами підприємствами та джерелами їх формування, що спонукає до удосконалення їх облікового й звітного відображення.

В результаті проведеного дослідження нами проаналізовано сутність таких економічних категорій як «дохід», «чистий прибуток» та «нерозподілений прибуток», що надало можливість зробити наступні висновки:

- по-перше, визначений фінансовий результат у Звіті про фінансові результати не у повній мірі відповідає категорії «чистий прибуток», адже він підлягає зменшенню на відповідні відрахування за напрямками розподілу;
- по-друге, так звані «незароблені доходи» не повинні відображатися у складі доходів звітного періоду та у Звіті про фінансові результати, оскільки вони непов'язані з ефективною діяльністю суб'єкта господарювання;
- по-третє, з метою об'єктивного розкриття інформації про власний капітал товариства пропонуємо рахунок 44 трактувати як «Накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)» в розрізі наступних субрахунків: 441 «Ефективний власний капітал (прибуток, збиток)»; 442 «Незароблений прибуток»; 443 «Розподілений прибуток у звітному періоді»;
- по-четверте, у балансі розподілений прибуток на споживання та накопичення відображати як контрпасивну статтю до статті «Накопичений нерозподілений прибуток (непокритий збиток)».

Запропоновані рекомендації стосовно відображення інформації про ефективний результат діяльності підприємств у системі рахунків бухгалтерського обліку та у фінансовій звітності забезпечать підвищення якості системи управління власним капіталом.

Список використаних джерел

1. Нашкерська Г. В. Оцінка прибутку підприємства / Г. Нашкерська // Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка» – 266 с.
2. Орлова В. Облік використання та розподілу прибутку / В. Орлова, О. Корпан // Науково-практичний журнал «Бухгалтерський облік і аудит». – 2010. – № 12. – с. 23.
3. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0398-99>.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 5 «Звіт про власний капітал», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р., № 87 зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0399-99>.

**Цюцяк І. Л. Усовершенствование методики формирования
эффективного результата деятельности
и его учетно-отчетного отражения**

В статье освещена взаимосвязь между экономическими категориями «доход», «чистая прибыль», «нераспределенная прибыль», а также сформулированы предложения по усовершенствованию порядка формирования финансовых результатов и приведены рекомендации по отражению в системе счетов бухгалтерского учета и финансовой отчетности «эффективного результата деятельности».

Ключевые слова: доход, прибыль, чистая прибыль, нераспределенная прибыль, эффективный результат деятельности, финансовая отчетность.

**Tsyutsyak I. L. An improvement of the forming methods of activity efficient
outcome and it's accounting reflection**

In the article it is highlighted the interrelationships between economic categories of “income”, “net profit”, “retained profit” and formulated proposals for the improvement of the order of the financial results formation and adduced the recommendations with the reflection in the system accounts of accounting and financial reporting “the effective result of the activity”.

Key words: income, profit, net profit, retained profit, the effective result of the activity, financial reporting.

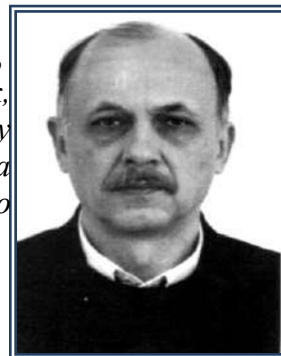

УДК 330.1(477)

Васильєв Олександр Валерійович,
доктор економічних наук,
професор кафедри обліку й аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Васильєв Валерій Олександрович,
академік АЕН

НОВИЙ ПОГЛЯД НА «РОЗПОДІЛ БАГАТСТВА» З ПОЗИЦІЙ РОЗУМІННЯ ЗАКОНУ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРАЦІ

(Продовження. Початок читайте у Вип. 3 за 2011 рік)

Перш ніж навести приклад сучасного аналізу із врахуванням дії наведених законів, варто підкреслити, що зі всіх вище вказаних законів немає найголовнішого або другорядного. Всі вони одного ряду. Всі рівною мірою значущі для сучасного економічного життя індустріально розвинених країн. Їх дія постійно розширюється на економіку світу, що розвивається, і про них вимушені говорити не тільки в країнах з перехідною економікою (Україна, Російська Федерація, Білорусь), але і в тих країнах, що зберігають комуністичну ідеологію (правильніше – «фразеологію»). Глобалізаційні процеси невідворотні. Вони не дають людству забути про його призначення [3]. І вони, перш за все, стосуються грошово-кредитної сфери й економічної діяльності. Тому поглиблення розуміння базових законів розподілу національного багатства вже необхідне.

Тому, по-перше, виходимо в апіорі з того, що для здійснення загального правила нормального розподілу (а саме, щоб *«праця, і капітал відрізнялися рівномірною продуктивністю в усіх пунктах в межах системи, інакше кажучи, щоб одна одиниця праці створювала в одній підгрупі стільки ж, скільки і в іншій, а одиниця капіталу всюди мала одну і ту ж продуктивність»* (Дж. Б. Кларк, 1908) [8, с.148]) – необхідне дотримання константи при підсумовуванні цінності, створеної працею, і цінності створеної капіталом, того або іншого блага при незмінному рівні технології виробництва (тобто без інноваційних змін). Без дотримання цієї константи неможливо розгляди статичного стану господарської системи. Саме про це і говорить закон збереження праці.

По-друге, постараємося розглянути разом з Дж. Б. Кларком, яким чином якісно росте капітал, а потім – як капітал розподіляється між підгрупами.

Візьмемо групи і підгрупи [8], як і Дж. Б. Кларк, у вкрай простій формі, але так, щоб взаємозв'язок законів був безперечний при розподілі робочої сили і капіталу (рис. 1).

Слідуючи за думкою вченого, ми в таблиці зображаємо предмет першої необхідності в процесі виробництва як А, і «Хай, припустимо, А" є їжею, приготованою для їжі, і А є найбільш сирим матеріалом, що входить в цю їжу. Скажімо, А представляє пшеницю у полі, А' – стислу і обмолочену пшеницю, складену в коморі. А" – муку і А''' – хліб. В, скажімо, зображає матеріал для одягу у формі шерсті на вівці; В' – миту шерсть,

відсортовану і складену на складі; В" – тканина, а В'" – одяг. С послідовно може зображати дерева в лісі, пиляні колоди, дошки і хатини» (Дж. Б. Кларк, 1908) [8, с. 144].

Рис. 1. Розподіл між галузями за Дж. Б. Кларком

A'''	B'''	C'''	H'''
A''	B''	C''	H''
A'	B'	C'	H'
A	B	C	H

Зрозуміло, що «потреби суспільства, які задовольнялися б перерахованими тут предметами, були б дуже елементарні». Не без іронії Дж.Б.Кларк відзначає, що «мабуть, створення подібного суспільства навіть в уяві представляє героїчне теоретизування». Абсолютно правильно, на наш погляд, американський економіст підкреслює, що «закон, який розподілив би працю і капітал самого елементарного суспільства, як ми побачимо, - це той же закон, який розподіляє їх в найскладнішому суспільстві, яке коли-небудь існувало» (Дж. Б. Кларк, 1908) [8, с. 144]. І подальші міркування не викликають заперечень - «в кожній з цих підгруп є робоча сила і капітал; і, як ми бачили, матеріальні тканини капіталу - конкретні речі - знаходяться в безперервному процесі руйнування і оновлення. Як здійснюється це руйнування і оновлення? Запас пасивних благ зникає у міру того, як A''' , B''' або C''' беруться для використання; і він поповнюється виробництвом, яке безперервно продовжується у всіх підгрупах... (Дж. Б. Кларк, 1908) [8, с. 144]». Звичайно, необхідно зробити основне устаткування, і рятує становище група Н. «Її функції полягають у виробництві верстатів, машин і так далі. В нашій украй спрощеній таблиці ця група Н призначена заповнювати всю витрату тканини, яка випробовує основний капітал по всіх рядах груп. Н, Н', Н" і Н"' зображають тепер матеріали, які входять в активне знаряддя виробництва, причому зображають їх в чотирьох стадіях виробництва. Н – це найбільш сирий матеріал, що входить у верстати, і т. д., тоді як Н"' – це вже набір інструментів, готових до застосування. Ця послідовність підтримується, як і в інших групах: кожен вечір закінчені Н"' забираються, а кожен ранок запас Н"' заповнюється шляхом переробки Н" в Н", Н' в Н" і Н в Н' і шляхом створення нового Н. Ряд Н залишається назавжди незмінним, і це означає, що дійсний капітал групи, що створює знаряддя виробництва, залишається в незмінних розмірах» (Дж. Б. Кларк, 1908) [8, с.145]. Далі необхідно змодельовати розподіл Н"', а також сказати про те, що цей продукт може дати членові групи. І Дж. Б. Кларк відзначає: «Вони розходяться по всій системі, відшкодовували знаряддя, що зносилися. Деякі з них поступають в А, інші – у В', треті – в С" і так далі Деякі з них поступають назад в різні підгрупи самого ряду Н для поповнення запасу знарядь виробництва, зношених у виробництві останніх. Дохід, *що отримується людьми в підгрупі Н"'*, повинен, очевидно, надходити у формі *A''' , B''' і C'''* . Люди останньої групи в нашій таблиці не можуть харчуватися верстатами, живими машинами, млинами і т. д., які вони самі виробляють, але вони повинні харчуватися хлібом, що зображується A''' ...» (Дж. Б. Кларк, 1908) [8, с.145].

Таблиця 1.

Спрощена таблиця витрат і випуску (гіпотетичні дані)*

Сектори-виробники	Сектори-споживачі					
	Метал	Машини	Паливо	(4) Сільське господарство	(5) Домашнє господарство (праця)	(6) Загальний обсяг виробництва
(1) Метал	10	65	10	5	10	100
(2) Машини	40	25	35	75	25	200
(3) Паливо	15	5	5	5	20	50
(4) Сільське господарство	15	10	50	50	525	650
(5) Домашнє господарство (праця)	100	200	100	550	50	1000

* Примітка: для зручності назви секторів подані спрощено – за назвою їх продукту.

В. К. Дмитрієву в 20-і роки довелося побудувати системи лінійних рівнянь, а В. В. Леонтьєву – скласти матриці «витрати-видатки» спочатку для 44 (а спростили тоді до 10) секторів народного господарства США в 1939 р. [6], щоб ми сьогодні змогли представити спрощено секторно-галузеву взаємозалежність і дати, зі свого боку, аналогічну спрощену модель взаємозв'язку соціальних груп.

Зліва в таблиці 1 виписано зверху вниз п'ять виробничих секторів (галузей) економіки. У кожному рядку ці сектори виступають як виробники продукції. Дивлячись уздовж кожного рядка чисел, ми можемо бачити, як обсяг виробництва кожного сектора споживається п'ятьма секторами. Наприклад, з 200 одиниць продукції сектора машин (лінійка 2) 40 одиниць йдуть у сектор металу, 25 – у сам сектор машин, тому що для виробництва машин також необхідні машини, а 35, 75 і 25 одиниць прямують у сектор палива, сільського господарства і домашніх господарств відповідно.

Вертикальні колонки показують одиниці продукції, які використовуються в якості вхідних ресурсів секторами-споживачами. Таким чином, *наведена таблиця чітко ілюструє взаємозалежний характер різних секторів (галузей) економіки. Будь-яка галузь або сектор використовують продукцію інших секторів і деяку частину власної продукції як свої вхідні ресурси.* Але разом з тим продукція цього сектора виступає також вхідним ресурсом для інших секторів.

Колонка 6 показує загальний обсяг виробництва кожного сектора-виробника; сектор металу виробляє 100 одиниць, сектор машин – 200 одиниць і так далі. Ці ж п'ять секторів виступають, з іншого боку, споживачами і в цій ролі показані за горизонталлю у верхній частині таблиці.

Проте як у Дж. Б. Кларка, так і в нашій спрощеній моделі народного хазяйства, відповідно до таблиці «витрати-видатки», розподіл по підгрупах неможливий без дотримання постійності при підсумовуванні по галузях витрат живої праці (праці працівників, яка вимірюється заробітною платою) і упредметненої праці (цінності тієї, що доставляється капіталом) при виробництві товару або послуги при незмінному

технологічному рівні. Закон збереження праці не тільки дотримується, але без нього неможливі ці моделі. Тому те «героїчне зусилля», яке здійснив Дж.Б.Кларк в 1908 р. для абстрагування від другорядних впливів, а потім в 30-і роки - Василь В.Леонтьєв - фактично виходили із зрозумілого кожним учасником виробничого процесу положення, що у вироблюваному продукті або послуги в процесі наявних виробничих циклів співвідношення між живою працею і упередженою не міняються для конкретних видів товарів або видів послуг [6]. Та і це зрозуміло, оскільки інакше неможливо взагалі організовувати і планувати виробничий процес на мікрорівні. Всі економісти на підприємствах і сучасні керівники (вони вже на іншому рівні розуміння економічних реалій) і на початку XX століття і сьогодні, на початку XXI століття цими стійкими співвідношеннями користувалися, користуються і використовуватимуть. Звичайно, інновації робитимуть істотний вплив на користь зростання капіталомісткості. Вони стрибкоподібно будуть змінювати взагалі якісні характеристики товарів і послуг.

Але цей процес строго підпорядкований законам раціональності і зростання інтелектуалістичності результатів виробництва. Тоді як економісти і в короткостроковому періоді виходитимуть із стійких співвідношень між працею і капіталом у виробничих функціях, а в довгостроковому періоді без серйозних інновацій і якісних зрушень у вироблюваному продукті або послугі - з відносною постійності суми живої і упередженої праці (цінностей створюваних працею і капіталом). Тому, доцільно доповнити наступне пояснення Дж.Б.Кларка: «Люди перших трьох груп, таким чином, підтримують існування людей групи Н"», не обкладаючи самих себе яким-небудь податком. Перша вимога, яка пред'являється до обладнання (верстата), це створення багатства, достатнього для покупки іншого, аналогічного обладнання (верстата), коли перший зноситься. Це – частина валового продукту даного знаряддя виробництва, але зовсім не частина чистого продукту капіталу, що міститься у цьому обладнанні (знарядді). Лише там, де нескінченний ряд знарядь виробництва дає продукцію понад те, що необхідне для само підтримки, тільки там, де ряд капітальних благ створює чистий прибуток для їх власника, капітал як такий є продуктивним (вид. наше - В.О.В і О.В.В.-М.).» [8]. Якщо питання джерел цінності товару ясне, ймовірно, сьогодні всім, то з прибутком поки не все так просто. Хоча, геніальність американського економіста безперечна. Адже він розділив капітальні блага і капітал ! І зробив це чітко і переконливо.

Якщо капітальні блага, як справедливо вважав ще Джон Стюарт Мілль, «перетворюються на готові продукти, і будуть потім знищені в процесі споживання», то «капітал не може загинути, якщо виключити всякі катастрофи» (Дж.Б.Кларк, 1908) [8, с.70]». Ймовірно, це найглибший і обґрунтований методологічний висновок, зроблений новими класиками на початку XX століття. Абсолютно правильно відзначає Дж.Б.Кларк, що це «основний факт щодо капіталу (вид. наше - В.О.В і О.В.В.-М.), факт, який спочатку дав йому найменування» [8].

А далі Великий Економіст Америки відзначає те, що і до сьогодні за межами розуміння дуже багатьох вчених економістів, особливо, в країнах з перехідною економікою - «Капітальні блага йдуть одне за іншим в нескінченній послідовності, і для кожного з них настає свій час. Капітал же, навпаки, не має періодів. Він функціонує безупинно, і немає іншої можливості підрозділити його безперервне поточне життя інакше, як удаючись до довільних ділень, таких, як дні, місяці або роки (вид. наше - В.О.В і О.В.В.-М.).» [8]. Тому використовуємо більш прийнятне в XXI столітті визначення категорії праці, а саме, ПРАЦЯ - це практична реалізація творчого задуму виробленого або такого, який зрозуміли, направлено на задоволення потреб. Ще в 1998 р. ми

звертали увагу, що необхідно пам'ятати, що існує не тільки ієрархія творчої напруженості праці і складності реалізації задуму, починаючи від найпростіших операцій по приготуванню їжі і кінчаючи розробкою і запуском «ТОКАМАКА» (або андронового колайдера в першій чверті ХХІ сторіччя), але і структури потреб, починаючи від потреби осіб і кінчаючи потребами національного утворення (держави) і всієї світової спільноти [3; 2].

І головне, що забезпечує капітал – це безперервне надходження споживчих благ. Ілюструючи цей процес Дж.Б.Кларк приводить блискучий приклад безперервного надходження споживчих благ при перших хвилинах роботи водяного млина.

У 2010 р. ми зобов'язані вказати на клас тих корисних благ, які не знищуються в нескінченних сьогодні технологічних ланцюжках перетворень, завершуючи свій шлях в споживанні. В першу чергу, це капітал організації, який тільки накопичується і трансформується. Він навіть з ліквідацією соціальних інститутів продовжує існувати і себе відтворювати. Причому відтворюють себе навіть морально застарілі і явно деструктивні частини цього капіталу. Може бути цей капітал побачили тільки ми в кінці ХХ сторіччя, а Дж.Б.Кларк його не побачив?

Але тоді звідки таке глибоке розуміння обміну як виробничого процесу? Самостійно дайте оцінку наступному висновку Дж.Б.Кларка: «Перехід благ від однієї людини до іншого дозволяє всьому суспільству виготовляти всі блага; і два визначення: "розподіл праці", з одного боку, і "обмін", - з іншою, лише різними способами позначають організований процес створення багатства в його протиставленні методу ізольованого і незалежного виробництва.

В економічному сенсі продукт не закінчений до тих пір, поки роздрібний торговець не знайшов покупця, потреба якого задовольняється даним продуктом. Продаж закінченого продукту є, таким чином, акт завершає суспільне виробництво (вид. наше - В.О.В і О.В.В.-М.)» [8].

Всі ці взаємодії капітальних благ, що трансформуються, без сумніву підкоряються природному закону (про який постійно говорить Дж.Б.Кларк), який і знайшов своє віддзеркалення потім в підході М.Фрідмана, який показав залежність споживання не тільки від перманентного доходу, але і від ставки відсотка ($C = f(Y_p, I)$), якщо споживач хоче зберегти споживання на постійному рівні. До речі, М.Фрідман дохід виводить з капіталу (людського і іншого), пов'язуючи його із ставкою відсотка, але ж те ж ми бачимо і у І.Фішера [3]. А Марі Еспрі Леон Вальрас (1834-1910) вказував на динаміку рівня заощаджень, «як на позитивну межу між підвищенням доходу над споживанням і кількістю, яка виступає як покриття знецінених капітальних благ», що фактично співзвучно з проявом «природного закону» Дж.Б.Кларка. Як ви бачите, економісти, по-справжньому великі економісти, єдині в розумінні джерел і динаміки трансформації цінностей.

І основні закони відтворювального процесу ними розумілися практично на спільному загальному методологічному рівні. Не все було сказано і не всьому вдавалося дати визначення, але вражаюча коректність визначень, загальнометодологічних визначень, говорить про глибоко системне мислення, яке дозволяло упевнено приходити до обґрунтованих висновків (!), збільшуючи інтелектуальний багаж людства, створюючи фундамент для соціально-економічного розвитку світової економічної системи.

Економісти на підприємствах, особливо в США, не дуже захоплювалися теоретичними побудовами, але для отримання об'єктивної картини по прибутку і збиткам за звітний період (місяць, квартал), оцінюючи запаси відповідно до потоку витрат, пішли

на нововведення в калькуляції собівартості продукції (якби дійсно вивчали праці Дж. Б. Кларка), сконцентрувавшись на змінних витратах. Вперше це описав Джонатан Харріс в 1936 р. і назвав метод «директ кост планом» (Direct Cost Plan) [6]. А чітке розмежування постійних і змінних витрат, здійснене на початку XX в. Генрі Гессом, дозволило розробити вже різні підходи: метод вищої і нижчої крапки (High-low Points Approach); метод використання облікових даних (Accounting Approach) і ін. Це дозволяло керівництву постійно «тримати руку на пульсі» діяльності професійних груп, які не залежали безпосередньо від об'єму випуску продукції.

Але практики-бухгалтери, що забезпечують інформацією управлінський облік, пішли ще далі. Вони розділили змінні витрати - на виробничі і невиробничі, зробивши звіт про доходи трьохрівневим.

І це не кабінетні розробки, а практика індустріально розвинених країн. Чим це викликано? Звичайно, необхідністю контролювати і управляти витратами по всіх професійних групах (оптимізувати процес створення капіталу, підвищення його якісної структури), задіяних у відтворювальному процесі. І не чекаючи теоретичних обґрунтувань на підприємствах зробили ще один раціональний крок - поділили загальні суми постійних витрат на два менші блоки. Цей метод вже має назву «Багатоблокової системи». Вже є випадки, коли проводять розмежування між постійними витратами, характерними для певних виробів або груп виробів. Спостерігаються ситуації, коли розмежування проводиться по територіях збуту або по каналах розподілу. Фактично ті вимоги, які ставить життя перед менеджерським корпусом, - підвищити віддачу від всіх задіяних у виробництві професійних груп, управлінський бухгалтерський облік відразу ж відображає в звітах про доходи.

Але ж, саме, це різноманіття взаємодіючих соціальних груп і утворюють той незнищений капітал, про який говорив Дж.Б.Кларк в 1908г.: «У якості ... прикладу візьмемо насадження лісу таких дерев, що поволі ростуть, яким буде потрібно п'ятдесят років для свого дозрівання, коли вони стануть готовими для рубки. Розподілимо їх рядами і садитимемо щорічно одні ряд.... Після п'ятдесяти років починається рубка і тепер все очікування позаду. Ми можемо тепер зрубати щорічно по ряду дерев в зрілій частині лісу і насаджувати новий ряд на протилежному кінці. З цієї миті тривалий період, потрібний для визрівання лісу, втрачає своє значення. Посадка нового ряду дерев значно відрізняється від насадження першого ряду п'ятдесят років тому, оскільки у деякому сенсі теперішня посадка приносить дрова негайно (вид. наше - В.О.В і О.В.В.-М.). ... І він доставлятиме нам це до тих пір, поки ми зберігатимемо незачепленим наш перманентний капітал у вигляді лісу; і насадження нового ряду, і дозрівання старіших, як воно відбувається щороку, приводять до того, що ліс таким чином зберігається. Якщо цей процес продовжується, то ліс нескінченно перебуватиме в тому ж положенні - у вигляді лісу, влаштованого рядами різного ступеня зрілості (вид. наше - В.О.В і О.В.В.-М.)» [8].

Постараємося і ми з Вами не зменшувати наш «перманентний капітал», а спираючись на описані вище закони розподілу багатства, прагнутимемо його збільшувати. Навіть багато перспективних систем бухгалтерського обліку (подетально-партіонний і подетально-операционный) із-за складності реалізації (велика трудомісткість із-за різкого збільшення об'єктів обліку; виникнення безлічі помилок, що вимагало часу на усунення) залишилися невикористаними належним чином. Тільки з розвитком інформаційних систем у наш час це завдання можливо виконати. І необхідність його виконання пов'язана з потребами оцінки інноваційного внеску представників всіх професійних груп у виробничий процес, для оцінки якого до відкриття закону збереження праці

(В.О.Васильєв, 1999-2003) не існувало обґрунтованого методологічного фундаменту [1, 2]. Це зберігало невизначеність в оцінці ефективності трудових витрат, які визначали якісні зрушення в капіталі національної економіки, в оцінці її конкурентоспроможності.

Зрозуміло, що коли немає методології, немає у економістів і упевненості в коректності методик, що розробляються. Адже те, що всі відхилення від рівноважного стану пов'язані з пошуком оптимальних шляхів інноваційного розвитку і вдосконалення виробничого процесу – розуміється тільки сьогодні при аналізі шляхів реалізації «природного закону» Дж. Б. Кларка. Так про що насправді говорить «природний закон»? Він, в першу чергу піклується про збереження процесу постійного інтелектуально-духовного зростання сучасної цивілізації за рахунок створення умов для цілеспрямованої інноваційної діяльності при здійсненні відтворювального процесу. Всі ті «героїчні зусилля» по розробці і аналізу статичних моделей (Дж.Б.Кларк, 1908) дають можливість оцінити бажану спрямованість творчій інноваційній діяльності для досягнення в реальному виробництві бажаної статичної рівноваги (найголовніше – ніким ще не обґрунтоване призначення статичних моделей). А без розуміння різноманіття циклів відтворення при розгляді широкої номенклатури вироблюваних сьогодні товарів і послуг (коли кожному товару, кожній послугі властивий тільки свій власний оригінальний цикл) нам не усвідомити різноманіття реальних можливостей наявних національних капіталів, які, інтегруючись в глобальний капітал цивілізації, не припиняють свого конкурентного існування в масштабах світової економічної системи. Але, що ще цікаво, то це фактичний опис результатів його дії в прикладах, які приводить в своїй монографії «Розподіл багатства» Дж.Б.Кларк: «Коли ми створюємо частинку нового капіталу, ми відкриваємо інший нескінченний період: ми не подовжуємо жодного з періодів, який почався раніше (вид. наше – В.О.В і О.В.В.-М.). Ми можемо йти таким шляхом, додаючи до нашого устаткування знаряддя за знаряддям до тих пір, поки ми не створимо складний механізм, за допомогою якого суспільство зараз виробляє, ми можемо продовжувати процес і удосконалювати механізм безмежно (Дж.Б.Кларк, 1908) [8, с.72]».

До речі, найяскравіша ілюстрація дії «природного закону» по суті дана в наступному описі Дж.Б.Кларка: «Існують фабрики і доменні печі, такі застарілі, до того зношені або погано розташовані, що їх власники нічого від них не отримують, і, проте, вони працюють до тих пір, поки керівники можуть отримувати свою платню, а звичайні робочі свою природну заробітну плату. Є машини, які втратили свою корисність для їх власників, але все ще роблять свою справу, і весь продукт, який вони допомагають створювати, дістається людям, що працюють при них (вид. наше - В.О.В і О.В.В.-М.). Існують залізниці і пароплавні лінії, які лише виправдовують витрати по експлуатації. Існують склади товарів, до того повні залишків і немодних товарів, що вони лише оплачують їх продавців. Всюди, в нескінченній різноманітності і нескінченних розмірах зустрічаються нерентабельні знаряддя; і, користуючись ними, праця отримує весь вироблений нею продукт» [8]. Дійсно, те, що не розвиває і не створює умов для розвитку повинно бути, в кращому разі, законсервоване і немає сенсу его нашій цивілізації експлуатувати. Прояв дії закону збереження праці і «природного закону» нам чітко указує на ці виробництва і галузі.

Так, що «природний закон» і закон збереження праці тотожні і можна говорити про нове формулювання? Ймовірно, поспішати не слід. Так, нами введений в науковий обіг новий фундаментальний закон економіки - закон збереження праці, але чи вичерпує він все різноманіття проявів економічної природи соціумів, ще питання. Хоча він має дуже широкий спектр застосування, що буде показане в подальших публікаціях, але все-таки

«природний закон» Дж.Б.Кларка в ширшому розумінні, ніж це викладено в монографії «Розподіл багатства», мабуть, більш всеосяжний. І нам ще належить розкрити нові грані його прояву.

Тим паче, що 2010 р. теза учених Франції і В.І.Вернадського про вічність життя, якимось вже починає сприйматися і в Східній Європі, знаходячи віддзеркалення в економіці в тезі про незнищуваність капіталу і праці, що спирається на розуміння матеріальності і незнишкоджуємості думки (В.О.Васильєв, 1973) [1, 2]. Тому ми всі знаходимося дійсно на порозі нового розуміння ролі економіки в житті на Землі, в розумінні призначення Людини, її ролі в створенні складнішого і цікавішого Майбутнього.

Висновки. Ми тільки розпочали знайомити з концептуальними положеннями нової класичної школи з позицій «природного закону» Дж.Б.Кларка і теоретичних досягнень економістів Європи кінця ХХ століття. З вищевикладеного найбільш значущими є наступні тези:

- кожному агентові - певна частка в продукті і кожному - відповідна винагорода, - ось одна із сторін прояву природного закону розподілу і закону збереження праці;

- статичні закони ніколи не втратять свого пануючого значення для аналізу і оптимізації соціально-економічних процесів, враховуючи вимоги зростання раціональності у використанні трудових і природних ресурсів;

- як у Дж. Б. Кларка, так і в спрощеній моделі народного господарства, відповідно до таблиці «витрати-видатки» В. В. Леонтьєва, розподіл по підгрупах неможливий без дотримання постійності при підсумовуванні по галузях витрат живої праці (праці працівників, яка вимірюється заробітною платою) і упредметненої праці (цінності тієї, що доставляється капіталом) при виробництві товару або послуги при незмінному технологічному рівні. Закон збереження праці не тільки дотримується, але без нього неможливі ці моделі;

- ПРАЦЯ – це практична реалізація творчого задуму розробленого або такого, який вже зрозуміли, направленою на задоволення потреб;

- «Блага, які одержують корисність, з одного боку, і блага, що передають корисність, – з іншою, вичерпують весь клас капітальних благ. В міру того як вони змінюють один одного в нескінченній послідовності, вони увіковічують суть того, чому тут дано виразне визначення - капітал (Дж. Б. Кларк, 1908)» і він для сучасної цивілізації вже вічний, як і життя на Землі;

- «природний закон» і закон збереження праці піклуються про збереження процесу постійного інтелектуально-духовного зростання сучасної цивілізації за рахунок створення умов для цілеспрямованої інноваційної діяльності при здійсненні відтворювального процесу;

Ми всі стоїмо дійсно на порозі нового розуміння ролі економіки в житті на Землі, в розумінні призначення Людини, її ролі в створенні складнішого і цікавішого Майбутнього.

Список використаних джерел

1. Васильєв В. А., Васильєв А. В. Основные ориентиры для социальной рыночной экономики Украины: к «Украинскому Чуду» путем Людвига Эрхарда (С приложением статьи Д-ра Ф.Кана) /Document 405 www.cic-wsc.org; Сарагоса (Испания), 2008 – 94 с.

2. Васильєв В.А., Васильєв А. В. Закон СОХРАНЕНИЯ ТРУДА – методическая основа индикативного планирования развития малого бизнеса. / Document 55 www.cic-wsc.org ; Сарагоса (Испания), 2004 – 2,1 п. л.
3. Васильєв О. Основні положення НОВОГО ПІДХОДУ / О. Васильєв. – Варшава : IBMER, Азовське відділення Академії ЕНІПД, 2001. – 195 с.
4. Гальчинський А. С. Економічна теорія: підручник / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко. – К. : Вища шк., 2007. – 503 с.
5. Геєць В. Навігатор у блукаючому світі: роздуми над прочитаним / В. Геєць, А. Гриценко // Економіка України. – 2009. – № 9. – С. 4-18.
6. Дослідження структури Американської економіки / [В. Леонтьєв Василь, В. Холліс, Р. Кларк та ін.]. – М. : Державне статистичне видавництво, 1958 – 639с.
7. Зидерберг Аксель, Лутц Гоффманн (Др.) Україна на перепутьї: Уроки міжнародного опыта економічних реформ /Вступительное слово Виктора Ющенко, Тео Вайгеля. - Киев (Берлин, Нью-Йорк, Physica Компания Springel-Verlag), 1998. – с.477.
8. Кларк Дж. Б. Распределение богатства: теория заработной платы, процента и прибыли; пер. с англ. [Електронний ресурс]. – М. : Гелиос АРВ, 2000. – 224 с. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/1899>.
9. Колодко Гжегож В. Мир в движении / Гжегош Колодко ; пер. с пол. Ю. Чайникова. – М. : Магистр, 2009. – 575 с.
10. Кулішов В. В. Основи економічної теорії: підручник для студентів вищих закладів освіти / В. В. Кулішов. – 3-тє вид., випр. і доп. – Львів : Магнолія 2006, 2007. – 516 с.
11. Основи економічної теорії: підручник / [Федоренко В. Г., Ніколенко Ю. В., Діденко О. М., Денисенко М. П., Руженський М. М.] ; за наук. ред. проф. Федоренко В. Г. – 2-ге вид. перероблене і доповнене. – К.: Алерта, 2007. – 519 с.
12. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. – 2010. – № 2. – С. 4-13.

Васильєв А. В., Васильєв В. А. Новый взгляд на «распределение богатства» с позиций понимания закона сохранения труда

Обращено внимание специалистов на современность понимания значения статичных моделей и естественного закона в трактовке американского экономиста Дж. Б. Кларка, особенно для оценки степени инновационного уровня того или иного технологического процесса

Ключевые слова: *естественный закон, статичные модели, маржинальный доход, закон сохранения труда, цель экономического процесса, ответственность за развитие.*

Vasiljev A. V., Vasiljev V. A. The new look to «The distributing of riches» from positions of understanding of law of labour preservation

There's a regard to specialists contemporaneity of understanding of value of static models and natural law in interpretation of the American economist John. B. Clark, especially, for estimations of innovative level degree and of some technological processes

Keywords: *natural law, static models, marginal profit, law of preservation of labour purpose of economic process, responsibility for development.*

